

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

Мостова А. Д.

**СТРАТЕГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

Харків 2019

УДК 338.2:338.4 (477)

JEL Classification E27, O13, O21, Q18

M 84

Рецензенти:

Красноруцький О. О., д-р екон. наук, професор

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

Малік М. Й., акад. НААН України, д-р екон. наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Россоха В. В., д-р екон. наук, професор

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Рекомендовано до друку Вченою радою

*Харківського національного технічного університету сільського господарства
імені Петра Василенка (протокол № 1 від 26 вересня 2019 р.)*

Мостова Анастасія Дмитрівна

M 84 Стратегічне забезпечення продовольчої безпеки України.
Харків : Вид-во «Точка». 2019. 311 с.

ISBN

Монографія присвячена дослідженню проблем стратегічного забезпечення продовольчої безпеки України в умовах інтеграційної перспективи держави. Визначено наукові підходи до формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави. Розроблено методичні засади стратегічного аналізу продовольчої безпеки. Дано оцінку стану та перспектив продовольчої безпеки України. Окреслено стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки.

Для науковців, які займаються питаннями продовольчої безпеки в Україні, аспірантів, студентів, а також працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

УДК 338.2:338.4 (477)

JEL E27, O13, O21, Q18

© ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2019

© Мостова А. Д., 2019

© Видавництво «Точка», 2019

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	8
1.1. Стратегії економічного розвитку і їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави	8
1.2. Продовольча безпека як об'єкт стратегічного макроекономічного планування	25
1.3. Теоретичні основи формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави	42
2. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	57
2.1. Методичні підходи до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави	57
2.2. Теоретико-методологічні засади стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави	73
2.3. Міжнародний досвід наукового забезпечення формування й реалізації державних стратегій продовольчої безпеки	90
3. СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	114
3.1. Тенденції забезпечення продовольчої безпеки держави	114
3.2. Вплив глобалізаційних чинників на продовольчу безпеку держави	130
3.3. Розвиток агропродовольчого сектора економіки та формування платоспроможного попиту в системі забезпечення продовольчої безпеки	146

4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	167
4.1. Організаційно-економічний механізм формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави	167
4.2. Інституційне забезпечення й архітектоніка інформаційної системи моніторингу стану продовольчої безпеки держави	179
4.3. Методичні засади розробки стратегії продовольчої безпеки держави з використанням збалансованої системи показників	196
5. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	221
5.1. Правове та інституційне забезпечення стратегій продовольчої безпеки України	221
5.2. Управління розвитком інфраструктури агропродовольчого ринку в системі забезпечення продовольчої безпеки держави	239
5.3. Стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції	251
ПІСЛЯМОВА	270
ЛІТЕРАТУРА	282
ДОДАТКИ	305

Передмова

В сучасних умовах глобалізації економічних процесів ключовим стратегічним аспектом стійкого соціально-економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності держави на національному та міжнародному рівнях є гарантування продовольчої безпеки. На тенденції продовольчої безпеки України позитивний вплив мають такі фактори, як достатньо розвинутий аграрний сектор економіки, забезпеченість продовольчими ресурсами за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення самозабезпечення держави продовольством. Однак, не зважаючи на вказані сприятливі фактори, стан продовольчої безпеки держави на сьогодні все ще залишається незадовільним.

Сучасний кризовий стан української економіки зумовлює поглиблення соціально-економічних проблем, що призводять у свою чергу до погіршення продовольчого забезпечення населення. Фактичний рівень споживання продуктів харчування не відповідає раціональним нормам, спостерігається незбалансованість раціону. Через низьку купівельну спроможність громадянам України доводиться забезпечувати потреби у поживних речовинах за рахунок дешевших і менш якісних продуктів харчування. При достатній кількості продовольства населення країни не може дозволити собі споживання життєво важливих харчових продуктів на достатньому з медичної точки зору рівні. Окреслене коло проблем підсилюється нерозвиненою системою державного контролю за якістю продовольства, невідповідністю державних інструментів регулювання ринковим потребам. Наслідками є гальмування розвитку експортного потенціалу держави, зниження конкурентоспроможності продукції аграрного сектора на вітчизняному та світових ринках.

Гарантування продовольчої безпеки є стратегічним пріоритетом держави, що потребує реалізації високоефективної національної зовнішньоекономічної, аграрної, фінансової політики. Забезпечення соціально-економічної стабільності та економічного зростання, високого рівня життя населення, інвестиційної привабливості та

міжнародного визнання країни потребує від державних органів влади розробки механізмів і інструментів, спрямованих на забезпечення громадян високоякісними продуктами харчування у достатньому обсязі, стабільності внутрішнього продовольчого ринку, продовольчої незалежності.

Вирішення стратегічних проблем, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки, потребує детального стратегічного плану, узгодженого зі стратегічними цілями і ресурсним потенціалом аграрного сектору країни. На сьогоднішній день недостатньо опрацьовані підходи до обґрунтування комплексного плану стратегічного забезпечення продовольчої безпеки, а також визначення довготривалих цілей та розробки шляхів їх реалізації.

Питання формування стратегії продовольчої безпеки держави потребує системності та сучасних інструментів стратегічного менеджменту, спрямованих на встановлення залежності між окремими стратегічними цілями. Ефективна державна стратегія має стратегічні цілі, які тісно між собою пов'язані, а тому успіх стратегії залежить від їх взаємодії.

Виявлення та аналіз причинно-наслідкових зв'язків між окремими стратегічними цілями є ефективним і дієвим інструментом стратегічного менеджменту. Дослідження зарубіжних науковців, підтверджені практикою, показують результативність використання методології стратегічного менеджменту, яка дозволить взаємопов'язати і взаємоузгодити окремі, фрагментарні стратегічні цілі реалізації продовольчої безпеки, частково розкриті у основних державних програмно-цільових документах, встановити наявність причинно-наслідкових зв'язків між окремими цілями, та гармонізувати різні уявлення про напрями реалізації стратегії у вигляді системи.

В сучасних умовах глобалізації економічних процесів, посилення нестабільності ринкової кон'юнктури гарантування продовольчої безпеки України суттєво ускладнюється. Стабільність продовольчої безпеки залежить від динамічних, взаємозалежних і взаємообумовлених факторів, які можливо та необхідно своєчасно ідентифікувати, контролювати та протидіяти їм в процесі розробки та реалізації стратегії державної продовольчої безпеки. Повна, обґрунтована та достовірна оцінка продовольчої безпеки на національному рівні забезпечує своєчасне реагування на можливі

загрози і виклики, які впливають на рівень економічного розвитку держави. При цьому методологічне та методичне забезпечення оцінювання стану продовольчої безпеки держави має бути надійною та об'єктивною основою формування стратегії продовольчої безпеки як невід'ємної складової економічної та національної безпеки.

Продовольча безпека потребує особливої уваги в сучасних умовах реалізації державної зовнішньоекономічної політики, спрямованої на підтримання відкритості внутрішніх ринків в умовах інтеграції України в систему багатостороннього регулювання в СОТ, що сприяє виникненню нових загроз продовольчій безпеці держави та певному тиску з боку іноземних торгових партнерів. Тому формування і реалізація державної стратегії продовольчої безпеки посилює актуальність дослідження даних питань під впливом сучасних глобалізаційних процесів та інтеграції держави у світову економічну систему.

Пріоритетними стратегічними завданнями продовольчої безпеки є стабільне й надійне забезпечення населення країни безпечними та якісними продуктами харчування. Найважливіші стратегічні цілі гарантування продовольчої безпеки полягають у підтриманні достатності власного виробництва та імпорту високо-якісних харчових продуктів, стабільності постачання продовольчих товарів у країні, доступності продовольства для громадян та надання можливості підтримання раціональної структури споживання. Провідна роль у цьому завданні покладена на підтримання продовольчої незалежності та самозабезпеченості, що реалізуються шляхом методів і механізмів стратегічного управління, забезпечення продовольчої безпеки в умовах економічної інтеграції у світову економіку, створення напрямів і інструментів підтримки аграрного сектора економіки, забезпечення якості і безпечності продовольства та його доступності для населення. Окреслене коло завдань вирішено в представленій науковій праці.

Авторка щиро вдячна рецензентам: заслуженому діячу науки і техніки України, академіку Національної академії аграрних наук України, доктору економічних наук, професору М. Й. Маліку та докторам економічних наук, професорам О. О. Красноручькому і В. В. Россосі за змістовні поради щодо покращення змісту рукопису.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Стратегії економічного розвитку і їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави

Сучасні умови розвитку соціально-економічних відносин, формування єдиного економічного простору та глобалізаційних процесів вимагають від України формування економічних стратегій розвитку, спрямованих на досягнення стратегічних пріоритетів, цілей і завдань. Наявність ефективних економічних стратегій дозволяє на державному рівні здійснювати управління соціально-економічними процесами, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори середовища. Наявність стабільних та прогнозованих економічних, правових, інституційних умов дозволить створити надійне підґрунтя для комплексного і результативного стратегічного планування та контролю результатів державної економічної політики у всіх сферах народного господарства. В свою чергу, це сприятиме формуванню міцних державних інститутів, системи заходів і механізмів дієвої державної політики.

Формування та реалізація комплексної стратегії економічного розвитку сприятиме прискоренню економічних та соціальних перетворень, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та інтеграції України у сучасну світову економіку. Гостра необхідність трансформації економічної стратегії з формального документу до комплексу інструментів та механізмів управління потребує розвитку наукових положень щодо економічної стратегії як окремого об'єкту досліджень, якому властиві власні специфічні закони формування та реалізації, які є унікальними для національної економіки.

Теоретичні, методологічні та практичні підходи до дослідження стратегії як суспільного феномену розкриті у наукових працях фахівців різних сфер. Походження даного терміна пов'язано з

військовою справою (у перекладі з грецької «стратос» – військо, «аго» – веду) та означає ключовий аспект військового мистецтва, пов'язаний з підготовкою, плануванням і проведенням військових дій, що впливають на результат війни [171].

На думку російського науковця В. Даля, стратегія є «вченням про оптимальне розміщення й використання наявних ресурсів і військових сил» [182]. Як можна зазначити, поняття стратегії пов'язувалося спочатку з особливостями реалізації військових операцій. Проте, незважаючи на здебільшого «мілітарний» підхід до визначення стратегії окремими науковцями [70; 86; 126], універсальність даного поняття ставала все більш очевидною та перспективною у цивільних сферах.

В сучасних наукових дослідженнях під стратегією найчастіше розуміють план дій у довгостроковому періоді реалізації. З огляду на те, що на перебіг військових дій впливають складно прогнозовані фактори, наприклад, непередбачуваність дій противника, фахівці військової справи потребували адекватного управлінського важелю, який би коригував дії військових сил згідно з поставленими цілями та завданнями. Отже, стратегія повинна розглядатися не як жорсткий і незмінний план дій, а скоріше як гнучка система заходів, які можуть і повинні адаптуватися до поведінки супротивника. Наприклад, прусський генерал Г. Мольтке вважав стратегію «еволюцією первинної управлінської ідеї відповідно до динамічних зовнішніх обставин» [53, с. 36].

Стратегічні засади розвитку невійськових сфер пов'язані, в першу чергу, з дослідженням закономірностей поведінки об'єкту стратегічного планування та проектування можливих варіантів подальшого розвитку і підбору оптимальних управлінських інструментів, механізмів. Пріоритетними у даному випадку повинні бути аспекти максимального врахування закономірностей розвитку об'єкта, формування відносин на основі партнерства, прогнозованості, відкритості [53, с. 14].

Трансформація поняття «стратегія» пов'язана з розвитком менеджменту як науки, яка адаптувала його до специфіки функціонування господарюючих суб'єктів у ринковому середовищі. Доцільно зробити акцент на обов'язковому визначенні цільових установок (місії, цілей, завдань), на досягнення яких має бути спрямована стратегія. Згідно з визначенням А. Чандлера, стратегія – це система головних довгострокових цілей та завдань організації,

необхідних заходів і дій, а також ресурсів для досягнення цілей [222, с. 13]. Отже, постановка цілей є початковою точкою стратегічного планування.

Американський науковець Дж. Куїнн трактує стратегію як план, що дозволяє інтегрувати головні цілі організації, її політику та дії у єдину взаємоузгоджену керовану систему. На думку науковця, план не є незмінним переліком дій організації, вони повинні бути взаємоузгодженими із зовнішніми факторами, які змінюються. Для досягнення цього Дж. Куїнн застосовує тактику, під якою пропонує розуміти систему короткострокових, адаптивних, гнучких дій, які застосовуються для досягнення стратегічних цілей [90, с. 23-24].

Г. Мінцберг у дослідженні стратегії як наукової категорії представив її за принципом «п'яти *«Р»*»: план, прийоми (способи реалізації плану), модель поведінки, позиція відносно інших та перспектива («plan», «ploy», «pattern of behaviour», «position in respect to others», «perspective») [90, с. 11].

Метою стратегії є забезпечення досягнення цілей організації, незважаючи на подібне втручання, що потребує об'єктивного врахування можливих напрямів зовнішнього впливу та передбачення можливих реакцій на нього у програмі стратегічних дій [15, с. 63; 187, с. 64]. У випадку повної прогнозованості таких впливів стратегію можна було б трансформувати у функціональний план із послідовності наперед визначених дій. Це можливо при функціонуванні організації у стабільних і незмінних умовах, наприклад, у розвиненій ринковій економіці. Стратегію організації Г. Мінцберг визначає як уніфікований, вичерпний, цілісний план із забезпечення виконання основних завдань [91, с. 35].

Науковець В. Манов вважає стратегію генератором можливостей розвитку, головною функцією якої є створення передумов для досягнення поставлених цілей [86, с. 297].

Якщо формування тактичних цілей базується на структурі суб'єкта, який їх досягатиме, то стратегія має передбачати структурну модифікацію цього суб'єкта. Методологічно важливим у такому підході є фокусування на мінливості у стратегічній перспективі структурних ознак (коефіцієнтів або незалежних змінних) моделей, які у короткостроковому періоді вважаються незмінними.

Аналогічну позицію висловлює Г. Почепцов, який вважає необхідним посилення ролі стратегії при переході між різними станами системи, коли традиційні процеси виходять за природні

межі системи, а отже, спроможності стратегії структурувати середовище та діяльність [142, с. 4-5].

Саме гнучкість системи необхідних інструментів та здатність до адаптації є основним критерієм та функціональною характеристикою тактики. Ключовим завданням стратегії є визначення меж адаптації до зовнішніх факторів та створення концепції, достатньо стійкої та гнучкої для досягнення організацією поставлених цілей, незважаючи на вплив зовнішнього середовища [90, с. 31].

Розглянуті версії визначення терміну «стратегія» близькі до поведінкового підходу до формування стратегії. Зокрема, в теорії ігор стратегія трактується як складний план, який передбачає здійснення вибору альтернатив з урахуванням будь-яких імовірнісних варіантів розвитку ситуації [90, с. 34]. Суттєва увага при цьому приділяється можливості своєчасного реагування організації на втручання з боку зовнішніх сил чи факторів.

Планового підходу до трактування сутності стратегії дотримується науковець С. Єрохін, який вважає економічну стратегію комплексним планом по досягненню довгострокової мети, який включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку суб'єкта і комплекс відповідних заходів, дій та рішень [212, с. 18].

Розглянуті вище підходи до трактування стратегії недоцільні у випадку, коли організація впроваджує інноваційні технології, освоює нові ринкові ніші, продукти тощо. У даному випадку вплив факторів зовнішнього середовища настільки непередбачуваний, що не дозволяє повністю врахувати всі можливі реакції та дії фірми на ці фактори. Тому необхідно визначити загальні підходи, використувані організацією для вирішення поставлених стратегічних завдань. На думку Б. Будзана, стратегія – це набір правил, якими керуються при прийнятті управлінських рішень для забезпечення реалізації місії і досягнення цілей організації [21, с. 71].

Стратегія як план економічного розвитку спрямована на подолання кризи, підвищення добробуту населення. Початковим етапом формування стратегії повинна бути оцінка реального стану системи та складових її функціонування, відповідність сучасним тенденціям глобального економічного розвитку та відповідність поставленим цілям. Рівень сталого розвитку суб'єкта у підсумку визначається станом економіки, ефективністю виробництва, якістю життя населення. Головними завданнями планування економічного розвитку є модернізація структури виробництва, розвиток підприєм-

ництва, інфраструктури, створення нових робочих місць. Цикл стратегічного планування економічного розвитку представлено наступними етапами (рис. 1.1).

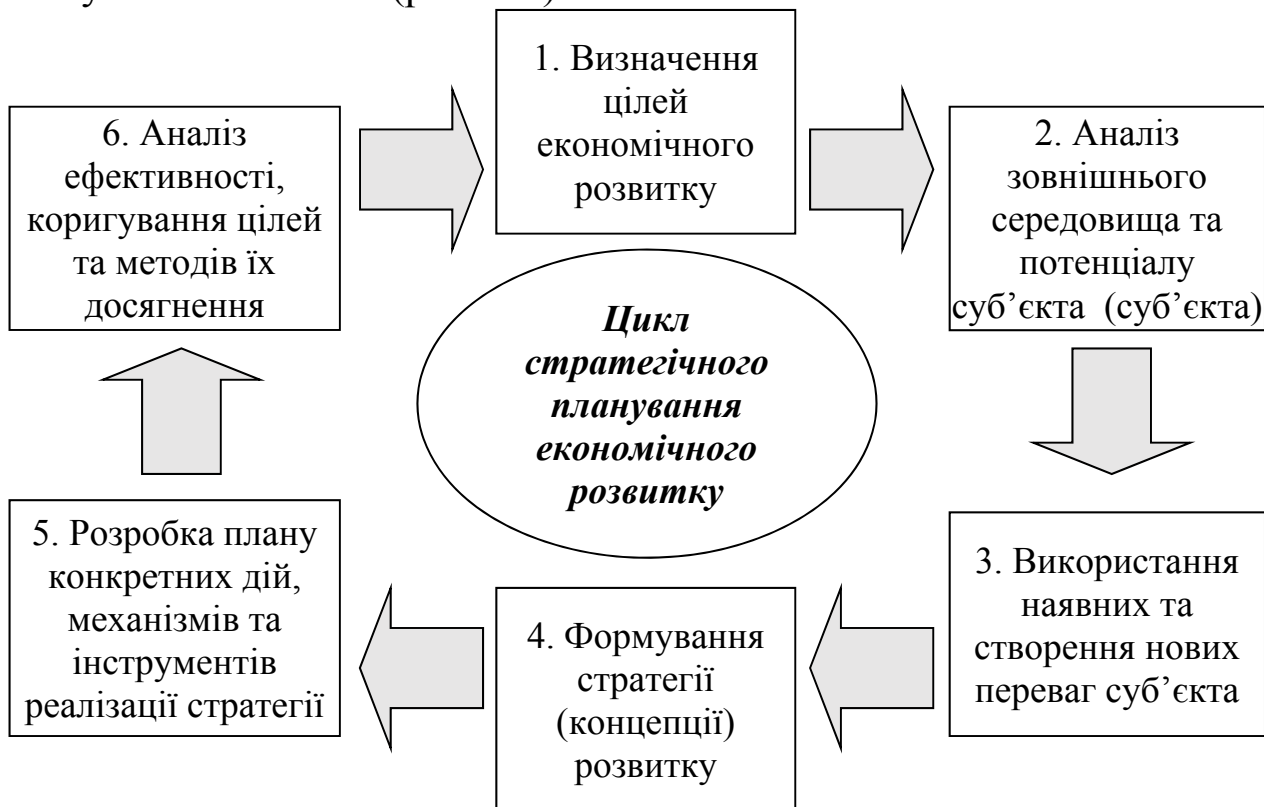

Рис. 1.1 – Цикл стратегічного планування розвитку економіки

Джерело: узагальнено автором на основі [6; 52; 53; 187; 203].

В основі стратегії економічного розвитку має бути чітко сформована система цілей, які відповідають стандартним вимогам вимірюваності, досяжності, орієнтованості в часі і несуперечності. Розрізняють загальні і конкретні цілі і завдання. Загальні цілі характеризують бажаний стан розвитку суб'єкта на заданий період і є досить чіткими. Такі служать критерієм розвитку, орієнтиром для дій і дозволяють визначити необхідні заходи для їх досягнення. Загальні цілі деталізуються у більш конкретні, що доповнюють кількісні орієнтири і відображають критерії оцінки, за допомогою яких можна здійснювати моніторинг і контроль рівня соціально-економічного розвитку.

На етапі аналізу зовнішнього середовища суб'єкта ідентифікуються сприятливі і несприятливі фактори розвитку, проводиться системний аналіз зовнішніх економічних можливостей і загроз. За допомогою кількісного та якісного аналізу економічних, соціальних, екологічних та інституційних факторів зовнішнього середовища оцінюються ресурси, які можна використовувати у економічного

розвитку, обґрунтовуються ключові соціально-економічні параметри зовнішнього середовища, проводиться аналіз впливу глобальних чинників економічного розвитку та виявляються його зовнішні фактори. При оцінюванні сильних і слабких сторін суб'єкта оцінюються результати реалізації попередніх стратегій соціально-економічного розвитку, визначаються причини успіхів і невдач. Проводиться також аналіз внутрішніх переваг і слабких сторін суб'єкта і визначається поточна стадія розвитку.

В ході розробки стратегії обґрунтовуються остаточні цілі економічного розвитку, його фактори і механізми реалізації, а також управлінські методи і інструменти. Враховуються особливості та поточні тенденції економічного розвитку суб'єкта. Основу стратегії складає розробка альтернативних сценаріїв розвитку, їх економічна оцінка, виявлення пріоритетних напрямків розвитку і конкурентних переваг суб'єкта. На основі стратегії економічного розвитку розробляється план конкретних дій, що включає завдання, терміни їх вирішення, відповідальних осіб, очікуваний результат, розмір і джерела фінансування, способи проміжного контролю і зворотного зв'язку, передбачувані результати, можливі наслідки реалізації планів і програм.

На етапі аналізу ефективності розглянутих реалізації стратегії, коригування цілей і методів їх досягнення проводиться оцінка функціонуючих програм дій, постійний моніторинг економічного стану суб'єкта, порівняння з цілями і критеріями розвитку, аналіз ефективності та результативності стратегічних заходів. Обґрунтовується відповідність стратегії наявним ресурсам, інформаційному забезпеченню реалізації стратегії та її загальна результативність.

Отже, суб'єкт економічної стратегії – це будь-який суб'єкт (організація, держава, об'єднання держав тощо), спроможний впливати на процеси власного відтворення. На основі суб'єкта стратегії можна визначати рівень її формування. У подальшому дослідженні слід використовувати поняття «економічна стратегія держави».

Суб'єктом економічної стратегії є держава. Стратегічною метою є забезпечення тривалого всебічного прогресу суб'єкта стратегії та врахування особливостей його функціонування й закономірностей розвитку. Тому метою державної економічної стратегії є гармонійний розвиток та добробут суспільства, досягнення соціально-економічної стабільності. Держава як суб'єкт стратегії нерозривно пов'язана з суспільством, оскільки саме

існування держави як елементу суспільної системи зумовлене стабільністю та всебічним розвитком останньої [53, с. 56].

Об'єктом економічної стратегії є ресурси, доступні суб'єкту стратегії, власні чи залучені, на які він може впливати прямо або опосередковано. Отже, потенційна доступність ресурсів потребує врахування такого специфічного об'єкту стратегії, як рішення інших стратегічних суб'єктів такого самого рівня, на які суб'єкт також може впливати різним чином. У даному контексті стратегія розглядається як система дій, спрямована в тому числі на залучення додаткових відтворювальних ресурсів.

Об'єкт економічної стратегії держави складають підприємства, населення, які займають вирішальне місце у її формуванні та реалізації. Однак об'єкти стратегії необхідно доповнити напрямками, завданнями та пріоритетами, необхідними при застосуванні методологічних і методичних інструментів стратегічного планування, які об'єктивно відображатимуть рівень забезпечення ресурсами та ефективність їх використання.

Російський науковець В. Соловйов визначає стратегію як генеральний напрямок руху для поступового досягнення поставлених цілей, фундаментальну лінію поетапного досягнення мети [172, с. 67]. Аналогічне визначення міститься в економічному словнику за редакцією С. Мочерного, де економічна стратегія – це довготерміновий курс економічної політики, спрямований на комплексне вирішення важливих економічних і соціальних завдань [49, с. 88].

Світова практика загалом виробила розуміння стратегії, що зводиться до трьох основних підходів. Згідно з першим підходом, стратегія трактується як абстрактна норма діяльності, абстрагована за змістом, але враховує процеси досягнення цілей. Поняття стратегії близьке до поняття стратегічного бачення, і розуміється як уявлення про бажаний стан організації [6, с. 192]. Представники другого підходу ототожнюють стратегію і стратегічний план дій. Вони передбачають можливе зміщення акценту та зосередження на програмному компоненті (плані дій), через що стратегія може стати сукупністю слабо пов'язаних дій у різних напрямках [91, с. 296]. Відповідно до третього підходу, стратегічне планування розуміється як процес, спрямований на розробку і впровадження стратегії розвитку середовища, в якому існує організація, громада, країна, а також пристосування до цих змін. Стратегічне планування характеризує не тільки основний шлях розвитку системи, але й

дозволяє його модифікувати або за необхідності коригувати, враховуючи зміни середовища [90, с. 315].

Фахівці Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції та експерти Програми розвитку ООН у 2003 році розробили спільний дослідницький проект «Стратегічні документи соціально-економічного розвитку», у якому наведено наступні варіанти визначення стратегії: «довгостроковий узагальнений комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних рішень, що визначають пріоритетні напрями розвитку економіки, галузі, регіону тощо»; «система концептуальних цілей та інструментів для їх досягнення»; «те, що поєднує тактичні короткострокові дії у систему, яка забезпечує отримання стратегічних результатів»; «довгостроковий узагальнений план управління об'єктом, сферою або системою» [53, с. 18].

На рис. 1.2 представлено узагальнену систематизацію наукових підходів до визначення стратегій.

Рис. 1.2 – Наукові підходи до визначення стратегії

Джерело: розроблено автором на основі [6; 15; 53; 63; 90; 91].

Дослідження економічної стратегії проводилось і вітчизняними вченими. Зокрема, Л. Швайка визначає стратегію як узагальнену модель майбутнього стану економіки та планових дій щодо його досягнення, яка встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та необхідні нововведення, містить засоби реалізації пріоритетів та індикатори досягнення планованого результату [203, с. 112, 123].

Я. Жаліло визначає економічну стратегію як комплексний план, спрямований на досягнення довготермінової мети, що включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку суб'єкта і комплекс відповідних заходів, дій та рішень [52, с. 19]. На думку В. Тертички, В. Вакуленка, стратегія – це свідомий процес, спрямований на визначення напрямку розвитку організації, регіону чи територіальної громади в умовах середовища, що змінюється [187, с. 63]. Таким чином, поняття стратегії становить основу теорії стратегічного планування і управління, оскільки саме стратегія поєднує цілі, внутрішній потенціал та умови зовнішнього середовища.

На думку українського вченого О. Шубіна, стратегія – це напрям діяльності організації, що охоплює ресурси і компетенції та передбачає отримання конкурентних переваг на ринку [209, с. 470]. Науковці О. Гончаренко та Є. Лисицин, які досліджували національну безпеку, визначають стратегію як категорію, що дозволяє встановити співвідношення між цілями політики та інструментами їх досягнення [38, с. 26]. Однак, наведені визначення наразі не розкривають повністю природу та закономірності формування економічних стратегій.

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що сьогодні управлінський зміст економічної стратегії на загальнодержавному рівні полягає у її визначенні як узагальненої моделі майбутнього стану економіки та комплексу планових дій щодо його досягнення, яка встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та необхідні нововведення, містить засоби реалізації пріоритетів та індикатори досягнення запланованого результату.

У державному управлінні під стратегією найчастіше розуміється конкретний документ, який містить цілі, завдання, критерії досягнення цілей, інструменти, а також визначеного суб'єкта її реалізації, зокрема, органів державної влади для державної стратегії. О. Гончаренко та Є. Лисицин визначають стратегію як конкретний

базовий прагматичний документ, який визначає цільові орієнтири на перспективу, та окреслює основні напрямки забезпечення життєво важливих інтересів країни [38, с. 27].

В останні роки органами виконавчої влади України було розроблено комплекс стратегічних документів, що містять стратегічні цілі, напрямки та інструменти розвитку основних сфер національної економіки, зокрема:

- Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015);
- «Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р);
- Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р);
- Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р);
- Стратегія сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.07.2019 р. № 595-р);
- Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII);
- Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1017-р);
- Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385) та інші.

Дослідження стратегічних документів у різних сферах національної економіки важливо для встановлення закономірностей і механізмів державного управління, процесів розробки та прийняття управлінських рішень, але не дозволяє дати обґрунтовані відповіді на фундаментальні питання щодо методології постановки стратегічних цілей та завдань, вибору інструментів їх реалізації відповідно до існуючої системи виробничих відносин та економічних процесів держави.

Для формування стратегії, незалежно від її рівня, першочерговими аспектами є обґрунтоване формулювання цілей та достовірне й об'єктивне визначення можливостей суб'єкта. Закономірно, що навіть на рівні організації, яка функціонує в умовах сучасної національної та світової економіки, не кажучи про економіку держави в цілому, визначення цих аспектів виключно в межах управлінської науки неможливо. Як вказує Д. Тис, стратегічні менеджери часто не погоджуються з економістами через суттєві розбіжності в обґрунтуванні вихідних (стартових) припущень. Стратегічний менеджмент, на думку фахівця, не враховує можливості економічного аналізу [263, с. 87]. Концентрація стратегічного планування лише на управлінських задачах позбавляє менеджерів від відповідальності за неврахування об'єктивних обмежень, і як наслідок – невідповідності цілей можливостям і неспроможності розробки стратегічних планів, орієнтованих на тривалу перспективу.

Викладене вище аргументує необхідність інтеграції управлінських та економічних знань. На думку ряду американських вчених (Д. Бесанко, Д. Дранове та М. Шенлі), розуміння економічних процесів дозволяє розробляти більш результативні та прозорі стратегії за рахунок чіткого встановлення взаємозв'язку між стратегічними цілями і пріоритетами та отриманим результатом [215, с. 79]. Управлінці, які використовують економічні знання та дослідження, мають об'єктивно враховувати більшість факторів, що обмежує простір для управлінського маневру, але суттєво підвищує результативність управління. Отже, інтеграція стратегії та економічних процесів дозволяє створити ефективну економічну стратегію.

Трактування поняття «економічної стратегії» повинно враховувати обов'язковий науково обґрунтований цільовий критерій – невід'ємну характеристику стратегії. Даний критерій повинен встановлюватися як результат дії об'єктивних закономірностей розвитку суб'єкта стратегії. Економічна стратегія має ґрунтуватися на закономірностях стратегічної поведінки суб'єкта стратегії та розвитку суспільно-економічної системи, що дозволить створити надійний фундамент ефективності економічних стратегій. При цьому головною ціллю функціонування суб'єкта стратегії з економічної точки зору є забезпечення безперервності та цілісності його існування як системи. В економіці таке існування забезпечує постійне відтворення суб'єкта стратегії в системі виробничих відносин. Але системна цілісність як ключова ціль стратегії повинна

також передбачати можливість системної трансформації суб'єкта стратегії. Така модифікація є необхідною умовою адаптації до зовнішніх умов та подальшого відтворення суб'єкта. З іншої точки зору, системна трансформація потребує чіткої стратегії, оскільки при зміні характеру внутрішніх системних взаємозв'язків стратегія не може виконуватися без механізмів її коригування.

На основі досліджених підходів до визначення поняття «стратегії» доцільно сформулювати економічну стратегію як цілісну систему дій суб'єкта, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу впливів зовнішніх та внутрішніх факторів у довгостроковому періоді часу. Економічна тактика є формою реалізації економічної стратегії, що охоплює комплекс заходів із адаптації суб'єкта та впливу на окремі економічні процеси з метою досягнення завдань економічної стратегії.

Стратегічні напрями визначають шляхи досягнення мети залежно від системних характеристик суб'єкта стратегії. Стратегічними напрямками на державному рівні слід вважати оцінку існуючого потенціалу та умов розвитку в контексті світових тенденцій функціонування економіки, визначення основних складових моделі сталого розвитку і вимог до їх взаємодії, оцінку наявних ресурсів і соціально-економічного потенціалу держави, а також обґрунтування фінансово-економічних і соціально-політичних механізмів забезпечення сталого розвитку [179, с. 5].

Стратегічними завданнями є конкретні довгострокові цілі, які реалізують стратегічні напрями, ґрунтуючись на характеристиках об'єкта стратегії. Завдання державної економічної стратегії України визначаються поточним станом економіки та ринковою нестабільністю і являють собою гнучкий комплекс цілей, що досягаються стратегічною економічною політикою держави:

- створення умов для забезпечення стійкого збалансованого економічного зростання;
- підтримання стабільності грошово-фінансової системи;
- розміщення ресурсів та перебудова структури виробничого потенціалу відповідно до вимог, необхідних для формування сучасної розвинутої ринкової економіки;
- ефективна інтеграція національної економіки до світової економічної системи;
- зростання зайнятості та підвищення соціальної стабільності;

- формування інституційного базису, системи органів державної влади, адекватних сучасним вимогам і потребам економічного зростання та сталого розвитку;
- забезпечення економіко-правового середовища в умовах глобалізації.

Стратегічні пріоритети визначають важливість окремих стратегічних завдань у формуванні економічної стратегії держави. Пріоритети стратегії економічного розвитку встановлюються залежно від конкретного стану економіки. Для нестабільної економіки характерний динамізм у структурі суб'єктів і об'єктів економічної стратегії держави, що обумовлений потенційною небезпекою відставання процесу реалізації поставлених стратегічних завдань від реальної динаміки національної економічної системи.

Цілі економічної стратегії держави полягають у відтворенні як самої держави, так і соціально-економічної системи в цілому. При цьому відбувається протистояння різних суб'єктів із неоднаковими інтересами. Так, економічні суб'єкти сфокусовані на власному відтворенні та розвитку та створенні на основі цих інтересів економічних стратегій, а держава представляє інтереси розвитку суспільства. Отже, особливості суб'єкт-об'єктних відносин і вага роль суб'єкта є причиною виникнення низки взаємопов'язаних проблем у визначенні пріоритетів економічної стратегії держави та суб'єкта, що формує і реалізовує їх на практиці. Визначені специфічні розбіжності можуть спричинити невідповідність між стратегічними напрямками і завданнями, що в результаті знизить ефективність економічної стратегії держави.

Специфікою економічних систем є їх орієнтація на цілі. Тому ціллю стратегії є бажаний стан економічної системи, що визначається обмеженим терміном існування. Невірний вибір цілей при формуванні стратегії економічного розвитку системи призводить до вирішення у подальшому другорядних проблем, що так само критично, як і застосування неефективних інструментів для досягнення цілей. У формуванні цілей розвитку будь-якої досліджуваної системи слід враховувати, що її ціль може повністю співпадати або бути частиною цілі розвитку вищестоящої системи і строго відповідати об'єктивним потребам розвитку. Процес визначення цілей включає етапи аналізу зовнішнього середовища, оцінювання можливостей досліджуваної системи і обґрунтування цілей.

У процесі встановлення цілей розвитку економічними системами

властиві консервативність і інерційність поведінки. Часто стратегічну ціль визначають абстрактно як кінцевий стан зміни досліджуваного економічного об'єкта або процесу. При цьому важливо визначити, що є ціллю, а що - її альтернативами. З позицій різних суб'єктів ціль і альтернативи можуть не співпадати, тому взаємодію цілей і альтернатив ілюструють за допомогою методу дерева цілей. Системи цілей і засобів їх досягнення схожі за структурою і взаємно детерміновані, оскільки цілі першого рівня є альтернативами досягнення головної цілі, але по відношенню до цілей другого рівня вони є цілями [90, с. 232].

Для оптимального визначення цілі економічного розвитку важливо чітко формулювання стратегічних цілей і завдань, ранжування цілей і визначення переваг на основі використання системного аналізу і моделювання. В основі аналізу є дослідження ретроспективи стану проблеми за допомогою динамічних рядів показників, що характеризують рівень досягнення цілей і завдань у попередні роки, витрачені ресурси на досягнення цих цілей і завдань, стан продуктивних сил, виявлення стійких тенденцій в зміні цих показників і характеристик.

Особливою характеристикою стратегії є її цілісність, яка тим важливіша, чим складнішим є стратегічний суб'єкт. Державна економічна стратегія має головну мету гарантування стабільного відтворення та соціально-економічного розвитку. З цієї точки зору держава як суб'єкт стратегії є уособленням суспільства, оскільки функціонування держави як елемента суспільства є наслідком стабільного та гармонійного його розвитку.

Економічна стратегія держави повинна бути спрямована на формування механізмів моніторингу та управління розвитком елементів соціально-економічної системи, умов реалізації стратегічної мети та забезпечення суспільного відтворення. Економічна стратегія взаємопов'язана з іншими стратегіями розвитку держави, які об'єднуються у єдину стратегію розвитку, а також охоплює стратегії суб'єктів різних рівнів.

Завдання економічної стратегії держави встановлюються у відповідності з особливостями соціально-економічної системи і фактично є системою гнучких довгострокових цілей економічної політики, спрямованих на управління розвитком економічних суб'єктів різного рівня. Ринкові умови господарювання накладають відбиток на специфіку даних цілей, які зосереджені переважно на

гарантуванні стійкого збалансованого економічного зростання, високої зайнятості населення, раціональної структури розміщення виробництва та ресурсів, справедливого розподілу доходів і майна, стабільності фінансово-кредитної системи, зовнішньоекономічного балансу, прозорого економіко-правового середовища тощо [53, с. 17]. Пріоритети державної економічної стратегії встановлюються відповідно до фактичних умов функціонування соціально-економічної системи.

Економічна тактика зосереджена на реалізації стратегічних заходів, передбаченні можливого реагування об'єкта на проведені заходи, моніторингу та оцінюванні їх результативності, коригуванні і розробці способів та засобів впливу на об'єкт управління. Суб'єктами економічної тактики можуть бути державні органи й установи, а також недержавні інститути, які приймають на себе окремі функції тактичного управління. Об'єктом є діяльність економічних суб'єктів, управління розвитком яких здійснюється шляхом опосередкованого впливу на економічні індикатори та результати діяльності, або прямого впливу безпосередньо на їх діяльність. Очевидно, суб'єкт та об'єкт економічної тактики конкретизують суб'єкт і об'єкт економічної стратегії держави.

Управлінським інструментом досягнення визначених стратегічних цілей на тактичному рівні є комплексна програма економічного розвитку окремих галузей, регіонів, що визначає масштаби, темпи, пропорції та основні напрямки економічного розвитку регіону, окремих його структурно-функціональних підсистем, обґрунтовується система заходів з підвищення ефективності управління виробництвом, зростання рівня і якості життя населення. Стратегія або програма розвитку регіону чи окремих галузей національної економіки повинна органічно вписуватися в стратегію економічного розвитку держави бути її невід'ємною складовою.

Розділи проекту програми розробляються послідовно-паралельним способом, тобто розробка кожного наступного розділу починається до завершення розробки попереднього, при цьому в зміст попереднього розділу вносяться корективи при необхідності його узгодження з наступними розділами. В цілому дотримується логічна послідовність програми, від мети до механізмів та інструментів її досягнення, обґрунтування необхідних ресурсів, засобів і джерел їх отримання. Структура комплексної програми економічного розвитку регіону або окремої галузі містить перелік розділів, що відобра-

жають змістовну і функціональну характеристику прийнятого до реалізації програмного проекту.

Державна стратегія і тактика постійно стикаються з проблемами протистояння інтересів різних економічних суб'єктів. Вирішення означених проблем можливе шляхом коригування як економічної тактики, так і економічної стратегії. Стратегія у поєднанні з тактикою забезпечують державне управління функціонуванням та розвитком економічної системи. Формування стратегії обумовлено значним впливом інституційних чинників, а тактика при цьому є відносно незалежною, оскільки безпосередньо залежить від специфіки економічної системи. При відсутності інтеграції стратегії зі специфічними інституційними чинниками функціонування системи тактика втрачає свою результативність разом із економічною стратегією. Отже, економічна стратегія потребує врахування об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, та обмежується економічною тактикою. З іншого боку, конкретизація суб'єкта економічної тактики сприяє неузгодженості дій окремих інститутів державної влади, коли за невизначених стратегічних завдань ці інститути починають зміщувати акценти на власні інтереси. Тому ефективна взаємодія економічної стратегії і тактики держави залежить від прозорості інституційної та правової бази функціонування економічної системи.

Економічна стратегія у взаємозв'язку з економічною тактикою формують економічну політику держави, під якою слід розуміти діяльність органів державної влади й управління із визначення стратегічних цілей, пріоритетів, завдань, інструментів економічної тактики для їхнього досягнення, а також застосування цих інструментів [53, с. 19]. Напрямки економічної політики тісно пов'язані із загальними напрямками політики держави, забезпечуючи коригування економічних стратегій суб'єктів нижчих рівнів при коригуванні цілей, пріоритетів, завдань економічної стратегії держави.

Зарубіжний досвід стратегічного планування на макроекономічному рівні передбачає формування стратегій стійкого розвитку національних економік країн ЄС, Північної Америки. Дані стратегії передбачають діагностування існуючих тенденцій розвитку тієї чи іншої країни та планування, що включає розробку програми дій, реалізацію та оцінку отриманих результатів і коригування стратегій. Наприклад, національна стратегія стійкого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь спрямована на:

- оцінку стартових умов розвитку в контексті світових тенденцій економічного розвитку, визначення основних компонентів моделі стійкого розвитку і вимоги до їх функціонування і взаємодії, оцінку національних ресурсів і соціально-економічного потенціалу країни;

- обґрунтування стратегічних цілей, етапів і сценаріїв переходу країни до стійкого розвитку, визначення найважливіших напрямів переходу національної економіки до стійкого розвитку з основних його складових;

- визначення сукупності фінансово-економічних і соціально-політичних механізмів забезпечення стійкого розвитку [123].

Враховуючи світовий досвід, формування і реалізація стратегії сталого економічного і соціального розвитку України повинна охоплювати комплекс наступних дій:

- аналіз глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку країни;

- формулювання стратегічних цілей та пріоритетів;

- аналіз економічного потенціалу країни;

- розроблення стратегій розвитку за окремими соціально-економічними напрямками.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо складання стратегічних планів підприємствами державного сектору, під стратегічним плануванням слід розуміти безперервний процес, що складається з чотирьох основних етапів: планування (включаючи розробку стратегії), реалізація, оцінка результатів і наслідків (аналіз причин досягнення чи недосягнення результатів) та уточнення стратегії з метою підтримки її актуальності. Зазначену модель стратегічного циклу можна застосовувати і на загальнодержавному рівні [89].

Аналіз розглянутих теоретичних і методичних підходів до формування національної стратегії економічного та соціального розвитку дає підстави стверджувати, що:

- формування стратегій має схожу методичну основу: на першому етапі проводиться загальний аналіз можливостей та загроз розвитку, який є основою для формулювання місії, цілей та завдань розвитку; на наступних етапах зазначаються механізми та інструменти реалізації визначених цілей та завдань; визначається система моніторингу за реалізацією стратегії;

- методичні підходи до формування стратегій стійкого

розвитку часто спираються на відповідні методичні підходи формування стратегій економічного та соціального розвитку, враховуючи відповідні фактори;

- відсутність системи планування та прогнозування розвитку, чітко вимірюваних цілей, загроз, можливостей, системи показників (моделей) та індикаторів, ігнорування обмежень та потреб розвитку на кінцевому етапі призводить до формування стратегій, які мають швидше декларативний характер. Такі недоліки, зокрема, характерні для українських стратегій розвитку.

На основі узагальнення існуючих теоретичних підходів до формулювання сутності стратегії слід погодитись, що більшість науковців характеризують її як головний інструмент для визначення напрямку руху економічного суб'єкта до певної мети, що поєднує в собі оцінку зовнішніх чинників та внутрішнього потенціалу. Однак трактування стратегії в сучасних умовах необхідно доповнити необхідністю моніторингу і оцінки результатів стратегії та уточнення стратегії на подальший період.

1.2. Продовольча безпека як об'єкт стратегічного макроекономічного планування

Трансформація соціально-економічних відносин вимагає від держави формування та реалізації стратегії економічного розвитку. Протягом останніх десятиріч у світі здійснюється формування єдиного економічного простору, найвищою точкою розвитку якого є процес глобалізації. Інтеграція України в глобальну економіку потребує неперервного розвитку її економічного потенціалу. Особливу роль в цьому процесі відіграє економічна стратегія, яка має спиратися на механізми продовольчої безпеки.

Продовольча безпека займає провідне місце в економічних стратегіях розвинених країн світу. На сучасному етапі розвитку всі країни світу з ринковою економікою мають систему гарантування продовольчої безпеки, яку реалізують на стратегічному рівні.

Стратегія продовольчої безпеки держави пов'язана з відповідною економічною стратегією та аграрною політикою як комплексом інструментів і засобів її реалізації. Стратегія визначає курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення поставлених

цілей і завдань, а державна політика – загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які забезпечують досягнення цілей.

На відміну від економічно розвинених країн, в Україні на сьогоднішній день на законодавчому рівні не затверджено стратегічного плану, курсу або напрямку дій, які гарантували б належний рівень продовольчого забезпечення населення; недостатньо розвинена законодавча та інституційна база регулювання продовольчого ринку, підтримки вітчизняних товаровиробників і конкурентоспроможності продукції. Регулятивні функції органів державної влади у забезпеченні продовольчої безпеки мають обмежений характер.

Формування стратегії продовольчої безпеки держави необхідно пов'язувати з відповідною стратегією розвитку аграрного сектора, що має органічно вписуватися у процес формування моделі соціально-економічного розвитку України і реалізовуватися в межах її стратегії економічного розвитку та стратегії розвитку аграрного сектора економіки.

Наукова категорія «продовольча безпека» у світовій практиці відображає стан світового ринку продовольства, продовольчого забезпечення держави або об'єднання держав. Впровадження поняття «продовольча безпека» в міжнародну практику викликано проблемою продовольчого забезпечення, пов'язаною із зерновою кризою в світі 1972-1973 рр. У 1974 році Генеральна Асамблея ООН офіційно задекларувала термін «світова продовольча безпека», що означав гарантування стабільності на продовольчих ринках та доступності базових продуктів харчування для всіх країн світу [210, с. 175-176]. Пізніше, у 80-х роках ХХ ст. продовольча безпека зводилась не лише до забезпечення доступності та стабільної наявності продуктів харчування у світі, а й достатності продовольства для надання можливості людям вести активний і здоровий спосіб життя.

Всесвітньою радою з продовольства при ООН закріплено сучасний підхід до визначення національної продовольчої безпеки, під якою розуміють політику держави, спрямовану на досягнення максимального рівня самозабезпечення продовольством за рахунок нарощування обсягів його виробництва, вдосконалення постачання продуктів харчування, забезпечення споживання продукції населенням, ліквідації недоїдання і голоду [193, с. 269].

Згідно матеріалів, опублікованих Продовольчою та сільсько-господарською організацією об'єднаних націй (Food and Agricultural

Organization, FAO), продовольча безпека – це забезпечення гарантованого доступу населення світу, країни, регіону до харчових продуктів у будь-який час і обсягах, достатніх для ведення активного й здорового способу життя, за рахунок власного виробництва та імпорту продовольства, виробництво яких неможливе за рахунок внутрішніх ресурсів [220]. Слід зауважити, що дослідження FAO містить найбільш повне та комплексне визначення продовольчої безпеки серед міжнародних нормативно-правових актів.

Продовольча безпека України, згідно із Законом України 1877-15 від 24.06.2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України», – це захищеність життєво важливих інтересів людини за рахунок гарантування державою вільного економічного доступу до продуктів харчування з метою підтримання життєдіяльності.

Відповідно до Проекту Закону України 8370-1 від 28.04.2011 р. «Про продовольчу безпеку України», продовольча безпека – соціально-економічний та екологічний стан держави, при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством відповідної якості в необхідній кількості та асортименті [147].

Однак у визначеннях, закріплених законодавчими документами, не зазначається можливість стратегічного забезпечення продовольчої безпеки держави у довгостроковій перспективі з урахуванням зовнішньоекономічних факторів.

У дослідженнях західних економістів проблема продовольчої безпеки часто розглядається лише на міжнародному рівні, не враховуючи національний або регіональний аспекти [136, с. 23]. Продовольча безпека визначається як стан економіки, який забезпечує досягнення гарантованого доступу всіх жителів і в будь-який час до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя [224, с. 52]. Науковці розглядають продовольчу безпеку як залежність споживання людини, сім'ї, соціальної групи від того, що вони можуть придбати для задоволення своїх потреб у харчуванні [258, с. 131]. Зарубіжними фахівцями не повною мірою розкриті питання сутності продовольчої безпеки як об'єкту стратегічного планування та способів вирішення проблеми її незадовільного стану, що пояснюється підходом до вивчення даного явища на світовому рівні та неврахуванням специфіки формування стратегій економічного розвитку та національного аграрного виробництва окремих країн. Таким чином, зарубіжні науковці переважно досліджують питання продовольчого забезпечення та

доступності продовольства у глобальному масштабі, фокусуючись здебільшого на його стані, а не на динаміці і факторах впливу, та залишаючи відкритими питання національної продовольчої безпеки і її стратегічного забезпечення.

Українські вчені схильні характеризувати продовольчу безпеку як спроможність держави гарантовано задовольняти потреби громадян у продуктах харчування за будь-яких умов. Зокрема, І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога вважають, що продовольча безпека має гарантовано і достатньо забезпечувати жителів країни високоякісними харчовими продуктами, обумовлює стабільність і якість генофонду нації. Продовольчу безпеку визначають такі чинники, як рівень розвитку національного аграрного сектора та його державної підтримки, стан земельного законодавства, форм власності і господарювання, а також платоспроможність населення [91, с. 89].

Продовольча безпека у дослідженнях науковців В. Гуменного, П. Музики трактується як ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання [42, с. 134].

Продовольча безпека є однією з важливих складових економічної політики держави та проявляється у гарантованому задоволенні останньою платоспроможного попиту на продовольство на рівні, достатньому для забезпечення нормального фізіологічного та інтелектуального рівня життєдіяльності населення. Рівень продовольчої безпеки вважається достатнім, якщо всі громадяни в будь-який час забезпечені фізичним та економічним доступом до безпечних і поживних харчових продуктів для задоволення власних потреб у їжі для здорового та активного способу життя [164, с. 254].

Таки чином, сутність продовольчої безпеки досить повно і об'єктивно відображена в працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Розкриті її складові, наведені тенденції та особливості поточного стану, підходи до оцінювання. Під продовольчою безпекою розуміється здатність аграрного сектора економіки виробляти і постачати на внутрішній ринок і до державного резерву продовольчі товари і ресурси в необхідному асортименті, в достатній кількості і належної якості з урахуванням соціальної структури населення і його платоспроможності, що гарантує фізичну та

економічну доступність продовольства та продовольчу незалежність. При цьому, як зазначається в економічній літературі, для нормальної життєдіяльності та відтворення населення необхідно споживання якісних продовольчих товарів, що забезпечує необхідний рівень і якість життя. Фізична доступність означає, що в країні мають бути наявні продукти харчування, достатні за своїми кількісними та якісними характеристиками для задоволення платоспроможного попиту населення. Економічна доступність пов'язана з рівнем доходів і полягає в здатності придбавати якісні продукти харчування у необхідній кількості. Існуючі відмінності в рівні доходів впливають на якість харчування, яка в свою чергу залежить від купівельної спроможності населення.

Однак на сьогоднішній день відсутнє визначення продовольчої безпеки як об'єкту стратегічного планування, що дозволило б окреслити напрями, обґрунтувати довготривалі цілі та розробити шляхи їх реалізації, а також систему моніторингу та оцінювання результатів стратегії. На сьогоднішній день відсутні підходи і механізми до обґрунтування комплексного плану забезпечення продовольчої безпеки як стратегічного об'єкту, а також визначення довготривалих цілей та розробку шляхів їх реалізації.

Таким чином, з точки зору стратегічного планування можна надати визначення продовольчої безпеки як розміщення виробництва продовольства, організації ринкових відносин та державних продовольчих запасів згідно з наявними відносними стратегічними перевагами країни за умови створення таких соціально-економічних відносин, за яких буде гарантовано доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни у кількості і якості, що відповідають науково обґрунтованим параметрам і медичним нормам. Очевидно, що стратегічне планування продовольчої безпеки має ґрунтуватися на системі показників та критеріїв, що дозволять сформулювати всебічне уявлення про поточний стан, існуючі загрози, вузькі місця та можливі стратегічні напрями посилення продовольчої безпеки держави.

Дослідження загроз продовольчій безпеці необхідно для подальшого обґрунтування методичних підходів до їх оцінки та розробки рекомендацій щодо мінімізації або усунення негативного їх впливу на підтримання продовольчої безпеки держави.

Науковці, які досліджували загальні теоретичні питання безпеки, виділяють декілька ступенів ризиків і загроз, які можна

взяти за основу при розробці науково-методичних підходів до їх оцінки при формуванні стратегії продовольчої безпеки:

- ймовірність виникнення обстановки, здатної породити небезпеку (поява зони ризику);
- провокаційні дії або засіб тиску (виклик);
- реальна можливість негативного розвитку подій, виникнення збитку (небезпека);
- намір завдати шкоди або ненавмисний небезпечний збіг обставин (загроза) [128, с. 156].

Загрози продовольчій безпеці можна визначити як будь-які негативні зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які знижують рівень продовольчої безпеки [34, с. 92]. К. Голікова наводить визначення загроз продовольчій безпеці як сукупності факторів і умов різного походження, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам населення та знижують рівень життя, порушують процес відтворення, викликають підвищену соціальну напруженість в суспільстві та негативно впливають на світовий імідж країни [36, с. 78].

Класифікація загроз є основою для подальшого формування стратегії продовольчої безпеки та визначення пріоритетних стратегічних цілей і завдань, напрямів державної підтримки, цільових програм, які повинні переглядатися і змінюватися в залежності від важливості загроз, тривалості та сили їх впливу на продовольчу безпеку, що можливо виявити при надійній та ґрунтовній системі оцінки та моніторингу загроз.

Згідно Проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України», до переліку основних загроз продовольчій безпеці України відносять:

- зростання тінізації економіки, нелегальної міграції населення;
- недосконалість організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель продовольства та його неефективне використання;
- зростання споживчих цін на продукти харчування більш швидкими темпами, ніж доходи населення;
- критична залежність національної економіки від зовнішньої ринкової кон'юнктури та інших факторів;
- нераціональне використання сільськогосподарських земель;
- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичай-

них ситуацій, техногенних та природних катастроф, негативні соціально-екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;

- низький контроль за ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і генетично модифікованих організмів;

- недостатнє запобігання появі на території держави небезпечних для людей тварин, рослин, мікроорганізмів, медично та екологічно необґрунтоване використання генетично модифікованих організмів та продуктів харчування, вироблених з їх застосуванням [147].

Автори О. Вараксіна, І. Тернавська, Л. Пархоменко, І. Манзій, К. Голікова, Г. Прунцева надають схожу та достатньо різносторонню класифікацію загроз продовольчій безпеці, відповідно до якої вони групуються за класифікаційними ознаками [27, с. 43; 36, с. 50; 85, с. 27; 186, с. 82; 154, с. 48].

За рівнями ієрархії (економічної системи) загрози бувають зовнішні, які викликані посиленням глобалізаційних процесів та їх наслідками, зокрема, надмірна відкритість економіки та недосконалість зовнішньоекономічної політики держави та відповідно недостатній контроль зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією. Результатом несприятливої ринкової кон'юнктури є зростання експорту сільськогосподарської продукції і продовольства, підвищення насиченості вітчизняного ринку неякісними імпортними товарами та втрата продовольчої незалежності [186, с. 83; 210, с. 175]. Результатом впливу внутрішніх загроз є неспроможність держави забезпечити своє населення продовольством за будь-яких умов [186, с. 84].

За періодом дії загрози продовольчій безпеці можуть бути разові, які проявляються час від часу, дискретні, що характеризуються переривчастістю, та перманентні, які існують постійно [36, с. 90].

За сферою виникнення загрози класифікуються як політичні, економічні, соціальні, правові, військові, екологічні, інформаційні, криміногенні та науково-технічні. Вказані загрози потребують комплексного дослідження і аналізу, оскільки вони мають системний вплив на продовольчу безпеку [36, с. 91]. Найбільш повне обґрунтування даних загроз наводять у своїй праці І. Тернавська, Л. Пархоменко [186, с. 84]. Так, загрози в економічній сфері проявляються у зниженні конкурентоспроможності вітчизняної продукції, безперспективності проживання і роботи в сільських

регіонах, зниженні обсягів інвестицій в аграрний сектор, зростанні споживчих цін, скороченні купівельної спроможності населення та обсягів споживання продуктів харчування. Соціальні загрози полягають у погіршенні рівня життя населення, демографічної ситуації, соціальної захищеності, зростанні соціальної напруженості. Політичні та правові загрози обумовлені недосконалістю законодавчої, правової і нормативної бази продовольчої безпеки, системи оподаткування, що не дозволяє розвивати виробництво та споживання продовольства. Інформаційні загрози полягають у інформаційних диспропорціях, порушенні цілісності інформаційного простору, відсутності повної і якісної інформації щодо стану продовольчої безпеки. Науково-технологічні загрози пов'язані зі скороченням державного фінансування інновацій та науково-технологічних розробок, відставання рівня української науки і технологій від розвинених країн світу, зниження технологічного рівня аграрного виробництва, низька питома вага інновацій, відсутність механізму стимулювання їх розробок та впровадження. Екологічні загрози пов'язані з руйнуванням природного середовища, сільськогосподарських земель, недотримання вимог законодавства у екологічній сфері, безпеці та якості продовольства. Загрози у військовій сфері виникають при втягненні держави до міжнародних збройних конфліктів та внутрішніх збройних сутичок [186, с. 85].

Загрози за ймовірністю реалізації можуть бути реальні, що можуть здійснитися у будь-який момент, потенційні, які можуть здійснитися за певних умов з певною ймовірністю.

Фактичні загрози існують об'єктивно у певний період часу або можуть виникати у наступні часові періоди. Такі загрози можливо попередити лише в наступні періоди відносно до звітнього. Потенційні загрози, навпаки, обумовлюються наявністю фактичних загроз і можуть бути ліквідовані у звітному періоді [36, с. 96].

За рівнем управління загрози поділяються на керовані, на які можна безпосередньо вплинути з боку держави, регіональних органів влади, підприємства, громадян тощо, та некеровані загрози, на які здійснити прямий не можливо [36, с. 99].

Відповідно до діяльності людини загрози бувають об'єктивні, що не залежать від діяльності людини (природні катаклізми, стихійні лиха), та суб'єктивні (неефективні управлінські рішення).

За можливістю прогнозування загрози класифікуються як прогнозовані, які можна передбачити та вжити превентивних заходів

(на рівні держави та наднаціональних об'єднань держав) і непрогнозовані, наприклад викликані несприятливими погодними умовами, які потребують довготривалої нейтралізації наслідків.

За наслідками загрози можуть бути загальні, характерні для всієї території держави, та локальні.

За величиною нанесеного (очікуваного) збитку загрози бувають катастрофічні, значні, що викликають труднощі. За рівнем впливу – слабкі, помірні та вагомі [36, с. 97]. За ступенем негативного впливу – дисбалансуючі та деструктивні. За областю прояви: у сфері продовольчого постачання, у сфері виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, у сфері економічної доступності продовольства, конкурентоспроможності продукції за ціною і якістю.

За рівнем розвитку культури споживання загрози характеризуються недостатнім, достатнім та високим рівнем розвитку культури споживання [36, с. 99].

Найчастіше використовується класифікація загроз відповідно зовнішніх і внутрішніх факторів впливу. На національному рівні до зовнішніх факторів продовольчої безпеки автори відносять [36, с. 72; 27, с. 43]:

- зниження рівня розвитку аграрного сектора економіки та харчової промисловості;
- недостатнє застосування інноваційних технологій;
- низька ефективність та інвестиційна привабливість аграрних підприємств, недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення;
- несприятлива соціально-економічна ситуація в країні, рівень купівельної спроможності населення;
- зниження потенціалу самозабезпечення країни та зростання імпортозалежності;
- нерозвиненість торгової та транспортної інфраструктури в країні, національного продовольчого ринку;
- несприятлива екологічна ситуація в країні;
- недосконалість національної економічної політики і державного регулювання, фінансування аграрного сектора, податкової політики;
- участь країни в міжнародному обміні продовольством.

Зовнішні фактори продовольчої безпеки включають [36, с. 74; 27, с. 44]:

- несприятлива кон'юнктура світового продовольчого ринку;
- посилення глобалізації та політичної нестабільності в світі;
- погіршення стану світового сільського господарства;
- несприятлива екологічна ситуація в світі;
- нерозвиненість світової торговельної та транспортної інфраструктури;
- недостатньо ефективна наднаціональна економічна політика і регулювання.

Продовольча безпека формується під впливом загроз, які автори О. Черевко та О. Яковенко пропонують класифікувати в залежності від ступеня впливу на неї на довгостроковому (стратегічному) та короткостроковому (тактичному) рівнях. Довгострокові загрози включають:

- зростання бідності населення та кількості людей, які не мають доходів для придбання мінімального набору продуктів харчування;
- наявність територій, продовольче постачання яких неможливе шляхом ринкових механізмів через зовнішні фактори;
- незбалансованість харчування за окремими складовими, що загрожує здоров'ю нації або окремих груп населення;
- низький контроль безпеки продовольства;
- неефективне використання природного, матеріально-технічного, фінансового, науково-технологічного потенціалу аграрного сектору, що веде до зниження рівня продовольчого забезпечення [201, с. 68].

Короткострокові загрози продовольчій безпеці:

- висока залежність аграрного виробництва від природних катаклізмів, що погіршує продовольче забезпечення населення за умови їх настання;
- залежність продовольчого забезпечення країни окремими продуктами харчування від імпорту;
- нестабільна кон'юнктура світових продовольчих ринків;
- надмірна відкритість економіки і національного ринку, залежність від коливань курсів валют;
- нестабільний зовнішньоекономічний стан країни та позиція у зовнішньоторговельному балансі у світі, що має негативні економічні наслідки для аграрного сектора та продовольчої безпеки [195, с. 69].

Н. Стежко вважає найбільш суттєвими такі загрози продо-

вольчій безпеці:

- зростання майнової диференціації населення і рівня бідності;
- деформованість структури української економіки і збільшення імпортного продовольства на внутрішньому ринку;
- посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів. Збільшення майнової диференціації призводить до зниження платоспроможного попиту на продовольство, і відповідно скорочення його споживання населенням. Імпорт продовольства і сировини для його виробництва завдає шкоди вітчизняним агровиробникам. Нерегульованість соціально-економічного розвитку регіонів України порушує єдиний продовольчий ринок країни, його інфраструктуру, знижує надійність продовольчого постачання населення та викликає зростання цін через надмірні логістичні витрати [177, с. 289].

Група авторів (Л. Дейнеко, Е. Шелудько, О. Загній, А. Коваленко, М. Сичевський, І. Романюк, Т. Качала) стан продовольчої безпеки країни визначають переліком існуючих загроз зовнішнього і внутрішнього характеру [178, с. 123]. До зовнішніх загроз належать:

- втрата традиційних ринків збуту сільськогосподарської сировини і продовольчої продукції;
- посилення залежності від імпорту продовольства;
- надмірна відкритість економіки та неконтрольоване ввезення значної кількості окремих видів продовольства;
- входження України до міжнародних торговельно-економічних зон (організацій);
- збільшення частки імпорту в загальних обсягах продовольчих ресурсів;
- цілеспрямована політика окремих держав щодо послаблення позицій України на світовому продовольчому ринку;
- суттєве відставання рівня життя в Україні від відповідних показників у розвинених країнах, що зокрема, негативно впливає на характер експортно-імпортних операцій господарюючих суб'єктів продовольчого комплексу України;
- низький рівень використання міжнародних норм оцінки якості продукції в Україні.

Внутрішні загрози продовольчій безпеці, на думку названих авторів, включають:

- непослідовність і безсистемність при здійсненні аграрних реформ;
- нестабільність або відсутність законодавчих і нормативно-правових умов;
- значне зменшення обсягів виробництва продукції сільського господарства та харчової промисловості;
- недосконала структура зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора країни, орієнтована на вивіз сировини і ввіз готової продукції;
- слаборозвинена інфраструктура продовольчого комплексу;
- недієвість інвестиційних процесів, криза платежів та неефективність фінансового регулювання;
- незадовільна матеріально-технічна база техніко-технологічна відсталість виробничого процесу в сільському господарстві;
- відсутність цінового паритету на сільськогосподарську та промислову продукцію;
- недостатній рівень субсидіювання вітчизняних виробників;
- несприятливі природно-кліматичні умови;
- низький рівень знань і досвіду керівництва більшості господарюючих суб'єктів продовольчого комплексу щодо застосування міжнародних правил торгівлі продовольчими товарами та законодавства інших країн;
- відсутність відпрацьованих механізмів державного регулювання виробництва, розподілу і споживання продовольства;
- поглиблення майнового розшарування, зниження життєвого рівня та платоспроможного попиту переважної більшості населення і окремих соціальних груп [178, с. 125].

Ряд інших авторів (О. Чечель, В. Шойко, В. Ковалюк, Ю. Вітковський та інші) наводять класифікації загроз продовольчій безпеці, що базуються на зовнішніх загрозах, зокрема, пов'язаних зі зростанням економічної нестабільності в світі та її наслідками, та внутрішніми, пов'язаними з ресурсним забезпеченням сільськогосподарських товаровиробників та системою державної підтримки. Серед більшості загроз автори називають руйнування механізму господарювання – розрив сфери виробництва та грошового обігу, послаблення кредитно-банківської системи, згорання фондового ринку, інвестиційної діяльності, різке зниження платоспроможного попиту населення та підприємств, послаблення податково-бюджетної системи та інші. Ці загрози, в першу чергу, впливають на

рівень продовольчої безпеки. [28, с. 7; 72; 202, с. 12; 207, с. 115].

Слід відзначити, що основним недоліком розглянутих вище підходів до класифікації загроз є складність їх оцінки на практиці на основі релевантної інформації та подальшого моніторингу через невідповідність системи оціночних показників названим можливим загрозам, та недостатня адаптованість до розробки стратегії продовольчої безпеки, формування стратегічних цілей, завдань і механізмів державної аграрної політики. З огляду на проведене дослідження, представимо систематизацію загроз продовольчої безпеки на рис. 1.3.

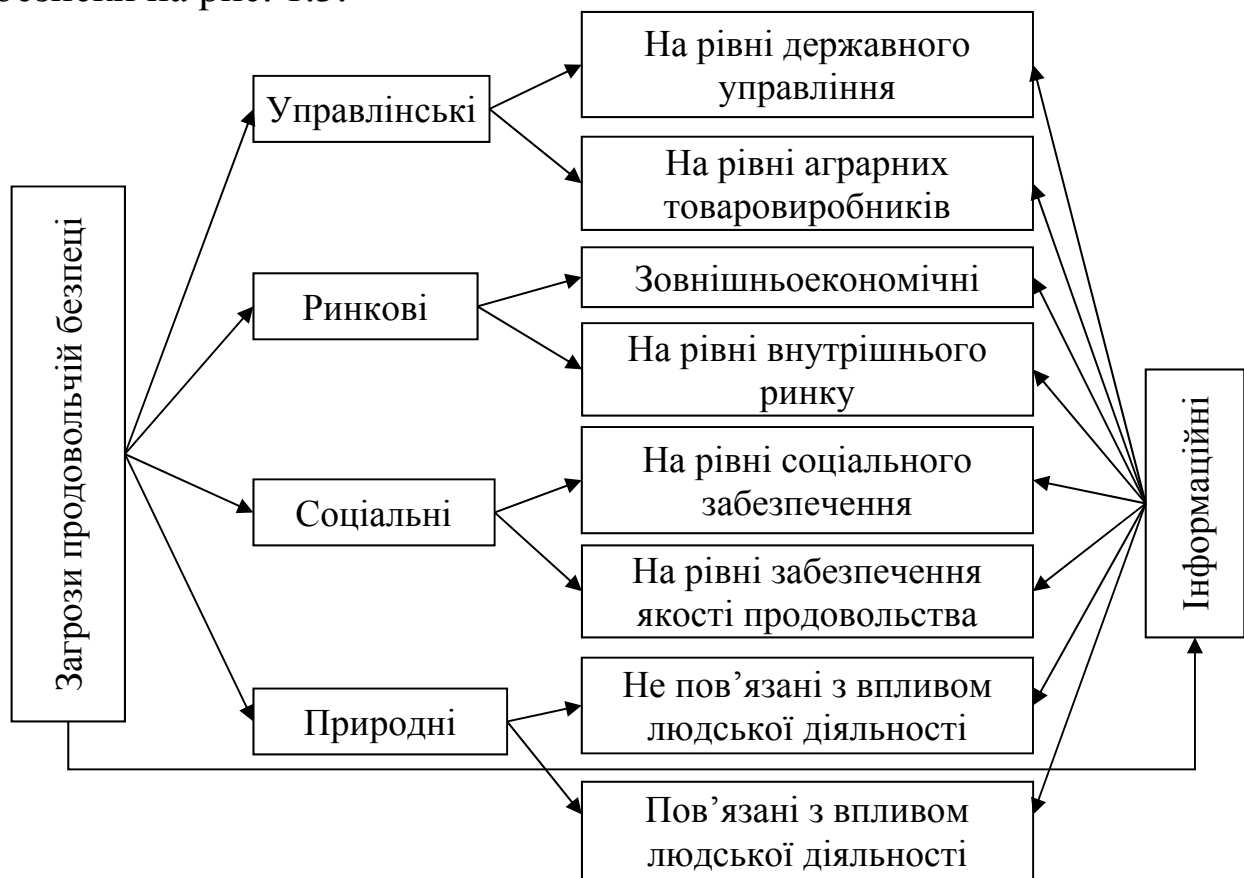

Рис. 1.3 – Загрози продовольчій безпеці

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, відповідно до розробленої класифікації загроз, найбільш впливові управлінські ризики погіршення продовольчої безпеки на рівні державного управління включають [41, с. 150]:

- відсутність загальнодержавних методів і механізмів, принципів і підходів стратегічного планування й прогнозування розвитку продовольчого ринку та продовольчої безпеки;

- нестабільність державного фінансування аграрного сектора, незавершеність аграрних реформ, недосконала аграрна політика органів влади та пов'язані з нею неефективні інвестиційні процеси і

фінансово-бюджетне та цінове регулювання;

- залежність країни від політико-економічної стабільності країн-імпортерів, експортерів через неефективну зовнішньоекономічну політику;

- низька ефективність кредитно-грошової, податкової, митної політики та відсутність можливостей використання державою дієвих інструментів регулювання продовольчого ринку.

Найбільш впливові управлінські загрози продовольчій безпеці на рівні аграрних товаровиробників включають [41, с. 150]:

- зниження рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках через незадовільну матеріально-технічну базу та техніко-технологічну відсталість аграрного виробництва;

- нестабільність постачання запасів необхідних ресурсів для виробництва, сировини та продовольства у разі зміни ситуації на зовнішньому на внутрішньому ринках;

- зростання витрат на охорону праці та природоохоронну діяльність через шкідливі умови праці, перевищення припустимих рівнів викидів внаслідок недосконалості техніки або технології, відсутність пристроїв, захисних споруд;

- зростання собівартості виробництва продукції через збільшення браку внаслідок порушень технології обробки сировини, фізичне і моральне зношення обладнання, додаткові виплати за терміновими роботами, неповне використання виробничих потужностей та невикористання ефекту масштабу виробництва.

Найбільш впливові ринкові загрози продовольчій безпеці на рівні зовнішньоекономічної діяльності держави:

- погіршення кон'юнктури світових цін на окремі товари українського експорту та підвищення цін на імпортні продовольчі товари;

- недосконала структура зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора країни, орієнтована на експорт сировини та імпорту готової продукції;

- втрата окремих ринків збуту аграрної сировини і продовольства, посилення залежності від імпорту продовольства на міждержавному рівні з держав-членів Європейської спільноти та зростання імпорту продовольства;

- надмірна відкритість економіки та низький рівень обмеження та контролю імпорту окремих видів продовольства через митниці

України;

- входження до міжнародних торговельно-економічних зон (організацій);

- неефективна державна аграрна та зовнішньоекономічна політика, що призводить до послаблення позицій України на світовому продовольчому ринку.

Найбільш впливові ринкові загрози продовольчій безпеці на рівні внутрішнього ринку:

- слаборозвинена інфраструктура продовольчого комплексу та ринкової інфраструктури;

- насичення національного продовольчого ринку імпортованими товарами та витіснення вітчизняних виробників;

- диспаритет цін на продовольство та сільськогосподарську сировину, засоби виробництва і послуги для аграрного сектора;

- відсутність ефективного механізму ціноутворення та контролю за цінами на ресурси та продовольство;

- недосконала нормативно-правова база у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств.

Найбільш впливові соціальні загрози продовольчій безпеці зосереджені у сфері необхідності забезпечення високого рівня життя населення:

- зростання безробіття, невідповідність росту цін на продовольство доходам населення та як результат – низький платоспроможний попит більшості населення і окремих соціальних груп на продукти харчування;

- суттєве відставання рівня життя населення від відповідних показників в розвинених країнах світу, що негативно впливає на характер експортно-імпортних операцій господарюючих суб'єктів продовольчого комплексу;

- значний розрив між рівнем життя на селі і в місті, незадовільний рівень життя населення сільських регіонів.

Найбільш впливові соціальні загрози продовольчій безпеці у сфері забезпечення якості продукції:

- випуск неякісної продукції вітчизняними товаровиробниками через фізичне і моральне зношення обладнання, порушення технологій, застарілі технології;

- низька якість продуктів харчування через недостатнє використання міжнародних норм оцінки якості на всіх етапах продовольчого постачання;

- імпорт неякісної продукції через невідповідність міжнародним системам якості та корупцію.

Не пов'язані з впливом людської діяльності природні загрози продовольчій безпеці:

- природні загрози, що передбачають можливість небажаних наслідків (руйнування ґрунтів, втрата врожаїв) від небезпечних природних процесів і явищ.

Пов'язані з впливом людської діяльності природні загрози продовольчій безпеці:

- техногенні загрози – імовірність негативних наслідків від небезпечних техногенних явищ, а також погіршення стану навколишнього природного середовища через промислові викиди у процесі господарської діяльності; при цьому останній є сферою діяльності екологічної безпеки; причинами можуть бути: форсмажорні обставини, фізичне зношення обладнання, невідповідність обладнання технологіям, що застосовуються, порушення технологій;

- агроекологічні загрози полягають у ймовірності нераціонального розподілу ґрунтів, надмірного навантаження на певну частину з них, виснаження і втрати ними родючості внаслідок деградації і, як наслідок, неможливості отримання високих та стабільних урожаїв.

Інформаційні загрози полягають у надзвичайно низькому інформаційному забезпеченні суб'єктів ринку та відсутності системного моніторингу продовольчої безпеки взагалі, відсутності аналітичної бази для оцінки загроз, недостатньо ефективній організації інформаційної взаємодії учасників процесу гарантування продовольчої безпеки. Серед найбільш впливових інформаційних загроз на рівні державного управління є: слабка інформаційна база, що не дає змоги своєчасно виявляти резерви виробництва сировини і продовольства та ефективно їх використовувати; недостатній рівень інновацій, відсутність дієвого механізму запровадження нововведень.

На рівні аграрних підприємств інформаційні загрози полягають у відсутності чіткого обліку й контролю за використанням ресурсів, сировини та продовольства, факторів виробництва; недостатньому інформаційному забезпеченні стосовно стану і динаміки ринкової кон'юнктури та інші.

На рівні зовнішньоекономічної діяльності держави до інформаційних загроз належать відсутність повної, достовірної та своєчасної інформації щодо експортно-імпоротної діяльності аграрних підприємств. На рівні внутрішнього ринку аграрні товаро-

виробники недостатньо забезпечені інформацією щодо ринкової інфраструктури, цінових тенденцій, обсягів виробництва.

Серед найбільш важливих інформаційних загроз у соціальній сфері можна вважати недостатню обізнаність населення стосовно асортименту і якості продовольства, низький рівень культури споживання продуктів харчування. Інформаційні загрози, пов'язані з природними загрозами, полягають у нестачі інформації стосовно сучасних агроекологічних технологій, що дозволяють покращити стан ґрунтів, підвищити врожайність рослин, продуктивність тварин з мінімальним негативним впливом на якість продовольства.

Проведене дослідження показало, що теоретичні основи стратегічного планування продовольчої безпеки не відповідають сучасній ситуації в Україні, яка перебуває в умовах економічних перетворень та посилення зовнішніх ризиків. Існуючі методичні підходи до формування стратегії продовольчої безпеки недостатньо враховують стан та тенденції зміни геоекономічної ситуації в світі, впливу світових глобалізаційних процесів на український аграрний ринок, можливостей реалізації національних інтересів, реальних та очікуваних резервів країни щодо мінімізації негативного впливу загроз, викликів та небезпек національному продовольчому ринку. Наявні теорії, адаптовані для умов стабільних економічно розвинених країн і призначені переважно для застосування на рівні підприємств, недостатньо враховують специфіку стратегічного планування забезпечення продовольчої безпеки України.

Процес стратегічного планування продовольчої безпеки потребує формування та реалізації відповідної стратегії, яка має важливу політичну й соціальну роль. Погіршення продовольчого забезпечення населення призводить до деформації процесів політичних й економічних перетворень і створення загроз внутрішній безпеці держави в умовах світових глобалізаційних процесів.

1.3. Теоретичні основи формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави

«Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року» – головний законодавчий документ на сучасному етапі, який засвідчує гарантування продовольчої безпеки держави як стратегічної цілі розвитку аграрного сектора та визначає стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки [153]:

- формування стратегічних продовольчих запасів держави;
- збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог до забезпечення продовольчої безпеки держави та можливості реалізації її експортного потенціалу;
- забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва у результаті удосконалення системи сертифікації виробництва й стандартизації, впровадження на усіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції, делегування саморегулівним об'єднанням на засадах взаємовідповідальності частини повноважень щодо здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам;
- створення системи логістики, забійних пунктів живої худоби та птиці, інших складових ринкової інфраструктури для особистих селянських та середніх господарств;
- проведення моніторингу та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції, реагування на ринкові ризики.

На необхідність розробки та прийняття національної стратегії продовольчої безпеки, а також відповідних регіональних стратегій вказує Проект Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України» [147]. Даним законодавчим актом закріплено перелік основних принципів і завдань у сфері формування продовольчої безпеки. Однак вирішення стратегічних проблем, пов'язаних із гарантуванням продовольчої безпеки, потребує детального плану, узгодженого зі стратегічними цілями і стратегічним потенціалом країни. На сьогоднішній день в Україні відсутні підходи і механізми до обґрунтування комплексного плану

забезпечення продовольчої безпеки як стратегічного об'єкту, а також визначення довготривалих цілей та розробки шляхів їх реалізації.

Узагальнення досліджень зарубіжного досвіду формування стратегії продовольчої безпеки країни дозволяє виділити наступні її складові [126, с. 103]:

- виробництво достатньої кількості продовольства;
- програми підтримки сільгоспвиробників (фермерів) шляхом державних програм підтримки цін, страхування врожаю, кредитів сільгоспвиробникам;
- закупівля надлишків сільськогосподарської продукції у сільгоспвиробників для утримання закупівельних цін і гарантування дохідності сільгоспвиробників;
- підтримка найбільш вразливих верств населення шляхом надання продовольчої допомоги пенсіонерам, безробітним, безкоштовне харчування в школах тощо;
- зосередження на якості: створення системи контролю якості й безпеки продуктів харчування, прийняття Закону про продовольчу безпеку, інтенсифікація зусиль не на реагуванні на випадки невідповідності якості продовольчої продукції нормативам, а на їх запобіганні (нагляд за імпортованими продуктами, підготовка посадовців, відповідальних за безпеку продуктів харчування, зміцнення потенціалу лабораторій і реалізацію програм, що забезпечують безпеку харчових продуктів).

В Україні проект стратегії в цілому як планового державного документу містить наступні розділи [138]:

- вступ з коротким обґрунтуванням мети та підстав для розроблення документа, інформацію про робочу групу, яка готувала проект документа;
- аналітичну частину;
- характеристику порівняльних переваг, викликів та ризиків перспективного розвитку продовольчої безпеки держави (на основі SWOT-аналізу);
- стратегічне бачення-відображення (узагальнення) найбільш загальних та тривалих уявлень про краще майбутнє розвитку країни та життя її населення;
- стратегічні цілі, операційні цілі та завдання;
- загальний опис механізмів реалізації стратегії (детальний план заходів з реалізації регіональної стратегії на середньостроковий період розробляється окремо, після затвердження регіональної

стратегії);

- відповідність стратегії продовольчої безпеки Державній стратегії розвитку аграрного сектора економіки;
- систему моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональної стратегії розвитку;
- інші, за вибором розробників, важливі для стратегії положення.

Дана структура стратегії достатньо повно відображає основні етапи формування стратегії, а також механізми її реалізації. Однак аналіз досліджень і публікацій фахівців з обраної тематики засвідчив, що на сучасному етапі відсутні теоретичні та методологічні підходи до формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки України. Стратегічні заходи продовольчої безпеки потребують систематизації відповідно до тих складових національної економіки, які потребують їх впровадження [181, с. 180-182]. Формування й реалізація стратегії продовольчої безпеки мають бути пов'язані зі стратегічними пріоритетами, які доцільно згрупувати за окремими напрямками і стратегічними цілями й завданнями (рис. 1.4).

У державній стратегії продовольчої безпеки має бути передбачено визначення довготривалих цілей та розробка шляхів їх реалізації. Стратегія розробляється з урахуванням термінів та етапів її реалізації та охоплює комплекс цілей, завдань, принципів, заходів досягнення головної стратегічної мети, необхідних для цього засобів [181, с. 185]. Стратегія продовольчої безпеки – це раціонально вибудований загальний напрям розвитку системи продовольчої безпеки, зорієнтований на досягнення певних довгострокових цілей. Як складова економічної стратегії розвитку держави стратегія продовольчої безпеки повинна [94, с. 92]:

- визначати характеристики зовнішніх і внутрішніх загроз продовольчій безпеці як сукупності умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам особистості та держави у продовольчій сфері;
- визначати критерії та параметри стану аграрного сектора економіки, що відповідають вимогам продовольчої безпеки і забезпечують захист життєздатності країни та окремої особи;
- охоплювати механізм забезпечення продовольчої безпеки країни, захисту її життєдіяльності на основі застосування органами державної влади економічних, правових та адміністративних заходів впливу.

Рис. 1.4 – Взаємозв'язок напрямів, цілей і результатів стратегії продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором з урахуванням [93, с. 93; 120, с. 140].

В Україні стратегія продовольчої безпеки має забезпечувати вирішення питань нарощування обсягів виробництва продовольства, підвищення якості продуктів харчування і конкурентоспроможності вітчизняної продукції, підвищення рівня життя населення і сталого соціального розвитку сільських територій. Оскільки проблема продовольчої безпеки є комплексною через нестабільну аграрну політику та політику доходів населення, низький розвиток продовольчої інфраструктури, невиважені інвестиційні пріоритети тощо, стратегія має відображати системний характер проблеми і бути основою для формування ефективної політики держави відповідно до сучасної економічної ситуації в країні і світі [120, с. 130-135].

Процес стратегічного планування забезпечення продовольчої безпеки як макроекономічного процесу має відображатися у вигляді послідовних стадій: розробка, реалізація та моніторинг і оцінка ефективності результатів. На практиці їх розділити досить важко, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою, представляють різні рівні аналізу та синтезу і кожен з них використовує різні методологічні принципи й підходи. Стадія розробки стратегії передбачає створення загального алгоритму досягнення стратегічних цілей і завдань. На наступній стадії він доопрацьовується до рівня, що адекватно конкретизує поставлені цілі і завдання та обґрунтовує механізми та засоби їх досягнення. Оцінка ефективності стратегії продовольчої безпеки передбачає аналіз і порівняння одержаних результатів відповідно до фактичних стратегічних альтернатив та дозволяє зробити висновок щодо їх придатності для досягнення поставлених цілей і завдань [120, с. 137-140].

Цілі і завдання стратегії продовольчої безпеки визначаються відповідно до призначення системи продовольчої безпеки, конкретизуються за її якісними і кількісними критеріями на заданий період часу і включають розвиток збалансованого продовольчого ринку, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та підтримку внутрішнього ринку. Стратегічні напрями підвищення ефективності роботи аграрних підприємств мають забезпечувати їх технічне переоснащення, ефективну систему державної підтримки вітчизняного виробника [89]. Забезпечення екологічної безпеки, мінімізація негативного впливу на довкілля, доступне продовольство високої якості, – важливі цілі і завдання для досягнення необхідного рівня якості та безпечності продуктів харчування для населення.

Розвиток аграрного сектора економіки потребує ефективного

державного регулювання та формування розвиненої інфраструктури. Планування цілей і завдань передбачає формування політик, програм і проектів, нормативно-правового, організаційного і координаційно-планового проектування для досягнення їх балансу та забезпечення комплексного розвитку [181, с. 184]. Відповідно до етапності досягнення головної стратегічної мети забезпечення продовольчої безпеки слід визначати коротко-, середньо- та довгострокові цілі. Обов'язковою умовою стратегічного планування є принцип поєднання цілей з різними термінами реалізації відповідних планів, коли досягнення короткострокового плану є початком середньострокового, а останній є основою досягнення довгострокових цілей. Цей принцип потребує законодавчо встановленої процедури визначення соціально-економічних пріоритетів [6, с. 203].

Принцип поєднання стратегічних планів з різним строком реалізації повинен враховувати специфіку забезпечення продовольчої безпеки. Таким чином, короткострокові цілі мають бути спрямовані на відтворення споживання основних продуктів харчування на рівні мінімальних (порогових) норм споживання, підвищення ефективності роботи підприємств, зростання продуктивності праці, зайнятості населення та покращення здоров'я. Середньостроковою ціллю повинно бути забезпечення населення безпечним продовольством високої якості, а також споживання базових продуктів харчування на рівні раціональних норм. Довгострокові цілі передбачають зростання рівня доходів населення та платежів до бюджету, зниження рівня захворюваності й підвищення працездатності, формування структури державного продовольчого комплексу відповідно до вимог раціонального харчування громадян та реалізації потенціалу України як провідної країни на зовнішньому продовольчому ринку. Оскільки в умовах глобалізації зростають вимоги до рівня національної продовольчої безпеки, її стратегія повинна забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Реалізація стратегії продовольчої безпеки на практиці має здійснюватися з урахуванням оцінки стану продовольчої безпеки на основі якісних індикаторів і кількісних показників, що враховуються при розробці системи конкретних заходів і механізмів. Така система складає основу й зміст аграрної політики держави. Стратегія продовольчої безпеки держави взаємопов'язана з відповідною аграрною політикою як засобом її реалізації. Сама стратегія визначає

курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення поставлених цілей і завдань, а політика – загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які полегшують досягнення цілей [181, с. 185]. Формування державної стратегії продовольчої безпеки необхідно взаємопов'язувати зі стратегією розвитку аграрного сектора, що має узгоджуватися з процесом формування моделі соціально-економічного розвитку України і реалізовуватися в межах її стратегії розвитку.

У період переходу до ринкових відносин все більше усвідомлюється значення стратегічного планування і прагнення використання його методів на загальнодержавному рівні. Широке застосування стратегічного планування у вітчизняній практиці розробки стратегій розвитку державної економіки стримується недостатнім рівнем знань про методи і засоби розробки стратегічних планів та їхню недостатню адаптованість до умов національного ринку та традиційних методів господарювання. Дана проблема стосується і продовольчої безпеки країни.

Узагальнення наукового доробку в даній галузі дослідження дозволяє визначити стратегію продовольчої безпеки країни як план досягнення рівня розвитку національної економіки та аграрного сектора, забезпеченого необхідними ресурсами і потенціалом, при якому населенню буде гарантовано стабільне постачання продовольства в кількості та якості, що відповідають науково обґрунтованим параметрам і створено соціально-економічні умови підтримки споживання відповідно до медичних норм незалежно від несприятливих факторів у міжнародних відносинах і несприятливої кон'юнктури світового агропродовольчого ринку.

На необхідність розробки та прийняття національної стратегії продовольчої безпеки, а також відповідних регіональних стратегій вказує Проект Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України» [147]. Даним законодавчим актом закріплено перелік основних принципів і завдань у сфері формування продовольчої безпеки.

15 вересня 2017 року Уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку. Відповідно до названого документу, гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні забезпечує «Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продоволь-

чої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» [122].

Відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, проект стратегії як планового державного документу в Україні зазвичай містить основні складові (рис. 1.5) [138].

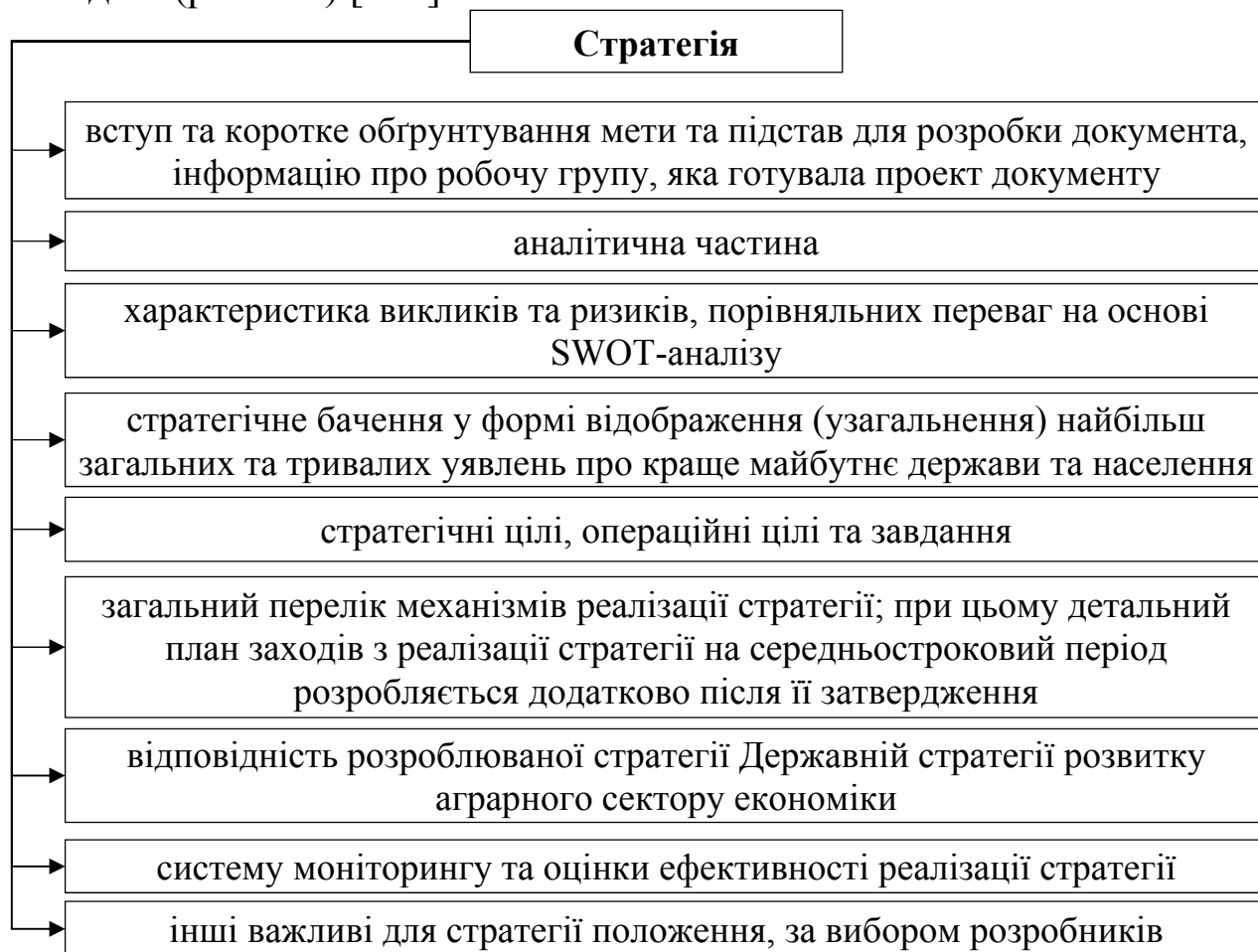

Рис. 1.5 – Складові стратегії як планового державного документу

Джерело: узагальнено автором на основі [138].

Наведений перелік складових є досить вичерпним і його можна застосувати і при розробці стратегії продовольчої безпеки на державному рівні. Однак на сьогоднішній день теоретичні та методичні підходи до формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки країни недостатньо враховують специфіку проблеми дослідження.

З огляду на зазначене, доцільно запропонувати складові стратегії продовольчої безпеки, які мають бути узгоджені зі складовими планового документу та сформульовані відповідно до найважливіших характеристик досліджуваних проблем.

Запропонована структура стратегії продовольчої безпеки наведена у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Структура стратегії продовольчої безпеки держави

	Складові стратегії як планового документу	Складові стратегії продовольчої безпеки			
		<i>Виробництво</i>	<i>Формування внутрішнього ринку</i>	<i>Ресурсний потенціал</i>	<i>Безпека і якість харчування</i>
Стратегія продовольчої безпеки	<i>обґрунтування мети та підстав для розроблення</i>	досягнення стабільності роботи підприємств аграрного сектора економіки	ефективний розвиток внутрішньо- і зовнішньоторговельних продовольчих і сировинних зв'язків	забезпечення продовольчої незалежності	достатній рівень високоякісного і збалансованого харчування населення країни
	<i>аналітична частина</i>	оцінка виробництва та його відповідності внутрішнім потребам	оцінка залежності продовольчого забезпечення від імпорту	оцінка співвідношення виробництва і споживання	оцінка доступності продовольства, збалансованості харчування
	<i>порівняльні переваги (сильні сторони)</i>	земельні ресурси	перевага експорту над імпортом	земельні ресурси	нормативна база із забезпечення якості продовольства
	<i>виклики (загрози)</i>	незадовільний стан техніки і обладнання	зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції	незадовільний стан техніки і обладнання	слабка соціальна політика, зростання бідності
	<i>ризики</i>	технологічні, техногенні ризики	політичні, макроекономічні, торгово-економічні ризики	природні, агроекологічні ризики	технологічні, соціальні ризики
	<i>стратегічні напрями</i>	виробництво, імпорт, зберігання і реалізація споживачу продуктів харчування в обсягах, необхідних для задоволення нормативних потреб всіх соціальних груп населення	адаптивність національної продовольчої системи до коливань кон'юнктури світових ринків; збалансований розвиток національного ринку в режимі розширеного відтворення	стійке постачання продовольством населення всіх регіонів країни не схильне до впливу природно-кліматичних умов	рівність соціальних груп у можливості придбання продуктів для формування збалансованого раціону високої якості
	<i>стратегічні цілі, середньострокові цілі та завдання</i>	конкурентоспроможність продукції; інвестиційна привабливість сільського господарства	формування стійкого балансу виробництва й конкурентного перерозподілу продовольства	підвищення ефективності державних закупівель, використання державного резерву	безпека і якість продуктів харчування; технології еколого- і ресурсозбереження; збереження середовища проживання
	<i>механізми реалізації стратегії</i>	Вибір стратегічних альтернатив (SWOT-аналіз, PEST-аналіз, сценарний аналіз та інші методи). Прогнозування (прогнози споживання і виробництва продовольства, прогнози соціально-економічного розвитку). Нормативно-правове забезпечення (інститути, закони, методичні рекомендації). Формування аграрної політики			
	<i>система моніторингу та оцінки результативності реалізації стратегії</i>	Ефективність виробництва, збереження основних напрямків спеціалізації сільського господарства й міжгалузевих пропорцій	Оптимізація галузевої структури з урахуванням кон'юнктури світового та регіонального ринків	Самозабезпеченість продовольством і сировиною, раціональне використання ресурсів	Ефективне задоволення потреб населення в продовольстві, а виробництва – в сировині

Джерело: розроблено автором з урахуванням [15, с. 63; 89; 123].

Таким чином, стратегія продовольчої безпеки має ґрунтуватися на взаємопов'язаних структурних елементах: виробництва, внутрішнього ринку, ресурсного потенціалу та безпеки і якості харчування. Використання зазначених стратегічних складових дозволить систематизувати напрями, цілі і завдання стратегії, провести об'єктивну оцінку стану досліджуваної проблеми, виявити загрози і порівняльні переваги країни у сфері продовольчої безпеки. Все це дозволить розробити заходи з підвищення ефективності стратегічного планування, спрямовані на вирішення продовольчих та пов'язаних з ними проблем, що в подальшому надасть можливість підвищити ефективність реалізації стратегії та її контролю.

Метою стратегії продовольчої безпеки для виробництва є досягнення стабільності роботи підприємств аграрного сектора економіки. Дану стратегічну мету можна умовно розділити на два етапи; на першому етапі необхідно досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки, на другому – підтримання державою досягнутого рівня.

Стратегія продовольчої безпеки повинна враховувати напрями, що стосуються формування внутрішнього ринку. Ефективний розвиток зовнішньоторговельних продовольчих і сировинних зв'язків має на меті створення таких економічних умов, за яких населенню гарантується стабільне забезпечення продовольством незалежно від несприятливих умов в міжнародних відносинах або несприятливої кон'юнктури світового ринку. Це, в свою чергу, передбачає усунення залежності від імпорту та захист інтересів виробників продукції.

Забезпечення продовольчої незалежності, що є головною метою стратегії в складовій ресурсного потенціалу країни, передбачає стабільне вітчизняне виробництво продуктів харчування в обсягах, не менших встановлених порогових значень їх частки в товарних ресурсах внутрішнього ринку.

Однією із складових стратегії продовольчої безпеки є безпека і якість харчування, що повинна бути спрямована на досягнення достатнього рівня високоякісного і збалансованого харчування населення країни.

При формуванні стратегії продовольчої безпеки ключове значення має аналітична частина, яка базується на аналізі показників, що характеризують кожен із складових запропонованої структури стратегії. Можна взяти за основу методику, розроблену

FAO, відповідно до якої стратегічні і тактичні підходи до вирішення продовольчої проблеми використовують спеціальну методичну базу, що включає індикатори оцінки продовольчої безпеки [226]:

- у складовій ресурсного потенціалу країни: відношення запасів зерна до споживання, що дозволяє визначити рівні продовольчої безпеки і гарантій на випадок надзвичайних обставин у відсотках; відношення обсягів перехідних запасів продовольчого та фуражного зерна для країни-експортера до внутрішнього споживання у відсотках;

- у складовій виробництва: темпи зростання виробництва зерна у відсотках до попереднього року за період;

- у складовій внутрішнього ринку: відношення пропозиції країни-експортера до загальної потреби у зерні у відсотках; зміни у виробництві зерна для країни-імпортера; середньорічні експортні ціни за видами зерна.

Дану методику слід доповнити групою показників оцінки доступності продовольства, збалансованості харчування, що відповідають складовій безпеки і якості харчування населення, а також показниками для інших складових, необхідними для стратегічної оцінки рівня продовольчої безпеки.

Об'єктивна оцінка виробництва як стратегічної складової має враховувати тенденції виробництва та його відповідності внутрішнім потребам. Оцінку формування внутрішнього ринку слід проводити за допомогою групи показників залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпортних поставок. Група показників оцінки співвідношення виробництва і споживання допоможе відобразити достатність ресурсного потенціалу країни для стратегічного забезпечення продовольчої безпеки.

При розробці стратегії доцільно враховувати порівняльні переваги (сильні сторони) та виклики (загрози) продовольчій безпеці, визначені для кожної зі складових.

До порівняльних переваг у виробництві та ресурсному потенціалі країни слід віднести земельні ресурси, у формуванні внутрішнього ринку – перевагу експорту над імпортом, у безпеці та якості харчування – нормативно-правову базу із забезпечення якості продовольства, яка все ще потребує вдосконалення, однак на сьогоднішній день сформована на достатньому рівні згідно з існуючими вимогами.

Найбільш суттєвими викликами (загрозами) для виробництва та ресурсного потенціалу держави і її аграрного сектора є незадовільний стан техніки і обладнання, для формування внутрішнього ринку – зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Для забезпечення безпеки та якості харчування перешкодами є слабка соціальна політика, зростання бідності.

Формування і реалізація стратегії продовольчої безпеки пов'язані з ризиками. До ризиків забезпечення продовольчої безпеки країни для наведених у табл. 1.1 стратегічних складових можна віднести [41, с. 150]:

у виробництві:

- технологічні ризики включають ризик підвищення собівартості виробництва продукції у зв'язку зі збільшенням браку внаслідок порушень технології обробки сировини, фізичним і моральним зносом обладнання, додатковими витратами на оплату термінових робіт, нераціональною експлуатацією виробничих потужностей та недостатнім використанням ефекту масштабу виробництва;

- техногенні ризики, що охоплюють імовірність негативних наслідків через небезпечні техногенні явища, а також погіршення стану навколишнього природного середовища через промислові викиди у процесі господарської діяльності. При цьому останній є сферою діяльності екологічної безпеки. Причинами можуть бути: форс-мажорні обставини, фізичний знос обладнання, невідповідність обладнання застосовуваним технологіям, порушення технологій;

у формуванні внутрішнього ринку:

- торгово-економічні ризики, які зумовлюються несприятливими змінами в економічній діяльності країни, кон'юктурі ринку, рівнях державного управління тощо, а також включають ресурсний ризик, який спричинений відсутністю запасів сировини, продовольства та необхідних ресурсів для виробництва при зміні попиту та пропозиції на зовнішньому та внутрішньому ринках;

- політичні ризики, які пов'язані з нестабільністю державного устрою, діяльністю органів влади, недосконалою аграрною політикою, регіональними проблемами, поляризацією інтересів соціальних груп тощо, а також включають ризик залежності країни від політико-економічної стабільності інших країн-імпортерів та країн-експортерів;

- макроекономічні ризики, викликані погіршенням кон'юнктури на світовому ринку, зниженням цін на окремі товари українського

експорту та підвищенням цін на імпортні продовольчі товари;
у ресурсному потенціалі:

- природні ризики, які передбачають вірогідність появи небажаних наслідків, таких, як руйнування ґрунтів, втрата врожаїв внаслідок небезпечних природних процесів і явищ;

у сфері безпеки і якості харчування:

- технологічні ризики, які включають ризик виробництва неякісної продукції через значний фізичний і моральний знос обладнання, порушення технологій та їх застарілість; ризик росту витрат на охорону праці та природоохоронну діяльність через шкідливі умови праці, перевищення припустимих рівнів викидів внаслідок недосконалості техніки або технології, відсутність пристроїв, захисних споруд;

- агроекологічні ризики, які полягають у ймовірності нераціонального розподілу ґрунтів, надмірного навантаження на них, що може викликати загрозу виснаження і втрати ними родючості внаслідок деградації і, як наслідок, неможливість отримання високих та стабільних врожаїв;

- соціальні ризики, обумовлені розривом між рівнем життя на селі і в місті.

Стратегічні напрями продовольчої безпеки у виробництві передбачають забезпечення підприємств аграрного сектора можливістю виробляти, імпортувати, забезпечувати зберігання і реалізацію споживачам продуктів харчування в обсягах, необхідних для задоволення нормативних потреб всіх соціальних груп населення. Для цього у складовій виробництва необхідно реалізувати наступні стратегічні цілі [39, с. 52]:

- стимулювання зростання темпів розширеного відтворення, а також інвестиційної привабливості і впровадження інновацій в сільське господарство шляхом оптимізації міжгалузевих економічних відносин;

- розробка і реалізація державних програм освоєння нових технологій, а також технологічної модернізації, які сприятимуть підвищенню продуктивності праці та ресурсозбереження;

- стимулювання розвитку інтеграції та кооперації в сферах виробництва, переробки та збуту продукції сільського господарства;

- вдосконалення процесу підтримки кредитування для забезпечення доступності для більшості товаровиробників коротко-строкових і довгострокових кредитів.

Стратегічні напрями у формуванні внутрішнього ринку мають бути спрямовані на підвищення адаптивності національної продовольчої системи до коливань кон'юнктури світових ринків, збалансований розвиток національного ринку в режимі розширеного відтворення. Для цього у складовій формування внутрішнього ринку необхідно досягнення наступних стратегічних цілей:

- стабілізація і формування механізмів ціноутворення і цінової політики на основі індикативних цін на товари першої необхідності;
- формування необхідних заходів для реалізації ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств;
- сприяння прискоренню розвитку інфраструктури внутрішнього ринку;
- формування заходів, спрямованих на створення ефективного продовольчого ринку та єдиної товаропровідної мережі;
- розробка заходів з регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, включаючи закупівлі для потреб держави, вдосконалення державної торгової політики, що сприятиме розширенню попиту на продукцію вітчизняного виробництва.

Головним стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки у складовій ресурсного потенціалу країни є стійке постачання продовольством населення всіх регіонів, не залежне від впливу природно-кліматичних умов. У межах даного напрямку пріоритетними стратегічними цілями є підвищення ефективності державних закупівель, використання державного резерву для підтримання продовольчої незалежності.

Стратегічний напрям складової безпеки і якості харчування має враховувати рівність соціальних груп у можливості придбання продуктів для формування збалансованого раціону високої якості. Створення соціально-економічних умов підвищення доступу до сировини і продовольства для кожної групи населення нашої країни має передбачити такі стратегічні цілі [39, с. 53]:

- формування заходів щодо надання адресної допомоги групам населення, рівень доходів яких не дозволяє їм забезпечити себе повноцінним харчуванням;
- розробка і затвердження системи заходів із забезпечення безпеки продуктів харчування, в тому числі виготовлених із матеріалів і сировини, отриманих з використанням генно-модифіко-

ваних організацій;

- формування спеціальних вимог до підприємств харчової промисловості, а також перехід на комплексну систему безпеки харчової продукції.

Механізми реалізації стратегії для всіх стратегічних складових передбачають вибір стратегічних альтернатив за допомогою інструментів стратегічного планування, наприклад, SWOT-аналізу, PEST-аналізу, сценарного аналізу та інших методів. При формуванні і реалізації стратегії варто здійснювати прогнозування, зокрема, розробляти прогнози споживання і виробництва продовольства, прогнози соціально-економічного розвитку. Стратегія продовольчої безпеки має враховувати прогноз попиту та пропозиції на продовольство і сільськогосподарську сировину. Прогнозування попиту та пропозиції здійснюється на основі щорічного формування балансу попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, що включає зміну запасів, власне виробництво, імпорту, експорту та внутрішнє споживання. Окрім цього, необхідною передумовою ефективної реалізації стратегії продовольчої безпеки на стратегічному рівні є вдосконалення нормативно-правової бази функціонування підприємств аграрного сектора, формування аграрної політики, створення необхідних державних інформаційних ресурсів [39, с. 54].

Під час реалізації стратегії продовольчої безпеки необхідно здійснювати реальну оцінку стійкості економіки країни до змін на ринках світового масштабу продовольчої сировини, а також змінам природно-кліматичного характеру; регулярно оцінювати стійкість продовольчого забезпечення регіонів та міст, які залежать від зовнішніх постачань продуктів харчування.

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Методичні підходи до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави

Вирішення питання продовольчої безпеки входить в пріоритет основних завдань держави. Стратегічною метою продовольчої безпеки є надійне забезпечення населення країни безпечною і якісною продукцією. Основними стратегічними цілями забезпечення продовольчої безпеки є достатність продовольства за рахунок власного виробництва та незначного імпорту; стабільність постачання продовольства на всій території країни; доступність продуктів харчування для всіх верств населення; належна якість продовольчих товарів; раціональна структура споживання. Разом з тим, незважаючи на особливу роль продовольчої безпеки в соціально-економічному розвитку країни, при її оцінці враховується тільки рівень самозабезпеченості країни та її регіонів продуктами харчування. Існуючі методики оцінки і аналізу не враховують ряд показників, що відображають ринкові, економічні та соціальні аспекти проведення продовольчої політики. Таким чином, формування стратегії продовольчої безпеки країни має спиратися на об'єктивну аналітичну базу, основою якої є методичне забезпечення. Тому вдосконалення інформаційного забезпечення та методичних підходів до оцінки продовольчої безпеки є актуальним завданням.

Інформаційною базою для розрахунку основних показників стану продовольчої безпеки згідно з основними методиками, розробленими на державному рівні (Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. № 1277, Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», Проект Закону України від 28.04.2011 р. «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1), а також окремими

авторськими методиками [29; 35; 66] є відповідні дані державної статистики, зокрема, реалізації продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення, показників стану рослинництва і тваринництва, надходження продукції сільського господарства на переробні підприємства, доходів і витрат домогосподарств, споживання продуктів харчування в домогосподарствах тощо; інформація Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, аналітичних і консалтингових агентств, зокрема, баланси попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, цін та інша інформація.

Загальні методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки як однієї із складових економічної безпеки викладені у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. № 1277 (далі – «Методичні рекомендації...»). Оцінка рівня продовольчої безпеки згідно з вказаними «Методичними рекомендаціями...» проводиться за допомогою системи індикаторів:

- добова калорійність харчування, тис. ккал.;
- співвідношення обсягів виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів, %;
- виробництво зерна на одну особу, тонн;
- рівень запасів зерна на кінець періоду, % до споживання;
- частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, % [88].

У «Методичних рекомендаціях...» представлений алгоритм розрахунку показників та джерела вхідної інформації. Наведені вище показники не дозволяють ефективно оцінити рівень продовольчої безпеки через відсутність важливих складових економічної доступності продовольства для громадян.

Оцінювання рівня продовольчої безпеки проводиться за Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» (далі – «Методика...»), яка містить наступні індикатори та їх порогові значення:

- 1) добова енергетична цінність раціону, що дорівнює сумі добутків маси продуктів, спожитих людиною за добу, та їх енергетичної цінності. Мінімальне граничне значення складає 2500 ккал на добу, при цьому у добовому раціоні продуктів тваринного

походження повинно бути 55%;

2) достатність споживання у розрізі основних видів продуктів харчування, що розраховується як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою з медичної точки зору;

3) достатність державних продовольчих запасів зерна, що обчислюється як співвідношення між обсягами державного резерву зерна та обсягами споживання населенням хліба й хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Згідно зі ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», Аграрний фонд створює державний інтервенційний фонд для забезпечення продовольчої безпеки, який повинен перевищувати 20 % обсягу річного внутрішнього споживання продукту за попередній маркетинговий період. Граничний критерій для зерна встановлено на рівні 17 %, що відповідає 60 дням споживання;

4) економічна доступність продовольства, що дорівнює частці сукупних витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств. Граничне максимальне значення показника – 60 %;

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що визначається як відношення витрат на харчування 20 % домогосподарств з найвищими доходами до витрат на харчування 20 % домогосподарств з найнижчими;

6) ємність внутрішнього ринку, що розраховується у натуральних показниках у розрізі видів продуктів та дорівнює добутку споживання харчового продукту та середньорічної кількості населення;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом, що дорівнює відношенню обсягу імпорту та ємністю внутрішнього ринку у натуральних показниках. Граничний максимальний критерій встановлено на рівні 30 % [87].

«Методика...» зобов'язує також проводити щорічну оцінку стану продовольчої безпеки держави за відповідними індикаторами.

Можна зробити висновок, що розглянута система індикаторів не дозволяє об'єктивно оцінити стан продовольчої безпеки України, оскільки до методики не включені показники аграрного виробництва та його ефективності. Також не передбачена оцінка ресурсного забезпечення аграрного сектора та імпортозалежності продовольчого постачання країни, що надзвичайно важливо для стратегічного планування. Крім того, достатність споживання основних харчових

продуктів оцінюється лише за відповідністю раціональним нормам та енергетичною цінністю, при цьому не враховується збалансованість харчування за видами походження продовольства, що складає основу повноцінного харчування. Також не передбачені показники якості і безпечності продуктів харчування, що особливо актуально в сучасних умовах.

У проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 (далі – Законопроект № 8370-1) надано перелік з восьми індикаторів, що характеризують відсутність або наявності загрози продовольчій безпеці України при невідповідності фактичних значень індикаторів встановленим граничним показникам [147]. Законопроектом № 8370-1 пропонуються граничні значення тільки для трьох з восьми індикаторів.

На основі порівняльного аналізу представлених у двох розглянутих нормативних документах індикаторів можна зробити висновок, що лише один з них – індикатор економічної доступності харчових продуктів – включений в обидва переліки в однаковому формулюванні. Передбачений Законопроектом № 8370-1 індикатор рівня споживання населенням харчових продуктів складається з двох основних індикаторів, наведених у Методиці: забезпечення раціону основними видами продуктів (мінімально допустимий критерій – 17 %) та добової енергетичної цінності раціону (мінімально допустимий критерій – 2500 ккал.).

В Законопроекті № 8370-1 відсутні основні цільові соціальні індикатори продовольчої безпеки (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку), які включені в «Методику...». Однак, система індикаторів Законопроекту розширена новими:

- фізична доступність продуктів харчування;
- стійкість продовольчого ринку;
- безпечність і якість продуктів харчування;
- рівень розвитку аграрного сектора;
- ефективність використання природно-ресурсного потенціалу.

Таким чином, можна спостерігати перехід від акценту на індивідуальну продовольчу безпеку (окремої людини) до загальної (наявності ресурсу в цілому). Згідно із Законопроектом № 8370-1, у системі індикаторів продовольчої безпеки України при оцінці її загроз особлива увага приділяється рівню незалежності продовольчого ринку, який визначається показниками:

- продовольча незалежність продуктів харчування (частка імпорту у загальній структурі їх реалізації);
- рівень самозабезпеченості продовольчими товарами (достатність їх запасів);
- обсяг державних запасів продовольства;
- баланс зовнішньої торгівлі харчовими продуктами.

Аналіз незалежності продовольчого ринку є ключовим у зовнішній торгівлі України продовольством, оскільки саме на основі його критеріїв, як виняток, вводяться законні обмеження щодо експорту та імпорту або інші обмеження стосовно забезпечення продовольчої безпеки без порушення міжнародно-правових зобов'язань держави, зокрема норм СОТ.

Таким чином, на основі критичного аналізу Законопроекту № 8370-1 можна зробити висновок, що врахування показників оцінки продовольчого ринку та державних запасів продовольства вкрай важливі для формування ефективної стратегії продовольчої безпеки. Але серед переліку показників законопроекту відсутні ті, що відображають ефективність виробництва продовольства та його забезпечення внутрішніх потреб країни. Розглянуті нормативні документи містять методичні підходи до розрахунку показників та їх інформаційних джерел, що є недостатньо досконалими та потребують уточнень, ґрунтовних досліджень і аргументованих рекомендацій.

Деякі інші точки зору дотримуються науковці щодо визначення показників продовольчої безпеки та діагностики її стану в Україні.

У працях ряду вітчизняних науковців зміст поняття продовольчої безпеки зводиться до визначення системи критеріїв і показників, що дають змогу всебічно охарактеризувати її поточний стан, динаміку і тенденції зміни.

При оцінюванні продовольчої безпеки О. Кардаш виділяє наступні блоки індикаторів: достатності, доступності, незалежності, стійкості, безпечності та якості, фізичної доступності, економічної доступності. Автором також пропонується розподілити сформовану множину показників по кожному з блоків індикаторів [66, с. 194].

Інші дослідники (В. Власов, В. Саблук, М. Лисак) пропонують для діагностики стану продовольчої безпеки враховувати такі чинники:

- рівень і структура кінцевого споживання продуктів

харчування;

- стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення;
- обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення;
- якість і безпека продовольства [29, с. 44].

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що існуючі методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки в Україні представлені сукупністю нормативно-правових актів, недостатньо узгоджених між собою. Граничні значення встановлені не для всіх розглянутих індикаторів, при цьому відсутні навіть рекомендовані порогові значення. Прийнята система індикаторів не дозволяє об'єктивно і всебічно оцінити стан і динаміку продовольчої безпеки з урахуванням завдань стратегічного планування та прийняття обґрунтованих стратегічних рішень, а тому не може бути ефективною методичною базою для розробки стратегії продовольчої безпеки. Сьогодні економічна наука та законодавча база не мають єдиного підходу до аналізу стану продовольчої безпеки. Також бракує системи показників, яка б враховувала всі складові продовольчої безпеки: виробництво, ринок, ресурси та соціальний аспект.

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні фахівці та законотворці на сьогодні зробили суттєвий внесок у формування методичних засад аналізу стану продовольчої безпеки. Проте більшість розглянутих методик у нормативно-правових актах та авторських методик залишають осторонь необхідність подальшої розробки стратегії на основі аналітичної бази за існуючими показниками та індикаторами. В результаті оцінка продовольчої безпеки проводиться фрагментарно, виокремити проблемні складові та окреслити пріоритетні вектори стратегічного планування достатньо складно. Тому необхідно розробити методику аналізу стану продовольчої безпеки, що враховуватиме складові стратегії продовольчої безпеки та дозволить встановити напрямки стратегічного планування, що потребують посиленої уваги, і напрямки, які сформує надійне підґрунтя для укріплення продовольчої безпеки країни.

Критичний аналіз існуючих методик оцінки забезпечення продовольчої безпеки країни дозволяє надати авторську її інтерпретацію. Відповідно до розробленої структури стратегії продовольчої безпеки, показники оцінювання стратегічного рівня продовольчої безпеки пропонується систематизувати відповідно до

чотирьох груп (рис. 2.1).

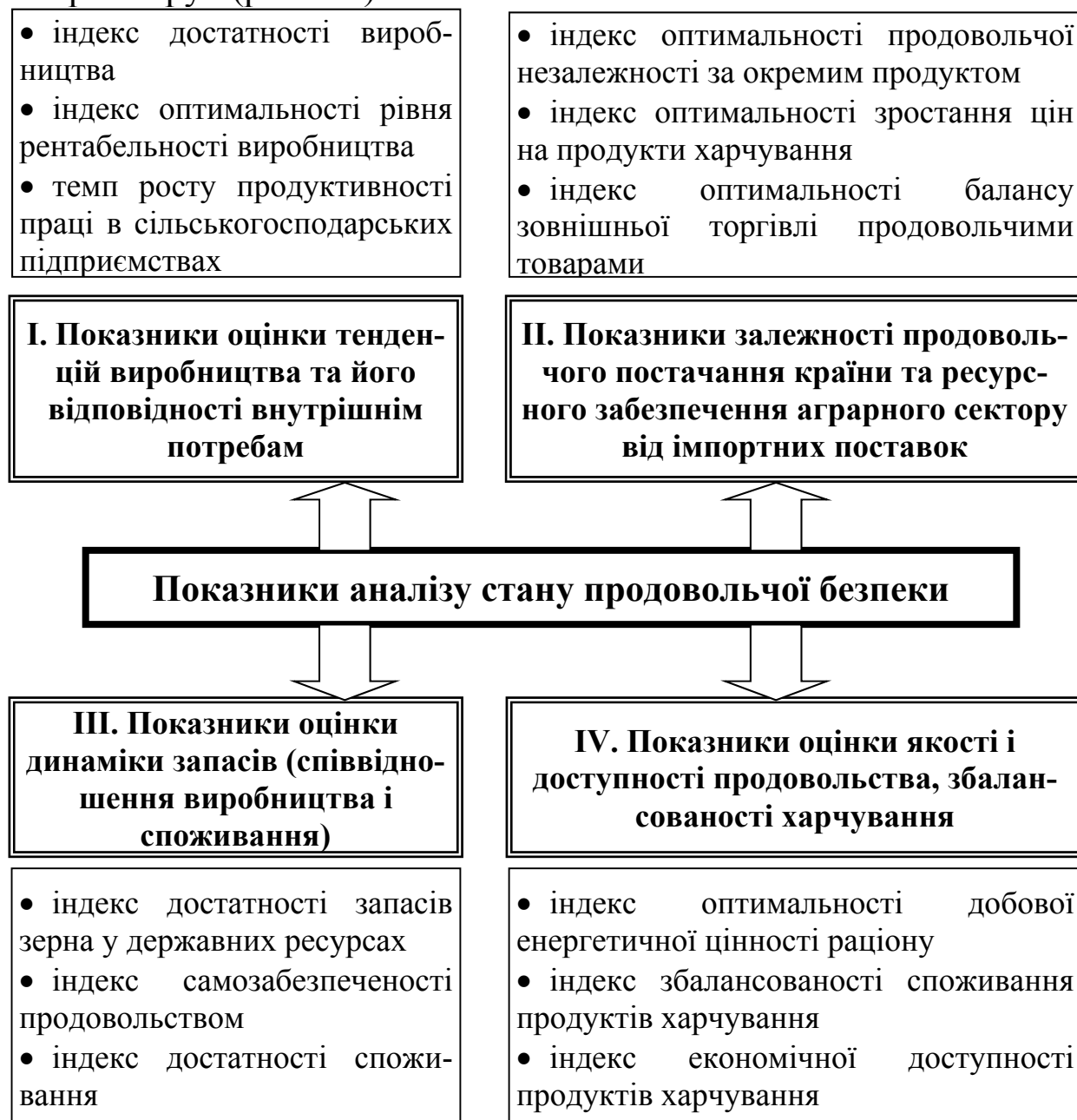

Рис. 2.1 – Показники аналізу стану продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором з урахуванням [29; 34; 35; 66; 87; 88; 89].

До першої групи віднесемо показники оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам, які охоплюють:

- індекс достатності виробництва продуктів харчування – відношення обсягів виробництва до обсягів споживання продуктів харчування у середньому на одну особу;

- індекс оптимальності рівня рентабельності виробництва продуктів харчування – відношення фактичного значення рівня рентабельності, що дорівнює співвідношенню чистого прибутку (збитку) та витрат підприємства із виробництва певного продукту

харчування, до загальновідомого значення рівня рентабельності для відтвореного виробництва для сільського господарства (30 %);

- темп росту продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах – співвідношення показника продуктивності праці у поточному та попередньому році, що розраховується як відношення валової продукції сільського господарства (рослинництва, тваринництва) у постійних цінах 2010 р. до середньооблікової чисельності працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві.

Зазначимо, що індекс достатності виробництва та індекс оптимальності рівня рентабельності виробництва розраховуються окремо по кожному продукту харчування, потім обчислюється середньоарифметичне значення по всіх продуктах харчування у кожному періоді. Темп росту продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах визначається в цілому за період без розподілу по окремим продуктам харчування через обмеженість аналітичної інформації.

На рис. 2.2 проілюстровано показники оцінювання рівня продовольчої безпеки за показниками оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам.

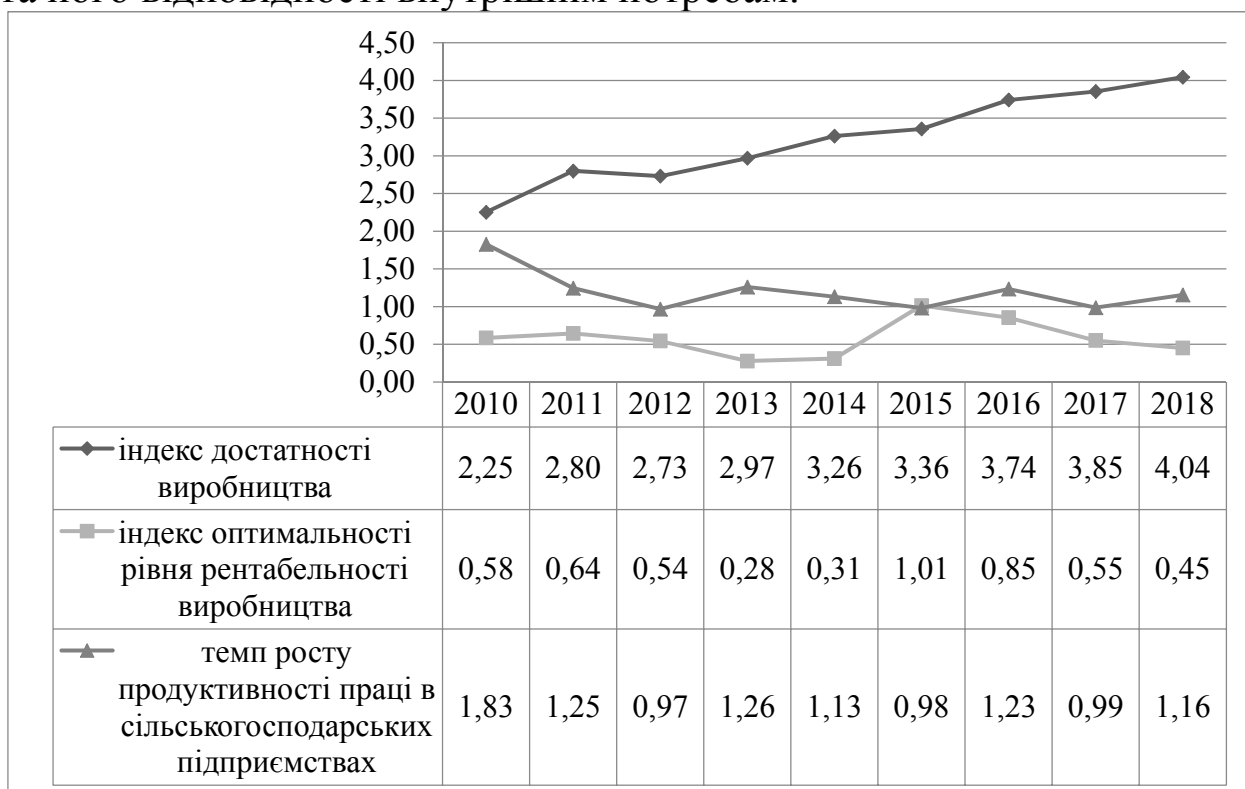

Рис. 2.2 – Результати оцінювання рівня продовольчої безпеки в Україні за показниками оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Другу групу складають показники залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпорتنих поставок, які представлені:

- індекс оптимальності продовольчої незалежності за окремим продуктом – відношення граничного рівня даного показника згідно з «Методикою...» (30 %) до фактичного значення, яке дорівнює відношенню імпорту до ємності внутрішнього ринку, %;

- індекс оптимальності зростання цін на продукти харчування – відношення загальноприйнятого нормального темпу інфляції (не більше 10 % на рік [61, с. 115]) до його фактичного значення по кожному продукту, що дорівнює відношенню середніх цін реалізації окремих продуктів у поточному періоді (році) до аналогічних цін у попередньому періоді;

- індекс оптимальності балансу зовнішньої торгівлі продовольчими товарами – відношення обсягів експорту до обсягів імпорту продуктів харчування в Україну, %.

Всі індекси, які належать до розглянутої групи, розраховуються окремо по кожному продукту харчування, потім обчислюється середньоарифметичне значення по всіх продуктах харчування у кожному періоді.

На рис. 2.3 проілюстровано показники оцінювання рівня продовольчої безпеки за показниками залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпорتنих поставок.

Третя група – показники оцінки динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання), що включають:

- індекс достатності запасів зерна у державних ресурсах – відношення фактичного значення індикатора достатності запасів зерна, розрахованого згідно з «Методикою...», що дорівнює співвідношенню між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, до законодавчо закріпленого розміру державного інтервенційного фонду (20 %), %;

- індекс самозабезпеченості продовольством – відношення обсягів виробництва до внутрішнього використання на території України, %;

- індекс достатності споживання продуктів харчування – відношення фактичного рівня споживання до науково обґрунтованих норм [139; 138] за основними групами продовольчих продуктів.

Рис. 2.3 – Результати оцінювання рівня продовольчої безпеки в Україні за показниками залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпортних поставок

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Індекс достатності споживання розраховується окремо по кожному продукту харчування, потім визначається середньо-арифметичне значення по всім продуктам харчування у кожному періоді. Індекс достатності запасів зерна у державних ресурсах визначається в цілому за період згідно із прийнятою в Україні методикою розрахунку даного показника.

На рис. 2.4 проілюстровано показники оцінювання рівня продовольчої безпеки за показниками оцінки динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання).

Четверта група охоплює показники оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування:

- індекс оптимальності добової енергетичної цінності раціону – відношення граничного рівня даного показника згідно з «Методикою...» (2500 ккал) до фактичного значення показника за «Методикою...», що дорівнює сумі добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності;

- індекс збалансованості споживання продуктів харчування – відношення фактичного значення частки продуктів тваринного походження у раціоні людини до встановленого нормативного рівня даного показника згідно з «Методикою...» (55 %);

- індекс економічної доступності продуктів харчування – відношення граничного рівня даного показника згідно з «Методикою...» (60 %) до фактичного значення, що дорівнює частці сукупних витрат на харчування у загальній сумі витрат населення.

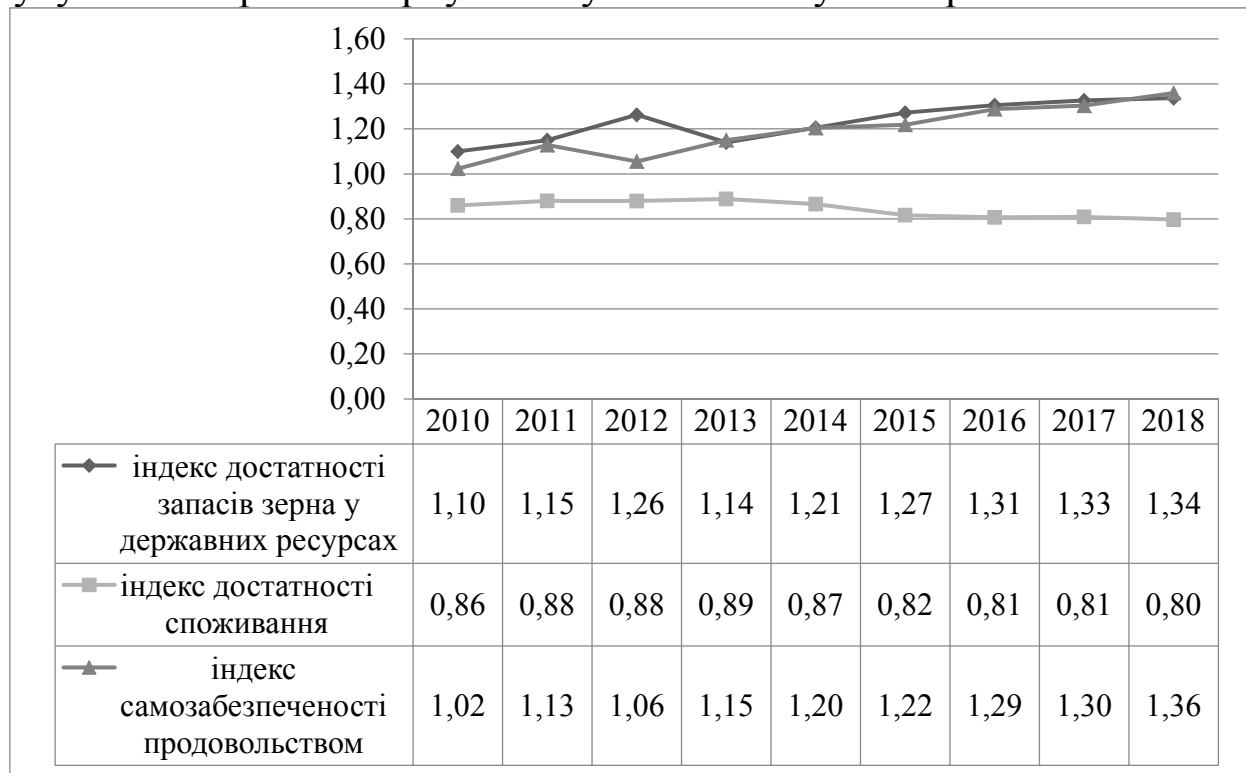

Рис. 2.4 – Результати оцінювання рівня продовольчої безпеки в Україні за показниками оцінки динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання)

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Індекси, що включені у дану групу, обчислюються в цілому за період без розподілу по окремим продуктам харчування, що пояснюється специфікою їх розрахунку та існуючими методичними рекомендаціями.

На рис. 2.5 проілюстровано показники оцінювання рівня продовольчої безпеки за розглянутими показниками оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування.

Групування показників аналізу стану продовольчої безпеки необхідно здійснити для подальшої локалізації виявлених проблем та зосередження державних ресурсів у необхідному напрямку, що дозволить удосконалити методологічний та методичний апарат

розробки стратегії та підвищити ефективність її реалізації.

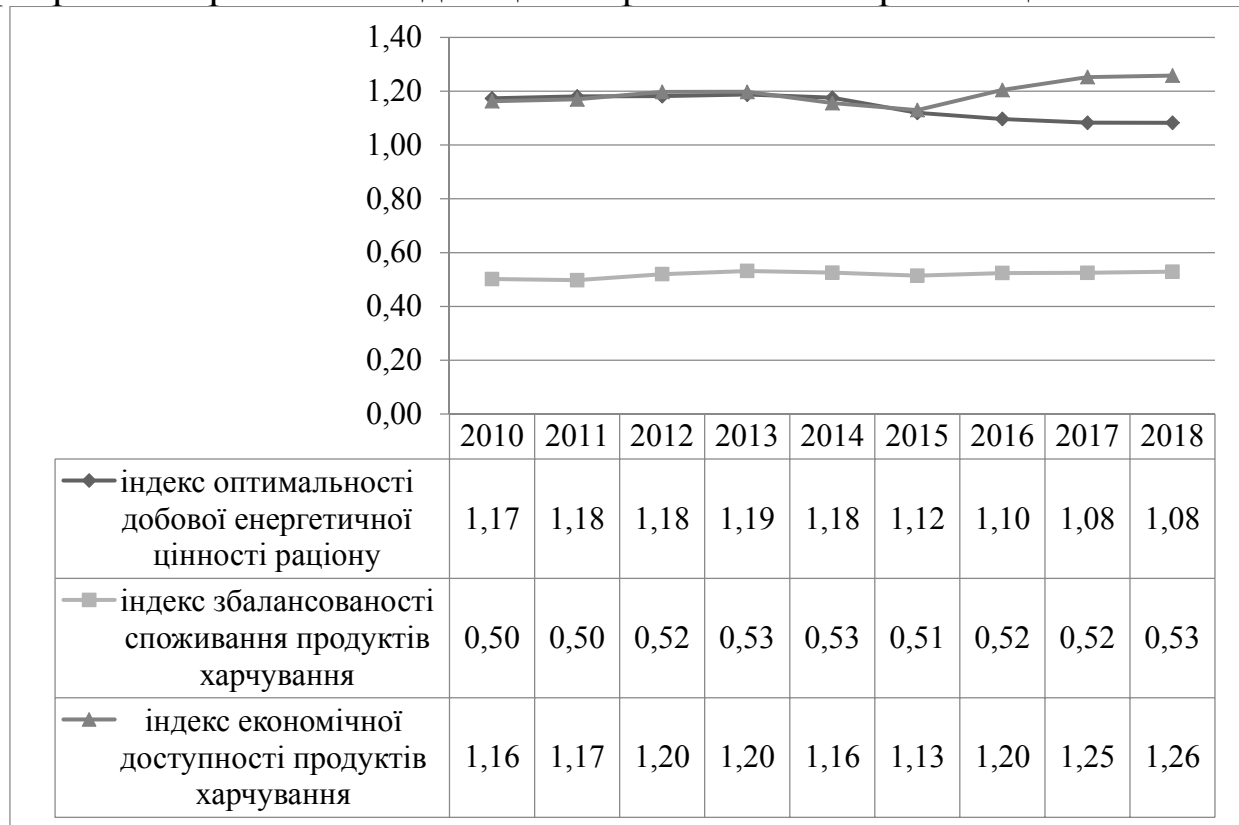

Рис. 2.5 – Результати оцінювання рівня продовольчої безпеки в Україні за показниками оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Усі показники доцільно подати у вигляді системи відносних величин (індексів) для об'єктивної оцінки тенденцій продовольчої безпеки у порівнянні з нормативними їх значеннями або сприятливими за певними критеріями. Вони повинні мати однакову розмірність для їх порівняння не тільки з оптимальним або нормативним значенням, але й між собою. Очевидно, що значення показника рівне або більше 1, вважатимемо позитивною тенденцією, а менше 1 – відповідно негативною.

Інтегральний індекс стану продовольчої безпеки країни пропонуємо розраховувати як середнє арифметичне значення суми часткових інтегральних індексів кожної з чотирьох груп показників:

$$I = \frac{I_1 + I_2 + I_3 + I_4}{4}, \quad (1)$$

де I – інтегральний індекс стану продовольчої безпеки; I_1 – інтегральний індекс тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам; I_2 – інтегральний індекс залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення

аграрного сектора від імпорتنих поставок; I_3 – інтегральний індекс динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання; I_4 – інтегральний індекс якості та доступності продовольства, збалансованості харчування.

Часткові інтегральні індекси I_1 , I_2 , I_3 , I_4 відповідно розраховуватимемо як середнє арифметичне значення всіх показників групи. Результати оцінювання рівня продовольчої безпеки за авторською методикою наведено в табл. 2.1.

До першої групи віднесено показники оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам. Наведені розрахунки вказують, що аграрне виробництво в країні здатне забезпечити платоспроможне споживання (за існуючого його рівня) якнайменш у двократному обсязі. Варто відзначити підвищення рівня рентабельності виробництва у 2015 році, яке пов'язано із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію. Однак, згідно з результатами досліджень науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», статистичні показники рівня рентабельності сільського господарства є завищеними приблизно на третину за рахунок відсутності проведення переоцінки основних засобів сільськогосподарських підприємств, та ще на 20 % – за рахунок оцінки незавершеного виробництва в цінах минулих років (2010-2015 рр.). Тобто рівень рентабельності приблизно удвічі перевищує фактичний, що враховує названі фактори недооцінки витрат та заниженої собівартості [81]. Свідченням поглиблення кризових явищ в економіці взагалі та у аграрному секторі є падіння рівня рентабельності у 2016-2018 рр. Невисока у порівнянні з іншими галузями економіки продуктивність праці та нижчий порівняно з середнім по Україні рівень оплати праці в сільськогосподарських підприємствах не дозволяє реалізувати їх виробничий потенціал та розвивати галузь у стратегічній перспективі, що негативно позначається на стані продовольчої безпеки.

Другу групу складають показники залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпорتنих поставок. Аналіз показників табл. 2.1 свідчить, що проблемним для нашої країни є висока інфляція, яка впливає на вартість продуктів харчування. Однак позитивну тенденцію демонструє продовольча незалежність за окремим продуктом та баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами, які суттєво перевищують нормативні значення.

Таблиця 2.1 – Рівень продовольчої безпеки України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., разів
I. Показники оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам										
індекс достатності виробництва	2,25	2,80	2,73	2,97	3,26	3,36	3,74	3,85	4,04	1,80
індекс оптимальності рівня рентабельності виробництва	0,58	0,64	0,54	0,28	0,31	1,01	0,85	0,55	0,45	0,77
темп росту продуктивності праці в сільгосппідприємствах	1,83	1,25	0,97	1,26	1,13	0,98	1,23	0,99	1,16	0,63
Інтегральний індекс I₁	1,55	1,56	1,41	1,50	1,57	1,78	1,94	1,80	1,88	1,21
II. Показники залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпортних поставок										
індекс оптимальності продовольчої незалежності за окремим продуктом	14,01	18,64	24,71	22,15	20,05	34,07	26,91	22,69	28,11	2,01
індекс оптимальності зростання цін на продукти харчування	0,84	1,02	1,28	1,09	0,91	0,80	1,04	0,95	1,09	1,29
індекс оптимальності балансу зовнішньої торгівлі продовольчими товарами	11,89	11,11	20,06	18,53	19,89	32,14	36,38	34,93	47,81	4,02
Інтегральний індекс I₂	8,92	10,26	15,35	13,92	13,62	22,33	21,44	19,52	25,67	2,88
III. Показники оцінки динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання)										
індекс достатності запасів зерна у державних ресурсах	1,10	1,15	1,26	1,14	1,21	1,27	1,31	1,33	1,34	1,22
індекс самозабезпеченості продовольством	1,02	1,13	1,06	1,15	1,20	1,22	1,29	1,30	1,36	1,33
індекс достатності споживання	0,86	0,88	0,88	0,89	0,87	0,82	0,81	0,81	0,80	0,93
Інтегральний індекс I₃	0,99	1,05	1,07	1,06	1,09	1,10	1,13	1,15	1,16	1,17
IV. Показники оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування										
індекс оптимальності добової енергетичної цінності раціону	1,17	1,18	1,18	1,19	1,18	1,12	1,10	1,08	1,08	0,92
індекс збалансованості споживання продуктів харчування	0,50	0,50	0,52	0,53	0,53	0,51	0,52	0,52	0,53	1,05
індекс економічної доступності продуктів харчування	1,16	1,17	1,20	1,20	1,16	1,13	1,20	1,25	1,26	1,08
Інтегральний індекс I₄	0,95	0,95	0,97	0,97	0,95	0,92	0,94	0,95	0,96	1,01
Інтегральний індекс продовольчої безпеки I	3,10	3,45	4,70	4,36	4,31	6,54	6,37	5,85	7,42	2,39

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Так, міжнародним критерієм продовольчої незалежності є 20% рівень, перевищення якого вважається загрозовим для продовольчої безпеки країни [15, с. 26]. Згідно з «Методикою...», максимальним граничним критерієм для продовольчої незалежності за окремим продуктом вважається його 30% рівень [87]. Фактичне значення цього показника в Україні становило у 2018 році 11,74 % в середньому по основним групам продуктів харчування. Таким чином, внутрішній ринок забезпечений продукцією власного виробництва більш, ніж на 90 %. Баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами вважається позитивними при перевищенні експорту над імпортом. В Україні це перевищення склало у 2018 році приблизно 48 разів. Отже, при формуванні стратегії продовольчої безпеки необхідно враховувати сильні сторони продовольчого ринку країни.

Оцінка динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання) за показниками третьої групи засвідчує недостатній рівень споживання харчових продуктів населенням країни, який не відповідає медичним нормам харчування. При цьому самозабезпеченість країни продовольством та обсяги державного резерву достатні для підтримання нормального харчування населення. Розробка стратегії продовольчої безпеки держави повинна передбачати і реформування соціальної політики держави, забезпечення доступності продуктів харчування та збалансованості продуктового кошику для всіх верств населення.

Четверта група містить показники оцінки якості та доступності продовольства, збалансованості харчування. За даними розрахунків найбільш критичним є індекс збалансованості споживання продуктів харчування, відповідно до якого населення України має нераціональну структуру харчування. Оскільки встановлена тенденція погіршується протягом аналізованого періоду, а інтегральний індекс I_4 має значення менше 1, то стратегічні пріоритети мають бути спрямовані на вирішення проблем якості й доступності продовольства, збалансованості харчування населення країни.

На рис. 2.6 показано динаміку інтегрального індексу стану продовольчої безпеки України. Інтегральний індекс продовольчої безпеки (I) за 2010-2018 роки підвищився приблизно в 2 рази (з 3,10 до 7,42), що в цілому є позитивною тенденцією. Дані зміни відбулися в основному за рахунок зростання інтегрального індексу I_2 та показників із його складу, зокрема, оптимальності балансу зовнішньої торгівлі продовольчими товарами майже в 3 рази.

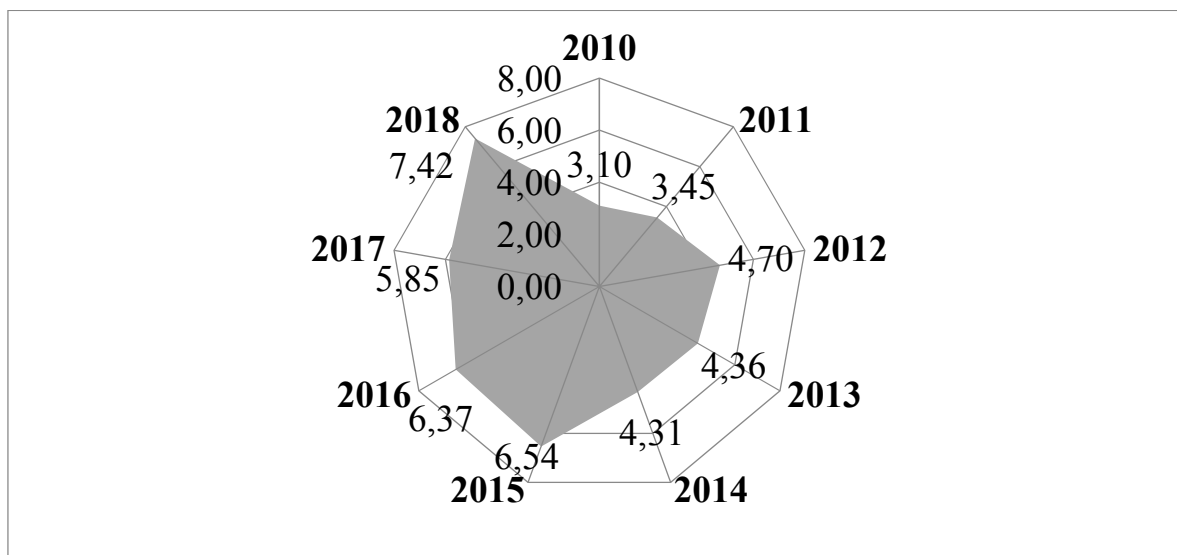

Рис. 2.6 – Динаміка інтегрального індексу стану продовольчої безпеки України

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Однак не всі часткові інтегральні індекси мають тенденцію до зростання. Так, інтегральний індекс I_4 , який характеризує якість та доступність продовольства, збалансованість харчування, знизився на 3% у звітному періоді. Проаналізувавши окремі часткові індекси по кожній групі показників пропонованої методики, в подальших дослідженнях необхідно виділити «вузькі місця» формування продовольчої безпеки країни, які потребують розробки першочергових стратегічних завдань.

Оцінка продовольчої безпеки за наведеними групами показників є аналітичною складовою формування стратегії. Затвердження нормативних значень показників усіх груп у стратегії та розробку відповідного плану її реалізації можна вважати початковим етапом у досягненні продовольчої безпеки. Зрозуміло, що реалізація стратегії продовольчої безпеки потребуватиме додаткової державної підтримки виробництва харчових продуктів, від чого додатково виграють підприємства аграрного сектора економіки.

Впровадження інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки дозволить забезпечити органи державної влади всебічною, актуальною, своєчасною, об'єктивною інформацією про стан продовольчої безпеки держави, а також тенденції розвитку аграрного сектора, систем контролю якості і безпеки харчування, сформуванню методологічну основу для комплексного формування і аналізу показників ресурсного забезпечення та економічної діяльності суб'єктів господарювання, ринкових посередників, продовольчого забезпечення населення, розробити прогноз і стратегію продовольчої безпеки.

2.2. Теоретико-методологічні засади стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави

У період переходу до ринкових відносин все більше усвідомлюється значення стратегічного аналізу і управління, та посилюється прагнення використання його методів на загальнодержавному рівні. Широке застосування даного інструментарію у вітчизняній практиці розробки стратегій розвитку державної економіки стримується недостатнім рівнем знань про методи і засоби розробки стратегічних планів та їхню недостатню адаптованість до умов національного ринку. Дана проблема стосується і продовольчої безпеки України.

Теоретико-методологічним аспектам стратегічного аналізу і стратегічного менеджменту присвячено чимало наукових досліджень. В роботах вітчизняних і зарубіжних авторів найбільш повно висвітлені закономірності формування, особливості методології і логіка еволюції стратегічного планування і управління: Р. Акоффа, Г. Мінцберга, П. Дойля, А. Томпсона, А. Стрікланда та інших. Однак методичні підходи розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки країни на основі стратегічного аналізу потребують подальшого дослідження і вдосконалення.

Сьогодні існує велика кількість наукових підходів до визначення методології стратегічного планування, а саме під цим терміном розуміється сукупність спеціальних методів, принципів і правил прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення довгострокових цілей досліджуваного об'єкту, підвищення його конкурентоспроможності, створення бази для успішного перспективного розвитку [79, с. 432-434].

Методи і інструменти стратегічного планування продовольчої безпеки доцільно згрупувати відповідно до етапів: стратегічного аналізу середовища, визначення місії і цілей, вибору стратегії і базових сценаріїв, розробки стратегії, реалізації стратегії, оцінки і контролю реалізації стратегії. При обґрунтуванні застосування того чи іншого методу або інструменту варто враховувати специфіку продовольчої безпеки, для якої характерна залежність від багатьох факторів.

Одним із найважливіших етапів формування стратегії продовольчої безпеки можна вважати стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, оскільки від методичного

забезпечення його проведення залежить ефективність подальших стратегічних, тактичних і оперативних дій і управлінських заходів.

На етапі стратегічного аналізу середовища найбільш поширеним методом є SWOT-аналіз, який є традиційним інструментом оцінки стратегічних перспектив розвитку підприємств і дозволяє визначити причини ефективної або неефективної діяльності досліджуваного об'єкту та сформулювати відповідні напрями стратегії в залежності від результатів аналізу.

SWOT-аналіз останнім часом успішно використовується і на загальнодержавному рівні. Він являє собою стислий аналіз зовнішньої інформації, на підставі якого робиться висновок про те, в якому напрямку досліджуваний об'єкт повинен розвиватися, і здійснюється розподіл ресурсів по напрямкам діяльності. Результатом аналізу є розробка стратегії або гіпотези для подальшої перевірки. Класичний SWOT-аналіз передбачає визначення сильних і слабких сторін у діяльності об'єкту, потенційних зовнішніх загроз і сприятливих можливостей і їхню оцінку відносно стратегічно важливих цілей і задач [190, с. 96]. Результатом аналізу є матриця-SWOT, матриця можливостей і матриця загроз.

Дослідженню можливостей застосування SWOT-аналізу як стратегічного управлінського інструменту на загальноекономічному рівні, на рівні аграрного сектора економіки, в тому числі і для аналізу стану продовольчої безпеки присвячено наукові роботи вітчизняних фахівців.

У праці С. Халатур розкрито стан агропромислового комплексу України в умовах глобальної продовольчої проблеми та проведено SWOT-аналіз для конкретизації потенційних внутрішніх переваг, внутрішніх недоліків, потенційних зовнішніх можливостей і потенційних зовнішніх загроз [199, с. 115]. Автором надані загальні рекомендації щодо подальшого розвитку аграрного сектора України. Проте методичні та аналітичні можливості інструменту SWOT-аналізу для оцінки стану продовольчої безпеки країни та розробки стратегічних напрямів щодо її забезпечення потребують поглиблення.

У роботі О. Вараксіної SWOT-аналіз забезпечення продовольчої безпеки України проведений за класичним алгоритмом даної методики [23, с. 167]. Автором визначені сильні і слабкі сторони, загрози і можливості продовольчої безпеки, однак на основі результатів аналізу не сформована матриця стратегій та відповідні

стратегічні напрями щодо укріплення продовольчої безпеки за рахунок обґрунтування стратегічного планування.

О. Скидан у дослідженні, присвяченому формуванню регіональної аграрної політики продовольчої безпеки, провів SWOT-аналіз сучасного стану продовольчої безпеки регіону [169, с. 5]. Однак науковцем обґрунтовано практичні аспекти побудови SWOT-аналізу продовольчої безпеки і при цьому не враховано стратегічні напрями забезпечення високого рівня продовольчої безпеки на загальнодержавному рівні на основі результатів стратегічного аналізу.

Таким чином, слід зазначити, що SWOT-аналіз як інструмент стратегічного аналізу і формування стратегії продовольчої безпеки викликає інтерес серед науковців із досліджуваної проблеми. Однак сьогодні відсутні обґрунтовані наукові підходи щодо стратегічного аналізу продовольчої безпеки із застосуванням SWOT, який би базувався на кількісному оцінюванні сильних і слабких сторін, загроз і можливостей за допомогою системи характеристик та показників та враховував їх зміни в динаміці, а також дозволяв сформулювати відповідні стратегії з урахуванням результатів проведеного аналізу для встановлення оптимальних стратегічних пріоритетів та подальшого ефективного розподілу ресурсів при формуванні та реалізації стратегії продовольчої безпеки.

Перейдемо до розгляду розробленої методики SWOT-аналізу продовольчої безпеки держави (рис. 2.7).

Рис. 2.7 – Алгоритм проведення SWOT-аналізу продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором на основі [6; 17; 24; 27; 44; 181; 204].

Таким чином, на першому етапі алгоритму проводиться стратегічний аналіз. Почнемо з формування переліку характеристик для стратегічного аналізу продовольчої безпеки і подальшого віднесення вказаних характеристик до сильних або слабких сторін, загроз і можливостей. Характеристикам відповідатимуть конкретні показники, розрахунок яких здійснюватиметься на основі відкритої аналітичної інформації [45]. Характеристики разом із показниками доцільно систематизувати по групах [94, с. 97]:

1. Група показників стратегічного аналізу аграрного виробництва. До даної групи будуть віднесені характеристики, пов'язані з аналізом тенденцій виробництва, виробничого потенціалу галузі та його перспектив для інвестицій, наприклад:

- достатність виробництва продуктів харчування (індекс достатності виробництва);
- рентабельність сільського господарства (індекс оптимальності рівня рентабельності);
- продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах (темп росту продуктивності праці в сільському господарстві).

2. Група показників стратегічного аналізу аграрного ринку характеризує умови, у яких відбувається продовольче постачання країни, тенденції у зовнішній торгівлі продуктами харчування та їх впливу на стан аграрного сектора:

- продовольча незалежність (індекс оптимальності продовольчої незалежності);
- зростання цін на сільськогосподарську продукцію (індекс оптимальності зростання цін);
- баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами (індекс оптимальності торговельного балансу).

3. Група показників стратегічного аналізу ресурсів аграрного сектора. В дану групу пропонується включити характеристики, що дозволяють оцінити продовольче забезпечення, а також забезпечення аграрного сектора засобами виробництва, трудовими й іншими ресурсами, наприклад:

- достатність запасів зерна у державних ресурсах (індекс достатності запасів);
- самозабезпеченість продуктами харчування (індекс самозабезпеченості продовольством);
- достатність споживання продуктів харчування (індекс

достатності споживання).

4. Група показників стратегічного аналізу споживання продовольства. До цієї групи віднесемо характеристики, які показують рівень доступності продовольства і його якість, збалансованості харчування, оплати праці в країні, стан землекористування, зокрема:

- економічна доступність продуктів харчування (індекс економічної доступності продуктів харчування);
- збалансованість споживання продуктів харчування (індекс збалансованості споживання);
- добова енергетична цінність раціону (індекс оптимальності добової енергетичної цінності раціону).

Стратегічні групи показників, що можуть бути віднесені до зовнішніх можливостей або загроз, доцільно систематизувати наступним чином.

1. Групи показників стратегічного аналізу аграрного виробництва:

- інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки (рівень рентабельності інвестицій в аграрне виробництво, темп зростання капітальних інвестицій, темп зростання прямих іноземних інвестицій тощо);
- привабливість аграрного сектора для залучення кадрів (відношення заробітної плати у сільському господарстві до загальної середньомісячної заробітної плати по країні);
- виробництво основних продуктів харчування (середньоарифметичний темп зростання обсягів виробництва продуктів харчування);
- обсяг виробництва продукції в сільському господарстві (темп зростання випуску продукції);
- виробничий потенціал сільськогосподарської галузі (середньоарифметичний темп зростання урожайності, продуктивності тварин тощо).

2. Групи показників стратегічного аналізу аграрного ринку:

- зовнішня торгівля продуктами харчування (середньоарифметичний темп зростання імпорту та експорту продуктів).

3. Групи показників стратегічного аналізу ресурсів аграрного сектора:

- забезпеченість основними засобами сільськогосподарського виробництва (середньоарифметичні темпи зростання забезпеченості

сільгосптехнікою 10 тис га угідь, введення в дію потужностей, кількості тварин, посівних площ);

- витрати на виробництво сільськогосподарської продукції (індекс оптимальності витрат на виробництво сільськогосподарської продукції);

- забезпеченість кадрами сільського господарства (темп зростання кількості працівників у сільському господарстві).

4. Групи показників стратегічного аналізу споживання продовольства:

- наслідки екологічних проблем землекористування (середньоарифметичні темпи зростання внесення мінеральних добрив, площі відновлених угідь);

- структура землекористування (індекс збалансованості землекористування);

- рівень безробіття в країні (індекс оптимальності темпу зростання безробіття);

- рівень оплати праці (індекс реальної заробітної плати в країні, відношення заробітної плати у сільському господарстві до загальної середньомісячної заробітної плати по країні та інші).

По кожному показнику буде проведений порівняльний аналіз з оптимальним або нормативним значенням. В результаті оціночні критерії будуть подані у вигляді системи відносних величин для об'єктивної оцінки тенденцій продовольчої безпеки у порівнянні з нормативними або сприятливими за певними критеріями значеннями. Всі показники матимуть однакову розмірність для того, щоб їх можна було порівняти не тільки з оптимальним або нормативним значенням, але і між собою.

Таким чином, значення показника за останній рік аналізованого періоду, що дорівнює або більше 1, відображає позитивну тенденцію і буде віднесено до сильних сторін, а менше 1 – відповідно негативну і буде віднесено до слабких сторін. В результаті на основі отриманої інформації буде сформована матриця сильних і слабких сторін, загроз і можливостей.

Для підвищення ефективності стратегічного аналізу необхідно не тільки встановлення сильних і слабких сторін на момент проведення аналізу, але і дослідження тенденцій щодо вказаних сторін у динаміці. Для цього пропонується проведення підтвердження стійкості визначених сильних і слабких сторін, згідно з яким до стійких сильних і слабких сторін віднесемо тільки ті, для яких

буде характерно відповідно збереження позитивної і негативної тенденції у зміні показника за розглянутий період. Аналогічно підтверджується стійкість визначених загроз і можливостей.

На рис. 2.8 показано структуру вдосконаленої матриці SWOT-аналізу продовольчої безпеки.

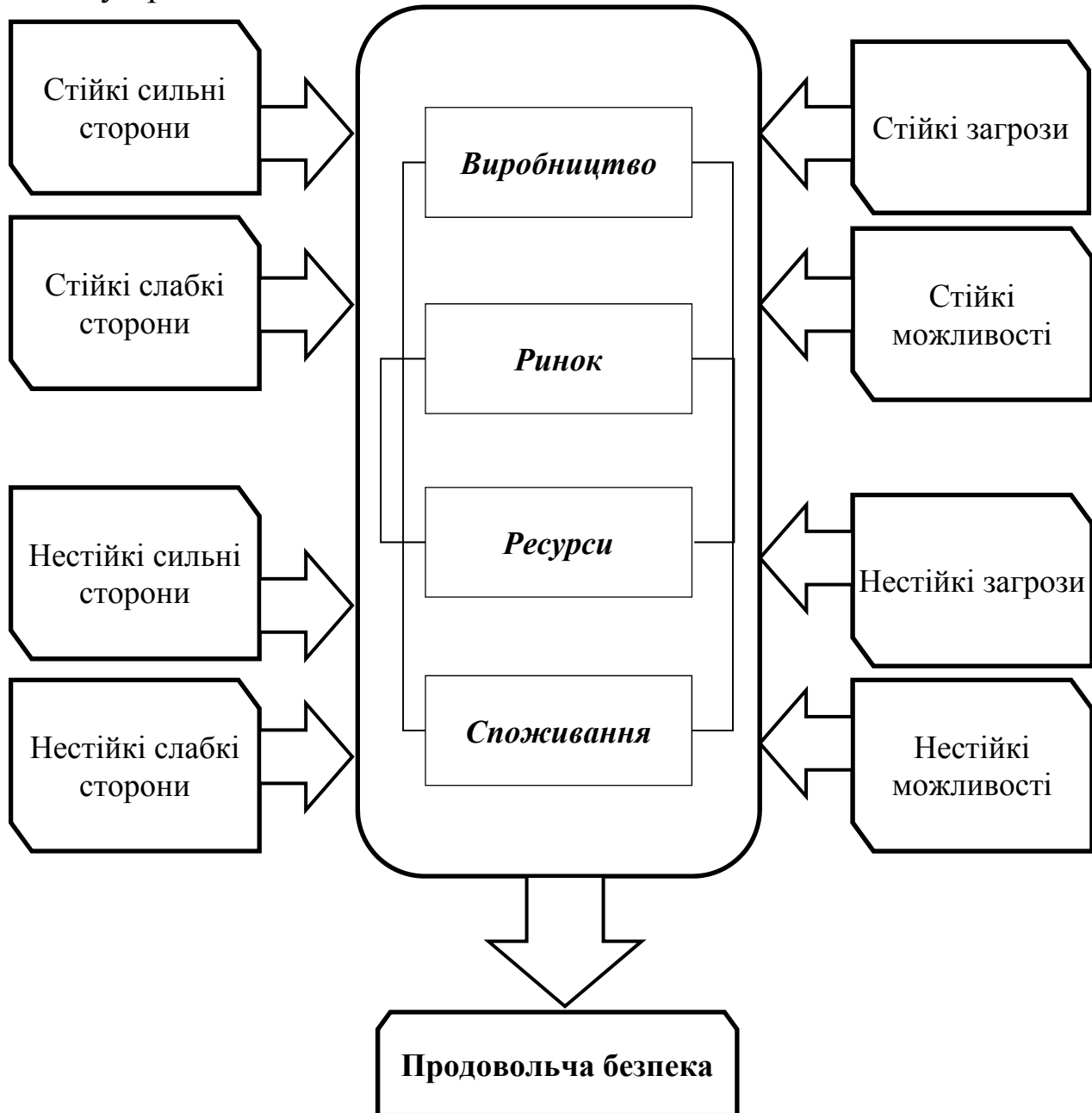

Рис. 2.8 – Логічна структура вдосконаленої матриці SWOT-аналізу продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором з урахуванням [89; 90].

Виокремлення стійких та не стійких сильних і слабких сторін необхідно для встановлення стратегічних пріоритетів та подальшого ефективного розподілу ресурсів при розробці стратегії. Стійкі сильні сторони будуть основними стратегічними перевагами, за допомогою

яких буде здійснюватися підтримка слабких сторін та протистояння загрозам.

Стійкі слабкі сторони потребують першочергових стратегічних заходів, спрямованих на їх ліквідацію, тобто для початку у перетворення на нестійкі слабкі, а в подальшому – нестійкі сильні сторони. Нестійкі сильні сторони мають бути у центрі уваги як допоміжні стратегічні переваги, які в подальшому необхідно стабілізувати та підтримувати на стійкому рівні. Нестійкі слабкі сторони повинні трансформуватися у нестійкі сильні сторони за умови ефективних стратегічних заходів.

Таким чином, блок стратегічного аналізу внутрішнього середовища продовольчої безпеки передбачає виявлення сильних і слабких сторін та встановлення їх стійкості. Максимальної уваги будуть потребувати стійкі слабкі сторони, посиленої уваги – нестійкі слабкі сторони, а нестійкі сильні сторони – підтримуючих заходів, інтенсивність яких залежатиме від конкретних стратегічних пріоритетів державної політики у аграрній, торговельній та соціальній сферах. Стійкі сильні сторони слід використовувати для реалізації інших заходів у стратегії продовольчої безпеки.

Стратегічний аналіз зовнішнього середовища продовольчої безпеки передбачає оцінку загроз і можливостей та встановлення їх стійкості. Вказані складові є зовнішніми відносно продовольчої безпеки, але на рівні держави вони підлягають керованому впливу. Стійкі можливості слід враховувати як основний фактор, який у стратегічній перспективі матиме позитивний вплив на підтримку рівня продовольчої безпеки на необхідному рівні та допоможе запобігти її загрозам. У розробці стратегії і стратегічному плануванні продовольчої безпеки доцільно для підвищення її рівня використати як стійкі можливості, так і стійкі сильні сторони. Стійкі загрози потребують посиленої уваги та максимального зосередження державних ресурсів для мінімізації негативного впливу на рівень продовольчої безпеки.

Нестійкі можливості слід враховувати при стратегічному плануванні з урахуванням нестабільності зовнішнього середовища, передбачивши у стратегії продовольчої безпеки окремі заходи, що допомогли б укріпити нестійкі можливості. Нестійкі загрози за умов ефективного управління мають перетворитися на нестійкі можливості, або стати основою для розробки блоку стратегічних заходів щодо їх нейтралізації та захисту продовольчої безпеки і

факторів, від яких вона напряду залежить.

Можна зробити висновок, що блок стратегічного аналізу зовнішнього середовища продовольчої безпеки включає оцінку загроз і можливостей та встановлення їх стійкості. Максимальну увагу слід приділити стійким загрозам та розробці заходів із нейтралізації їх впливу, посилену увагу – нестійким загрозам. Стійкі та нестійкі загрози мають бути перетворені в можливості продовольчої безпеки та джерела її подальшого укріплення. Нестійкі можливості варто підкріпити відповідними підтримуючими стратегічними заходами із державного регулювання аграрної, зовнішньоторговельної, соціальної політики. Стійкі можливості потребують стратегічних заходів, спрямованих на їх максимальну реалізацію у довгостроковій перспективі.

Надалі необхідно сформувавши розширену матрицю слабких і сильних сторін, можливостей і загроз (матрицю SWOT-аналізу продовольчої безпеки). Традиційна матриця включає підсумковий перелік сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, у якому окремо будуть зазначені стійкі сильні і слабкі сторони, а також можливості і загрози. На доповнення до існуючого підходу, вдосконалена матриця SWOT-аналізу продовольчої безпеки передбачає побудову вказаних основних елементів по відношенню до виокремлених основних стратегічних груп: виробництво, ринок, ресурси, споживання.

Перейдемо до розгляду практичних аспектів розглянутої розробки. Проілюструємо спочатку реалізацію запропонованої методики стратегічного аналізу продовольчої безпеки на прикладі сильних і слабких сторін. Результати розрахунків подано у табл. 2.2. Аналогічно буде проведений стратегічний аналіз можливостей і загроз продовольчої безпеки (табл. 2.3).

Наступним етапом стратегічного аналізу є оцінка динаміки сильних і слабких сторін, загроз і можливостей продовольчої безпеки для подальшого підтвердження їх стійкості. Для цього на основі проведеного аналізу (табл. 2.2 і табл. 2.3) згрупуємо окремо сильні і слабкі сторони з позитивною і негативною динамікою за розглянутий період відповідно. Аналогічно проаналізуємо виявлені загрози і можливості. Систематизацію результатів представимо у табл. 2.4.

**Таблиця 2.2 – Показники для стратегічного аналізу продовольчої безпеки
і подальшого їх віднесення до сильних або слабких сторін**

Стратегічні групи	Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Виробництво	Індекс достатності виробництва	2,799	2,731	2,968	3,262	3,357	3,741	3,853	4,043
	Індекс оптимальності рівня рентабельності	0,643	0,543	0,277	0,310	1,013	0,853	0,550	0,450
	Темп росту продуктивності праці в сільському господарстві	1,245	0,966	1,260	1,132	0,980	1,233	0,986	1,155
Ринок	Індекс оптимальності продовольчої незалежності	18,638	24,715	22,150	20,053	34,067	26,908	22,690	28,110
	Індекс оптимальності зростання цін	1,018	1,282	1,087	0,910	0,797	1,043	0,947	1,089
	Індекс оптимальності торговельного балансу	11,111	20,060	18,528	19,892	32,137	36,382	34,931	47,815
Ресурси	Індекс достатності запасів	1,150	1,263	1,140	1,205	1,272	1,305	1,326	1,337
	Індекс самозабезпеченості продовольством	1,128	1,055	1,150	1,204	1,218	1,288	1,303	1,360
	Індекс достатності споживання	0,880	0,879	0,888	0,866	0,816	0,807	0,809	0,797
Споживання	Індекс економічної доступності продуктів харчування	1,170	1,198	1,198	1,156	1,130	1,205	1,253	1,258
	Індекс збалансованості споживання	0,497	0,519	0,532	0,525	0,514	0,524	0,525	0,529
	Індекс оптимальності добової енергетичної цінності раціону	1,180	1,182	1,188	1,176	1,120	1,097	1,083	1,082

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

**Таблиця 2.3 – Показники для стратегічного аналізу продовольчої безпеки
і подальшого їх віднесення до можливостей і загроз**

Страте- гічні групи	Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Виробництво	Рівень рентабельності інвестицій в аграрне виробництво	1,513	1,400	0,801	1,165	3,490	1,599	1,258	1,456
	Темп зростання капітальних інвестицій	1,477	1,143	0,977	0,986	1,594	1,694	1,277	1,026
	Темп зростання прямих іноземних інвестицій	1,074	1,008	0,990	1,066	0,794	0,814	1,167	1,061
	Відношення заробітної плати у сільському господарстві до загальної середньомісячної заробітної плати по країні	0,680	0,670	0,695	0,711	0,749	1,222	1,021	0,034
	Середньоарифметичний темп зростання обсягів виробництва продуктів харчування	1,134	1,016	0,968	1,082	0,917	0,956	1,090	1,022
	Темп зростання випуску продукції сільського господарства	1,339	1,033	1,173	1,209	1,466	1,257	1,354	1,457
	Середньоарифметичний темп зростання урожайності	1,230	0,985	1,119	1,041	0,995	0,895	0,960	0,978
	Середньоарифметичний темп зростання продуктивності	1,038	1,034	1,008	0,991	0,987	0,875	0,985	0,478
Ри- нок	Середньоарифметичний темп зростання імпорту продуктів	0,945	1,059	1,056	0,760	0,597	1,269	1,118	1,140
	Середньоарифметичний темп зростання експорту продуктів	1,023	1,727	0,993	1,193	1,115	1,097	1,057	1,010
Ресурси	Середньоарифметичний темп зростання забезпеченості сільгосптехнікою 10 тис га угідь	0,870	0,957	1,057	0,935	0,974	0,985	0,458	0,789
	Середньоарифметичний темп зростання введення в дію потужностей	1,457	19,861	1,331	1,770	0,396	0,458	0,859	0,745
	Середньоарифметичний темп зростання кількості тварин	0,991	1,029	1,022	0,879	0,966	0,746	0,746	0,986
	Темп зростання посівних площ	1,027	1,005	1,019	0,962	0,988	0,986	0,456	0,789
	Індекс оптимальності витрат на виробництво сільськогосподарської продукції	0,887	0,950	1,044	0,706	0,719	0,697	0,458	0,488
	Темп зростання кількості працівників у сільському господарстві	0,980	0,984	0,932	0,912	0,929	0,987	0,893	0,945
Споживання	Середньоарифметичний темп зростання внесення мінеральних добрив	1,151	1,056	1,094	0,986	0,971	0,896	0,986	0,893
	Індекс оптимальності темпу зростання безробіття	1,002	1,053	1,027	0,785	1,022	0,960	0,980	1,070
	Індекс реальної заробітної плати в країні	1,087	1,144	1,082	0,935	0,798	0,458	0,890	0,788
	Відношення заробітної плати у сільському господарстві до загальної середньомісячної заробітної плати по країні	0,680	0,670	0,695	0,711	0,749	0,786	0,983	0,743
	Середньоарифметичний темп зростання площі відновлених угідь	1,235	1,475	1,173	0,492	0,833	0,695	0,789	0,865
	Індекс збалансованості землекористування	0,615	0,614	0,613	0,613	0,612	0,697	0,589	0,650

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

**Таблиця 2.4 – Перелік сильних і слабких сторін,
загроз і можливостей продовольчої безпеки
та підтвердження їх стійкості**

Сильні сторони	Сильні сторони з позитивною динамікою
Достатність виробництва продуктів харчування Рентабельність сільського господарства Продовольча незалежність Самозабезпеченість продуктами харчування Баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами Економічна доступність продуктів харчування Добова енергетична цінність раціону Достатність запасів зерна у державних ресурсах	Достатність виробництва продуктів харчування Продовольча незалежність Самозабезпеченість продуктами харчування Баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами Достатність запасів зерна у державних ресурсах
Слабкі сторони	Слабкі сторони з негативною динамікою
Збалансованість споживання продуктів харчування Індекси цін на сільськогосподарську продукцію Достатність споживання продуктів харчування Продуктивність праці в сільгосппідприємствах	Збалансованість споживання продуктів харчування Достатність споживання продуктів харчування
Можливості	Можливості з позитивною динамікою
Інвестиційна привабливість аграрного сектора Обсяг виробництва продукції в сільському господарстві Рівень безробіття в країні Зовнішня торгівля продуктами харчування	Обсяг виробництва продукції в сільському господарстві
Загрози	Загрози з негативною динамікою
Інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки Привабливість аграрного сектора для залучення кадрів Забезпеченість кадрами сільського господарства Виробничий потенціал сільськогосподарської галузі Забезпеченість основними засобами сільськогосподарського виробництва Наявність тварин у сільськогосподарських підприємствах Посівні площі сільськогосподарських культур Витрати на виробництво сільгосппродукції Виробництво основних продуктів харчування Вплив внесення мінеральних добрив на стан ґрунтів та якість продукції Рівень оплати праці в країні Рівень оплати праці в сільському господарстві Наслідки екологічних проблем землекористування Структура землекористування Зовнішня торгівля продуктами харчування	Привабливість аграрного сектора для залучення кадрів Забезпеченість кадрами сільського господарства Рівень оплати праці в сільському господарстві

Джерело: розроблено автором.

Далі побудуємо вдосконалену матрицю SWOT-аналізу продовольчої безпеки, у якій представимо отриманий перелік сильних і слабких сторін, можливостей і загроз у розрізі основних стратегічних груп (виробництво, ринок, ресурси, споживання) (табл. 2.5, 2.6).

Таблиця 2.5 – Вдосконалена матриця SWOT-аналізу продовольчої безпеки країни (стратегічний аналіз сильних і слабких сторін)

Групи показників	Виробництво	Ринок	Ресурси	Споживання
Сильні стійкі сторони	Достатність виробництва продуктів харчування	Продовольча незалежність Баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами	Самозабезпеченість продуктами харчування Достатність запасів зерна у державних ресурсах	
Слабкі стійкі сторони				Збалансованість споживання продуктів харчування Достатність споживання продуктів харчування
Нестійкі сильні сторони	Рентабельність сільського господарства			Економічна доступність продуктів харчування Добова енергетична цінність раціону
Нестійкі слабкі сторони	Продуктивність праці в сільсько-господарських підприємствах	Зростання цін на сільсько-господарську продукцію		

Джерело: розроблено автором.

**Таблиця 2.6 – Вдосконалена матриця SWOT-аналізу
продовольчої безпеки країни
(стратегічний аналіз можливостей і загроз)**

Групи показників	Виробництво	Ринок	Ресурси	Споживання
Стійкі можливості	Обсяг виробництва продукції в сільському господарстві			
Стійкі загрози	Привабливість аграрного сектора для залучення кадрів		Забезпеченість кадрами сільського господарства	Рівень оплати праці в сільському господарстві
Нестійкі можливості	Інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки	Зовнішня торгівля продуктами харчування		Рівень безробіття в країні
Нестійкі загрози	Інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки Виробничий потенціал сільськогосподарської галузі Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції Виробництво основних продуктів харчування	Зовнішня торгівля продуктами харчування	Забезпеченість основними засобами сільськогосподарського виробництва Кількість тварин у сільськогосподарських підприємствах Посівні площі сільськогосподарських культур	Вплив внесення мінеральних добрив на стан ґрунтів та якість продукції Рівень оплати праці в країні Наслідки екологічних проблем землекористування Структура землекористування

Джерело: розроблено автором.

Стратегічні напрямки підвищення рівня продовольчої безпеки відповідно до результатів аналізу доцільно розробити у розрізі стратегічних груп залежно від стійкості виявлених сильних і слабких

сторін, можливостей і загроз.

Таким чином, на основі стратегічного аналізу стійких сильних сторін виявлені основні конкурентні переваги, які має продовольча безпека країни та які варто укріплювати на державному рівні. До них належать достатність виробництва продуктів харчування, продовольча незалежність, баланс зовнішньої торгівлі продовольчими товарами, самозабезпеченість продуктами харчування, достатність запасів зерна у державних ресурсах. Таким чином, основними стратегічними напрямками, які мають стати фундаментом стабільного рівня продовольчої безпеки, є: підвищення обсягів виробництва продукції, підтримання незмінних обсягів імпорту продуктів харчування, регулювання зовнішньоторговельної політики з метою підтримання оптимального співвідношення експорту та імпорту, вдосконалення ринкової інфраструктури, реалізація ефективної політики управління державними запасами. Слід зауважити, що за даними аналізу наведені характеристики потребують лише підтримуючих стратегічних заходів та контролю, а не кардинальних змін.

Нестійкі сильні сторони продовольчої безпеки України потребують більш ефективного управління у порівнянні зі стійкими. Зростання частки продовольчих витрат у бюджеті домогосподарств призводить до зниження економічної доступності споживання. Підвищення економічної доступності продуктів харчування, так само, як і добової енергетичної цінності раціону мають стати стратегічними напрямками аграрної політики та реформування соціальної політики держави. Також доцільно розробити дієвий механізм державної підтримки сільськогосподарських підприємств з метою підвищення рентабельності сільського господарства шляхом оптимізації витрат, що в свою чергу дозволить підтримувати ціни на продовольство на незмінному рівні.

Першочерговим завданням на стратегічному рівні має бути мінімізація впливу стійких слабких сторін на рівень продовольчої безпеки, а також розробка плану дій по ліквідації слабких сторін або перетворенню слабких сторін в сильні. На основі проведеного аналізу слабкою ланкою продовольчої безпеки виявлено збалансованість та достатність споживання продуктів харчування. Тому необхідно планування стратегічних заходів із реформування соціальної політики держави та формування системи державної підтримки сільськогосподарських виробників у тваринництві.

Нестійкі слабкі сторони, до яких у продовольчій безпеці

віднесено продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах та зростання цін на сільськогосподарську продукцію, потребують вдосконалення державного регулювання продовольчого ринку та розробки заходів із залучення кадрів у аграрний сектор та мотивації населення до роботи на сільськогосподарських підприємствах у довгостроковій перспективі. Проблема невідповідності між темпами зростання цін на продукти харчування і заробітної плати населення потребує комплексної соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення рівня життя населення та його соціального захисту.

Стійкі можливості у продовольчій безпеці України представлені стабільним зростанням обсягу виробництва продукції в сільському господарстві. Аграрний сектор економіки здатний забезпечити виробництво необхідної кількості продуктів харчування та продовольства в країні. У стратегічній перспективі цей фактор має бути спрямований на підтримку рівня продовольчої безпеки на необхідному рівні та усунення її загроз. Це можливо за рахунок підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, нарощування експортного потенціалу, розширення диверсифікації виробництва. У стратегічній перспективі це допоможе укріпити продовольчу безпеку держави.

Нестійкі можливості продовольчій безпеці України проявляються з боку зовнішньої торгівлі продуктами харчування у напрямку незначного зростання експорту в останні роки, підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки та зростання капітальних інвестицій, рівня безробіття в країні, який останнім часом почав знижуватись. Стратегічними напрямками щодо використання можливостей для укріплення продовольчої безпеки у даному випадку можуть бути залучення інвестицій у аграрний сектор економіки, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та вихід на зарубіжні ринки, підвищення показників продовольчої безпеки, що характеризують доступність продовольства і якість харчування.

Стійкі загрози продовольчій безпеці України за даними проведеного аналізу охоплюють стабільну непривабливість аграрного сектора для залучення кадрів, недостатню забезпеченість кадрами сільського господарства через низький рівень оплати праці, не престижність роботи в аграрному секторі. Це в свою чергу негативно впливає на продуктивність праці та продовольчу безпеку. Виявлені

стійкі загрози є ключовими перешкодами, що не дозволяють ефективно реалізувати потенціал сільськогосподарської галузі та ставлять під загрозу продовольчу безпеку. Таким чином, необхідно максимально зосередити державні ресурси для мінімізації негативного впливу стійких загроз на рівень продовольчої безпеки, а у стратегічній перспективі розробити заходи по їх усуненню і перетворенню на можливості.

Нестійкі загрози продовольчій безпеці включають більшість виявлених характеристик:

- недостатня інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки для іноземних інвесторів;
- неефективна реалізація виробничого потенціалу сільськогосподарської галузі через коливання урожайності та продуктивності тварин;
- зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції
- коливання обсягів виробництва продуктів харчування, а також імпорту та експорту;
- недостатня забезпеченість основними засобами сільськогосподарських підприємств та слабка технічна оснащеність виробництва;
- відсутність стабільного зростання посівних площ та тварин у сільськогосподарських підприємствах;
- негативний вплив внесення мінеральних добрив на стан ґрунтів та якість продукції;
- наслідки екологічних проблем землекористування та недотримання правильної структури землекористування;
- низький рівень оплати праці в країні, що не дозволяє населенню забезпечити себе якісними продуктами харчування у достатній кількості.

Виявлені нестійкі загрози за умов ефективного управління можливо перетворити на нестійкі можливості у стратегічній перспективі. Окреслене коло проблем має вирішуватись поступово із подальшою розробкою стратегічних заходів щодо їх нейтралізації та захисту продовольчої безпеки і факторів, що на неї впливають.

Таким чином, підвищення ефективності розробки стратегії продовольчої безпеки держави потребує використання сучасних методів і інструментів стратегічного аналізу. Авторська методика стратегічного аналізу продовольчої безпеки на основі SWOT-аналізу

спрямована на вдосконалення розробки стратегії та дозволить та оптимізувати розподіл ресурсів і напрямів реалізації державної політики у аграрному секторі економіки, регулюванні внутрішнього ринку, соціальній сфері за рахунок встановлення пріоритету стратегічних заходів.

2.3. Міжнародний досвід наукового забезпечення формування й реалізації державних стратегій продовольчої безпеки

Світовий досвід не має єдиних підходів до державного регулювання у сфері гарантування продовольчої безпеки. Стратегія продовольчої безпеки залежить від ресурсів та державних інтересів, які враховують поставлені стратегічні завдання. Підтримка вільної торгівлі продовольством здійснюється економічно розвинутими державами за значними аграрними ресурсами, природними й економічними перевагами в аграрному виробництві [161, с. 64]. Політика у сфері гарантування продовольчої безпеки таких держав ґрунтується на побудові системи вільної торгівлі і забезпечення конкурентоспроможності власної аграрної продукції. Як наслідок, така політика в умовах ринкової економіки сприятиме досягненню світової продовольчої безпеки за рахунок ефективного використання ресурсів, зростання доходів і зайнятості населення та стимулювання економічного розвитку. Інші країни визначають власні механізми державного регулювання у продовольчій сфері, спрямовані на захист вітчизняного виробника, імпортно орієнтовану торгову політику для досягнення стійкого розвитку та продовольчої безпеки [254, с. 73].

У розвинутих країнах проблема забезпечення продовольчої безпеки вирішується державою на загальнонаціональному рівні. В Україні у ході реформування системи господарювання було реконструйовано державний механізм забезпечення населення продовольством, але єдиної концепції вирішення цього питання на стратегічному рівні поки що не сформовано [245, с. 319]. Тому потребує поглибленого дослідження та систематизації зарубіжний досвід формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки на державному рівні на прикладі деяких розвинутих країн світу з метою подальшої розробки рекомендацій щодо стратегічного забезпечення

продовольчої безпеки в Україні. Рекомендації для України повинні враховувати специфіку її природних, економічних, зовнішньополітичних факторів.

Формування механізму стратегічного державного регулювання агропродовольчої системи США започатковано з 1990-х рр. з комплексу заходів із фінансування державних програм у сфері продовольчої безпеки за рахунок бюджетних коштів, частка яких досягала до 4,5% держбюджету. Внутрішня державна політика була спрямована на стабілізацію внутрішнього продовольчого ринку за рахунок підтримки аграрного сектора. В 1997 р. Міністерство сільського господарства США вперше затвердило стратегічний план, головну мету діяльності у гарантуванні продовольчої безпеки та ключові стратегічні пріоритети [221, с. 932].

Стратегія продовольчої безпеки США ґрунтується на потужній законодавчій базі. Державне регулювання даної сфери здійснюється відповідно до норм законів «Про продовольчу безпеку» (1985 р.), «Про поліпшення продовольчої безпеки» (1986 р.). Стратегічні принципи продовольчої безпеки в США: забезпечення населення якісним продовольством, вихід на світові продовольчі ринки, розвиток аграрного виробництва [18, с. 33; 82, с. 135].

Підтримка розвитку аграрного сектора економіки у США як інструмент забезпечення продовольчої безпеки є наслідком збалансованої фінансово-кредитної політики. Важливим напрямом державного регулювання є фінансування за рахунок державного бюджету цільових програм на загальнодержавному рівні. Основні з них спрямовані на стабілізацію доходів фермерів та наукове забезпечення. У США на державному рівні діє понад 10 міжгалузевих цільових програм, пов'язаних з аграрним сектором та фермерами. Зокрема, сюди належать програми: консервації і виведенні земель з обробітку, продовольчої допомоги населенню, маркетингу та інспекції, соціального розвитку сільських територій та інші. Розподіл бюджетних коштів на ці програми у обсязі 80% здійснює Міністерство сільського господарства США через товарно-кредитну корпорацію (ТКК), а решту розподіляють місцеві органи влади і управління [135, с. 131].

Застосовується програма підтримки фермерів «Стабілізація доходів», що включає програми «Державна підтримка цін», «Страхування врожаю», «Сільськогосподарський кредит» [200, с. 333]. Реформування програм підтримки фермерів у країні було спрямо-

вано на стимулювання концентрації сільськогосподарського виробництва та відхід від сімейних ферм. Основою конкурентоспроможності аграрного сектора США як на внутрішньому, так і на зовнішніх продовольчих ринках є крупні ферми [18, с. 34]. Крупні підприємства є стратегічно важливими у підтриманні продовольчої безпеки держави, їм доступні майже всі існуючі форми державної підтримки в США.

Програма кредитування в рамках Закону «Про продовольчу допомогу» має на меті стимулювання країн-імпортерів на тривалі закупівлі американського продовольства. Застосовується з 1986 р. механізм державної компенсації фермерам за реалізацію продукції на експорт у вигляді експортної компенсаційної надбавки – компенсації різниці між ціною реалізації на світових ринках та заставною ставкою. Даний інструмент дозволяє за рахунок державних субсидій підтримувати беззбитковість фермерів та високі обсяги експорту продовольства незалежно від ринкової кон'юнктури. Це призвело до того, що частка США у світовому експорті багатьох видів сільськогосподарської продукції складає від 40 до 60%.

Державна політика у сфері аграрного кредиту має головну мету підвищення ефективності кредитного ринку, посилення конкуренції між кредиторами, зниження вартості кредиту, поліпшення інформаційного забезпечення позичальників. Застосовується механізм державного фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства. У США встановлюються диференційовані ціни на дизельне паливо для фермерів [18, с. 35].

Механізм фінансування цільових програм у сфері сільського господарства та продовольчої безпеки спрямований на регулювання за допомогою економічних інструментів виробництва і розподілу продовольства [37, с. 31]. Застосування таких інструментів державного регулювання, як субсидії, ціни, кредити і дотації, дозволяє підвищити ефективність роботи фермерських господарств. Механізм і масштаби фінансування, їх функціональна спрямованість залежать від економічної ситуації на внутрішньому та світових продовольчих ринках.

Ринковий аспект забезпечення продовольчої безпеки у США має на меті стратегічний розвиток аграрного сектора економіки за рахунок ефективної державної політики [201, с. 120]. Основним інструментом регулювання аграрного виробництва в США є система прямих виплат – цільові (планові) ціни, які застосовуються ще з 1973

року з прийняттям Закону «Про продовольство в сільському господарстві». Механізм державної підтримки фермерів полягає в тому, що при реалізації зазначених видів культур виробники отримують суму компенсації між плановою ціною та ринковою у конкретному періоді залежно від того, яка із цін вища.

Спочатку планові ціни встановлювалися на основі виробничих витрат та коригувалися відповідно до зростання витрат. Однак наприкінці 70-х років даний спосіб формування планових цін призвів до росту інфляції та в 1981 році був скасований [74, с. 101]. Надалі в методику встановлення планових цін урядом було закладено очікуваний темп інфляції, однак оптимальної методики формування планових цін, які б перевищували виробничі витрати, на сьогодні не розроблено.

Соціальний аспект стратегії забезпечення продовольчої безпеки у США зводиться до реалізації комплексу державних програм продовольчої допомоги населенню, затвердженого Конгресом у 60-ті роки в межах концепції створення «Великого суспільства», але декларативних за характером впливу. Дані програми стали пріоритетною стратегічною задачею у 80-90-х роках на фоні посилення соціальних протиріч. Міністерство сільського господарства країни розробило політику їх фінансування і реалізації, ключові стратегічні задачі покладено на Службу з питань продовольства і послуг для споживачів (Food and Consumer Service) [170, с. 219].

З 1989 р. у США функціонують 16 державних програм продовольчої допомоги населенню [221, с. 932]. Зокрема, до програми «Продовольча допомога», яка орієнтована не лише на сільське, а й усе малозабезпечене населення США, входять програми «Шкільні сніданки», «Продовольчі купони» та інші [170, с. 219].

У США створено дієву систему контролю якості і безпечності продуктів харчування. Так, 21 грудня 2010 року Конгресом було прийнято закон про продовольчу безпеку, покликаний забезпечити безпеку продовольства США шляхом перегляду акцентів. Відтепер увага федеральних органів регулювання зосереджена не стільки на реагуванні на випадки забруднення продовольчої продукції, скільки на їх запобіганні. Закон передбачає забезпечення жорсткого нагляду за продуктами харчування, які імпортуються до США (15 % продуктів харчування ввозять з-за кордону). Згідно з законом, дозволяється надавати гранти на підготовку, проведення інспекцій, зміцнення потенціалу лабораторій і реалізацію програм, що регу-

люють та контролюють безпеку харчових продуктів [220, с. 47-48].

Отже, аграрний сектор США має стратегічне значення у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави.

Стратегія продовольчої безпеки в Японії базується на заходах Уряду щодо максимального зниження агропродовольчого імпорту, дотримуючись в аграрному секторі жорсткого протекціонізму. Державна аграрна політика Японії спрямована на зниження імпортозалежності продовольства [126, с. 103]. Згідно із Законом Японії «Про безпеку харчової продукції» від 23.05.2003 р., заходи із стратегічного забезпечення продовольчої безпеки засновані на визнанні охорони здоров'я населення пріоритетним завданням. 1999 р. прийнято «Основний закон про продукти харчування, сільське господарство та сільські райони», результатом якого стало зниження коефіцієнту самозабезпеченості продовольством [126, с. 104].

Наступним кроком стала лібералізація з квітня 1992 року імпорту 12 видів сільськогосподарської продукції, у тому числі яловичини, на вимогу ГАТТ, а пізніше – поетапне введення тарифікаційної системи не лібералізованих видів продукції сільськогосподарства протягом наступних 6 років з 1995 р. Стратегічними заходами у сфері продовольчої безпеки стало ще в 70-х рр. створення спільних аграрних підприємств за кордоном, переважно у країнах південно-східної Азії і Латинської Америки, з метою диверсифікації імпортової бази потрібної продовольчої продукції, зокрема, кукурудзи, бананів, сої, тваринницької продукції.

У 1995 р. прийнято Закон про стабілізацію попиту та пропозиції основних продуктів харчування (Закон «Про продовольство»), який був спрямований на підтримання балансу попиту та пропозиції на продовольчому ринку. Законом передбачена програма надання субсидій аграрним підприємствам, фінансування проектів із впровадження інноваційних технологій у тваринництві. Ціни на продукцію в межах державних закупівель повинні бути порівнянними з ринковими цінами, скасовувалася система уповноважених організацій з продажу продовольства, а також введена система реєстрації та ліцензування.

Стратегія продовольчої безпеки Японії ґрунтується на засадах захисту внутрішнього ринку. В 1999 р. в Японії було прийнято закон «Про продовольство, сільське господарство та розвиток сільських районів», головними пріоритетами є продовольство як стратегічний пріоритет забезпечення життєдіяльності та здоров'я населення.

Аграрне виробництво є основою зростання економічного потенціалу Японії [217, с. 106].

Цінове регулювання внутрішнього продовольчого ринку взаємопов'язано з регулюванням зовнішньої торгівлі, оскільки в Японії обмежується імпорту продовольства для захисту вітчизняного виробника та встановлюються високі імпортні бар'єри на продовольчі товари [166].

Стратегія продовольчої безпеки в Японії є складовою концепції забезпечення комплексної безпеки країни, прийнятої у 1980 р., відповідно до якої основною загрозою продовольчій безпеці держави є нестача власних ресурсів. Основною стратегічною метою забезпечення населення продовольством є регулювання співвідношення рівня самозабезпеченості та імпорту, реалізація політики міжнародної співпраці та оптимізація внутрішніх ресурсів.

У стратегії продовольчої безпеки Японії суттєва роль відводиться формуванню державних продовольчих запасів. Вони збільшуються та доповнюються запасами органів місцевого самоврядування, аграрних організацій, компаній харчової промисловості та домогосподарств.

Важливою складовою стратегії продовольчої безпеки є інформаційне забезпечення шляхом удосконалення роботи урядової служби, яка вивчає попит та пропозицію продовольчих товарів на світових ринках [126, с. 104]. Стратегічні заходи держави із гарантування продовольчої безпеки спрямовані на розвиток власного аграрного сектора та підтримку стабільного імпорту продовольства. Сільське господарство Японії є стратегічною галуззю і при 2 % ВВП забезпечує близько 40% потреб населення у продовольстві [18, с. 33].

Державна підтримка розвитку сільського господарства Японії у довгостроковій перспективі проводилася поетапно. На першому етапі (70-80-ті роки) застосовувалися державні заходи підтримки сільського господарства, зокрема, обмеження імпорту конкурентної продукції. На другому етапі (з кінця 80-х років) державна аграрна політика була орієнтована на підтримку крупних прибуткових товаровиробників і формування умов для їх розвитку, створення системи конкурентоспроможного аграрного виробництва на фоні лібералізації імпорту продовольства.

Наприкінці 1986 року Консультативна рада з аграрної політики визначила основні напрями аграрної політики щодо підвищення продуктивності праці у сільському господарстві та формування

раціональних цін на сільськогосподарську продукцію, а також основний принцип забезпечення країни базовими продуктами харчування за рахунок власного виробництва і підвищення його ефективності.

Державна підтримка аграрного сектора виявилася недостатньо ефективною у стратегічній самозабезпеченості продовольством, перетворивши Японію на провідного світового імпортера сільськогосподарської продукції, продукції риболовства та морського промислу. Це стало наслідком недостатньо продуманої аграрної політики держави, оскільки підтримка розвитку галузі та система гарантованих цін на продовольство не призвели до зниження витрат господарств.

В останні десятиліття Канада на державному рівні приділяє значну увагу питанням забезпечення продовольчої безпеки. У 1996 році на Світовому продовольчому саміті в Римі були представлені римська Декларація про всесвітню продовольчу безпеку і План дій, в яких були затверджені принципи досягнення продовольчої безпеки на рівні індивіда, домогосподарства, регіону, країни і всієї світової спільноти [220, с. 52].

Досить поширена в розвинених країнах практика державного фінансування придбання засобів виробництва в аграрному секторі. У Канаді податкові пільги й субсидії забезпечують фермерам ціну на паливо на рівні 56% від роздрібної [221, с. 935].

Загальне поняття продовольчої безпеки було затверджено в «Канадському плані дій щодо продовольчої безпеки», розробленому в 1998 році. Незважаючи на те, що Канада в останні 50 років була країною з високим рівнем виробництва продовольства, в основі розробленого Плану покладено ідею підвищення забезпеченості продовольством як важливого фактора підвищення життєвого рівня населення.

Канадський План дій щодо продовольчої безпеки (Canada's Action Plan for Food Security) являє собою програму уряду Канади, в якій задекларовано наміри і конкретні дії урядових структур і громадських організацій в діяльності світового співтовариства щодо забезпечення продовольчої безпеки. Даний План визначає заходи в рамках завдань Світового саміту 1996 року. Державна підтримка фермерам Канади надається через програми двох рівнів – федерального (центрального) та провінційного. До переліку програм федерального рівня входить [231, с. 36]:

- національна програма стабілізації чистого доходу (NISA) – це

своєрідний механізм заощадження для фермерів, який гарантує, що навіть у несприятливий рік рівень доходу фермера не впаде нижче від середнього показника за останні три роки;

- програма уніфікації цін через Пшеничну палату. Механізм функціонування програми передбачає, що фермери продають зерно Пшеничній палаті у зручний для них час і отримують при цьому встановлену початкову ціну, однакову для всього зерна, що належить до одного класу;

- програма авансових платежів. Федеральний уряд Канади надає фермерам грошові кошти під зерно (пшеницю, ячмінь), що зберігається на фермі. Як правило, такий аванс надається восени. Така програма регулюється спеціальним нормативним актом – АМРА (Акт щодо програм реалізації сільськогосподарської продукції);

- програма підтримки узгодженого рівня виробництва полягає в тому, що спеціальні уповноважені урядом органи продають виробникам квоти на виробництво певних видів сільськогосподарської продукції. Це переважно стосується виробництва молока та продукції птахівництва, тобто продукції, яка реалізується виключно всередині країни. Виробники, що володіють квотами, мають гарантований збут своєї продукції за ціною, яку розраховують відповідно до внутрішнього попиту.

Прикладом програм державної підтримки провінційного рівня є програми, що реалізуються в провінції Альберта через діяльність Фінансової корпорації з надання послуг сільському господарству (AFSC). Через AFSC здійснюються такі програми підтримки фермерів, як програма стабілізації доходу, програми надання позичок фермерам, зокрема програма підтримки фермерів-початківців, програми страхування врожаю, програма відшкодування шкоди, заподіяної дикими тваринами [36, с. 180].

Одним із пріоритетних напрямків державної політики Канади є підтримка продовольчого постачання населення, що проживає в північних територіях і в арктичному регіоні країни. У 2007 р уряд Канади прийняв нову п'ятирічну програму (до 2012 року) під назвою «Канадська північна стратегія» [36, с. 185]. Необхідно відзначити, що дана програма є логічним продовженням державної підтримки поставок продовольства в північні регіони «Продовольство поштою» (Food Mail Program), яка діяла з 1986 р. В рамках цієї програми держава здійснювала субсидування замовлень продовольчих посилок для населення, що проживає у віддалених населених пунктів.

Зарубіжний досвід гарантування продовольчої безпеки у країнах ЄС на наднаціональному рівні передбачає розроблення стратегій, які спрямовані на діагностування існуючої ситуації щодо стану продовольчої безпеки тієї чи іншої країни та процес планування, який включає розробку програми дій, реалізацію та оцінку отриманих результатів і коригування стратегій [261, с. 180]. Стратегії продовольчої безпеки на національному рівні, як пріоритет кожної держави незалежно від її соціально-економічного рівня розвитку, здійснюються на основі реалізації комплексу методів, принципів та заходів державної агропродовольчої політики щодо гарантування продовольчої безпеки.

Вирішення стратегічних питань продовольчого забезпечення країнами Західної Європи мало позитивні результати після створення у 1957 році Європейського економічного співтовариства. Спільна аграрна політика (Common Agricultural Policy), яка забезпечує збалансоване регулювання та підтримку продовольчого ринку на національному та наднаціональному рівнях, спрямована на підтримку достатнього рівня продовольчої безпеки за рахунок ефективної системи методів і механізмів захисту від дешевого імпорту, підтримки сільськогосподарського виробництва і експорту продовольства. Стратегічними напрямками державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки у ЄС є [135, с. 132]:

- підвищення продуктивності аграрного виробництва за рахунок вдосконалення техніки і технологій та сталого розвитку аграрного сектора економіки, а також оптимального використання виробничих факторів;
- забезпечення високого рівня життя населення та розвитку сільських територій;
- стабілізація аграрних ринків та організація ефективної ринкової інфраструктури та продовольчого постачання;
- регулювання ціноутворення на продовольчому ринку з метою захисту споживачів від неконтрольованого росту цін на продукти харчування.

Ринковий аспект стратегічного забезпечення продовольчої безпеки у ЄС полягає у застосуванні механізму захисту внутрішніх ринків та вітчизняного виробництва на основі механізмів наднаціонального цінового регулювання: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні (порогові) ціни, змінний імпортовий тариф і експортні субсидії. Фундаментальними принципами Спільної аграрної полі-

тики ЄС є: єдність ринку, система фінансування й система преференцій країнам-учасникам ЄС [135, с. 134].

При проведенні закупівель сільськогосподарської продукції або реалізації запасів держава є безпосереднім учасником ринку. Система наднаціонального регулювання продовольчого ринку функціонує за допомогою жорсткого механізму ціноутворення наднаціональними органами: вищим органом управління ЄС – Європейською Комісією, яка встановлює ціни та процент номінального підвищення, та Радою Європейського Союзу (або Радою міністрів), яка має право змінювати ціни та затверджувати остаточні ціни на продукцію сільського господарства.

Ціни фіксуються в євро за такими критеріями:

- цілові (рекомендовані) ціни, які можуть бути індикативними (зерно, молочні продукти, цукор, соняшник), орієнтовними (м'ясопродукти);
- мінімальні імпорتنі (порогові) ціни, які в свою чергу бувають граничними (зерно, цукор, молочні продукти), довідковими (фрукти, овочі, рибопродукти), шлюзовими (свинина, яйця, птиця). Політика протекціонізму реалізовується шляхом застосування додаткового митного збору у вигляді різниці між внутрішньою ціною на продовольство й імпортною ціною, а також стимулювання експорту країнами ЄС шляхом надання експортних субсидій фермерам;
- мінімальні (інтервенційні) ціни, які гарантують фермеру встановлену доходність бізнесу й диференціюють заготівельні ціни на різні види сільгосппродукції у регіонах [194, с. 332].

Інтервенційна ціна (ціна втручання), встановлена органами управління ЄС (Європейська Комісія, Рада міністрів), є обов'язковою для закупівлі продовольства закупівельними організаціями в ЄС у заздалегідь встановленому обсязі обов'язкових закупівель за вказаними цінами. Орієнтовні ціни забезпечують гнучкість ринку шляхом підвищення інтервенційної ціни на сільськогосподарську продукцію на величину від 2 до 40 % для її продажу за межами території виробництва за більш високою ціною. Відсоток підвищення є ринковою складовою ціни, яка є бажаною для органів управління ЄС на оптових продовольчих ринках окремих видів продовольства [37, с. 32].

Цінове регулювання продовольчого ринку у системі стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в країнах ЄС не обходиться без імпорتنих (порогових) цін, що визначають рівень митного захисту внутрішніх цін на фермерську продукцію. При

цьому цільова ціна перевищує порогову, однак з урахуванням транспортних витрат на одиницю продукції порогова ціна повинна перевищувати цільову. Механізм регулювання продовольчого ринку за допомогою цільових та порогових цін є стратегічним інструментом досягнення самозабезпеченості за окремими видами продукції у ЄС шляхом встановлення верхньої межі цін у системі захисту цін [201, с. 122].

Оскільки підтримання високих цін в межах єдиного продовольчого ринку ЄС є одним з найдорожчих інструментів субсидування доходів фермерів, тому згодом були ухвалені рішення щодо незначного зниження цін. Так, була запроваджена система прямих державних доплат виробникам за неперевищення досягнутого у попередньому періоді рівня виробництва продовольства через несприятливі умови. Сума державних виплат залежить від площі землі або кількості голів худоби [37, с. 33].

Після досягнення повної самозабезпеченості і продовольчої незалежності, Спільна аграрна політика ЄС в останні десятиріччя передбачає застосування обмежуючих заходів: квоти на виробництво і продаж продовольства, усунення принципу гарантування цін для будь-якої кількості реалізованих на ринку продовольчих товарів, а також поетапне зниження інтервенційних цін. Встановлення квот на закупівлю за гарантованими цінами встановлювалося на молоко, пшеницю, цукор, бавовну, соняшник, ріпак та деякі інші сільськогосподарські товари. Квотування як стратегічний інструмент державного регулювання продовольчого ринку спрямовано на підтримання на високому рівні внутрішніх цін, запобігання надвиробництва та зниження витрат з бюджету ЄС через систему гарантування цін. Гарантовані ціни поширюються на закупівлю закупівельними організаціями лише встановленої кількості продукції, а перевищення продукції закуповується за нижчою ціною. У ЄС застосовується практика визначення загального граничного обсягу виробництва, який потім розподіляється між країнами-членами ЄС. Таким чином, фермери повинні адаптуватися до ринкових обмежень, маючи можливість при цьому отримувати стабільні доходи.

Ціновий механізм є ефективним засобом фінансування сільського господарства за рахунок споживачів. За рахунок внутрішніх цін, більш високих порівняно зі світовими, проводиться фінансування фермерів та недопущення проникнення на внутрішній ринок ЄС виробників з більш низькою собівартістю продукції.

Практично у всіх країнах ЄС прийняті програми щодо страхування врожаю, які впливають на рівень продовольчої безпеки країни. Система надання компенсаційних платежів з державного бюджету дозволяє страхувати сільське господарство від несприятливих погодних умов, повеней, епідемій та інших ризиків. До того ж застосовуються і бюджетні дотації на регіональному рівні, завдяки яким фермери ведуть розширене сільськогосподарське виробництво у регіонах із несприятливими природними умовами [74, с. 102].

Крім механізму ціноутворення, стратегічне забезпечення продовольчої безпеки у ЄС реалізовується за рахунок єдиної системи норм та інструментів організації та регулювання на міждержавному рівні ринків сільськогосподарських і продовольчих товарів. Вказана система норм та інструментів охоплює контроль за наданням і цільовим використанням бюджетних дотацій, а також спільні для всіх країн ЄС заходи із забезпечення доходів фермерів, підтримку на встановленому рівні роздрібних цін, що дозволяє стандартизувати умови конкуренції у виробництві та збуті продовольства.

Наднаціональні органи управління ЄС у сфері стратегічного забезпечення продовольчої безпеки мають на меті розробку та реалізацію таких засобів та заходів із підтримки товаровиробника, які б надали йому приблизно однакові позиції в окремо взятій країні.

Пріоритетними при бюджетному фінансуванні є крупні високо-рентабельні аграрні підприємства, підприємства харчової промисловості та збутові компанії, які є більш інвестиційно привабливими для держави. Реалізація державної політики щодо бюджетного фінансування орієнтована на специфіку кожної окремої галузі, наприклад, запобігання надвиробництву певної продукції у країнах ЄС.

Субсидії та інші види безповоротної бюджетної допомоги у країнах ЄС у реалізації стратегій продовольчої безпеки надаються товаровиробникам окремих галузей (зокрема, молоко, цитрусові, переробка картоплі на крохмаль тощо) за принципами загальноєвропейської дотаційної політики.

Не застосовується принцип надання фінансової бюджетної допомоги, що створює для товаровиробників «умови найбільшого сприяння» в будь-якій окремій країні ЄС, наприклад, цінові втручання у вигляді надбавок до цін, регулювання обсягів виробництва продовольства, компенсаційні платежі експортерам за продукцію. В межах стратегічного забезпечення продовольчої безпеки на уряди країн покладено задачі щодо реалізації заходів із підвищення якості

продовольства, ветеринарного нагляду, впровадження науково-технічних розробок і інноваційних технологій, охорони довкілля, підтримки виробництва в проблемних районах, підтримка дрібних господарств для отримання ними мінімального рівня прибутку.

Стратегічними інструментами державного регулювання ринкового ціноутворення у країнах ЄС також є програми прямої підтримки доходів фермерів, зокрема програми компенсаційних платежів, гнучких виробничих контрактів, страхування. Компенсації дозволяють захистити від несприятливих ринкових коливань доходи виробників. Субсидування товаровиробників у ЄС спрямовано на підтримку виробництва високоякісних сортів пшениці шляхом квотування площі вирощування зерна; виробництва рису, ячменю, вівса, кукурудзи та інших зернових культур; дотацій до 50 % ціни молока, виробленого в межах установлених квот [170, с. 220].

Стратегічне значення для гарантування продовольчої безпеки має податкова політика, яка спрямована на стимулювання розвитку аграрного сектора. У більшості країн ЄС доходи виробників продовольства не оподатковуються ПДВ. Принципи державного регулювання полягають у тому, що оподатковуватись мають доходи від сільськогосподарської продукції на кінцевому етапі доведення продукту до споживача.

Аналізуючи цінову політику на продовольство у ЄС, розглянемо розрив цін між світовими цінами та цінами в ЄС на основні види продовольства (табл. 2.7).

Таблиця 2.7 – Співвідношення між європейськими та світовими цінами на продовольство

Види продукції	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Яловичина (Австралія)	0,98	0,95	1,03	1,01
Яловичина (Бразилія)	1,46	1,50	1,49	1,56
Свинина (США)	0,93	1,02	1,15	1,19
Свинина (Бразилія)	1,02	1,10	1,25	1,24
Птиця	1,14	1,08	1,11	1,05
Пшениця м'яких сортів	1,02	0,94	0,99	1,04
Кукурудза на зерно	1,13	1,03	1,11	1,16
Ячмінь	0,98	0,99	0,95	0,96
Цукор	1,62	1,24	0,99	1,23
Олія	1,23	1,06	1,09	1,07
Середньозважене співвідношення рівня цін	1,11	1,08	1,11	1,13

Джерело: складено автором за даними [253; 259].

Таким чином, у 2017 році ціни на сільськогосподарську продукцію в ЄС були в середньому на 13% вище світових цін. За останні десять років розрив між світовими та світовими цінами знизився з 30-40% до близько 10%. Це стало можливим і завдяки послідовним реформам Спільної аграрної політики, переходу від підтримки ціни до доходів, що наблизило ціни до ЄС до світових цін, особливо в секторі зернових та молочних продуктів (менше для секторів м'яса та цукру). Для яловичини розрив між ЄС та світовими ринковими цінами зростає, як показано в таблиці. Це стосується австралійських цін, тоді як США втратили конкурентоспроможність через зростання цін на яловичину в 2014-15 роках. На відміну від цього, цінова політика Бразилії дозволяє залишатися продукції більш конкурентоспроможною. У секторі птахівництва ЄС більш конкурентоспроможний, ніж США. Після падіння в 2014-15 роках ціна на свинину в ЄС зросла відносно більше порівняно з США та Бразилією через китайський попит.

Надання фінансової допомоги може бути з бюджетів країн-учасників ЄС та автономних територій (автономні райони Італії, департаменти та райони Франції) або федеральних держав (землі Німеччини) з місцевими бюджетами. Таким чином, наднаціональна політика в аграрному секторі в ЄС щодо стратегічного забезпечення продовольчої безпеки спрямована на ефективну організацію продовольчого ринку, підтримку доходів товаровиробників, допомогу в реалізації надлишків продукції тощо.

Реалізація стратегії продовольчої безпеки у країнах ЄС ефективна завдяки врегульованій системі підтримки виробництва продовольства. Важливою умовою ефективної роботи сільськогосподарських виробників є налагоджена система кредитування. У країнах ЄС застосовуються цінові дотації на купівлю техніки, меліорацію земель, модернізацію ферм [170, с. 221]. За програмою стимулювання інвестицій у Німеччині фермер може отримати довгостроковий кредит за зниженою на 4% відсотковою ставкою (на 6% – в економічно слабких регіонах). Програма також дозволяє надати пільгову державну позику (1% річних у рахунок погашення 3,5% на капітальне будівництво) [170, с. 222]. Відсоток за іпотечним кредитом аграріям у банках країн ЄС становить 4,5-6,5%, у Голландії – 5-7%, у Німеччині – 6-8,5% (пільговий – 1%). У Франції фермерам виплачують субсидії на вдосконалення технологічного озброєння аграрного виробництва, виведення орних земель із обробітку,

підтримку родючості земель, компенсацію за роботу в районах з несприятливими природними умовами тощо [170, с. 224]. Поглиблення ринкової сутності державної підтримки сільського господарства проявляється, зокрема, у забезпеченні певного мінімального рівня доходів, який дозволяє товаровиробникам завдяки застосуванню висококваліфікованого менеджменту досягти доходів, адекватних доходам несільськогосподарських суб'єктів власними силами (концепція «safety net»).

У табл. 2.8 наведено витрати на підтримку аграрного сектора в межах Спільної аграрної політики у ЄС.

Таблиця 2.8 – Обсяги фінансової підтримки за основними напрямками Спільної аграрної політики у ЄС

Заходи підтримки	2017 р., тис. євро	Структура, %	
Не пов'язані з виробництвом суми прямої допомоги	35366166,0	60,1	85,1
Інші виплати прямої допомоги	5759408,0	9,8	13,9
Додаткові суми допомоги	3,0	0,0	0,0
Відшкодування прямих допомог у зв'язку з фінансовою дисципліною	425580,0	0,7	1,0
Прямі виплати на підтримку аграрного виробництва	41551156,0	70,6	100,0
Оливкова олія	42770,0	0,1	1,4
Текстильні рослини	6134,0	0,0	0,2
Фрукти та овочі	995421,0	1,7	33,2
Виноробний сектор	1011750,0	1,7	33,7
Просування продукції	122262,0	0,2	4,1
Інші заходи для підтримки рослинництва	236857,0	0,4	7,9
Молоко та молочні продукти	468019,0	0,8	15,6
Яловичина і телятина	23649,0	0,0	0,8
Вівчарство та козяче м'ясо	3505,0	0,0	0,1
Свинина, яйця, птиця та інші	90744,0	0,2	3,0
Ринкові заходи підтримки	3001112,0	5,1	100,0
Розвиток сільської місцевості	14337027,0	24,3	×
ВСЬОГО	58889295,0	100,0	×

Джерело: складено автором за даними [253; 259].

Таким чином, у структурі витрат ЄС на підтримку аграрного сектора 70,6 % склали прямі платежі, 5,1 % – ринкові заходи, 24,3 % – заходи підтримки розвитку сільських територій.

Стратегічні заходи держави у забезпеченні продовольчої безпеки у країнах ЄС спрямовані також на вдосконалення технічного

прогресу у сільському господарстві, стимулювання розвитку науки і освіти, професійного навчання, підвищення кваліфікації, консультаційна підтримка фермерів. Регулювання ринку полягає у організації державних закупівель, функціонування державних оптових ринків, технічне та комерційне обслуговування закупівель продовольства, ветеринарне обслуговування та кредитування виробників.

Контрольно-облікові функції держави полягають у проведенні контролю якості продукції, ветеринарній інспекції, статистичному обліку тощо. Стратегії розвитку аграрного сектора та продовольчої безпеки у ряді країн ЄС містять спеціальні програми розвитку сільських територій, обов'язкові заходи із соціальної перебудови сільських територій шляхом ліквідації дрібних господарств, перепідготовки кадрів, витіснених із сільського господарства, для роботи в інших галузях [217, с. 107].

У країнах ЄС формами власності фермерських господарств є переважно сімейні господарства та партнерства. Державне регулювання партнерських відносин має чітку законодавчу основу. Так, у Великобританії законодавче регулювання партнерських відносин у аграрному секторі передбачає укладення договору, який визначає володіння та користування землею, розподіл статутного капіталу та ряд інших важливих питань [135, с. 138]. Сімейні ферми є ефективною практикою ведення аграрного бізнесу у країнах ЄС, а тому і мають стратегічне значення на рівні державного регулювання. В них зосереджені кваліфіковані кадри та сучасні технології. Наприклад, Закон Франції «Про орієнтацію сільського господарства» визначає пріоритетні напрями стратегічної державної агропродовольчої політики, зокрема, державної підтримки та розвитку сімейних господарств, які є основою сільськогосподарського виробництва [165, с. 58].

В системі стратегічного забезпечення продовольчої безпеки провідне місце належить якості продовольства. Загалом сучасна європейська система якості сільськогосподарської та харчової продукції базується на національних системах якості окремих країн-членів ЄС, зокрема: Національна система забезпечення якості харчових продуктів Німеччини (Qualität und Sicherheit GmbH – QS), система забезпечення якості Нідерландів – «Інтегрований контроль ланцюга» (Integrierte Kettenüberwachung – ІКВ); система забезпечення якості виробництва свинини Бельгії – «Certus»; система якості щодо виробництва харчових продуктів Франції – «Label Rouge»

(«Червоний знак якості») та інші, задачею яких є повний контроль, відстежування, а також незалежна система санкцій на всіх етапах технологічного ланцюга від виробництва продовольства до роздрібно-ї торгівлі [19, с. 56-57]. Так, у Бельгії реалізація стратегічної державної аграрної політики покладена на Міністерство сільського господарства і наукової політики, а державна інспекція якості продовольства – на Федеральне агентство з безпеки харчових продуктів. Стратегічним завданням гарантування продовольчої безпеки у Бельгії є дотримання якості харчових продуктів та мінімізація ризиків для здоров'я споживачів за рахунок стандартизації та контролю.

Державна політика Франції із стратегічного забезпечення продовольчої безпеки здійснюється на основі Стратегії внутрішньої продовольчої безпеки. Згідно зі Стратегією, за підтримання на достатньому рівні продовольчої безпеки відповідально Міністерство сільського господарства, продовольства, рибальства, сільського та регіонального планування. Стратегічні напрями гарантування продовольчої безпеки полягають у державній підтримці вітчизняних виробників продуктів харчування та захисту їх інтересів у сферах сільського господарства і продовольства, рибальства та аквакультури, ветеринарії, захисту рослин. Реалізація стратегії потребує проведення наукових досліджень проблем у сфері продовольчої безпеки, що проводяться агентствами розвитку та науково-дослідними центрами. У Франції розробка та реалізація державної аграрної політики здійснюється згідно з законом «Про забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва». Стратегічні державні заходи полягають у підтримці конкурентоспроможності національного товаровиробника, регулювання внутрішнього продовольчого ринку, реалізації політики протекціонізму по відношенню до сільськогосподарської продукції [159, с. 63].

Стратегія продовольчої безпеки Німеччини являє собою загальнодержавну систему економічних і законодавчих інструментів гарантування продовольчої безпеки, спрямованих на дотримання безпеки та якості продовольства, гарантування прав споживачів та чіткої процедури захисту прав споживачів [3, с. 183]. Стратегія охоплює наступні рівні уповноважених органів влади із забезпечення продовольчої безпеки:

- загальноєвропейський (Європейська комісія, Європейське агентство з продовольчої безпеки, Продовольчий та ветеринарний офіс ЄС);

- федеральний (Федеральне міністерство продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів, Німецький федеральний інститут оцінки ризиків, Німецьке федеральне управління споживчого захисту і безпеки харчових продуктів);

- місцевий (Федеральні дослідні інститути, Міністерства земель федерації, Уряди земель федерації).

Як на рівні ЄС, так і в Німеччині законодавчо закріплені три головні цілі продовольчої стратегії:

- захист здоров'я (продажу підлягають виключно тільки безпечні харчові продукти);

- захист споживачів від обману;

- належне інформування громадськості.

Стратегія забезпечення продовольчої безпеки Німеччини започаткована ще з 1955 р. з прийняттям закону «Про сільське господарство Німеччини», який передбачає обов'язок держави вирішувати стратегічну проблему постачання населення продовольством шляхом формування продовольчих фондів без використання усього комплексу заходів економічного стимулювання і підтримки та залежності постачання продовольства від третіх країн [165, с. 60]. Реалізація стратегії продовольчої безпеки Німеччини має потужну правову базу (продовольче законодавство Німеччини включає більше 200 постанов, законів і рішень). Стратегічними пріоритетами Німеччини з розглядуваного питання на загальноєвропейському просторі є сприяння розробці та реалізації Спільної аграрної політики країн Євросоюзу, однією з ключових цілей якої є гарантування продовольчої безпеки [47, с. 139].

Можна зробити висновок, що в ЄС наднаціональні механізми стратегічного забезпечення продовольчої безпеки поєднуються з державним регулюванням із боку країн-учасниць і ЄС в цілому. Ключові елементи механізму стратегічного регулювання продовольчих ринків у ЄС:

- введення органами управління ЄС єдиних на всій території інтеграційного об'єднання цін для стимулювання розвитку аграрного сектора та оптимального розміщення виробництва;

- встановлення закупівельних цін на рівні, нижчому, ніж на внутрішньому ринку, для стимулювання товаровиробників до продажу продовольства на ринку, а не державі.

У країнах ЄС політика стратегічного забезпечення продовольчої безпеки базується на стимулюванні розвитку власного сільського

господарства із високими виробничими витратами на продовольство у порівнянні зі світовими. У законодавчому полі цих країн враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, хоча особливості функціонування механізму стратегічної підтримки сільського господарства у кожній країні ЄС суттєво залежать від її виробничих та зовнішньоекономічних умов.

Політика країн ЄС у сфері забезпечення продовольчої безпеки полягає у підтримці аграрного сектора за рахунок діючих механізмів, стимулювання експорту, проведення політики допущення на ринок ЄС на пільгових умовах товарів з тропіків. Спільна аграрна політика ЄС спрямована на захист внутрішніх сільгосптоваровиробників. Для цього країнами ЄС застосовуються програми стабілізації фермерських цін і доходів за рахунок засобів єдиного бюджету ЄС і національних бюджетів. В ЄС існує тенденція до протекціоністського захисту сільськогосподарських виробників. Фермери захищені від конкуренції з боку іноземних виробників і користуються перевагами (в основному за рахунок споживачів) продавати свою продукцію за цінами вище світового рівня. Усередині європейських країн з приблизно однаковим рівнем доходів фермери, які займаються експортом, вимушені платити більший податок, тобто вони захищені менше, ніж ті, які конкурують із імпортерами.

Проведемо систематизацію основних стратегічних інструментів у сфері державного забезпечення продовольчої безпеки відповідно до зарубіжного досвіду (табл. 2.9).

Аналіз стратегічних напрямів і інструментів державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки дозволяє систематизувати держави за типом аграрної політики та механізмами її гарантування:

1) держави, стратегія продовольчої безпеки яких будується на основі орієнтації на імпорт продовольства. Прикладом такої держави є Японія, уряд якої дотримувався політики імпорту окремих видів продовольства;

2) держави, стратегія продовольчої безпеки яких будується на основі орієнтації на експорт продовольства. Зокрема, до таких країн відноситься США, Канада, яким вдалося сформувати захищений продовольчий комплекс шляхом підтримки розвитку аграрного сектора, орієнтованого на внутрішній та зовнішні ринки.

**Таблиця 2.9 – Стратегічні інструменти державного гарантування продовольчої безпеки
у зарубіжних країнах**

Країна	Стратегічні напрями державного регулювання продовольчої безпеки			
	Державна підтримка та розвиток аграрного сектора	Державне регулювання ціноутворення на ринку	Державна соціальна політика та соціальна підтримка населення	Державне регулювання забезпечення якості продукції
США	- консервація і вилучення з обороту земель; - стимулювання експорту шляхом надання експортної компенсаційної надбавки фермерам; - стимулювання концентрації сільськогосподарського виробництва; - субсидування урядових програм підтримки розвитку окремих галузей аграрного сектора; - кредитування сільгоспвиробників під заставу аграрної продукції шляхом надання компенсаційних виплат	- закупівля надлишку продукції у фермерів; - застосування планових (гарантованих) цін на окремі види продовольства та їх корегування; - середньострокове кредитування країн-імпортерів для мотивації закупівлі американської сільськогосподарської продукції	- програми продовольчої допомоги малозабезпеченим верствам населення	- контроль імпортованих продуктів харчування; - підготовка кадрів для контролю якості продовольства; - фінансування лабораторій, державних програм у сфері безпеки харчових продуктів
Канада	- державна підтримка АПК: авансові платежі фермерам, надбавки цін для забезпечення доходності продукції, надбавки до обсягів виробничих витрат у формі кредитної підтримки, компенсації відсотків за кредитами, гарантії за кредитами; - податкові пільги щодо підтримки доходності сільськогосподарського виробництва; - страхування доходів фермерів і компенсація державою страхових платежів	- встановлення мінімального граничного рівня цін на сільськогосподарську продукцію	- державна підтримка поставок продовольства в північні регіони; - участь у міжнародних програмах продовольчої та гуманітарної допомоги	- система державних стандартів якості і безпеки продукції, моніторингу і контролю
Японія	- структурні програми розвитку АПК, створення аграрних підприємств за кордоном з метою диверсифікації імпорту, - заходи інтенсифікації виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції; - програма спеціального асигнування, надання субсидій виробникам, фінансування проектів із запровадження новітніх технологій у сільському господарстві (тваринництво)	- політика протекціонізму, встановлення високих імпорتنних бар'єрів для продуктів, імпорту яких може конкурувати із внутрішнім виробництвом; - державне регулювання цін; - зовнішньоторговельне регулювання; - регулювання продовольчого ринку	- продовольча підтримка малозабезпечених груп населення	- законодавче регулювання застосування комплексу заходів із безпеки і контролю якості продукції
Країни ЄС	- надання компенсаційних платежів з державного бюджету для страхування діяльності фермерів; - бюджетні платежі пов'язані з «регіональною підтримкою»; - стимулювання партнерських відносин у сільському господарстві; - підтримка сімейного аграрно-продовольчого бізнесу; - дотаційна політика та надання субсидій сільськогосподарським виробникам; - забезпечення мінімального рівня прибутку дрібним господарствам; - податкові пільги для товаровиробників	- застосування цільових цін, інтервенційних цін, граничних цін; - змінний імпорتنний тариф і експортні субсидії; - квотування виробництва та імпорту продовольства	- продовольча підтримка малозабезпечених груп населення	- заходи щодо поліпшення якості продукції, забезпечення ветеринарного нагляду; - запровадження досягнень науково-технічного прогресу, охорони довкілля; - стимулювання виробництва в проблемних районах; - контроль, відстежування, а також незалежна система санкцій

Джерело: складено автором на основі [2; 18; 37; 127; 135; 172; 194; 231].

Отже, економічно розвинуті країни мають високоефективну стратегію продовольчої безпеки та відповідний комплекс державних заходів, механізмів, інструментів щодо її гарантування. Аналіз стратегій продовольчої безпеки зарубіжних держав дає змогу зробити такі висновки.

Рівень протекціоністського захисту сільськогосподарських виробників прямо залежить від рівня економічного розвитку держави [201, с. 124]. У країнах з низькими доходами товаровиробники сплачують додаткові податки та вимушені продавати свою продукцію за цінами нижче світових. Розвинуті держави захищають фермерів від конкуренції з боку іноземних виробників і надають ряд переваг (здебільшого за рахунок споживачів), які дозволяють виробникам продавати свою продукцію за цінами вищими, ніж світові.

На внутрішньому ринку сільськогосподарські підприємства, які експортують продукцію, сплачують більше податків, тобто рівень їх захисту менший порівняно з підприємствами, які конкурують із імпортерами.

В Україні механізми забезпечення продовольчої безпеки викладені в Законі України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України». Комплекс механізмів державного регулювання продовольчої безпеки включає державне регулювання цін шляхом аграрної інтервенції – продажу або купівлі продовольства для забезпечення стабільних цін. Застосовується механізм заставних закупівель, коли ПАТ «Аграрний фонд» у якості кредитора надає бюджетну позику виробнику під заставу зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання [166]. Механізми фінансової підтримки аграрних підприємств включають механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів шляхом субсидування частини плати (процентів чи лізингових платежів) за використання кредитів, наданих банками. Щорічно Кабінет Міністрів України передбачає статтю видатків на надання дотацій виробникам продукції тваринництва [166].

Нормативна база в Україні в цілому майже достатня для підтримки стійкого функціонування аграрного сектора. При цьому доцільно виробництво експортно-орієнтованої продукції і перерозподіл доходів від її продажу на імпорт продовольства, виробництво якого в країні неможливе або нерентабельне [74, с. 101]. Однак продовольча безпека держави і продовольча незалежність повинна бути гарантована за рахунок власного виробництва. Тому в

Україні регулювання експортно-імпортних операцій проводиться за допомогою тарифних квот.

В Україні ще повністю не сформована правова та інституційна база для формування стійкого балансу виробництва і розподілу продовольства, що суттєво обмежує можливості державних інститутів у сфері регулювання ринків. Можливо, вказана проблема в Україні буде вирішена з прийняттям Закону «Про продовольчу безпеку», де будуть чітко окреслені повноваження органів державного управління у сфері продовольчої безпеки, заходи зі створення та зберігання стратегічних запасів продовольства тощо.

Необхідно обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення заходів із забезпечення продовольчої безпеки України, враховуючи успішний досвід європейських держав, враховуючи пріоритети зовнішньоекономічної політики України та інтеграцію у світову економіку. Державне регулювання аграрного сектора у контексті гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні має здійснюватися за допомогою наступних інструментів:

- бюджетні (фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, компенсації капітальних витрат, субсидування витрат на відсотки за кредитами, кредитування та лізинг на пільгових умовах);
- фіскальні (податкові пільги, спрощена система оподаткування для сільськогосподарських підприємств, відстрочення податкових платежів);
- кредитні (сезонне, інвестиційне, іпотечне та вексельне кредитування);
- цінові (ринкові, контрольні й захисні ціни, товарні й закупівельні інтервенції);
- регулювання доходів населення (підвищення доходів сільського населення, державне регулювання цін на окремі категорії продовольства);
- зовнішньоекономічні (нетарифне регулювання імпорту та стимулювання експорту сільськогосподарської продукції);
- соціальні (підвищення рівня життя населення, розвиток аграрної освіти, медичне та культурне забезпечення сільського населення);
- наукові (забезпечення проведення наукових досліджень, підтримка інноваційних програм розвитку аграрного сектора, підготовки фахівців).

Узагальнюючи зарубіжний досвід державної аграрної політики у продовольчій сфері та враховуючи намагання інтеграції України до європейського економічного простору, важливо врахувати переваги та ризики для сільського господарства та сформувані основні стратегічні напрями державної політики, спрямовані на зниження ризиків, нейтралізацію можливих негативних наслідків і прискорення отримання переваг від лібералізації торговельних режимів:

- удосконалення законодавства у сфері регулювання аграрного сектора, податкової, митної, фінансово-кредитної політики;
- підтримка експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів;
- стимулювання внутрішнього попиту на продовольство;
- підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках за рахунок підвищення безпечності та якості продукції за рахунок впровадження міжнародних стандартів;
- підтримка та розвиток аграрного сектора шляхом проведення реструктуризації збиткових підприємств, державного регулювання агропродовольчих ринків, використання ефективних механізмів державної підтримки;
- державне стимулювання розвитку обслуговуючої та збутової кооперації дрібних товаровиробників і формування для них ринкової інфраструктури;
- сприяння розвитку сільських регіонів.

Європейський досвід наднаціонального та державного регулювання продовольчої безпеки актуальний для України в сучасних умовах. Компенсації витрат товаровиробників по основним видам аграрної продукції, зокрема по продовольчому та фуражному зерну, призведе до скорочення собівартості тваринництва і птахівництва, а отже, цін на молочні продукти, м'ясо, яйця. У свою чергу це дозволить підвищити рівень споживання цих продуктів населенням та конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Вказані механізми державної підтримки товаровиробників в Україні повинні бути складовою як аграрної політики держави, так і стратегії продовольчої безпеки. Компенсації товаровиробникам, аналогічні тим, що застосовуються в ЄС, можливо реалізувати одночасно з наданням права Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства встановлювати рекомендовані ціни в залежності від середньої собівартості основних видів

сільськогосподарської продукції, що забезпечило б достатній рівень продовольчої безпеки у регіонах. Для цього варто створити відповідні регіональні служби моніторингу та передбачити відповідні суми компенсацій у структурі видатків державного бюджету. Продовольча безпеки держави та стійкий розвиток аграрного сектора економіки потребує системи дотацій і компенсацій.

Механізми державного регулювання повинні бути достатньо гнучкими для захисту вітчизняних товаровиробників та одночасного дотримання вимог СОТ, зокрема при застосуванні таких захисних заходів, як мито і ввізні тарифи на продовольство. Також рекомендовано посилення державного контролю за моніторингом балансу продовольства для запобігання втрат від обмеження експорту.

Основними завданнями державних органів управління повинні бути стратегічний аналіз, формування стратегії та своєчасне виявлення загроз продовольчої безпеки, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних продовольчих запасів. Необхідно розробити та впровадити комплексну систему моніторингу, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення. Можливо, ці завдання слід покласти на структурні підрозділи Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Також необхідна система інформаційних ресурсів щодо забезпечення продовольчої безпеки із застосуванням сучасних цифрових технологій. Важливо своєчасне інформування товаровиробників і надання консультаційних послуг державними органами та консалтинговими службами щодо державних програм підтримки сільського господарства і схем їх реалізації, механізмів регулювання агропродовольчих ринків.

Розділ 3

СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Тенденції забезпечення продовольчої безпеки держави

Ефективна стратегія державної продовольчої безпеки потребує об'єктивної аналітичної основи. Тому оцінка сучасних тенденцій продовольчої безпеки України та виявлення ключових проблем підсилює необхідність оцінки сучасних тенденцій та аналізу стану продовольчої безпеки.

Оцінювання рівня продовольчої безпеки найчастіше проводиться за методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», яка містить ряд індикаторів та їх порогових значень [87].

У табл. 3.1 представлено дані щодо добової енергетичної цінності раціону та розраховано структуру харчування.

**Таблиця 3.1 – Добова енергетична цінність раціону
та його структура в Україні**

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Калорійність середньодобового раціону населення, ккал	2933	2951	2954	2969	2939	2799	2742	2707	2706
У т.ч. продукти тваринного походження	809	807	844	868	849	791	790	781	787
продукти рослинного походження	2124	2144	2110	2101	2090	2008	1952	1926	1919
Частка продуктів тваринного походження у раціоні (нормативне значення – 55 %), %	27,6	27,3	28,6	29,2	28,9	28,3	28,8	28,9	29,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Хоч калорійність середньодобового раціону населення і перевищує рекомендоване значення 2500 ккал, але перевищення є несуттєвим. Окрім цього, у добовому раціоні частка продуктів тваринного походження складає лише 29,1 % при нормі 55 %.

Спостерігається низький рівень споживання продуктів тваринного походження в раціоні населення. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження.

Однією з найбільш гострих проблем продовольчої безпеки є низька якість харчування. Погіршення екологічної ситуації одночасно зі зниженням якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в Україні, зниження технологічних характеристик і харчової цінності призвело до погіршення якості та безпечності сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, їх невідповідності встановленим стандартам. Інтенсифікація аграрного виробництва та досить лояльна державна система контролю призвела до понаднормового застосування агрохімікатів при вирощуванні сільськогосподарських культур і зберіганні продукції, а отже, і до погіршення якості продовольства.

На рис. 3.1 показано порівняння добової енергетичної цінності раціону в окремих країнах світу та в Україні у 2018 році.

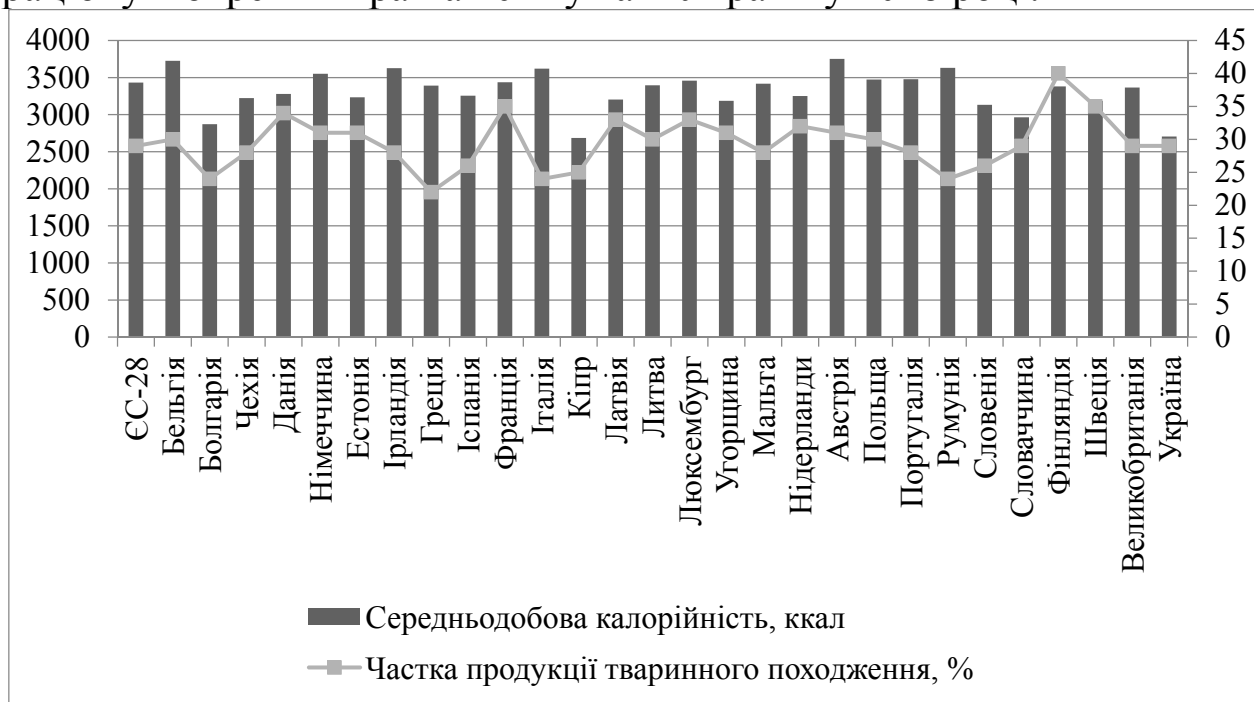

Рис. 3.1 – Добова енергетична цінність раціону та частка продукції тваринного походження в окремих країнах світу та Україні у 2018 р.

Джерело: розраховано автором за даними [148].

Калорійність раціону харчування в Україні є на 21% нижчою порівняно із ЄС-28, де вона в середньому становить 3432 ккал на добу: від 2686 ккал на Кіпрі до 3753 ккал в Австрії. Разом з тим частка продуктів тваринного походження в раціоні населення ЄС знаходиться на такому ж рівні як в Україні, тобто складає 29%.

У табл. 3.2 наведено обсяги споживання продовольства у середньому за рік на одну особу. У додатку Б представлено темпи приросту середньорічних обсягів споживання продовольства у розрахунку на одну особу.

**Таблиця 3.2 – Споживання продовольства у домогосподарствах
(у перерахунку на первинний продукт)
у середньому за рік у розрахунку на одну особу, кг**

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясопродукти	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	51,7	58,8
Молоко і молочні продукти	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	209,9	209,5	200,0	229,2
Яйця	290,0	310,0	307,0	309,0	310,0	280,0	267,0	273,0	228,0
Риба і рибопродукти	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	10,8	16,8
Цукор	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4	32,4
Олія та інші рослинні жири	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	11,7	18,0
Картопля	128,9	139,3	140,2	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4	75,6
Овочі та баштанні продовольчі культури	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7	106,8
Фрукти, ягоди та виноград	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	52,8	45,6
Хліб і хлібні продукти	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	103,2	101,0	100,8	99,6

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз динаміки обсягів споживання продовольства населенням у середньому на одну особу на рік показав суттєве погіршення продовольчого забезпечення населення майже по всіх видах харчових продуктів. Найбільш значним було зниження обсягів споживання яєць (на -21,4 %), цукру (на -12,7 %), картоплі (на -41,3 %), овочів та баштанних продовольчих культур (на -25,6 %). Менш різким було зменшення обсягів споживання фруктів, ягід та винограду (на -5,0 %) та хліба і хлібних продуктів (на -10,5 %). Напроти, зросло споживання м'яса і м'ясопродуктів (на 13,1 %), молока і молочних продуктів (на 11,0 %), риби і рибопродуктів (на 15,9 %), олії та інших рослинних жирів (на 21,6 %).

Можна констатувати, що продовольче забезпечення населення значно погіршилося за останні роки. Динаміка обсягів споживання за 2010-2018 рр. дозволяє зробити висновок про скорочення обсягів споживання продовольства більш стрімкими темпами після 2014

року, що пов'язано з економічною ситуацією в країні, зниженням купівельної спроможності населення на погіршенням продовольчої безпеки.

Аналіз обсягів споживання продовольства у середньому за рік у розрахунку на одну особу за 2010-2018 рр. у порівнянні з раціональними нормами споживання, затвердженими МОЗ України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005-2015 роки» свідчить про невідповідність затвердженим нормам та значне недоїдання (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Порівняння обсягів фактичного споживання основних видів продовольства та рекомендованих в Україні з розрахунку на одну особу за рік, кг

Види продовольства	Раціональні норми споживання	Різниця між фактичними та раціональними обсягами споживання, кг								
		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
М'ясо і м'ясо-продукти	80	-28,0	-28,8	-25,6	-23,9	-25,9	-29,1	-28,6	-28,3	-21,2
Молоко і молочні продукти	380	-173,6	-175,1	-165,1	-159,1	-157,2	-170,1	-170,5	-180,0	-150,8
Яйця, шт.	290	0,0	20,0	17,0	19,0	20,0	-10,0	-23,0	-17,0	-62,0
Риба і рибо-продукти	20	-5,5	-6,6	-6,4	-5,4	-8,9	-11,4	-10,4	-9,2	-3,2
Цукор	38	-0,9	0,5	-0,4	-0,9	-1,7	-2,3	-4,7	-7,6	-5,6
Олія та інші рослинні жири	13	1,8	0,7	0,0	0,3	0,1	-0,7	-1,3	-1,3	5,0
Картопля	124	4,9	15,3	16,2	11,4	17,0	13,5	15,8	19,4	-48,4
Овочі та баштанні продовольчі	161	-17,5	1,8	2,4	2,3	2,2	-0,2	2,7	-1,3	-54,2
Фрукти, ягоди та виноград	90	-42,0	-37,4	-36,7	-33,7	-37,7	-39,1	-40,3	-37,2	-44,4
Хліб і хлібні продукти	101	10,3	9,4	8,4	7,4	7,5	2,2	0,0	-0,2	-1,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз споживання основних продовольчих продуктів на одну особу за рік свідчить про те, що агропродовольчий ринок України функціонує в умовах низького попиту переважної більшості населення майже на всі продовольчі продукти.

Важливим індикатором продовольчої безпеки держави є індикатор достатності споживання, що розраховується як співвідно-

шення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою з медичної точки зору відповідно до методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» (табл. 3.4). Раціональна норма споживання на особу за рік взята на основі Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 14.01.2013 р. № 16 «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування».

Таблиця 3.4 – Індикатори достатності споживання продовольства на одну особу

Види продо- вольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясо-продукти	0,65	0,64	0,68	0,70	0,68	0,64	0,64	0,65	0,74
Молоко і молочні продукти	0,54	0,54	0,57	0,58	0,59	0,55	0,55	0,53	0,60
Яйця	1,00	1,07	1,06	1,07	1,07	0,97	0,92	0,94	0,79
Риба і рибо-продукти	0,73	0,67	0,68	0,73	0,56	0,43	0,48	0,54	0,84
Цукор	0,98	1,01	0,99	0,98	0,96	0,94	0,88	0,80	0,85
Олія та інші рослинні жири	1,14	1,05	1,00	1,02	1,01	0,95	0,90	0,90	1,38
Картопля	1,04	1,12	1,13	1,09	1,14	1,11	1,13	1,16	0,61
Овочі та баштанні продовольчі	0,89	1,01	1,01	1,01	1,01	1,00	1,02	0,99	0,66
Фрукти, ягоди та виноград	0,53	0,58	0,59	0,63	0,58	0,57	0,55	0,59	0,51
Хліб і хлібні продукти	1,10	1,09	1,08	1,07	1,07	1,02	1,00	1,00	0,99

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Відповідно до результатів аналізу достатності споживання продовольства, протягом досліджуваного періоду найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось щодо плодів, ягід і винограду (51 % від потрібної норми у 2018 р.), молока і молочних продуктів (від 53 % до 60 % від раціональних норм), м'яса і м'ясопродуктів (від 64 % до 74 %), риби і рибних продуктів (від 43 % до 84 %). При цьому по окремих продовольчим групам (яйця, олія, картопля, хліб і хлібні продукти) фактичне споживання до 2014 р. включно перевищувало раціональні норми, а з 2015 р. до теперішнього часу достатність споживання навіть цих продуктів харчування нижче раціональних норм.

Аналіз даних таблиці дозволяє зробити висновок, що населення України не має можливості достатнього харчування відповідно до потреб організму майже за всіма видами продовольства, окрім олії та рослинних жирів. Це свідчить про негативні тенденції та наближення рівня продовольчої безпеки за даним показником до критичного рівня. Низький рівень споживання продуктів харчування є наслідком не стільки недостатніх обсягів виробництва сільсько-господарської продукції, скільки низькою платоспроможністю населення, особливо певних соціальних груп.

Рівень споживання більшості продуктів за аналізований період у динаміці стає все нижчим від рекомендованих норм. Виявлені факти свідчать про незбалансованість харчових раціонів населення України, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок дешевої (економічно доступної) їжі (в першу чергу, хлібопродуктів).

Отже, найбільш стабільне недостатнє споживання спостерігається по таким продовольчим товарам, як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молочні продукти, риба і рибопродукти, фрукти, ягоди та виноград, а в останні 5 років – і яйця. Очевидно, що населення країни не споживає основних поживних речовин, що містяться у продукції тваринного походження, фруктах, та змушена формувати свій раціон за рахунок жирів та вуглеводів, що негативно позначається на здоров'ї та працездатності.

Значне зниження обсягів споживання майже всіх продовольчих товарів протягом аналізованого періоду свідчить про глибоку економічну кризу в країні, коли через суттєве зростання цін на продукти харчування населення стало обмежувати себе в їх споживанні. Відповідно населення все більше стало споживати дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто, власні енергетичні потреби населення країни забезпечує за рахунок дешевих (доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість харчування населенням.

Споживання таких важливих для організму людини продуктів як м'ясо, молоко, риба, плоди і фрукти значно скоротилося. Розрахунок індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України шляхом співвідношення між фактичним споживанням й раціональними нормами споживання засвідчив, що фактичні рівні споживання населенням країни протягом 2010-2018 рр. з більшості видів

продуктів харчування були нижче рекомендованих показників.

Проведемо аналіз економічної доступності продовольства за даними таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Економічна доступність продовольства

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3073	3458	3592	3820	4041	4952	5720	7139	8309
Сукупні витрати на продукти харчування в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	1586	1774	1800	1914	2101	2630	2849	3420	3963
Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у структурі сукупних витрат домогосподарств, %	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Згідно з даними таблиці можна стверджувати, що у структурі витрат населення витрати на продовольство менше нормативного значення 60%, при цьому у економічно розвинених державах цей показник складає від 10 до 15 %.

Незважаючи на те, що формально умова забезпечення продовольчої безпеки виконується, продовольчі витрати складають близько половини витрат населення, що свідчить про низький рівень життя населення та загрозу продовольчій безпеці. Низька купівельна спроможність населення є найбільш важливим фактором низького продовольчого забезпечення українців.

У табл. 3.6 показана динаміка диференціації вартості харчування за соціальними групами.

Таким чином, коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,67 у 2018 р. проти 1,50 у 2014 році. Домогосподарства, які за рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтіля, практично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їх споживчих витрати на продовольство наближається до порогового критерію (60%) [147].

**Таблиця 3.6 – Аналіз диференціації вартості харчування
за соціальними групами**

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Витрати на продукти харчування 10 % домогосподарств з найнижчими доходами, грн./міс.	1031	1081	1115	1162	1372	1654	1659	1988	2298
Витрати на продукти харчування 10 % домогосподарств з найвищими доходами, грн./міс.	1775	2041	2115	2382	2352	2822	3165	3915	4850
Диференціація вартості харчування за соціальними групами, разів	1,7	1,9	1,9	2,1	1,7	1,7	1,9	2,0	2,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Показник ємності внутрішнього ринку є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

У табл. 3.7 покажемо ємність внутрішнього продовольчого ринку окремих видів продовольства.

Таблиця 3.7 – Фактичні фонди споживання (ємність продовольчого ринку) основних видів продовольства населенням України, тис. т

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясопродукти	2381	2335	2473	2545	2325	2179	2195	2195	2232
Молоко і молочні продукти	9450	9343	9768	10023	9581	8995	8942	8496	8355
Яйця	767	818	810	813	771	694	659	670	671
Риба і рибопродукти	664	611	618	662	479	367	410	460	497
Цукор	1699	1756	1709	1683	1559	1528	1420	1290	1260
Олія та інші рослинні жири	678	625	591	603	561	525	497	497	501
Картопля	5901	6352	6373	6143	6061	5892	5966	6091	5893
Овочі та баштанні продовольчі	6570	7423	7427	7409	7019	6890	6984	6783	6927
Фрукти, ягоди та виноград	2198	2398	2423	2554	2249	2179	2119	2242	2445
Хліб і хлібні продукти	5096	5034	4973	4918	4668	4423	4309	4285	4207

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз ємності продовольчого ринку показав, що за розглянутий період зросли обсяги споживання фруктів, ягід та винограду (на 5,4 % у 2018 р порівняно з 2010 р.) та хліба і хлібних продуктів (на 11,2 % у 2018 р порівняно з 2010 р.). Свідченням негативних тенденцій у продовольчій безпеці є зниження обсягів споживання майже всіх видів продовольства, при чому по окремим видам харчових продуктів падіння обсягів споживання за 2010-2018 рр. виявилось суттєвим. Так, спостерігається скорочення ємності продовольчого ринку цукру (на -25,1 %), олії та інших рослинних жирів (на -25,8 %), картоплі (на -26,1 %) у 2018 р порівняно з 2010 р. Менш різким, та все одно значним було скорочення продовольчого споживання м'яса і м'ясопродуктів (на -6,2 %), молока і молочних продуктів (на -11,6 %), яєць (на -12,4 %), овочів та баштанних продовольчих культур (на -0,1 %) за аналізований період.

У зв'язку зі зменшенням обсягів споживання населенням окремих продуктів харчування спостерігається зменшення ємності внутрішнього ринку по таким видам продовольства, як картопля, овочі та баштанні продовольчі культури, фрукти, ягоди та виноград, хліб і хлібні продукти, яйця.

Якщо проаналізувати динаміку ємності продовольчого ринку, то можна звернути увагу на щорічне зниження обсягів споживання молока і молочних продуктів, олії та інших рослинних жирів, картоплі, ланцюгові темпи приросту споживання яких із року в рік були від'ємними у 2010-2018 рр. Наслідками виявлених тенденцій є суттєві загрози продовольчій безпеці держави.

Продовольча незалежність за окремими видами продовольства дорівнює відношенню обсягу імпорту та ємністю внутрішнього ринку у натуральних показниках та має граничний максимальний критерій на рівні 30 % (табл. 3.8).

Аналіз таблиці дозволяє зробити висновок, що продовольча незалежність перевищує 30 % рівень за такими продуктами харчування, як олія та інші рослинні жири та фрукти, ягоди та виноград. У цілому можна стверджувати, що в Україні продовольча незалежність забезпечена практично за всіма видами продовольства на високому рівні протягом останніх років. Задоволення потреб населення в життєво важливих продуктах харчування здійснюється за рахунок вітчизняного виробництва.

Таблиця 3.8 – Продовольча незалежність за основними видами продовольства в Україні, %

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясо-продукти	15,88	10,45	17,11	13,04	8,21	7,26	8,31	10,63	11,42
Молоко і молочні продукти	2,89	2,75	4,20	5,47	3,54	0,87	1,18	1,56	1,86
Яйця	0,91	0,37	0,50	0,62	0,86	1,59	0,76	1,05	0,72
Цукор	5,30	2,73	0,59	0,65	0,43	0,26	0,35	0,54	0,22
Олія та інші рослинні жири	47,08	39,86	39,09	49,05	37,62	30,42	43,95	48,19	34,13
Картопля	0,51	0,65	0,36	0,37	0,63	0,29	0,45	0,39	0,88
Овочі та баштанні продовольчі	4,73	3,84	2,87	3,20	3,05	1,38	1,95	1,91	4,18
Фрукти, ягоди та виноград	51,42	48,49	48,34	45,88	36,17	27,02	34,59	36,60	45,68
Хліб і хлібні продукти	3,43	5,42	4,59	4,92	5,36	4,31	5,58	5,97	6,67
Продовольча незалежність по всім видам товарів	7,43	6,77	7,08	7,46	5,99	3,74	4,78	5,44	6,20

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

На основі аналізу стану продовольчої безпеки за Методикою № 1379 можна зробити загальний висновок, що розглянута система індикаторів не дозволяє об'єктивно оцінити стан продовольчої безпеки України, оскільки до методики не включені показники аграрного виробництва та його ефективності. Також не передбачена оцінка ресурсного забезпечення аграрного сектора та імпортозалежності продовольчого постачання країни, що надзвичайно важливо для формування стратегії продовольчої безпеки. Крім того, достатність споживання основних харчових продуктів оцінюється лише за відповідністю раціональним нормам та енергетичною цінністю, при цьому не враховується збалансованість харчування за видами походження продовольства, що складає основу повноцінного харчування. Не передбачені показники якості й безпечності продуктів харчування, що особливо актуально в сучасних умовах.

У проекті Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України» надано перелік з восьми індикаторів, що характеризують стан загрози продовольчій безпеці України при невідповідності фактичних значень індикаторів встановленим граничним показникам. Законопроектом пропонуються граничні значення тільки для трьох з восьми індикаторів.

На основі порівняльного аналізу індикаторів продовольчої безпеки відповідно до розглянутих нормативних документів можна зробити висновок, що лише один з них – індикатор економічної доступності харчових продуктів – включений в обидва переліки в однаковому формулюванні. Передбачений законопроектом № 8370-1 індикатор рівня споживання населенням харчових продуктів складається з двох основних індикаторів, наведених у «Методиці...»: забезпечення раціону основними видами продуктів (мінімально допустимий критерій – 17 %) та добової енергетичної цінності раціону (мінімально допустимий критерій – 2500 ккал.).

В законопроекті № 8370-1 відсутні основні цільові соціальні індикатори продовольчої безпеки (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку), які включені в Методику № 1379. Однак, система індикаторів законопроекту розширена новими:

1) фізична доступність продуктів харчування, що включає додатково 7 показників;

2) стійкість продовольчого ринку, що включає додатково 4 показники;

3) безпечність і якість продуктів харчування, що включає додатково 3 показники;

4) рівень розвитку агропродовольчої сфери, що включає додатково 7 показників;

5) характеристика природно-ресурсного потенціалу та ефективність використання, що включає додатково 3 показники.

Таким чином, можна спостерігати перехід від акценту індивідуальної продовольчої безпеки (окремої людини) до загальної (наявність ресурсу в цілому). Згідно із законопроектом, у системі індикаторів продовольчої безпеки України при оцінці її загроз особлива увага приділяється рівню незалежності продовольчого ринку, який визначається показниками:

1) продовольча незалежність продуктів харчування (частка імпорту у загальній структурі їх реалізації);

2) рівень самозабезпеченості продовольчими товарами (достатність їх запасів);

3) обсяг державних запасів продовольства;

4) баланс зовнішньої торгівлі харчовими продуктами.

На основі специфіки показників продовольчої безпеки згідно проекту Закону України № 8370-1, доповнимо проведений аналіз

стану продовольчої безпеки оцінкою індексів цін на продукцію сільського господарства (табл. 3.9), рівня рентабельності (табл. 3.10) та рівня самозабезпеченості продовольчими товарами, що розрахована як відношення обсягів виробництва до обсягів внутрішнього використання на території України (табл. 3.11).

Таблиця 3.9 – Індеси цін на сільськогосподарську продукцію, до попереднього року, %

Види продукції	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	122,9	138,6	100,4	140,1	104,4
Молоко	106,5	120,8	126,1	131,0	104,6
Яйця	118,6	167,5	83,5	104,3	127,0
Буряки цукрові фабричні	122,1	160,5	105,9	98,1	89,5
Культури олійні	124,9	182,8	114,2	104,2	102,9
Картопля	112,3	79,9	104,9	127,1	108,7
Культури овочеві	137,6	142,7	108,4	112,4	104,3
Культури плодові та ягідні	116,6	163,7	99,1	134,4	72,5
Культури зернові та зернобобові	132,8	156,6	119,0	109,2	116,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Таким чином, суттєве зростання цін на основні продукти харчування призводить до підвищення витрат домогосподарств, зниження економічної доступності та порушення збалансованої структури харчування і погіршення його якості. Найбільш стрімким виявилось зростання цін на продукцію тваринницького походження (м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молочні продукти) та фрукти.

У табл. 3.10 показано рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні.

За даними таблиці можна зробити висновок, що в Україні нерентабельне виробництво м'яса, яєць, низькорентабельне виробництво цукрових буряків, картоплі, овочевих культур. Це означає, що для повноцінного харчування населення даними видами продовольства за доступними цінами необхідні заходи державної підтримки товаровиробників та регулювання цін.

Забезпечення національної продовольчої безпеки неможливе без гарантування державою продовольчої незалежності та продовольчої самозабезпеченості. При цьому серед існуючих методичних підходів до оцінки стану продовольчої безпеки застосовується визначення граничного значення імпорту продовольства. Критерієм продовольчої самозабезпеченості й незалежності країни у світовій практиці (згідно з методологією FAO) визнано рівень задоволення

потреб у продовольстві за рахунок вітчизняного виробництва не менше 70 % і не більше 30 % завдяки імпорту [230].

Таблиця 3.10 – Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, %

Види продукції	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень рентабельності аграрного виробництва	17,5	19,3	16,3	8,3	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5
Культури зернові та зернобобові	14,2	26,1	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7
Картопля	57,5	18,6	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	6,8
Культури овочеві	10,3	11,1	-0,6	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	13,3
Культури плодові та ягідні	15,0	14,9	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	6,4
Виноград	90,0	56,7	71,5	99,0	57,5	92,9	71,4	51,6	22,6
Молоко	17,8	18,4	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1
М'ясо (у середньому)	-18,0	-20,0	-15,4	-20,8	-21,1	-9,1	-13,9	-6,4	-5,4
Яйця курячі	52,0	49,5	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	5,4
Буряки цукрові	16,5	35,8	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4
Соняшник	62,8	55,7	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

У табл. 3.11 наведено індикатори самозабезпеченості основними видами продовольства, що розраховується як відношення обсягів виробництва до внутрішнього використання на території України.

Таблиця 3.11 – Самозабезпеченість продовольством

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясо-продукти	86,1	91,4	88,9	93,4	101,2	106,2	105,4	105,1	105,1
Молоко і молочні продукти	106,4	106,7	104,6	101,6	103,6	105,0	103,6	107,7	107,5
Яйця	108,5	109,5	108,3	109,7	116,5	113,9	114,0	119,8	123,9
Цукор	105,9	147,1	125,1	74,9	131,7	95,5	142,3	158,4	139,2
Олія та інші рослинні жири	456,0	522,9	688,2	614,6	878,1	872,6	1088,3	1265,5	1246,1
Картопля	97,7	110,0	98,4	97,2	105,5	96,3	101,6	101,7	101,5
Овочі та баштанні продовольчі	100,0	105,3	105,8	101,2	103,4	100,3	101,6	102,9	103,4
Фрукти, ягоди та виноград	73,7	74,0	71,8	81,0	82,0	92,3	84,9	82,9	91,3
Хліб і хлібні продукти	144,1	192,9	161,0	221,0	230,9	238,9	290,5	292,2	319,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Таким чином, в Україні за рахунок власного виробництва повністю забезпечується споживання населенням м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, хліба та хлібних продуктів, яєць, овочів і баштанних продовольчих культур, картоплі, олії, цукру. Виробництво олійних, зернових культур покриває фонд споживання всередині країни в декілька разів, та формує потужну базу українського аграрного експорту [56, с. 32].

Необхідність гарантування продовольчої безпеки вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення за умови застосування ефективної державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та контролю імпорту для захисту внутрішнього ринку від конкуренції.

Однак, продовольча самозабезпеченість не завжди є ефективним стратегічним напрямом гарантування продовольчої безпеки, оскільки загрозу продовольчій безпеці часто становить не стільки імпорт продовольства, скільки ризики його скорочення або припинення, а також відсутність ефективних механізмів контролю якості і безпечності продукції. При низькому рівні самозабезпеченості продовольча безпека знижується при неможливості фінансування імпорту продовольства та посилення залежності країни від економічної допомоги з боку інших країн (наприклад, у вигляді гуманітарної допомоги, надання кредитів та пільг тощо). Уникнення даних загроз потребує розвинутого та високоефективного аграрного сектора за умови дієвої стратегії продовольчої безпеки, стратегії економічного розвитку за забезпечення економічного потенціалу країни. Варто також враховувати те, що навіть при майже абсолютному самозабезпеченні основними продовольчими товарами, обмеженні імпорту та навіть виходу на міжнародні ринки у якості експортера продовольства, держава може не бути в змозі забезпечити національну продовольчу безпеку через низький рівень споживання продовольства і недоїдання значної частини населення. І навпаки, стійкість національної економіки держави, потужні експортні можливості дозволяють гарантувати населенню країни належний рівень споживання продовольства при самозабезпеченні основними продуктами харчування.

Проведемо аналіз балансу зовнішньої торгівлі продовольством за допомогою показників торговельного сальдо, що визначається як різниця вартісних обсягів експорту й імпорту продовольства, та коефіцієнту покриття імпорту експортом (індекс стану балансу), що

визначається відношенням обсягів експорту продовольства до обсягів імпорту [73, с. 120] (табл. 3.12).

Таблиця 3.12 – Аналіз балансу зовнішньої торгівлі продовольством

Види продовольства	Торговельне сальдо, тис. т.					Коефіцієнт покриття імпорту експортом				
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
М'ясо і м'ясо-продукти	17	87	121	118	116	1,1	1,6	1,7	1,5	1,4
Молоко і молочні продукти	170	386	329	703	627	1,5	5,9	4,1	6,3	4,5
Яйця	140	115	107	148	182	21,0	11,5	22,4	22,1	46,5
Цукор	33	149	500	610	591	5,7	38,3	101,0	88,1	198,0
Олія та інші рослинні жири	4355	4093	4885	5749	5727	20,5	26,6	23,3	25,1	23,1
Картопля	-23	-2	-22	-6	-6	0,4	0,9	0,2	0,8	0,8
Овочі та баштанні продовольчі	69	117	88	315	246	1,3	2,2	1,6	3,4	2,3
Фрукти, ягоди та виноград	-506	-264	-449	-528	-547	0,4	0,6	0,4	0,4	0,4
Хліб і хлібні продукти	33160	38148	41211	42244	42660	127,1	201,8	172,7	166,7	153,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз незалежності продовольчого ринку є ключовим у зовнішній торгівлі України продовольством, оскільки за результатами розрахунків його критеріїв вводяться законні обмеження щодо експорту та імпорту продовольства або інші обмеження стосовно забезпечення продовольчої безпеки без порушення міжнародно-правових зобов'язань держави, зокрема норм СОТ.

Критичне осмислення положень Законопроекту № 8370-1 дозволяє зробити висновок, що врахування показників оцінки продовольчого ринку та державних запасів продовольства вкрай важливі для формування ефективної стратегії продовольчої безпеки.

Серед переліку показників Законопроекту № 8370-1 відсутні ті, що відображають ефективність виробництва продовольства та забезпечення ним внутрішніх потреб країни. Нормативні документи містять методичні підходи до розрахунку показників та їх інформаційних джерел, але є недостатньо досконалими та потребують уточнень, ґрунтовних досліджень і аргументованих рекомендацій.

У працях вітчизняних науковців зміст поняття продовольчої безпеки зводиться до визначення системи критеріїв і показників, що дають змогу всебічно охарактеризувати її поточний стан, динаміку і тенденції зміни. При оцінюванні продовольчої безпеки виділяють наступні блоки індикаторів: достатності, доступності, незалежності, стійкості, безпечності та якості, фізичної доступності, економічної доступності. Також пропонується розподілити сформовану множину показників по кожному з блоків індикаторів [9].

Інші дослідники пропонують для діагностики продовольчої безпеки враховувати такі чинники:

- рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування;
- стан продовольчого потенціалу галузей аграрного сектора і природних ресурсів сільськогосподарського призначення;
- обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення;
- якість і безпека продовольства [29, с. 44].

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що існуючі методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки в Україні представлені сукупністю нормативно-правових актів, недостатньо узгоджених між собою. Граничні значення встановлені не для всіх розглянутих індикаторів, при цьому відсутні навіть рекомендовані порогові значення. Прийнята система індикаторів не дозволяє об'єктивно й всебічно оцінити стан і динаміку продовольчої безпеки з урахуванням завдань стратегічного планування та прийняття обґрунтованих стратегічних рішень, а тому не може бути ефективною методичною базою для розробки стратегії продовольчої безпеки. Сьогодні економічна наука та законодавча база не мають єдиного підходу до аналізу стану продовольчої безпеки держави. Необхідна розробка аналітичної бази для формування стратегії продовольчої безпеки, що може охоплювати:

- розробку об'єктивної системи показників, яка б враховувала всі складові, від яких залежить продовольча безпека, а саме: виробництво, ринок, ресурси та соціальний аспект;
- розробку системи інформаційного забезпечення оцінювання та попередження загроз продовольчої безпеки;
- розробку інформаційної системи для автоматизації моніторингу стану продовольчої безпеки;
- застосування методологічних підходів стратегічного аналізу,

планування й управління для вдосконалення процесу формування стратегії продовольчої безпеки та її реалізації.

3.2. Вплив глобалізаційних чинників на продовольчу безпеку держави

Проблема національної продовольчої безпеки є стратегічним пріоритетом забезпечення конкурентоспроможності держави у глобальному середовищі та стійкого соціально-економічного розвитку. Посилення внутрішніх та зовнішніх загроз продовольчої безпеки, серед яких найбільш гострими для України є низький рівень доходів населення, що спричиняє низьку якість харчування, обмеженість фінансування аграрного сектора та гальмування його розвитку, недосконалість інфраструктурного забезпечення продовольчого комплексу, актуалізує необхідність систематичної оцінки та моніторингу стану продовольчої безпеки, особливо у порівнянні зі загальносвітовими тенденціями з використанням міжнародних методологічних підходів. Окрім цього, необхідна обґрунтована та достовірна аналітична база для оцінки продовольчої безпеки як на національному, так і на світовому рівні для своєчасного реагування на можливі загрози і виклики та формування стратегії продовольчої безпеки кожної держави.

Актуальність дослідження міжнародних методик оцінки продовольчої безпеки пояснюється необхідністю гармонізації українського законодавства у сфері продовольчої безпеки відповідно до світових правових норм і стандартів оцінки. Результати моніторингу продовольчої безпеки України відповідно до міжнародних методологій дозволять провести порівняльний аналіз тенденцій на світовому рівні та розробити рекомендації щодо виявлення, оцінки та прогнозування загроз у продовольчій сфері. Високий рівень продовольчої безпеки за міжнародними стандартами забезпечить Україні стійку світову позицію на глобальному ринку з конкурентоспроможною системою продовольчого забезпечення.

Головними суб'єктами проведення оцінки та моніторингу продовольчої безпеки на глобальному рівні є Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) і європейський аналітичний підрозділ The Economist Intelligence Unit [10, с. 94].

Регулювання питань методичного забезпечення оцінки стану продовольчої безпеки України за розробленими індикаторами здійснюється діючими нормативно-правовими актами та методичними рекомендаціями, зокрема: Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. № 1277, проектом Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28.04.2011 р. № 8370-1, Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки».

Значна нормативно-правова та наукова база оцінки продовольчої безпеки та існуючих систем індикаторів дозволяють комплексно і достовірно ідентифікувати існуючі загрози і виклики, здійснювати управління соціально-економічними процесами, що мають вплив на тенденції продовольчої безпеки. Разом з тим, проблеми невідповідності методологічних підходів та окремих вітчизняних індикаторів міжнародним потребують більш глибоких досліджень міжнародного досвіду оцінки продовольчої безпеки.

Міжнародні організації FAO та EIU використовують методологічні підходи дослідження та індикатори, що відрізняються між собою. Спільною метою оцінювання стану продовольчої безпеки є виявлення потенційних загроз фізичній, економічній доступності продовольства для населення, якості та безпечності.

Як і в ЄС, так і в кожній країні-учасниці діють так звані «сім основних принципів забезпечення безпеки продуктів харчування»: взаємодія між усіма ланками продовольчого ланцюга, відповідальність підприємця, відстеження, незалежна наукова оцінка ризику, поділ повноважень між сферами оцінки ризику та менеджменту ризику, попередження, прозора комунікація ризику [156].

Світова практика у продовольчій сфері представлена багатьма методиками, що дозволяють провести оцінку та моніторинг існуючих тенденцій. Сучасні методичні підходи передбачають оцінку продовольчої безпеки на загальнодержавному рівні та на рівні домогосподарств (індивідів). Державна продовольча безпека оцінюється за допомогою: секторного аналізу; демографічного обстеження і обстеження стану здоров'я – DHS (Demographic and Health Surveys); обстеження витрат домогосподарства – HES (Household Expenditure Survey); обстеження рівня життя – LSMS (Living Standards Measurement Study); методу рахунку використання

поставок – SUA (Single Use Accounts) і продовольчі баланси – FBS (Food Balance Sheet); індексу багатовимірної продовольчої безпеки – FIMI (Food Insecurity Multidimensional Index); європейської методики; японської методики та інших [196, с. 106].

Продовольча безпека на рівні домогосподарства (індивіда) оцінюється за допомогою таких методів, як: дослідження споживання продуктів харчування – дослідження індивідуального раціону харчування; антропометричних досліджень; обстеження витрат домогосподарств; аліментарного базисного дослідження тощо [84, с. 120]. Основні методики оцінки продовольчої безпеки домогосподарств поділяють на прямі і непрямі. Пряма методика передбачає оцінювання достатності харчування та його дефіциту на основі дослідження споживання антропометричних даних (енергетична цінність харчування і співвідношення ваги людини та зростання обсягів споживання продовольства). Непряма методика передбачає оцінку рівня недоїдання на основі доходів домогосподарства, оскільки низькі доходи є головною перешкодою для створення умов для повноцінного харчування населення [196, с. 107].

Методологія міжнародної оцінки продовольчої безпеки FAO ґрунтується на цілі моніторингу загроз продовольчій безпеці і їх впливу на якість життя населення. Суть її полягає у тому, що вимірюється досягнутий рівень і динаміка базових показників продовольчої безпеки. Результати оцінки отримуються шляхом розрахунку світових середніх показників і середнього значення по регіонах. Методика дозволяє аналізувати динаміку показників забезпеченості продовольством, та є найбільш ефективною для держав з недостатнім рівнем самозабезпечення, для яких актуально проводити моніторинг прогресу в боротьбі з голодом і недоїданням. Недоліком методики є складність адаптації індикаторів для внутрішньої оцінки загроз безпеці. Статистична інформація надається самостійно кожною країною і національними кореспондентами [230].

Оцінка стану продовольчої безпеки за методикою, розробленою Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO), здійснюється за допомогою системи показників із 30 індикаторів за чотирма групами [230].

Перша група індикаторів («Food availability») включає основні характеристики раціону харчування населення та забезпечення продовольчої безпеки за рахунок внутрішнього виробництва. Наявність продовольства характеризується показниками калорійності

харчування, середньої вартості виробництва продовольства, середнього обсягу споживання білка, середнього обсягу споживання білка тваринного походження, частки отриманої енергії від споживання зернових, коренеплодів, бульбоплодів. Продовольча безпека вважається стабільною при зростанні всіх названих індикаторів.

Як видно з даних табл. 3.13, якість харчування економічно розвинутих держав за всіма показниками групи «Food availability» перевищує відповідні індикатори по Україні. У порівнянні з отриманими індикаторами сусідніх країн наша держава найбільш суттєво відстає по середньому обсягу споживання білка, в тому числі тваринного походження, а також калорійності харчування. При цьому середня вартість виробництва продовольства в Україні знаходиться на рівні з іншими державами, і навіть перевищує відповідні показники.

Таблиця 3.13 – Результати моніторингу продовольчої безпеки за методикою FAO за показниками групи «Food availability» в середньому за 3 роки

Індикатори	Країна					
	Україна	Польща	Республіка Білорусь	Угорщина	Велико-британія	США
Середній обсяг споживання білка, на душу населення на день, г	87,7	101,3	96,7	79,8	102,7	108,7
Середній обсяг споживання білка тваринного походження, на душу населення на день, г	42	52	56	43	58	69
Калорійність харчування, %	119	138	133	126	135	148
Середня вартість виробництва продуктів харчування, на душу населення, дол. США	398	325	380	355	170	469

Джерело: складено автором за даними FAO [155].

Друга група індикаторів («Food access») включає основні характеристики економічної доступності продовольства для населення, а також стану інфраструктури країни. Доступність продовольства, за методикою FAO, оцінюється: часткою асфальтованих доріг у структурі загальної протяжності доріг, густотою автомобільних шляхів, густотою залізничних шляхів, густотою залізничних шляхів,

рівнем ВВП на душу населення, індексом споживчих цін на продовольство, індексом розповсюдження недоїдання, питомою вагою продовольчих витрат серед бідних, рівнем продовольчого дефіциту.

За даними табл. 3.14 видно, що майже всі значення індикаторів групи «Food access» в Україні знаходяться на рівні, нижчому у порівнянні з іншими країнами. Зокрема, ВВП на душу населення за розглянутий період у декілька раз менше, ніж у розвинутих держав. При цьому відсоток людей, які страждають від небезпечної їжі, та поширеність харчової незабезпеченості значно перевищує відповідні показники інших країн.

Третя група індикаторів («Economic and political stability») включає найбільш важливі характеристики продовольчої незалежності та політичної стабільності держави.

Таблиця 3.14 – Результати моніторингу продовольчої безпеки за методикою FAO за показниками групи «Food access»

Індикатори	Країна					
	Україна	Польща	Республіка Білорусь	Угорщина	Великобританія	США
ВВП на душу населення, дол. США	7906,5	27346,3	17741,9	26860,6	39862,3	54470,8
Щільність автомобільних шляхів, км на 100 км ² площі суші	3,6	5,9	2,6	7,8	6,7	1,5
Кількість людей, що недоїдають, млн. осіб	1,5	-	-	-	-	-
Поширеність недоїдання, %	3,5	-	-	-	-	-
Кількість людей, які страждають від небезпечної їжі, %	0,8	0,3	-	0,1	1,2	3,3
Поширеність вираженої харчової незабезпеченості у загальній чисельності населення, %	1,8	0,7	-	0,8	1,8	1,0

Джерело: складено автором за даними FAO [155].

Стабільність продовольчого забезпечення вимірюється показниками: коефіцієнт залежності від імпорту зернових, відсоток орних земель обладнаних для зрошення, частка імпорту продовольства в загальному обсязі експорту продовольства, політична стабільність і відсутність насильства або тероризму, непостійність цін на

вітчизняні продовольчі товари, динаміка виробництва продовольства на душу населення, динаміка наявності продовольства на душу населення.

За даними аналізу можна зробити висновок, що при досить високому у порівнянні з іншими країнами обсягу виробництва продовольства у грошовому еквіваленті та низькому відсотку імпортного продовольства відносно обсягів експорту держава не може гарантувати продовольчу безпеку на рівні економічно розвинутих країн. Наявність продуктів харчування на душу населення перевищує показники інших країн, однак, враховуючи аналіз показників якості харчування (табл. 3.15), очевидно, що населення України не забезпечене продовольством у достатній кількості і якості. Значений вплив на погіршення продовольчої безпеки має критичний рівень політичної нестабільності та корупції.

Таблиця 3.15 – Результати моніторингу продовольчої безпеки за методикою FAO за показниками групи «Economic and political stability»

Індикатори	Країна					
	Україна	Польща	Республіка Білорусь	Угорщина	Великобританія	США
Виробництво продовольства, на душу населення, тис. дол. США	38,3	14,6	16,2	40,4	8,7	12,7
Частка імпорту продовольчих товарів в загальному обсязі експорту продовольства, %	7	6	5	3	9	4
Наявність продуктів харчування, ккал на душу населення на день	68	30	64	38	16	42
Політична стабільність і відсутність насильства або тероризму, одиниць	-1,89	0,52	0,03	0,81	0,26	0,30

Джерело: складено автором за даними [155].

Четверта група індикаторів («Food utilization») характеризує рівень доступу до води та засобів санітарії, негативні наслідки від недостатньої кількості споживання продуктів харчування та мікроелементів. Використання продовольства оцінюється наступними показниками: доступ до покращених джерел води, доступ до

покращених засобів санітарії, відсоток дітей до 5-ти років, які страждають атрофією, відсоток дітей у віці до 5-ти років, які відстають у рості, відсоток дітей у віці до 5 років зі зниженою масою тіла, відсоток дорослих, які мають недостатню вагу, поширеність анемії серед вагітних жінок, поширеність анемії серед дітей у віці до 5 років, відсоток дефіциту вітаміну А серед населення, відсоток дітей шкільного віку (6-12 років) з недостатнім споживанням йоду.

За даними аналізу табл. 3.16 можна зробити висновок, що в Україні порівняно з іншими країнами високі значення показників частки дітей до 5 років з відставанням у рості, масі тіла та надмірною масою тіла, що свідчить про порушення норм харчування.

Таблиця 3.16 – Результати моніторингу продовольчої безпеки за методикою FAO за показниками групи «Food utilization»

Індикатори	Країна					
	Україна	Польща	Республіка Білорусь	Угорщина	Великобританія	США
Частка населення, що має доступ до питної води, %	97,7	98,1	98,0	100,0	100,0	100,0
Частка населення, що має доступ до санітарних послуг, %	95,9	97,9	94,3	98	99,1	99,2
Частка дітей у віці до 5-ти років, які відстають у рості, %	22,9	-	4,5	-	-	2,1
Частка дітей у віці до 5-ти років зі зниженою масою тіла, %	8,2	-	2,2	-	-	0,5
Частка дітей до 5 років із зайвою вагою, %	26,5	-	9,7	-	-	6
Поширеність анемії серед жінок репродуктивного віку (15-49 років), %	23,5	25,7	22,6	25,8	15,3	13,3
Поширеність ожиріння серед дорослого населення (18 років і старше), %	26,1	25,6	26,6	28,6	29,5	37,3

Джерело: складено автором за даними FAO [155].

Слід відзначити, що розглянута група індикаторів більше підходить для аналізу країн, що розвиваються, оскільки саме для цих країн характерні проблеми, які відображає розглянута група індикаторів. Таким чином, стан продовольчої безпеки України за методикою FAO можна вважати достатнім у порівнянні з світовими

показниками. Слід зробити висновок, що оцінка продовольчої безпеки на основі міжнародних методичних підходів необхідна для виявлення стратегічних проблем у продовольчій сфері та об'єктивного аналізу і порівняння тенденцій продовольчої безпеки зі світовими тенденціями.

Методологія міжнародної оцінки продовольчої безпеки, розроблена Інститутом економічних досліджень (The Economist Intelligence Unit, EIU), спрямована на аналіз і виявлення сильних і слабких сторін національних систем продовольчої безпеки. Суть методології полягає у формуванні глобальної моделі продовольчої безпеки і побудові рейтингу країн світу. Методика оцінки продовольчої безпеки EIU полягає у визначенні інтегрального індексу у розрізі країн, груп країн за рівнем ВВП на душу населення і глобального. Дозволяє вивчити досвід держав-лідерів за рівнем продовольчої безпеки з урахуванням передбачених диференційованих підходів і порівняти країни за групами країн по рівням ВВП на душу населення. Недоліком методики є недостатня оперативність оновлення статистичної інформації по країнах, оскільки збір і обробка інформації проводиться на основі аналізу опублікованих праць [230].

Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), розроблений Інститутом економічних досліджень (The Economist Intelligence Unit) і міжнародними експертами за фінансової підтримки американської транснаціональної компанії DuPont у 2012 році, дозволяє побудувати рейтинг продовольчої безпеки з 113 країн світу [232]. Згідно з GFSI, продовольча безпека – це стан, при якому населення в будь-який час забезпечено фізичною, соціальною та економічною доступністю до продовольства (в достатній кількості і з достатньою харчовою цінністю), що відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя.

GFSI є динамічною моделлю, аналітична база якої включає більш ніж 28 показників, що дозволяє оцінити фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах світу на основі системи індикаторів, згрупованих у 3 групи: фізична доступність; економічна доступність; якість і безпека продовольства [232]. Ця модель, крім оцінки продовольчої безпеки за вказаними вище групами індикаторів, включає групу критеріїв «природні ресурси та стійкість». Дані показники вимірюють вплив на країну клімату, що змінюється; її сприйнятливість до природних ресурсних ризиків, і як країна адаптується до цих ризиків. Застосування цієї групи показників є

коригуючим для оцінки продовольчої безпеки країн.

Узагальнюючими показниками GFSI є рейтинг та інтегральний індекс продовольчої безпеки, що формується на основі таких складових, як економічна доступність, фізична доступність та якість і безпека харчових продуктів [232]. За наведеними нижче даними Україна, маючи значний аграрний потенціал, відстає як за рейтингом, так і за складовими інтегрального індексу як від лідерів рейтингу, так і від референтних країн – найближчих сусідів і конкурентів (табл. 3.17).

Таким чином, згідно з GFSI, Україна в 2018 році посідає 76 позицію в рейтингу із 133 країн світу за рівнем продовольчої безпеки (у 2017 р. – 63 позицію).

Таблиця 3.17 – Позиції окремих країн за Індексом глобальної продовольчої безпеки за методикою GFSI у 2018 році

Рейтинг	Країна	Інтегральний показник	Економічна доступність	Фізична доступність	Якість та безпека
1	Сінгапур	87,4	95,4	83,0	79,4
2	Ірландія	84,0	90,5	76,8	87,7
3	США	83,7	87,4	78,3	89,1
4	Швейцарія	83,1	83,8	84,3	78,2
32	Чехія	73,1	82,6	66,3	68,1
24	Польща	75,6	81,1	69,3	79,5
34	Угорщина	72,7	80,8	66,1	70,5
36	Білорусь	70,9	76,0	62,9	80,2
76	Україна	57,1	63,9	50,0	59,6

Джерело: складено автором за даними GFSI [232].

Для порівняння: Білорусь – 36 місце (у 2017 р. – 44 місце), Угорщина – 34 місце (у 2017 р. – 30 місце), Польща – 24 місце (у 2017 р. – 26 місце), Чехія – 32 місце (у 2017 р. – 24 місце) [232].

Проведемо більш детальний аналіз для виявлення причин такого відставання та можливих стратегічних напрямів укріплення продовольчої безпеки. Представимо в табл. 3.18 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI по групі показників економічної доступності («Affordability»).

Економічна доступність продовольства залежить від доходів населення для задоволення потреб у якісних продуктах харчування в достатній кількості.

Таблиця 3.18 – Результати оцінки показників продовольчої безпеки по групі показників економічної доступності («Affordability») за методикою GFSI у 2018 році

Показники економічної доступності («Affordability»)	Значення показника в Україні	Значення показника в світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
Зміна витрат на споживання продовольства, %	236,1	186,4	-1,9
Частка населення за глобальною межею бідності, %	0,1	11,5	+16,4
Валовий внутрішній продукт, дол. США на особу	9252,6	23099,5	-11
Мито на імпорт сільськогосподарської продукції, %	9,2	15,4	+9,9
Наявність програм безпеки харчових продуктів, якісна оцінка, балів	2,0	3,0	-24,3
Доступ до фінансування для фермерів, якісна оцінка, балів	2,0	2,6	-13,9

Джерело: складено автором за даними GFSI [226].

Згідно з результатами моніторингу за індикатором зростання витрат домогосподарств на споживання продовольства, у 2018 р. українські домогосподарства витрачали на 236,1 % більше коштів на продукти харчування, ніж у 2010 році, що перевищує середнє значення показника у світі на 1,9 %. Слід відзначити, що у Польщі цей показник становив 117,9 %, Угорщині – 126,2 %, Білорусі – 487,8 % [232]. Фактично даний індикатор – це індекс споживчих цін на продовольство, що характеризує зміну середніх витрат на харчування, тобто зміну вартості середнього продовольчого кошика з 2010 року.

Частка населення за глобальною межею бідності (%), тобто населення, що проживає менше ніж за 3,20 дол. США на добу, в Україні склала 0,1 %, що на 16,4 % менше, ніж у світі. Однак згідно зі Звітом Світового банку «Poverty and shared prosperity 2018», сьогодні на межі бідності знаходиться 25% населення і ситуація не покращується навіть за умови надання субсидій та інших видів соціальної допомоги бідному населенню [252]. В сучасних умовах для укріплення продовольчої безпеки необхідно застосування загальнодержавних інструментів і механізмів щодо підвищення ефективності соціальної політики держави, врівноваження диференціації доходів населення і, як наслідок, споживання продовольства.

Аналізуючи валовий внутрішній продукт на душу населення,

що мірою індивідуального доходу та характеризує доступність продовольства, за методикою GFSI в Україні цей показник нижчий за світове значення на 11 %. В Україні у 2018 р. він становив 9252,6 дол. США на особу, при цьому середнє значення у світі – 23099,5 дол. США на особу [240].

Мито на імпорт сільськогосподарської продукції – це середній тариф на весь сільськогосподарський імпорт країни. В Україні цей показник складає 9,2 %, при цьому у середньому у світі мито складає 15,4 %. Таким чином, захист внутрішнього сільськогосподарського ринку України є достатньо захищеним, обмежуючи імпорт окремих видів продовольства. Вищий рівень захисту встановлено для продуктів тваринництва та молочних продуктів, а також зерна та цукру. Найменш захищеними є ринки бавовни, кави і чаю, напоїв, олій та жирів, а також овочів та фруктів [232]. В країнах ЄС, зокрема у Польщі та Угорщині, середня ставка мита для сільськогосподарської продукції встановлена на рівні 12 %, у Білорусі – 11,3% [232; 240]. Зниження торгових бар'єрів в Україні обумовлено посиленням інтеграційних процесів, зокрема, підписання міжнародних угод про вільну торгівлю з 45 країнами світу, що передбачають скасування торговельних обмежень і мит у взаємній торгівлі між країнами, та підготовка до підписання аналогічних угод з Туреччиною, Китаєм, Ізраїлем.

Наявність програм безпеки продуктів харчування в Україні нижча за середньосвітовий рівень на 24,3 % та складає 2 бали з 4 можливих. Такий результат зумовлений поки що недостатньо результативним реформуванням національного законодавства та формуванням системи державного контролю, яка спрямована на наближення діяльності українських виробників продовольства до рівня європейських стандартів у зв'язку з необхідністю виконання Україною своїх зобов'язань в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні залежить від доступу до фінансування для фермерів, який оцінено за GFSI на 2 бали з 4 можливих при середньосвітовому значенні 2,6 балів [232]. Уряд уже здійснив певні заходи в цьому напрямі, зокрема, прийняття програм підтримки розвитку фермерського господарства, діяльність Українського державного фонду фермерських господарств, що фінансує придбання техніки, обладнання, поповнення оборотних коштів та інші цілі [240].

Причиною недостатньої ефективності державної фінансової підтримки фермерів в Україні є невикористання частини коштів, закладених у держбюджеті. Згідно з Річним звітом про виконання Державного бюджету України за 2018 рік Державної казначейської служби України, сума запланованих видатків на потреби Міністерства аграрної політики та продовольства України склала 12361,4 млн грн, в тому числі на програми підтримки розвитку АПК – 4232 млн грн (у т. ч. фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів – 266 млн грн; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 210 млн грн; державна підтримка розвитку, закладення молодих садів, виноградників та ягідників – 400 млн грн; державна підтримка галузі тваринництва – 2401 млн грн; фінансова підтримка сільгосптоваровиробників – 955 млн грн) [10].

Фактичне використання у 2018 році склало 98,5 % закладених у бюджеті коштів (11841,6 млрд. грн.), з них за основними програмами підтримки розвитку АПК – 2,57 млрд грн (у т.ч. фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів – 265,9 млн грн; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 203,3 млн грн; державна підтримка розвитку, закладення молодих садів, виноградників та ягідників – 394,3 млн грн; державна підтримка галузі тваринництва – 2389,8 млн грн; фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників – 4166,2 млн грн) [157]. Причиною неповного використання коштів є недосконалість процедур їх отримання, обмеженість доступу фермерів до інформації щодо можливостей державної підтримки.

Вирішення даної проблеми потребує інформаційного забезпечення у сфері виконання державних програм щодо доступу фермерів до фінансування.

Далі проаналізуємо фізичну доступність продовольства в Україні за методикою GFSI. Представимо в табл. 3.19 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI по групі показників фізичної доступності («Availability»).

Найбільш суттєвий негативний вплив на низький результат оцінки продовольчої безпеки України за GFSI за показниками фізичної доступності продовольства мають такі індикатори, як корупція (на 38,5 % вище середньосвітового рівня) та висока політична нестабільність (на 32,9 % вище середньосвітового рівня), низький рівень розвитку інфраструктури продовольчого комплексу (на 8,4 % гірше середньосвітового рівня).

Таблиця 3.19 – Результати оцінки показників продовольчої безпеки по групі показників фізичної доступності («Availability») за методикою GFSI у 2018 році

Показники фізичної доступності («Availability»)	Значення показника в Україні	Значення показника в світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
Достатність постачання продовольства, %	57,1	62,9	-3,7
Частка державних витрат на наукові дослідження, %	0,13	1,3	-3,9
Інфраструктурне забезпечення продовольчого комплексу, %	40,7	62,9	-8,4
Волатильність сільськогосподарського виробництва, стандартне відхилення, од.	0,1	0,1	-11,2
Ризики, пов'язані з політичною стабільністю, %	75,0	45,4	-32,9
Корупція, якісна оцінка, балів	4,0	2,5	-38,5
Вплив урбанізації, темп приросту ВВП, зменшений на темп зростання розвитку міст, %	3,2	0,9	+8,1
Втрата харчових продуктів після збору врожаю, %	3,7	5,6	+5,5

Джерело: складено автором за даними GFSI [232].

Достатність постачання продовольства (57,1 %) нижче за середньосвітовий рівень на 3,7 %. У порівнянні з референтною групою країн даний показник нижчий, ніж у Білорусі (72,1 %), Польщі (77,3 %) та Угорщині (64,9%) [232].

Частка державних витрат на наукові дослідження в галузі сільського господарства обчислюється як відношення частки сільського господарства у державних витратах до частки сільського господарства з доданою вартістю у ВВП. Даний індикатор у 2018 році в Україні оцінюється у 0,13 %, що нижче від середньосвітового рівня на 3,9 %. Наприклад, у Польщі та Угорщині цей показник у 2018 р. знаходився на рівні 0,59 % та 0,37 % відповідно, у Білорусі – 0,75 % [232]. Низька оцінка зумовлена зниженням фінансування науки в Україні, зменшення кількості організацій у сфері наукових досліджень і розробок, диверсифікації джерел фінансування наукових досліджень за рахунок більш активної участі вітчизняних науковців у міжнародних наукових проектах. Слід відзначити, що фінансування наукових досліджень Національної академії аграрних наук у 2018 році становить лише 1248 млн грн. Згідно з річним

звітом про виконання Державного бюджету України за 2018 рік Державної казначейської служби України, витрати на дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу у 2018 році склали 185,7 млн грн (1,6 % у структурі фінансування Мінагрополітики в цілому) [157].

Інфраструктурне забезпечення продовольчого комплексу України оцінюється на 40,7 %, що нижче від середньосвітових показників на 8,4 % (складська інфраструктура складає 1 бал з 1 можливих, дорожня – 1 бал з 4 можливих, портова інфраструктура – 1 бал з 4 можливих, повітряна – 2 бала з 4 можливих, залізнична – 2 бали з 4 можливих, зрошувальна інфраструктура, що відображає відсоток оброблюваних сільськогосподарських площ, обладнаних для поливу, складає 5,2 % із 100 %). У групі референтних країн стан аграрної інфраструктури значно вищий: у Польщі (64,4 %), в Угорщині (65,6 %) [240]. У Білорусі розвиток інфраструктури аналогічний Україні (40,6 %). За даними Міністерства інфраструктури, у зв'язку з обмеженим фінансуванням майже 90 % автомобільних доріг загального користування не ремонтували понад 30 років. Логістична вартість транспортування товарів на 40 % вища, ніж у країнах ЄС [240]. Проблеми розвитку портової інфраструктури не дозволяють повноцінно задіяти цей ресурс у гарантуванні продовольчої безпеки через низький рівень розвитку логістики та неефективну взаємодію між різними видами транспорту, що обмежує використання виробниками продовольства у більшості регіонів країни [240].

Волатильність сільськогосподарського виробництва на рівні 0,1 (70 %) нижча від світового рівня на 11,2 % та характеризує стандартне відхилення зростання сільськогосподарського виробництва за останні двадцять років. Даний показник перевищує значення в Угорщині (66,6 %) і нижчий, ніж у Польщі (82,9 %) та Білорусі (86,7 % відповідно) [232].

Позитивними факторами продовольчої безпеки є незначні втрати продовольства після збору врожаю, які оцінюються меншими від середньосвітового рівня на 5,5 % і складають 3,7 %. Цей показник схожий із сусідніми країнами: у Польщі втрата сільсько-

господарської сировини після збору врожаю також становить 3,7 %, в Угорщині – 2,7 %, тоді як у Білорусі найменша – 2,1 % [232].

Показник впливу урбанізації характеризує спроможність держави фінансувати навантаження від урбанізації та гарантувати продовольчу безпеку. В Україні продовольчий комплекс задовольняє потреби в харчуванні міського населення на достатньому рівні – 3,2 % (вище за середньосвітовий на 8,1 %) [232]. У сучасних умовах у світі спостерігається тенденція до погіршення продовольчої безпеки у містах, де проживає більшість незабезпечених людей, що страждають від недоїдання.

Далі проведемо аналіз якості та безпечності продовольства. Представимо в табл. 3.20 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI по групі показників якості та безпечності («Quality and safety»).

Таблиця 3.20 – Результати оцінки показників продовольчої безпеки по групі показників якості та безпечності («Quality and safety») за методикою GFSI у 2018 році

Показники якості та безпеки («Quality and safety»)	Значення показника в Україні	Значення показника в світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
Диверсифікація дієти, %	59,0	52,3	+11,4
Наявність стандартів харчування, %	0,0	62,9	-67,4
Якість спожитого білка, г	62,1	58,0	+6,3
Доступність необхідних мікроелементів у продуктах харчування, %	67,3	62,9	+7,0
Безпечність харчових продуктів	95,7	62,9	+13,2

Джерело: складено автором за даними GFSI [232].

За показниками розглянутої групи Україна перевищує середньосвітовий рівень, за виключенням наявності стандартів харчування. Отримані результати моніторингу позитивно характеризують якість і безпечність вітчизняних продуктів харчування.

Диверсифікація дієти, а саме частка продуктів, які містять крохмаль (крім зернових, коренеплодів та картоплі) у загальному споживанні дієтичної енергії становить 59 % (вище за середньосвітовий рівень на 11,4 %). Високим є корисний склад українського продовольства, оскільки доступність необхідних мікроелементів у продуктах харчування має показник 67,3 % (на 7,0 % вище від середньосвітового рівня). Негативно впливає на рівень продовольчої безпеки держави відсутність стандартів харчування та подальшого зобов'язання уряду щодо підвищення стандартів харчування в Україні.

Одним із показників аналізованої групи є безпечність харчових продуктів, яка за оцінками в Україні становить 95,7 %, що вище за середньосвітовий рівень на 13,2 %.

Таким чином, головна мета розрахунку GFSI – це визначення країн, які з позиції продовольчої безпеки є найбільш і найменш уразливими за такими категоріями, як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпечність харчових продуктів. Всі відповідні правові норми міжнародного та національного рівнів підпорядковані досягненню зазначених цілей.

Можна зробити висновок, що більшість методик оцінки стану продовольчої безпеки, що застосовуються у світі, пропонують послідовність розрахунку обмеженого набору індикаторів, значення яких певним чином узагальнюються в інтегральному показнику стану продовольчої безпеки. Порівнюючи значення цих інтегральних індексів продовольчої безпеки у розрізі регіонів або країн, формуються висновки щодо динаміки зміни стану продовольчої безпеки, слабких та сильних показників, пошуку шляхів підвищення рівня продовольчої безпеки.

Для з'ясування, наскільки країна успішно вирішує внутрішні проблеми продовольчої безпеки, в тому числі порівняно з іншими країнами світу, доцільно скористатися Індексом глобальної продовольчої безпеки, який дозволяє відстежити основні проблеми економічної доступності, фізичної наявності та якості продовольства за 113 країнами світу [232]. Згідно з даним Індексом, Україна посідає 76 місце серед інших країн у 2018 році (63 місце у 2017 році), що є негативною тенденцією. Таким чином, необхідна розробка рекомендації щодо укріплення продовольчої безпеки відповідно до результатів оцінки.

На основі аналізу результатів оцінки продовольчої безпеки України за допомогою методик та методології моніторингу міжнародними суб'єктами можливо дослідити та впровадити в практику ефективний світовий досвід з виявлення, оцінки та прогнозування загроз у продовольчій сфері. Крім цього, застосування міжнародних підходів до оцінки продовольчої безпеки та порівняння отриманих результатів з іншими країнами сприятиме забезпеченню стабільної міжнародної позиції України у глобальному середовищі з ефективною системою забезпечення населення продовольством, що дозволить підвищити імідж та конкурентоспроможність держави у світі.

3.3. Розвиток агропродовольчого сектора економіки та формування платоспроможного попиту в системі забезпечення продовольчої безпеки

Гарантування продовольчої безпеки на рівні держави нерозривно пов'язане з гарантуванням державою продовольчої незалежності (самозабезпечення), а також повного задоволення потреб населення у продовольстві за рахунок достатніх обсягів власного сільськогосподарського виробництва. Система національної продовольчої безпеки базується на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності, якості. Ці принципи мають складати основу формування стратегії та державної політики забезпечення продовольчої безпеки. Основними стратегічними напрямками забезпечення продовольчої безпеки повинні бути: ефективний розвиток аграрного сектора економіки, ефективна зовнішньоекономічна діяльність у аграрній сфері, формування платоспроможного попиту за рахунок доходів населення, гарантування збалансованого і якісного споживання.

Гарантування продовольчої безпеки залежить від потенціалу аграрного сектора та достатнього виробництва основних продовольчих товарів в країні.

Дані табл. 3.21 свідчать, що в досліджуваному періоді зросли обсяги виробництва окремих продуктів харчування, зокрема, м'яса і м'ясопродуктів – на 14,4 % у 2018 р. порівняно з 2010 р., олії та інших рослинних жирів – на 101,3 %, картоплі – на 20,3 %, овочів та баштанних продовольчих культур – на 12 %, фруктів, ягід та винограду – на 41,1 %, хліба і хлібних продуктів – на 78,4 % (додаток А). В той же час скоротилося виробництво молока і молочних продуктів – на 10,5 %, яєць – на 2,4 %, цукру – на 2,8 % у 2018 р. порівняно з 2010 р.

Аналізуючи темпи приросту обсягів виробництва кожного року відносно попереднього року, видно, що динаміка виробництва м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, а також овочів та баштанних продовольчих культур була відносно стабільною протягом 2010-2018 рр. Проте, спостерігалися різкі коливання у виробництві яєць, цукру, олії й інших рослинних жирів, картоплі, фруктів, ягід і винограду та хліба і хлібних продуктів, зокрема у 2014-2015 рр.

Таблиця 3.21 – Динаміка виробництва основних видів продовольства в Україні

Види продовольства	Обсяг виробництва, тис. т								
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
М'ясо і м'ясо-продукти	2059	2144	2210	2389	2360	2323	2324	2318	2355
Молоко і молочні продукти	11249	11086	11378	11488	11133	10615	10382	10281	10064
Яйця	985	1079	1104	1133	1131	969	872	896	932
Цукор	1805	2586	2143	1263	2053	1459	2021	2043	1754
Олія та інші рослинні жири	3101	3268	4067	3712	4926	4581	5409	6277	6243
Картопля	18705	24248	23250	22259	23693	20839	21751	22208	22504
Овочі та баштанні продовольчі	8873	10562	10815	10668	10323	9792	9998	9721	9940
Фрукти, ягоди та виноград	2154	2418	2465	2871	2435	2539	2385	2458	3039
Хліб і хлібні продукти	39271	56747	46216	63051	63859	60126	66088	61917	70057

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Зростання обсягів виробництва продовольства є позитивною тенденцією, що свідчить про достатність забезпечення населення продовольством та є фактором гарантування продовольчої безпеки України. Загрозами продовольчій безпеці є нестабільність обсягів виробництва, особливо у випадку, коли споживання продуктів харчування, внутрішнє виробництво яких скорочується, також знижується, і виникає необхідність компенсувати нестачу продовольства на ринку за рахунок імпорту. Наявність потужного та високо-ефективного аграрного сектора економіки є стратегічним аспектом продовольчої безпеки. Для об'єктивної оцінки розвитку аграрного сектора та стабільності продовольчого ринку у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави слід провести аналіз рівня споживчих цін на продовольчі товари і закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням рентабельності їх виробництва (табл. 3.22).

Проведений аналіз показав, що на продовольчу безпеку держави має вплив стабільність продовольчого ринку, що в свою чергу залежить від рівня споживчих цін на продовольство і витрат на

сільськогосподарську продукцію з урахуванням рентабельності їх виробництва.

Таблиця 3.22 – Порівняльний аналіз темпів зростання споживчих цін, рівнів рентабельності виробництва, виробничих витрат і темпів збільшення обсягів виробництва продовольства, % до попереднього року

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сукупний індекс витрат на виробництво сільгосппродукції	116,9	117,0	106,8	101,0	117,9	150,9	113,5	121,8	113,9
Індекси цін реалізації продукції сільського господарства	130,0	113,6	106,8	97,1	124,3	154,5	109,0	111,5	109,3
Індекси цін реалізації продукції рослинництва	139,8	115,7	105,6	91,8	129,2	167,2	116,3	107,3	109,8
Індекси цін реалізації продукції тваринництва	114,3	109,2	108,0	102,4	119,1	141,3	101,7	130,7	108,6
Індекс споживчих цін на продовольчі товари	110,9	106,4	97,9	97,8	112,2	145,9	109,0	112,9	111,1
Рівень рентабельності діяльності	17,5	19,3	16,3	8,3	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

У 2010-2018 рр. витрати на виробництво сільськогосподарської продукції зростали більш високими темпами у порівнянні з цінами реалізації продукції сільського господарства, включаючи продукцію рослинництва і тваринництва. При цьому ціни на продукти харчування зростали більш низькими темпами у порівнянні з витратами на виробництво, що призводить до зниження рівня рентабельності аграрних підприємств. Свідченням цьому є негативна динаміка рівня рентабельності у 2015-2018 рр. з 30,4 % до 13,5 % відповідно (табл. 3.10).

На рис. 3.2 проілюстровано динаміку рівнів рентабельності аграрного виробництва, випуску сільськогосподарської продукції та чистого прибутку в Україні за останні роки.

Падіння рівня рентабельності у аграрному секторі відбувалося на фоні зниження цін реалізації продукції сільського господарства при одночасно високому темпі зростання виробничих витрат та скороченні обсягів чистого прибутку, що є закономірним явищем. Зниження економічної ефективності функціонування аграрного сектора економіки може призвести до скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської і продовольчої продукції, що створить загрозу продовольчій безпеці держави.

Рис. 3.2 – Рівень рентабельності аграрного виробництва, випуск продукції та чистий прибуток

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

В цілому можна підвести підсумок, що низькі ціни реалізації продукції сільського господарства, висока собівартість виробництва, поглиблення диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію не дають можливості аграрним підприємствам забезпечити рентабельне виробництво більшості видів продовольства.

Деструктивний вплив диспропорції міжгалузевих відносин на аграрне виробництво проявляється у тому, що виробничі підприємства повинні закуповувати необхідні матеріально-технічні ресурси для виробництва щорічно за більш високими цінами, при цьому вони не можуть реалізовувати вироблену продукцію на вигідних умовах, оскільки ціна придбаних за завищеними цінами ресурсів підвищує собівартість продукції. Серед причин, які пояснюють зростаючу розбіжність між цінами на сільськогосподарську продукцію і матеріально-технічні ресурси у аграрному секторі, слід виділити високі темпи інфляції, залежність від курсу іноземних валют, високий рівень монополізації суміжних галузей, нееластичність пропозиції аграрної продукції та попиту на неї, невідповідність розвитку науково-технічного прогресу у аграрному секторі та зростанням попиту на продукцію, висока імобільність

сільськогосподарських ресурсів, нерівномірність швидкості кругообігу капіталу в різних галузях, відсутність ефективного механізму державного регулювання цін.

Вказані фактори призводять до того, що сільськогосподарські товаровиробники реалізують вироблену продукцію за цінами, що формуються в умовах нерівномірності та нестабільності ринку.

Узагальнюючи вказане вище, можна стверджувати про нерівномірність економічного розвитку різних галузей аграрного сектора та обслуговуючих виробництв. Окрім цього, статистичні дані свідчать про те, що ціни на продукцію аграрного сектора завжди зростають більш низькими темпами порівняно з цінами на продукцію інших секторів економіки України, що призводить до нестабільності доходів сільськогосподарських товаровиробників. Стійкий диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію призводить до низької рентабельності та збитковості аграрного виробництва та становить суттєву загрозу продовольчій безпеці держави.

Виникнення цінових диспропорцій на аграрну та промислову продукцію через ряд факторів, таких, як світові ціни, природні умови, сезонні коливання цін та обсягів реалізації посилюється високим рівнем монополізації на ринку постачання матеріально-технічних ресурсів для потреб аграрного сектора, що поглиблює диспаритет цін між ними. Неефективна державна політика, що не дозволяє стабілізувати доходи аграрних підприємств та реалізувати потенціал аграрного сектора, ставить під загрозу продовольчу безпеку держави. Особливо це можна прослідкувати при дослідженні тенденцій споживання продовольчих продуктів населенням України.

Представимо у табл. 3.23 потенціал продовольчого ринку за умови споживання населенням продовольства на рівні рекомендованих норм, затверджених МОЗ України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005-2015 роки».

Як можна зробити висновок, ємність продовольчого ринку при раціональному споживанні значно вища, ніж при фактичному. У табл. 3.24 наведено співвідношення фактичної ємності продовольчого ринку та ємності продовольчого ринку при раціональному споживанні. Отже, потенціал аграрного сектора не може бути повністю реалізований через низький платоспроможний попит населення.

**Таблиця 3.23 – Ємність агропродовольчого ринку при
раціональному споживанні, тис. т**

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясо-продукти	3663	3648	3636	3630	3620	3421	3407	3391	3372
Молоко і молочні продукти	17397	17327	17272	17242	17193	16249	16182	16107	16018
Яйця	916	912	909	907	905	855	852	848	843
Риба і рибо-продукти	916	912	909	907	905	855	852	848	843
Цукор	1740	1733	1727	1724	1719	1625	1618	1611	1602
Олія та інші рослинні жири	595	593	591	590	588	556	554	551	548
Картопля	5677	5654	5636	5626	5610	5302	5280	5256	5227
Овочі та баштанні продовольчі	7371	7341	7318	7305	7285	6884	6856	6824	6787
Фрукти, ягоди та виноград	4120	4104	4091	4084	4072	3848	3833	3815	3794
Хліб і хлібні продукти	4624	4605	4591	4583	4570	4319	4301	4281	4257

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

**Таблиця 3.24 – Співвідношення фактичної ємності
продовольчого ринку та ємності ринку при раціональному
споживанні**

Види продуктів харчування	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясопродукти	0,65	0,64	0,68	0,70	0,64	0,64	0,64	0,65	0,66
Молоко і молочні продукти	0,54	0,54	0,57	0,58	0,56	0,55	0,55	0,53	0,52
Яйця	1,00	1,07	1,06	1,07	1,02	0,97	0,92	0,94	0,95
Риба і рибопродукти	0,73	0,67	0,68	0,73	0,53	0,43	0,48	0,54	0,59
Цукор	0,98	1,01	0,99	0,98	0,91	0,94	0,88	0,80	0,79
Олія та інші рослинні жири	1,14	1,05	1,00	1,02	0,95	0,94	0,90	0,90	0,91
Картопля	1,04	1,12	1,13	1,09	1,08	1,11	1,13	1,16	1,13
Овочі та баштанні продовольчі	0,89	1,01	1,01	1,01	0,96	1,00	1,02	0,99	1,02
Фрукти, ягоди та виноград	0,53	0,58	0,59	0,63	0,55	0,57	0,55	0,59	0,64
Хліб і хлібні продукти	1,10	1,09	1,08	1,07	1,02	1,02	1,00	1,00	0,99

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Темпи приросту обсягів споживання представлено у додатку А. На рис. 3.3 показано темпи приросту виробництва основних видів

продовольства в Україні у порівнянні з темпами приросту обсягів їх споживання.

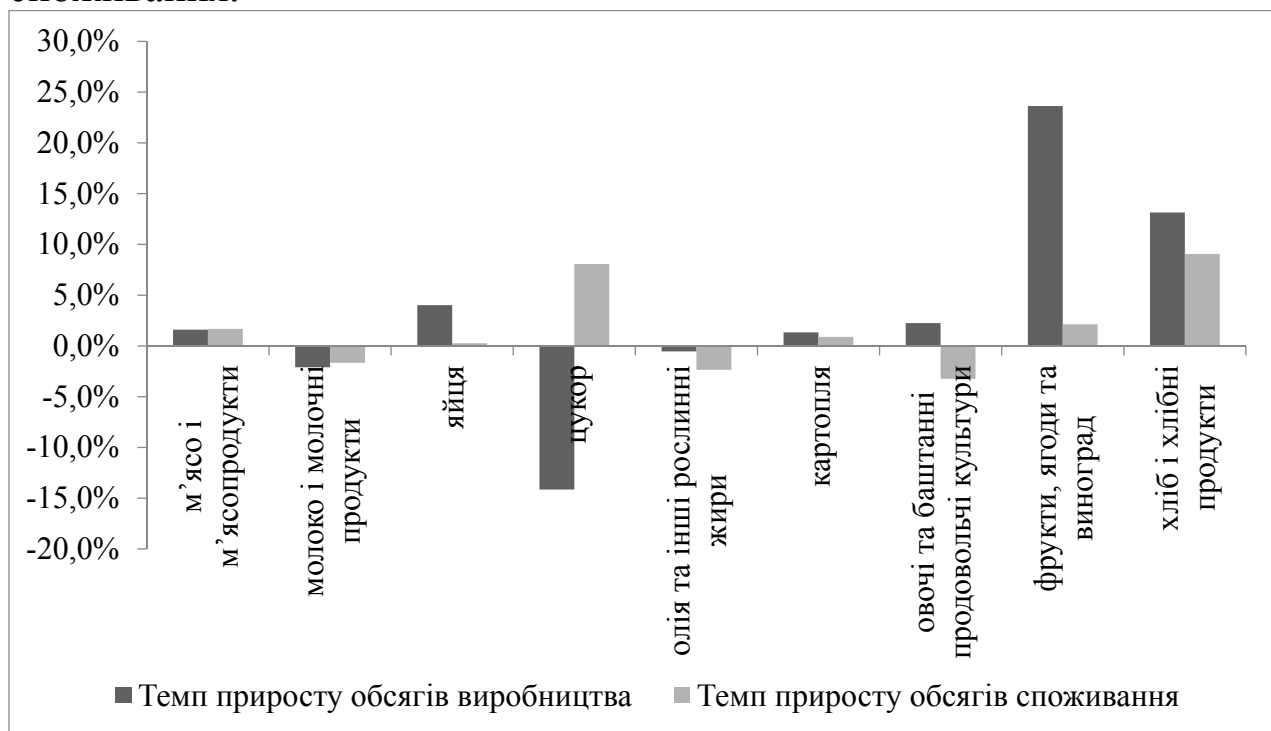

Рис. 3.3 – Темпи приросту обсягів виробництва та споживання у 2018 р., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Можна звернути увагу, що в Україні фонд споживання не залежить від обсягів виробництва, незважаючи на те, що потенціал аграрного сектора держави сприяє формуванню платоспроможного попиту. А отже, необхідно дослідження факторів, пов'язаних із купівельною спроможністю населення у системі забезпечення продовольчої безпеки. Оскільки ємність продовольчого ринку залежить не тільки від обсягів споживання, а й від кількості населення, більш об'єктивним має бути оцінювання обсягів споживання продовольства у середньому на одну особу.

Незважаючи на те, що обсяги споживання продуктів харчування українцями нижчі порівняно з розвиненими країнами світу, вони також нижчі за раціональні норми харчування. Міжнародна статистика (FAO) використовує два кількісних порогових критерії, що визначають мінімальний рівень продовольчої безпеки. По-перше, енергетична цінність добового душевого раціону харчування не нижча за 2500 ккал. По-друге, витрати на продукти харчування не повинні перевищувати 60 % бюджету домогосподарства (сім'ї). Такий підхід до забезпечення продовольчої безпеки відповідно до міжнародних норм характеризує цілі продовольчої безпеки для

бідних країн як забезпечення мінімального раціону для виживання, оскільки населення таких країн витрачає більшість доходу на харчування. Економічно розвинуті країни формують стратегії продовольчої безпеки, до цілей яких належить задоволення різноманітних продовольчих споживчих уподобань за відносно низькими порівняно з розмірами доходу витратами.

Враховуючи зазначене, доцільно провести аналіз індексів цін на продовольство у порівнянні з індексом зростання доходів населення та перейти до аналізу економічної доступності продовольства (табл. 3.25).

Таблиця 3.25 – Динаміка номінальної та реальної заробітної плати, індексів споживчих цін в Україні

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Номінальна заробітна плата, грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865
Індекс номінальної заробітної плати	117,6	117,7	114,8	107,9	106,0	120,5	123,6	137,1	124,8
Індекс реальної заробітної плати	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1	112,5
Індекс споживчих цін	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9
Індекс споживчих цін на продовольчі товари	110,9	106,4	97,9	97,8	112,2	145,9	109,0	112,9	111,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Однією з найбільш суттєвих загроз продовольчій безпеці є поглиблення економічної кризи в країні, що спричиняє зниження доходів купівельної спроможності населення. В результаті на фоні зростання цін на продовольство погіршується продовольче забезпечення населення.

На рис. 3.4 показано порівняльний аналіз динаміки індексів цін та заробітної плати населення за 2010-2018 рр.

Як показують дані аналізу, вартість продовольчих товарів за період зростала переважно більш низькими темпами порівняно із темпами зростання реальної заробітної плати (табл. 3.26). Слід відзначити, що в країні індекси споживчих цін були вищими порівняно з індексами продовольчих цін. Виключенням є період 2014-2015 рр., коли темпи зростання цін на продовольчі товари суттєво перевищували темпи зростання реальної заробітної плати громадян.

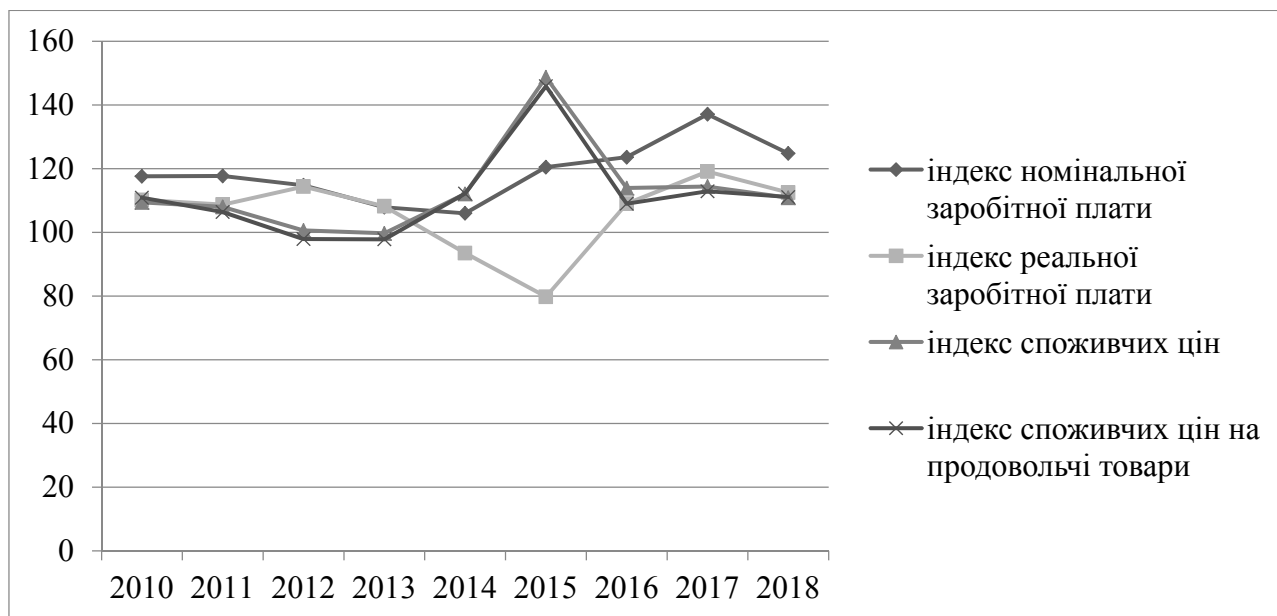

Рис 3.4 – Динаміка індексів заробітної плати та споживчих цін в Україні в 2010–2018 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Зростання вартості різних видів продовольчих товарів відбувалося неоднаковими темпами.

Таблиця 3.26 – Динаміка індексів цін на продовольство та темпів зростання доходів населення України

Види продовольства	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясо-продукти	104,2	110,8	111,6	95,4	122,9	138,6	100,4	140,1	104,4
Молоко і молочні продукти	155,5	103,4	86,7	125,0	106,5	120,8	126,1	131	104,6
Яйця	116,3	110,2	117,4	104,8	118,6	167,5	83,5	104,3	127,0
Цукор	115,4	107,7	82,4	92,1	122,1	160,5	105,9	98,1	89,5
Олія та інші рослинні жири	142,6	112,2	107,5	90,8	124,9	182,8	114,2	104,2	102,9
Картопля	164,3	95,5	47,6	146,4	112,3	79,9	104,9	127,1	108,7
Овочі та баштанні продовольчі	143,0	90,9	74,1	92,8	137,6	142,7	108,4	112,4	104,3
Фрукти, ягоди та виноград	118,0	131,7	92,9	96,0	116,6	163,7	99,1	134,4	72,5
Хліб і хлібні продукти	140,3	121,4	109,1	90,8	132,8	156,6	119	109,2	116,2
Темп зростання реальної заробітної плати	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1	112,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Ціни на яйця, хліб і хлібні продукти зростали випереджаючими темпами порівняно із реальною заробітною платою у 2018 році. При цьому темпи зростання цін на інші продукти харчування були

помірними відносно реальної заробітної плати. Однак ситуація за попередні роки (особливо 2014-2015 рр.) була гіршою. Так, ціни на хліб, м'ясо, овочі протягом досліджуваного періоду зростали, а реальна заробітна плата зменшилася відповідно на 6,5 і 20,2 % у 2014-2015 рр. відповідно. Особливо зросли ціни на найбільш цінні у харчовому відношенні продукти (м'ясо, птиця, риба, фрукти), що призвело до суттєвого зменшення обсягів споживання даних продуктів харчування населенням.

Зміна споживчих цін на соціально значущі продукти харчування у жовтні 2019 р. до вересня 2019 р. показана на рис. 3.5.

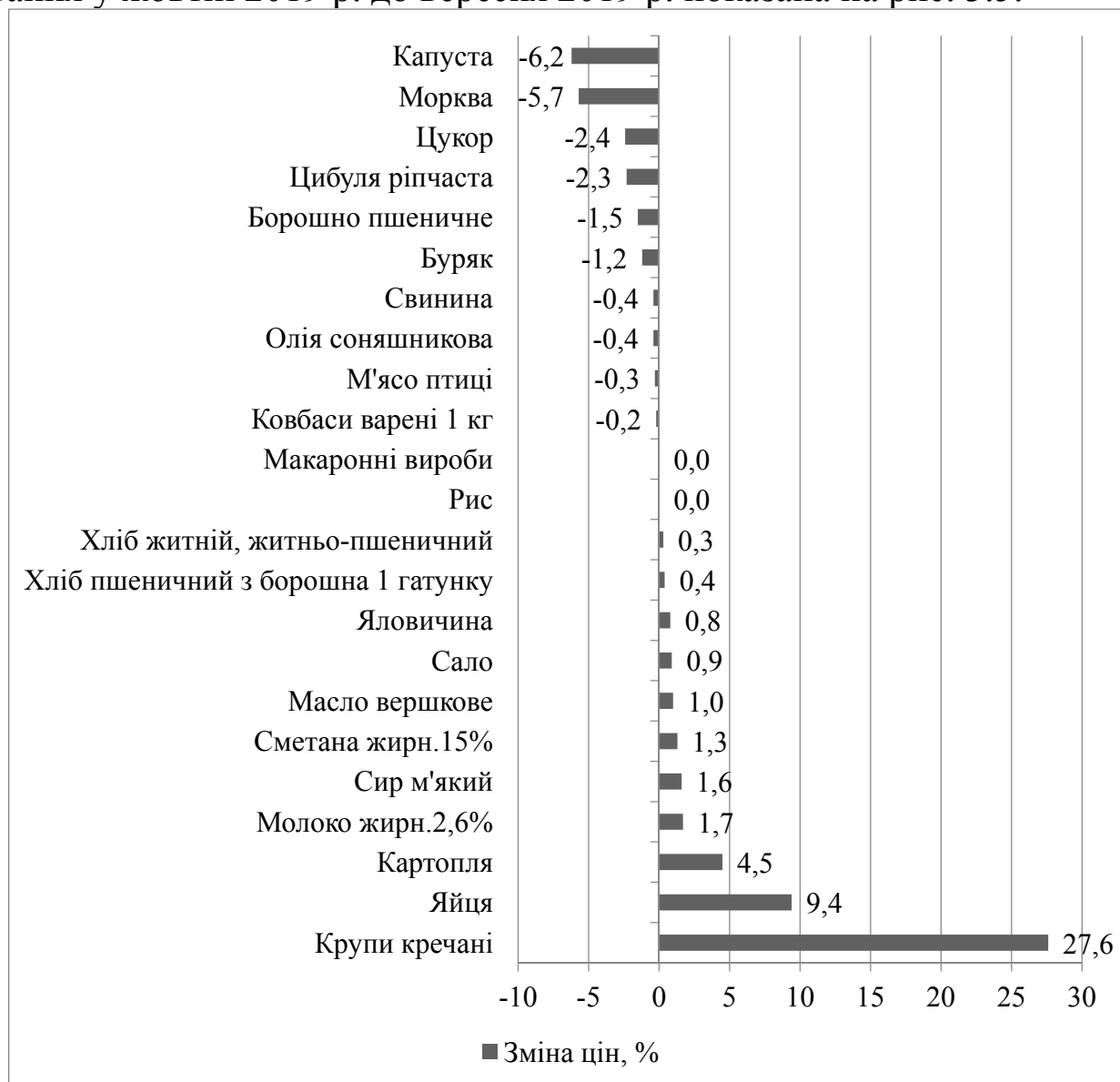

Рис. 3.5 – Зміна споживчих цін на соціально значущі продукти харчування у жовтні 2019 р. до вересня 2019 р., %

Джерело: розраховано автором за даними [148].

Згідно із даними моніторингу Економічного дискусійного клубу, із переліку, що включає 23 види соціально важливих

продукти харчування, у жовтні 2019 року споживчі ціни: зросли – на 11 позицій; знизилися – на 10 позицій; не змінилися – на 2 позиції [148]. Лідерство у подорожчанні у жовтні утримали крупи гречані, які зросли в ціні на 27,6% або на 5,74 грн. на кілограмі.

Причиною стрімкого цінового росту є істотне скорочення пропозиції зерна гречки на ринку (майже на 40 % менше, ніж у попередньому маркетинговому сезоні), що відбулося внаслідок зменшення площ під посівами цієї культури.

Наступну позицію за темпом подорожчання, серед соціально значущих продуктів харчування, посіли яйця, ціни на які зросла на 9,4 %, або 1,75 грн на десятку. Водночас їх поточна середня ціна є на 18 % нижчою, ніж роком раніше.

Несприятливі погодні умови поточного року були причиною до погіршення якісних та кількісних показників урожаю картоплі, що спричинило підвищення ціни на неї, яка протягом жовтня зросла ще на 4,5 % та у 2,3 рази перевищила її минулорічний рівень.

Сезонний чинник посилив тенденцію до скорочення виробництва молокосировини, обумовлену системною кризою в молочарській галузі. Реакцією споживчого ринку на скорочення пропозиції молокосировини є подорожчання всіх видів молочної продукції, яке у жовтні склало: молока – на 1,7 %, сиру м'якого – на 1,6 %, сметани – на 1,3 %, масла вершкового – на 1,0 %. У товарній групі «м'ясо-продукти» цінові тенденції були різноспрямованими: свинина, м'ясо птиці та ковбаси варені подешевшали 0,2 % – 0,4 %. Водночас яловичина та сало зросли в ціні на 0,8% та 0,9 % відповідно.

Незважаючи на зниження цін на пшеницю продовольчу цьогорічного врожаю, багаторічна тенденція до зростання цін на хліб зберігається. У вересні 2019 р. ціни зросли на: хліб з борошна пшеничного 1 гатунку – на 0,4 % («плюс» 7 коп. на кілограмі); житньо-пшеничний хліб – на 0,3 % («плюс» 6 коп. на кілограмі). Таким чином, з початку поточного року хліб масових сортів подорожчав на 10,5–12,9 %, а упродовж року ціни на нього зросли на 17–18 %. Разом з тим борошно подешевшало на 1,5 %, а ціни на рис та макаронні вироби протягом місяця не змінилися.

Серед усіх соціально значущих видів продовольства, найпомітніше у минулому місяці подешевіли овочі борщового набору: капуста – на 6,2 % (на 49 коп. на кілограмі), морква – на 5,7 % (на 47 коп.), цибуля – на 2,3 % (на 21 коп.), буряки – на 1,2 % (на 9 коп.).

Сезонне збільшення пропозиції цукру спричинило зниження

споживчих цін на нього на 2,4 %, або на 36 копійок на кілограмі. Високий валовий збір насіння соняшнику обумовлює зниження цін на олію соняшникову, які за місяць зменшилися на 0,4 %.

Помісячна динаміка середньої вартості набору із 23 соціально значущих продуктів харчування у 2017-2019 рр. показана на рис. 3.6.

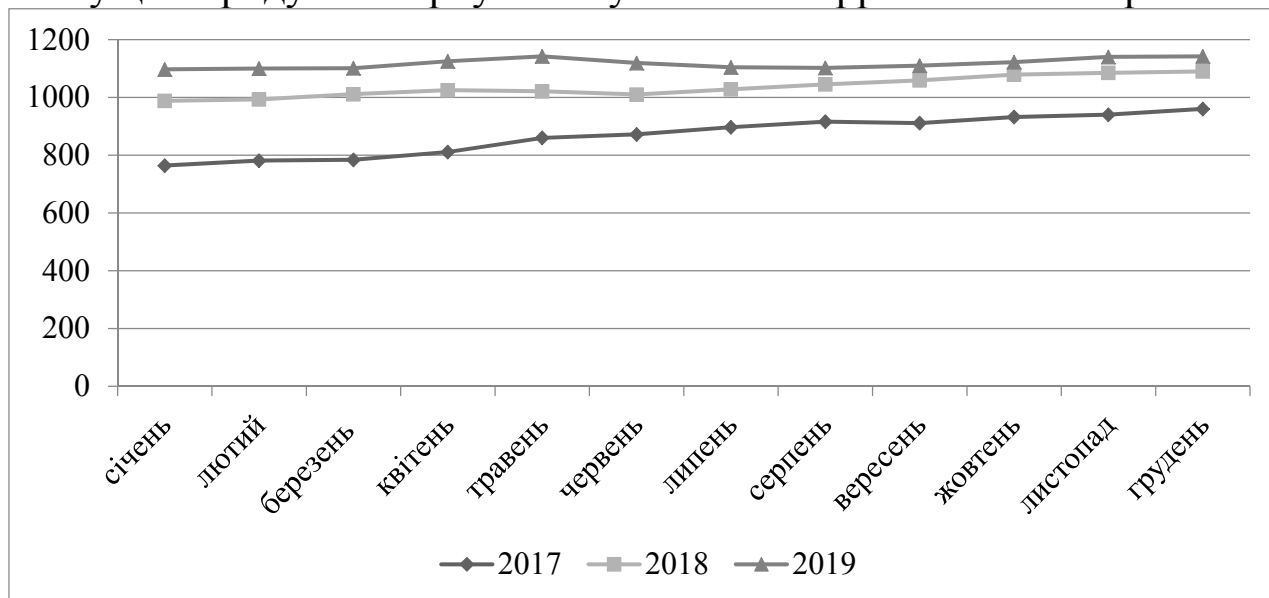

Рис. 3.6 – Помісячна динаміка середньої вартості набору із 23 соціально значущих продуктів харчування у 2017-2019 рр., грн.

Джерело: розраховано автором за даними [148].

Загалом, у жовтні 2019 р. загальна вартість набору із 23-х соціально значущих продуктів харчування порівняно з попереднім місяцем, зросла на 1,1 %, або на 12 гривень (індекс споживчих цін на продукти харчування у жовтні склав 100,7 %). По відношенню до жовтня 2018 року набір подорожчав на 77 гривень, або на 7,4 %. У середньому по Україні його вартість склала 1122 гривні (табл. 3.27).

Ціни на продовольчі товари протягом досліджуваного періоду 2010-2018 рр. зростали в середньому більш високими темпами, ніж заробітна плата робітників і службовців. Можна стверджувати, що серед основних джерел загроз продовольчій безпеці України у сучасних умовах є тривале зниження купівельної спроможності населення, або рівня економічної доступності продовольства (табл. 3.28).

Згідно із даними поточного моніторингу, споживчі ціни в Україні (у еквіваленті євровалюти) на переважну більшість основних продуктів харчування залишаються нижчими порівняно з країнами ЄС та СНД.

Водночас протягом останніх трьох місяців зросла загальна кількість позицій продовольчих товарів, за якими українські ціни перевищують ціни у країнах, які охоплені моніторингом ЕДК, а

саме:

- Польща – 9 позицій (хліб пшеничний, рис, молоко, масло вершкове, свинина, м'ясо птиці, олія, картопля, яблука);
- Угорщина – 4 позиції (хліб пшеничний, молоко, м'ясо птиці, олія);
- Іспанія – 6 позицій (хліб пшеничний, борошно, рис, молоко, олія, сіль);
- Білорусь – 4 позиції (молоко, масло вершкове, м'ясо птиці, картопля);
- Росія – 5 позицій (молоко, м'ясо птиці, цукор, картопля, сіль).

У більшості країн нашого моніторингу споживчі ціни на молоко та м'ясо птиці є нижчими, ніж в Україні.

Таблиця 3.27 – Зміна середніх рівнів споживчих цін на соціально значущі продукти харчування у жовтні 2019 р.

Продукти харчування	Споживча ціна, грн/од. продукції	Зміна цін:			
		протягом місяця		з початку поточного року, %	протягом року, %
		%	грн		
Хліб пшеничний з борошна 1 гатунку	19,31	0,4	0,07	10,5	16,7
Хліб житній, житньо-пшеничний	20,6	0,3	0,06	12,9	18,1
Борошно пшеничне	11,47	-1,5	-0,18	1,1	3,3
Рис	23,11	0,0	0,01	-2,7	-3,8
Макаронні вироби	18,29	0,0	0,00	5,5	10,2
Крупи гречані	26,53	27,6	5,74	62,5	56,6
Яловичина	132,2	0,8	1,08	3,2	4,2
Свинина	122,31	-0,4	-0,47	6,0	3,5
М'ясо птиці	67,07	-0,3	-0,20	7,3	5,8
Сало	73,7	0,9	0,64	-3,4	0,3
Ковбаси варені 1 гатунку	97,68	-0,2	-0,19	4,8	7,1
Яйця	20,45	9,4	1,75	-16,7	-18,0
Молоко жирністю 2,6 %	25,14	1,7	0,41	5,9	10,0
Сметана жирністю 15 %	60,49	1,3	0,77	6,8	11,3
Масло вершкове	209,2	1,0	2,00	7,4	12,7
Сир м'який	103,17	1,6	1,67	5,5	11,2
Цукор	14,85	-2,4	-0,36	5,4	2,5
Олія соняшникова	34,84	-0,4	-0,13	-0,5	0,0
Картопля	15,29	4,5	0,66	91,4	134,5
Капуста	7,45	-6,2	-0,49	-15,9	3,5
Морква	7,75	-5,7	-0,47	-35,1	-35,9
Буряк	7,18	-1,2	-0,09	-34,4	-6,0
Цибуля ріпчаста	8,73	-2,3	-0,21	-48,1	-16,9

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

**Таблиця 3.28 – Споживчі ціни на окремі продукти харчування в Україні та країнах світу,
станом на вересень 2019 р.**

Продукти харчування	Одиниця виміру	Україна	Польща		Угорщина		Іспанія		Білорусь		Росія	
		Ціна за одиницю, євро	Ціна за одиницю, євро	у % до ціни в Україні	Ціна за одиницю, євро	у % до ціни в Україні	Ціна за одиницю, євро	у % до ціни в Україні	Ціна за одиницю, євро	у % до ціни в Україні	Ціна за одиницю, євро	у % до ціни в Україні
Хліб пшеничний	кг	0,84	0,67	79,8	0,73	86,9	0,77	91,67	1,22	145,2	1,08	128,6
Борошно пшеничне	кг	0,42	0,49	116,7	0,48	114,3	0,37	88,1	0,56	133,3	0,51	121,4
Рис	кг	0,83	0,77	92,8	0,85	102,4	0,7	84,34	1,08	130,1	0,99	119,3
Макаронні вироби	кг	0,65	0,69	106,2	0,91	140,0	0,72	110,8	1,00	153,8	1,04	160,0
Молоко	л	0,88	0,46	52,3	0,56	63,64	0,55	62,5	0,63	71,59	0,79	89,77
Масло вершкове	кг	7,46	5	67,0	7,52	100,8	7,69	103,1	7,14	95,71	8,31	111,4
Яловичина	кг	4,69	6,06	129,2	7,59	161,8	7,9	168,4	5,97	127,3	6,84	145,8
Свинина	кг	4,39	4,11	93,6	4,46	101,6	4,45	101,4	4,63	105,5	5,12	116,6
Птиця (тушка куряча)	кг	2,23	1,63	73,1	1,61	72,2	2,43	109	1,88	84,3	2,06	92,38
Яйця курячі	дес.	0,67	0,86	128,4	1,27	189,6	1,00	149,3	0,89	132,8	0,81	120,9
Олія соняшникова	л	1,25	1,05	84,0	1,03	82,4	0,91	72,8	1,26	100,8	1,39	111,2
Цукор	кг	0,54	0,55	101,9	0,6	111,1	0,66	122,2	0,66	122,2	0,53	98,15
Картопля	кг	0,52	0,49	94,2	0,76	146,2	0,93	178,8	0,3	57,69	0,31	59,62
Капуста білокачанна	кг	0,28	0,82	292,9	0,85	303,6	0,99	353,6	0,3	107,1	0,32	114,3
Морква	кг	0,29	0,82	282,8	0,76	262,1	0,66	227,6	0,34	117,2	0,41	141,4
Цибуля ріпчаста	кг	0,32	0,93	290,6	0,85	265,6	0,49	153,1	0,41	128,1	0,36	112,5
Яблука	кг	0,61	0,54	88,5	0,76	124,6	0,65	106,6	0,82	134,4	1,35	221,3
Сіль	кг	0,22	0,23	104,5	0,75	340,9	0,21	95,45	0,25	113,6	0,19	86,36
Загальна вартість		27,09	26,17	96,6	32,34	119,4	32,08	118,4	29,34	108,3	32,41	119,6

Джерело: розраховано автором за даними [148].

Вартість мінімального продовольчого набору в Україні та країнах ЄС, розрахованого згідно з даними моніторингу Економічного дискусійного клубу, показана в табл. 3.29 [148].

Таблиця 3.29 – Вартість мінімального продовольчого набору в Україні та країнах ЄС у 2018 р.

Показники	Україна	Польща	Угорщина	Іспанія	Білорусь	Росія
Вартість набору із 18 продуктів харчування, євро	27,11	26,17	31,98	32,40	29,35	32,43
Середньомісячна заробітна плата, євро	382	1188	1132	1992	488	694
Кількість продовольчих наборів, яку можна придбати за зарплату	14,1	45,4	35,4	61,5	16,6	21,4
Співвідношення між зарплатами в інших країнах та в Україні, разів	-	3,1	3,0	5,2	1,3	1,8

Джерело: складено автором за даними [148].

Загалом сумарна вартість набору із 18 соціально чутливих продуктів харчування, на які ЕДК здійснює ціновий моніторинг, в Україні є нижчою, ніж у: Білорусі – на 8 % (влітку цей показник становив 13 %); Росії – на 20 % (25 %); Угорщині – на 25 % (26 %); Іспанії – в 20 % (20%) [148].

Разом з тим у вересні вартість зазначеного набору продуктів харчування у Польщі була на 3,5 % меншою, ніж в Україні.

За середньомісячну зарплату середньостатистичний білорус може придбати майже 17 таких наборів, росіянин – 21, угорець – майже 35, поляк – 45, іспанець – 62, тоді як українець дозволить собі купити трохи більше чотирнадцяти [148].

Далі проведемо порівняння динаміки споживчих цін на продовольство та товари і послуги в Україні та країнах Європи (рис. 3.7).

У переважній більшості країн Європи, так як і в Україні, загальна інфляційна динаміка визначалася, насамперед, зростанням споживчих цін на продовольство. У річному вимірі (з липня 2019 р. по липень 2018 р.) індекс споживчих цін в Україні склав 109,1 %, тоді як споживчі ціни на продовольчі товари зросли на 10,3 %.

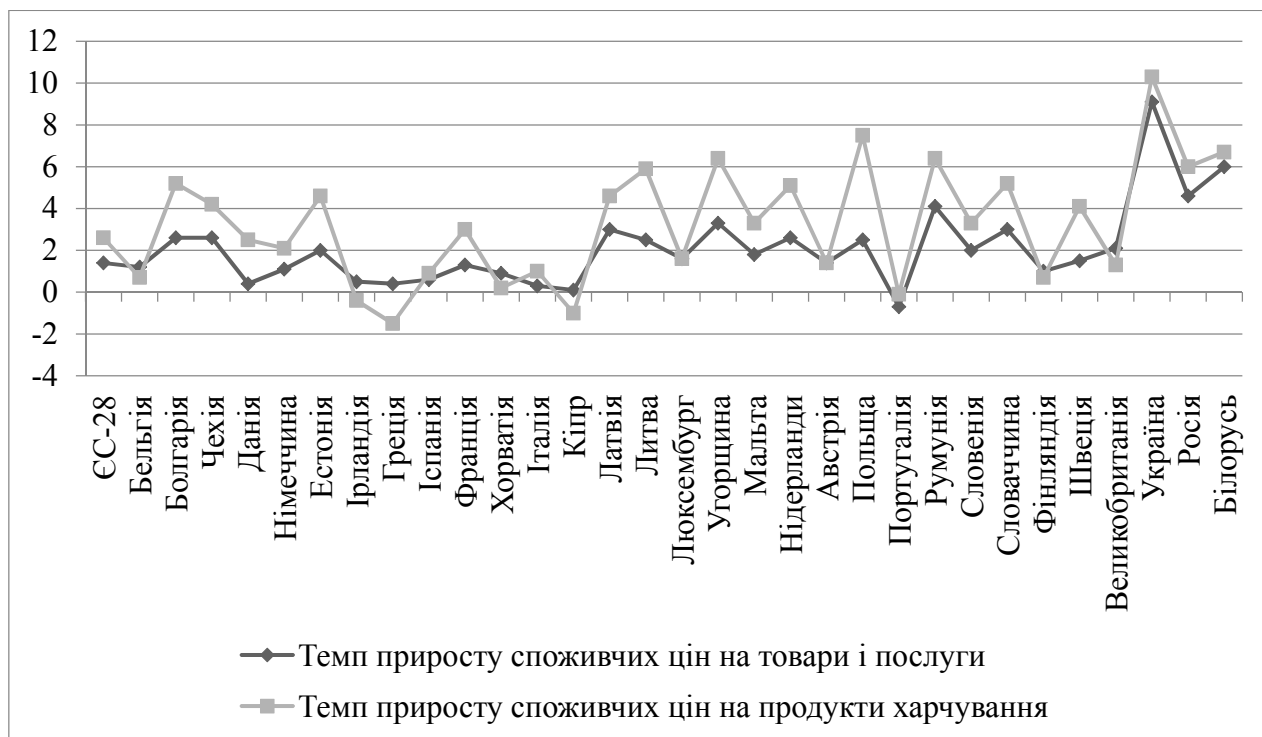

Рис. 3.7 – Динаміка споживчих цін на продукти харчування та на товари і послуги в Україні та ЄС у 2019 р. відносно 2018 р., %
Джерело: розраховано автором за даними [148].

Зміна споживчих цін на основні групи продовольства в Україні та Є-28 (липень 2019 р. до липня 2018 р., %) показана на рис. 3.8.

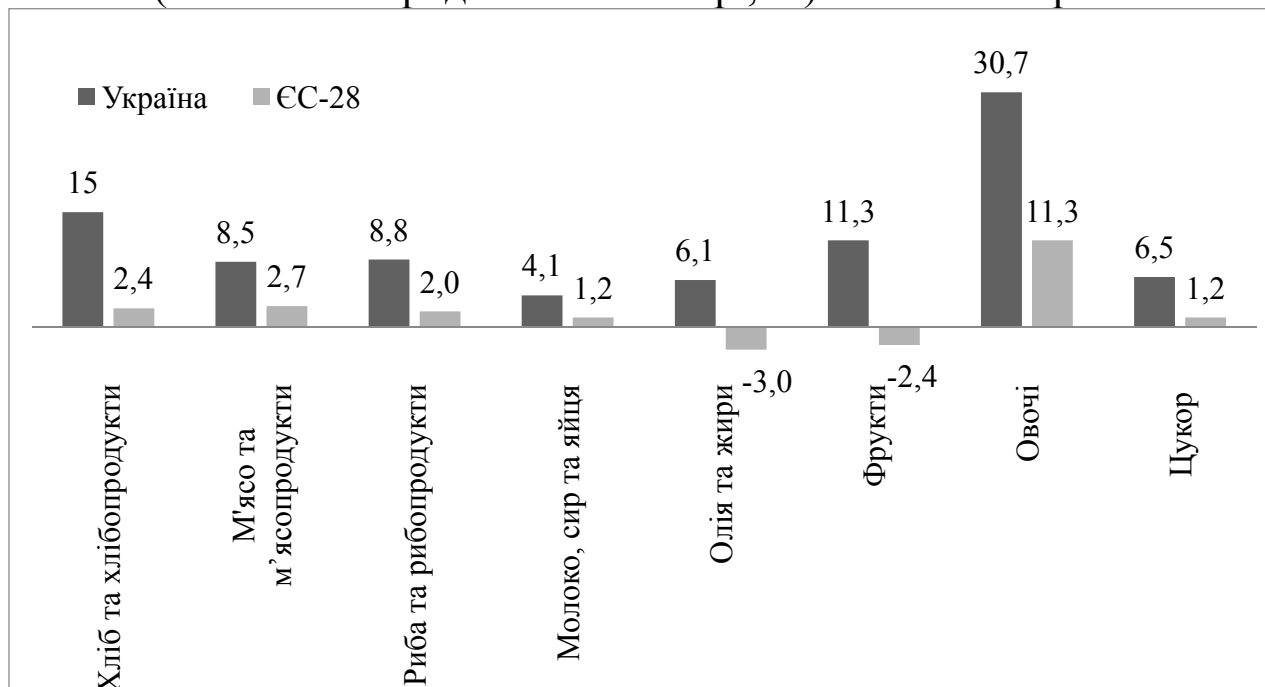

Рис. 3.8 – Динаміка споживчих цін на основні групи продовольчих товарів в Україні та ЄС (у 2019 р. до 2018 р.), %
Джерело: розраховано автором за даними [148].

У країнах ЄС-28 показник річної інфляції був значно нижчим та зафіксований на рівні 1,4 %, при цьому темпи продовольчої інфляції

були майже удвічі вищими та склали 2,6 %. Серед країн Євросоюзу, найбільше протягом року зросли ціни на продовольство у Польщі (+7,5 %), Угорщині (+6,4 %) та Румунії (+6,4 %). Натомість у 4 країнах ЄС упродовж року споживчі ціни на продовольство знизилися, а саме: в Ірландії, Греції, Португалії та на Кіпрі.

В Україні зростання споживчих цін охопило всі основні продовольчі групи (табл. 3.30).

Таблиця 3.30 – Зміна споживчих цін на основні групи продовольства у країнах ЄС (липень 2019 р. до липня 2018 р.), %

Країни	Продукти харчування	Хліб і хлібо-продукти	М'ясо	Риба і рибо-продукти	Молоко, сир та яйця	Олії та жири	Фрукти	Овочі	Цукор та цукровмісні продукти
ЄС-28	2,6	2,4	2,7	2,0	1,2	-3,0	-2,4	11,3	1,2
Бельгія	0,7	1,2	1,3	-4,7	0,6	0,1	1,6	2,6	0,0
Болгарія	5,2	10,5	6,8	2,8	0,7	-3,3	-3,9	10,4	3,2
Чехія	4,2	3,8	4,5	0,3	1,8	-5,9	-6,7	33,7	-1,2
Данія	2,5	2,9	2,1	2,2	2,7	5,1	1,0	5,4	2,0
Німеччина	2,1	2,8	3,6	4,0	0,7	-8,7	-5,2	11,2	-0,4
Естонія	4,6	6,4	2,0	0,4	0,7	-3,3	-2,8	23,9	2,5
Ірландія	-0,4	-0,8	-1,0	0,3	-0,5	-2,8	-0,7	3,9	-5,1
Греція	-1,5	-2,9	0,6	0,9	-2,1	-5,7	-6,1	4,7	-5,4
Іспанія	0,9	1,2	2,3	1,8	0,4	-13,0	-4,4	6,1	1,6
Франція	3,0	1,4	2,5	2,8	3,0	4,3	-0,4	10,5	1,4
Хорватія	0,2	2,7	-1,6	1,6	0,7	0,0	-7,9	3,7	-0,5
Італія	1,0	0,6	0,8	0,7	0,7	-2,1	-1,5	5,3	-0,7
Кіпр	-1,0	0,1	1,1	-2,3	-1,3	-1,7	0,5	-5,6	-0,6
Латвія	4,6	7,3	4,1	2,0	1,3	-0,6	2,2	16,7	2,6
Литва	5,9	2,1	5,6	2,2	0,4	0,5	2,1	35,4	2,9
Люксембург	1,6	2,3	2,0	2,2	0,6	1,3	-4,8	7,4	0,4
Угорщина	6,4	6,6	6,2	6,0	0,7	2,5	0,4	31,2	2,0
Мальта	3,3	5,7	1,7	-4,4	3,9	0,9	6,6	6,4	2,0
Нідерланди	5,1	4,1	6,5	2,6	5,4	4,5	-3,0	10,6	2,7
Австрія	1,4	1,9	2,0	7,3	2,0	-5,6	-6,2	5,2	1,1
Польща	7,5	7,0	6,6	4,4	0,7	-4,7	0,0	32,8	6,2
Португалія	-0,1	0,8	2,7	-0,3	-1,1	-5,4	-8,1	4,1	-0,8
Румунія	6,4	4,8	4,4	3,5	2,8	1,4	-0,9	23,5	1,3
Словенія	3,3	1,9	3,5	-0,3	1,5	-1,7	8,1	10,6	-1,7
Словацьчина	5,2	6,5	5,9	4,7	2,7	-3,0	-4,4	25,2	1,1
Фінляндія	0,7	2,4	5,3	-0,5	2,2	3,8	-4,5	-6,8	0,2
Швеція	4,1	5,3	3,2	6,7	1,8	3,8	-5,2	13,3	3,8
Великобританія	1,3	1,3	-0,6	4,0	-0,9	4,1	2,0	5,9	0,6
Україна	10,3	15,0	8,5	8,8	4,1	6,1	11,3	30,7	6,5

Джерело: складено автором за даними [148].

Найбільше подорожчали овочі (+30,7 %), хліб та хлібопродукти (+15,0 %), а також фрукти (+11,3%). Основним драйвером продовольчої інфляції у ЄС-28 стало зростання споживчих цін на овочі на 11,3 %. При цьому у Литві, Польщі, Угорщині та Чехії овочі зросли в ціні більш, ніж на третину. На відміну від України, у Євросоюзі порівняно з минулим роком, знизилися ціни на фрукти – на 2,4 % та олії – на 3,0 %.

Економічна доступність продовольства як один із індикаторів продовольчої безпеки характеризує рівень доходів населення, який визначає реальну купівельну спроможність громадян придбавати харчові продукти. У 2010-2018 рр. зростання цін на продовольчі товари в країні відносно заробітної плати мало випереджаючі темпи, що призвело до стійкого зниження рівня економічної доступності продовольства. Однак рівень платоспроможного попиту не повністю залежить від темпів зростання цін та доходів. Доказом цьому є співвідношення витрат на продукти харчування та доходів (табл. 3.31).

Таблиця 3.31 – Аналіз економічної доступності продовольства в Україні

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6
Сукупні витрати на продукти харчування в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	1585,8	1774,0	1799,6	1914,0	2101,4	2629,5	2848,8	3419,8	3963,2
Частка витрат на продукти харчування у структурі витрат, %	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 3.31 дозволяють зробити висновок про суттєве підвищення рівня та погіршення структури витрат населення. Темпи зростання витрат у середньому на одне домогосподарство склали

16,4 % у 2018 році відносно 2017 року і 170,3 % відносно 2010 року. Витрати населення на продовольство у 2018 р. зросли на 15,9 % відносно попереднього року та на 149,9 % відносно 2010 року.

Структура споживчих продовольчих витрат домогосподарств України (рис. 3.9) порівняно з 2017 роком суттєвих змін не зазнала. Перші три позиції посідають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25 % (1008 грн на домогосподарство на місяць), хліб і хлібопродукти – 14 % (576 грн), молоко і молочні продукти – 14 % (575 гривень).

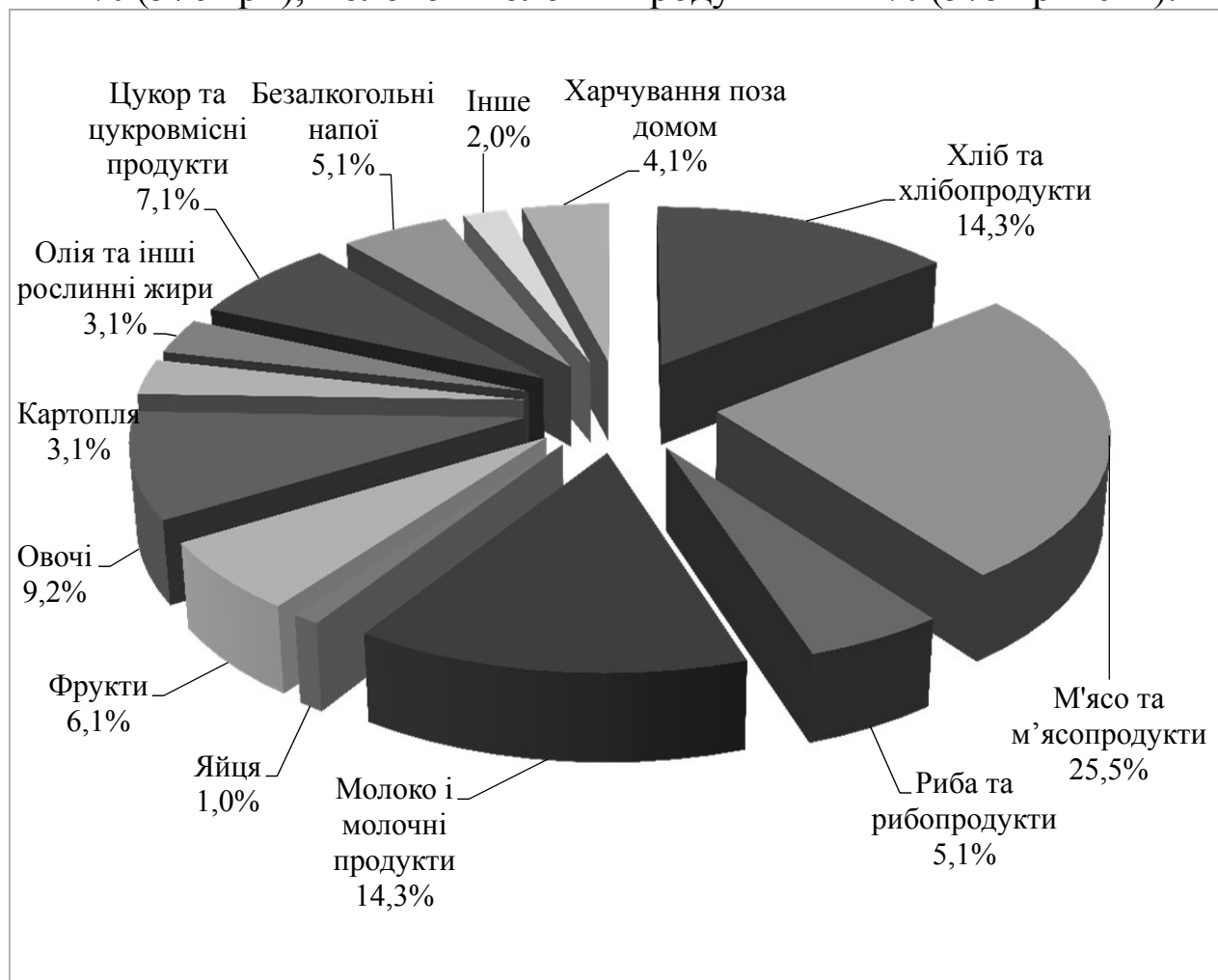

Рис. 3.9 – Структура споживчих витрат на продукти харчування в Україні у 2018 році, %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Частка витрат на придбання продуктів харчування у сукупних споживчих витратах домогосподарств у країнах світу у 2018 р. (без врахування витрат на харчування поза домом) показана на рис. 3.10.

Частка витрат на придбання продуктів харчування в Україні в 4,5 рази перевищує аналогічний показник в країнах ЄС-28, де вона в середньому становить 12,2 %: від 8,2 % у Великобританії до 27,8 % у Румунії.

На продукти харчування в Україні нині витрачається майже 80 % сукупного доходу сім'ї, тоді як у США – 10 %, країнах ЄС – 15, у Польщі – 30 %. Однак і за такої спрямованості сімейних бюджетів в Україні з розрахунку на душу населення споживається менше, ніж у країнах ЄС, – молока та яєць у 2 рази, м'яса – в 3, риби – в 4 рази [148]. Перевищення частки витрат на купівлю продовольчих товарів 50 %-ї межі свідчить про низький життєвий рівень населення і є одним із показників бідності.

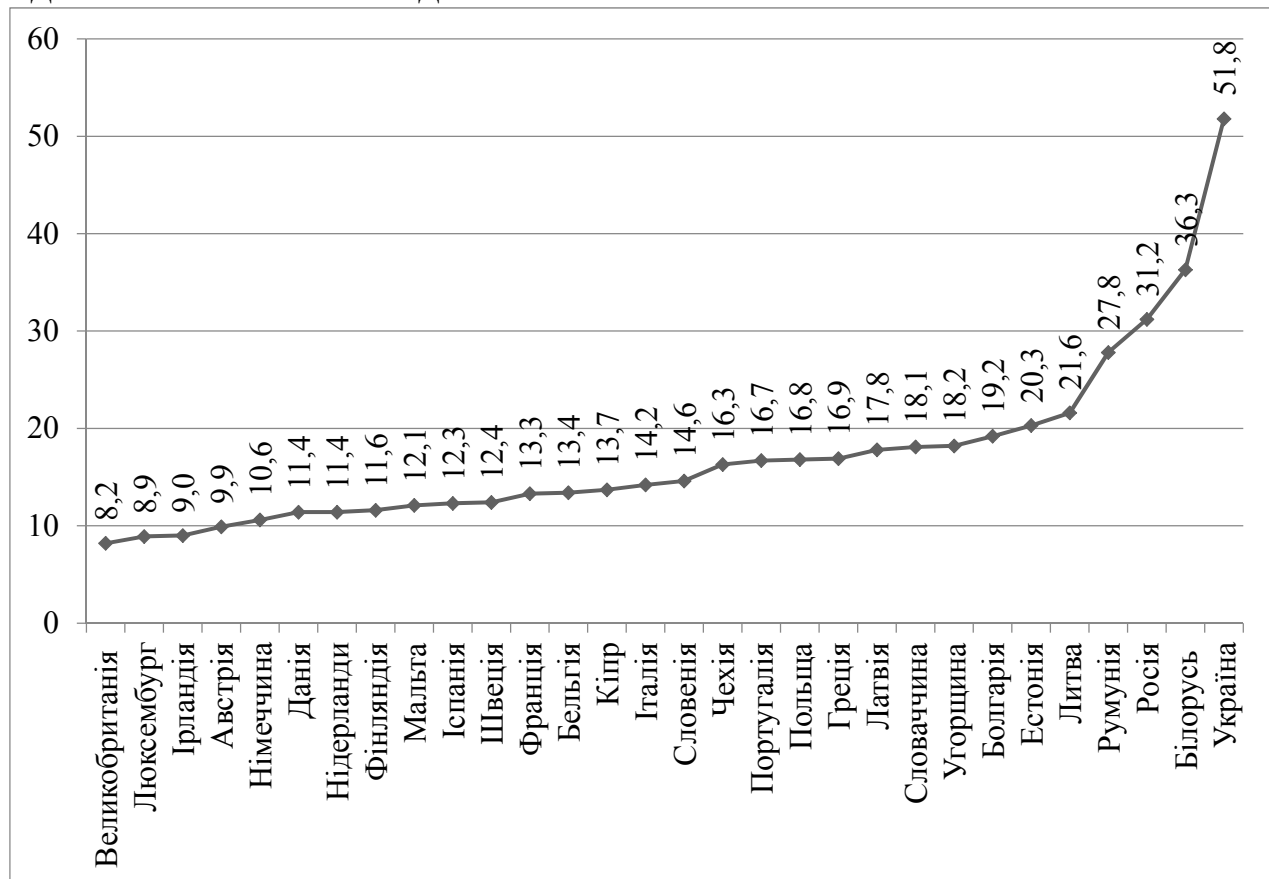

Рис. 3.10 – Частка витрат на придбання продуктів харчування у сукупних споживчих витратах домогосподарств у країнах світу у 2018 р. (без врахування витрат на харчування поза домом), %

Джерело: розраховано автором за даними [148].

У споживанні продуктів харчування продовжувала зберігатися диференціація між домогосподарствами найменш забезпеченого першого дециля, домогосподарствами з середньодушовими загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму та найбільш заможними домогосподарствами, які складають десятий дециль. Останні спрямовували на харчування, порівняно з домогосподарствами найменш забезпеченого першого дециля і домогосподарствами, середньодушові місячні загальні доходи яких нижче прожиткового мінімуму, відповідно в 1,6 та 1,5 рази меншу частку усіх су-

купних витрат (43 %), а вартість (17,4 грн) спожитих однією особою за добу продуктів була вищою відповідно в 3 та 2 рази.

Відповідно до проведеного аналізу, продовольчі потреби українського населення ще 5 років тому задовольнялися переважно за рахунок дешевих картоплі та хлібопродуктів. Однак останні 5 років навіть ця можливість була втрачена. Найбільш суттєвою проблемою продовольчої безпеки є низька купівельна спроможність населення. Українці на харчування витрачають більшу частину доходів у порівнянні з жителями економічно розвинутих країн. Не зважаючи на повне задоволення внутрішніх потреб у продовольстві за рахунок аграрного сектора та відсутність продовольчого дефіциту, в Україні споживання основних продуктів харчування знаходиться на рівні, нижчому за раціональні норми. Також причиною недостатнього споживання високоякісних харчових продуктів є зниження обсягів випуску тваринницької продукції, зростання витрат на виробництво якої призводить до підвищення цін на неї для населення. Продовольча незалежність та самозабезпеченість не дозволяють гарантувати продовольчу безпеку через низький платоспроможний попит населення, який є головною умовою достатнього споживання продовольства. Гостроту продовольчої безпеки підсилює зростання цін на продовольчі товари більш високими темпами порівняно зі зростанням доходів населення.

Тому стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки України повинно бути досягнення рівня споживання продовольства населенням на рівні економічно розвинутих країн за показниками кількості та якості харчування, економічної доступності харчування відносно загальних доходів домогосподарств.

Розділ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

4.1. Організаційно-економічний механізм формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави

В умовах зростання відкритості національної економіки проблеми гарантування продовольчої безпеки держави набувають нового якісного змісту. У відповідь на нові глобальні виклики необхідно формування системного підходу до вирішення поставлених складних завдань шляхом обґрунтування стратегії продовольчої безпеки держави на основі комплексного поєднання зусиль відповідальних органів державної влади, сільськогосподарських підприємств, громадян та інших інститутів, безпосередньо задіяних у забезпеченні стійкого стану продовольчої безпеки держави.

Стратегічним пріоритетом формування конкурентоспроможної національної економіки є гарантування продовольчої безпеки як необхідної умови забезпечення здоров'я та високого рівня життя населення. Актуальність дослідження та обґрунтування наукових підходів до розробки та реалізації стратегії продовольчої безпеки підсилюється тим, що в умовах глобалізації економіки та посилення кризових явищ світові та національні сільськогосподарські та продовольчі ринки не здатні повною мірою протистояти загрозам і ризикам без комплексних стратегічних підходів і механізмів.

Ефективна стратегія продовольчої безпеки держави дозволить створити надійне підґрунтя для стійкого розвитку відтворювальних процесів аграрних підприємств і підвищення рівня продовольчої незалежності. При цьому реалізація стратегії та моніторинг її ефективності потребує вдосконалення механізмів, формування ефективних важелів і інструментів своєчасного реагування на ризики

продовольчої безпеки та запобігання загроз.

Організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави доцільно створити відповідно до чотирьох блоків, які відповідають етапам розробки та реалізації стратегії та стратегічним завданням. Кожен блок механізму має власну інформаційно-аналітичну базу, на основі якої проводиться оцінка і аналіз поточних тенденцій та актуальної ситуації відповідно до завдань блоку, систему взаємодії між учасниками процесу забезпечення продовольчої безпеки. Для кожного блоку проектуються необхідні заходи для досягнення результатів, плануються очікувані результати від реалізації вказаних заходів та кількісні і якісні показники їх вимірювання.

Таким чином, організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки містить блок стратегічного аналізу, блок розробки стратегії, реалізації стратегії, блок моніторингу стратегії та коригування стратегічних заходів (рис. 4.1).

На рисунку стрілками показані інформаційні потоки, які супроводжують процес надання необхідних даних для проведення стратегічного аналізу тенденцій і стану продовольчої безпеки, та відображають процес інформаційної взаємодії та координації дій і функцій учасників механізму формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави.

Блок стратегічного аналізу можна вважати підготовчим при розробці стратегії. Основними завданнями даного блоку є формування інформаційно-аналітичної бази для розробки стратегії продовольчої безпеки, зокрема, оцінка стану і тенденцій продовольчої безпеки відповідно до існуючих систем показників, закріплених у офіційних методичних рекомендаціях органів державної влади і управління, а також запропонованих науковцями у досліджуваних сфері. До завдань стратегічного аналізу відноситься також оцінка загроз продовольчій безпеці на основі результатів оцінки за системою індикаторів, виявлення можливостей зовнішнього середовища, а також слабких і сильних сторін.

Вирішення вказаних завдань можливе з використанням методології стратегічного планування, зокрема, стратегічного аналізу, стратегічних карт, збалансованої системи показників та інших.

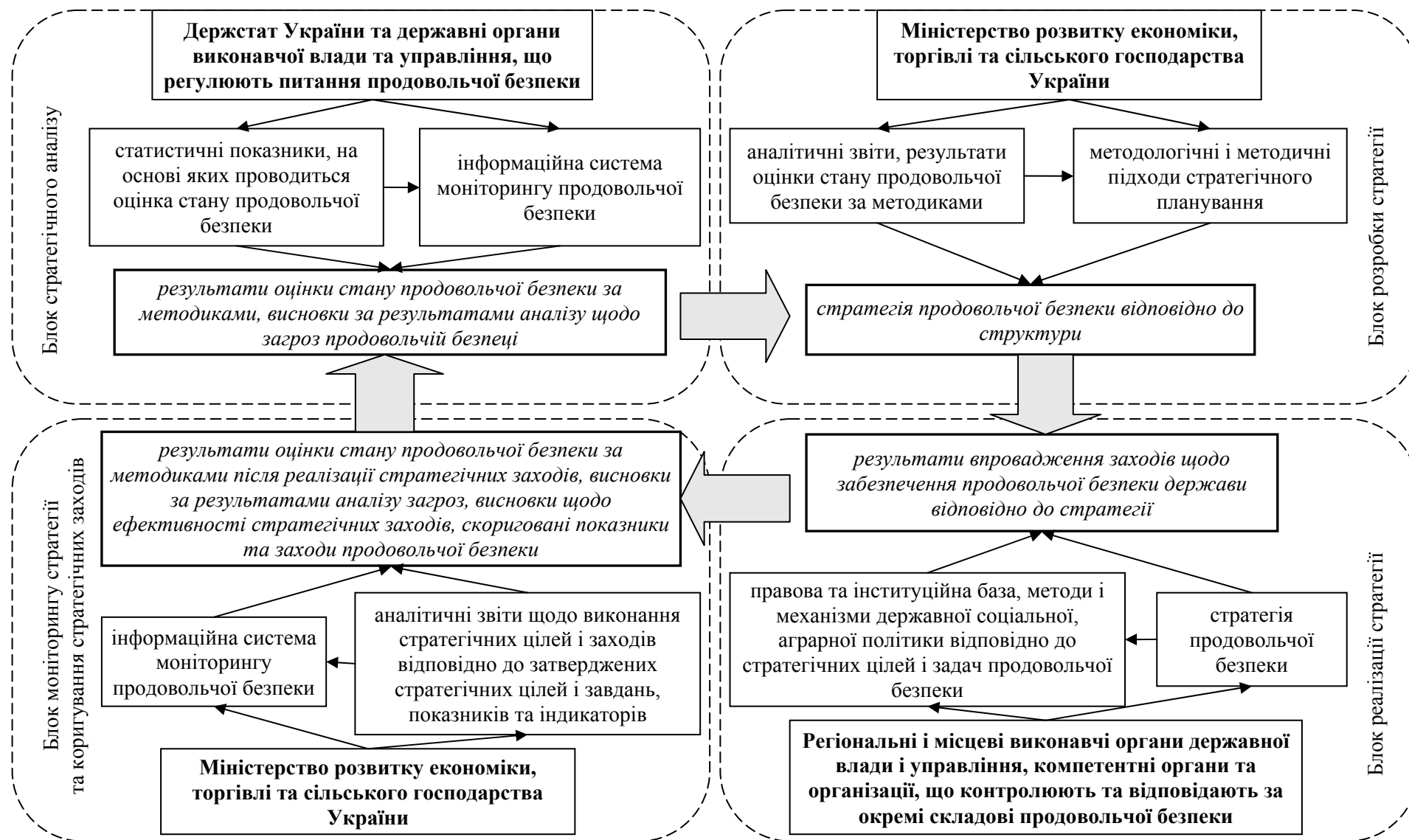

Рис. 4.1 – Організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Вхідними даними для проведення стратегічного аналізу та обґрунтування у подальшому основних стратегічних напрямів та пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки є статистичні показники, на основі яких проводиться оцінка стану продовольчої безпеки. Інструментом проведення стратегічного аналізу може бути інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки (далі – інформаційна система), яка дозволить своєчасно отримувати інформацію для аналізу і оцінки стану продовольчої безпеки та можливих загроз, формування системи показників і аналітичних звітів, а також стратегічних планів і прогнозів. Функціями інформаційної системи повинні бути збір та введення вхідних даних, аналіз, формування аналітичних звітів, зберігання результатів і надання оперативного доступу до інформації.

Необхідна для оцінки та аналізу інформація має надаватися державними органами виконавчої влади та управління, що здійснюють регулювання питань гарантування продовольчої безпеки, а також Державною службою статистики України, за відповідними запитами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Міністерство).

Результатом стратегічного аналізу буде сформована інформаційно-аналітична база щодо оцінки стану продовольчої безпеки, загроз і можливостей, сильних і слабких сторін, висновки за результатами аналізу щодо показників продовольчого забезпечення населення, ресурсного забезпечення та ефективності діяльності товаровиробників, ринкових посередників, тенденцій розвитку аграрного сектора, зовнішньоекономічної діяльності у продовольчій сфері, систем контролю якості і безпеки харчування. На основі інформаційно-аналітичної бази пропонується розробити прогноз і стратегію продовольчої безпеки.

Блок розробки стратегії передбачає на основі результатів стратегічного аналізу у вигляді аналітичних звітів, системи індикаторів продовольчої безпеки формування проекту стратегії відповідно до розробленої структури. Інструменти розробки стратегії відповідно до запропонованого механізму – методологічні і методичні підходи стратегічного планування на державному рівні. Відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, проект стратегії як планового державного документу в Україні зазвичай містить основні складові, перелік яких є досить вичерпним і його можна

застосувати як основу при розробці стратегії продовольчої безпеки на державному рівні [138]. Таким чином, представимо структуру стратегії продовольчої безпеки держави як державного документу на рис. 4.2.

Рис. 4.2 – Структура стратегії продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Обґрунтування стратегії містить такі основні підрозділи, як вступ та обґрунтування мети та підстав для розробки документа, інформація про робочу групу, яка готувала проект документу; аналіз стану і тенденцій продовольчої безпеки; стратегічний аналіз викликів та ризиків, загроз і стратегічних переваг.

У вступі зазначається мета та підстави для розробки стратегії продовольчої безпеки держави, наводяться основні терміни та визначення, розробники проекту документа, відповідальні виконавці та терміни виконання заходів. Даний підрозділ також включає інформацію щодо нормативно-правової бази розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави.

Аналіз стану і тенденцій продовольчої безпеки містить основні

результати оцінки відповідно до методик, затверджених на державному рівні. У даному розділі обов'язково повинні бути результати щодо стану аграрного сектора та його можливостей для задоволення платоспроможного попиту населення у продовольстві, результати гарантування якості та безпечності продовольства та сільськогосподарської сировини, основні показники та тенденції міжнародної торгівлі продовольством, кон'юнктури на світових продовольчих ринках, обсяги експортно-імпоротної діяльності України у аграрній та продовольчій сферах. Важливим елементом даного підрозділу стратегії має бути аналіз платоспроможного попиту населення, доходів і витрат, якості споживаних харчових продуктів, тенденцій зростання споживчих цін на продовольство на фоні зміни доходів населення.

Стратегічний аналіз викликів та ризиків, загроз і стратегічних переваг передбачає на основі первинного аналізу індикаторів продовольчої безпеки ідентифікацію загроз, сильних і слабких сторін та перспективних можливостей і напрямів укріплення продовольчої безпеки.

Розробка стратегії включає такі підрозділи, як стратегічні цілі, тактичні і операційні цілі та завдання відповідно до збалансованої системи показників, відповідність цілей стратегії продовольчої безпеки Стратегії розвитку аграрного сектора економіки та інших стратегій, система показників продовольчої безпеки та методологія їх розрахунку.

У підрозділі 2.1 документу обґрунтовуються стратегічні цілі гарантування продовольчої безпеки. Стратегічна ціль полягає у формуванні комплексу науково обґрунтованих положень, а також механізмів і заходів щодо їх практичної реалізації, спрямованих на зміцнення продовольчої незалежності за допомогою створення конкурентоспроможного на світовому ринку і екологічно безпечного аграрного виробництва.

У сфері гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні важливими є, зокрема, такі цілі:

- забезпечення високого рівня фізичної та економічної доступності для населення країни безпечних і якісних харчових продуктів в обсягах і асортименті, які необхідні для активного і здорового способу життя;
- створення умов для насичення внутрішнього продовольчого ринку якісними продуктами харчування вітчизняного виробництва

(при збільшенні частки здорового харчування і органічних харчових продуктів до 20 %);

- ефективне прогнозування і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативного впливу за рахунок формування стратегічних запасів сільськогосподарської сировини і продовольства, а також оперативного моніторингу продовольчої уразливості окремих категорій населення;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішньому, міжнародному і ринку ЄС за рахунок оптимізації використання потенціалу аграрної галузі, впровадження безвідходних та екологічно безпечних технологій з раціональним використанням ресурсів;

- формування іміджу України як суб'єкта світової економіки з ефективною системою продовольчої безпеки і національною продовольчою стратегією в сфері підвищення якості харчування і життя населення.

Тактичні цілі продовольчої безпеки пов'язані з фінансовим забезпеченням аграрної політики; соціальним забезпеченням населення; регулюванням та інфраструктурним забезпеченням внутрішнього ринку; державним управлінням та ресурсним забезпеченням продовольчої безпеки.

У наступному підрозділі зазначається відповідність вказаних цілей державним стратегіям, пов'язаним із забезпеченням продовольчої безпеки, таких як: Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року, Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року, Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року та інші; а також Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Угода про Асоціацію між Україною та ЄС.

Система показників продовольчої безпеки та методологія їх розрахунку містить перелік показників, за якими буде оцінюватись ефективність реалізації стратегії продовольчої безпеки та міра

досягнення поставлених стратегічних цілей.

Реалізація стратегії та моніторинг містить такі основні підрозділи, як механізми реалізації стратегії, деталізація плану заходів з реалізації стратегії на середньо- та короткостроковий період; система моніторингу та оцінки ефективності реалізації стратегії; інші важливі для стратегії положення і додатки.

Зокрема, у підрозділі 3.1 стратегії визначаються основні напрямки гарантування продовольчої безпеки на державному та регіональному рівнях, заходи державної аграрної політики, а також взаємопов'язані та взаємоузгоджені заходи:

- бюджетної політики (фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, компенсації капітальних витрат, субсидування витрат на відсотки за кредитами, кредитування);
- податкової політики, (податкові пільги, спрощена система оподаткування для сільськогосподарських підприємств, відстрочення податкових платежів);
- фінансової політики (лізинг, кредитування товаровиробників на пільгових умовах);
- цінової політики (ринкові, контрольні й захисні ціни, товарні й закупівельні інтервенції);
- соціальної політики (регулювання доходів населення, підтримка вразливих верств населення, підвищення доходів сільського населення, державне регулювання цін на окремі категорії продовольства, підвищення рівня життя населення, розвиток аграрної освіти, медичне та культурне забезпечення сільського населення);
- зовнішньоекономічної політики (регулювання імпорту та експорту продовольства і сільськогосподарської продукції);
- інноваційної політики (забезпечення проведення наукових досліджень, підтримка інноваційних програм розвитку аграрного сектора, підготовка фахівців).

Напрями укріплення продовольчої безпеки обґрунтовуються у сферах:

- виробництва сільгосппродукції та продовольства;
- підвищення економічної доступності продовольства для всіх груп населення;
- регулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства;
- підвищення ефективності виробництва і збуту аграрної продукції та продовольства, розвитку інфраструктури ринку;

- кооперації й інтеграції в аграрному секторі;
- розвитку науково-інноваційного потенціалу укріплення національної продовольчої безпеки.

Механізм реалізації стратегії продовольчої безпеки повинен забезпечувати досягнення цільових критеріїв, базуватися на цілях і завданнях, враховувати організаційно-економічні умови їх реалізації та включати наступні взаємопов'язані механізми:

- механізм ідентифікації, оцінки та попередження загроз продовольчій безпеці, що функціонує на основі інституційного, методологічного та інформаційного забезпечення на національному та регіональному рівнях;

- механізм нормативно-правового забезпечення національної продовольчої безпеки, що не суперечить міжнародним вимогам та забезпечує успішну та вигідну інтеграцію України у світову економічну систему;

- механізм управління та регулювання продовольчої безпеки і сталого розвитку аграрного сектора економіки, що забезпечує виконання стратегічних цілей та критеріїв на національному та регіональному рівнях.

Система моніторингу та оцінки ефективності реалізації стратегії передбачає обґрунтування програмно-технічних засобів для розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки, порядок і терміни здійснення моніторингу та перелік відповідальних виконавців і їх завдання.

Інші важливі для стратегії положення і додатки містять, зокрема, форми звітних документів, календарні плани тощо.

Головним відповідальним державним органом виконавчої влади та координатором процесу розробки стратегії продовольчої безпеки доцільно призначити Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. У процесі розробки стратегії продовольчої безпеки варто задіяти інші структурні підрозділи державних органів влади і управління, регіональні та місцеві адміністрації (рис. 4.3). Стратегічні цілі, показники і заходи повинні бути узгоджені на етапі розробки стратегії з Директоратами безпечності та якості харчової продукції, стратегічного планування та європейської інтеграції, сільського розвитку Міністерства.

Рис. 4.3 – Схема взаємодії державних, регіональних та місцевих органів виконавчої влади, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України щодо забезпечення формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави
Джерело: розроблено автором.

Для регулювання взаємодії учасників процесу розробки стратегії продовольчої безпеки, координації дій і заходів, дотримання термінів рекомендовано затвердити на законодавчому рівні Порядок розроблення стратегії продовольчої безпеки, механізмів її реалізації, тактичних та оперативних заходів із забезпечення продовольчої безпеки, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації стратегії.

Департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій, відповідно до вказаного Порядку, на основі стратегії продовольчої безпеки держави розроблюють регіональні програми продовольчої безпеки. Функції з розробки даних програм

та механізмів моніторингу і контролю їх реалізації слід передбачити в Положеннях про Департаменти агропромислового розвитку кожної облдержадміністрації.

Окремі області мають програми забезпечення продовольчої безпеки, наприклад, Запорізька та Полтавська. На сьогодні деякі програмні документи на рівні регіонів містять лише фрагментарні завдання гарантування продовольчої безпеки, зокрема, регіональні програми розвитку аграрного сектора та окремих його галузей, програми розвитку сільських територій, земельних відносин, використання та охорони земель, програми соціального розвитку, програми підтримки фермерів, розвитку інфраструктури. Наприклад, Програма підтримки агропромислового комплексу Дніпропетровської області у 2017-2021 роках (від 02.12.2016 р. № 120-7/VII; від 19.10.2018 р. № 376-14/VII), розроблена Управлінням агропромислового розвитку облдержадміністрації, містить завдання гарантування продовольчої безпеки області, доступності харчових продуктів для населення, що відповідають вимогам стандартів якості, в обсягах, не нижчих за раціональні норми споживання, необхідні для активного, здорового способу життя.

Регіональні програми продовольчої безпеки мають бути спрямовані на формування і реалізацію регіональної політики продовольчої безпеки, стимулювання нарощування обсягів виробництва продовольства підприємствами регіону, заходів підтримки місцевих товаровиробників, створення регіональних фондів продовольства та раціонального їх використання, виконання соціальних програм підтримки незахищених верств населення, вирішення локальних проблем, пов'язаних із розвитком інфраструктури продовольчого забезпечення, досягнення самозабезпечення регіону продовольчими ресурсами.

На основі регіональних програм продовольчої безпеки відповідні районні державні адміністрації формують комплекс заходів із забезпечення продовольчої безпеки на місцевому рівні, а відповідальні структурні підрозділи забезпечують внесення фактичних даних показників і індикаторів продовольчої безпеки в інформаційну систему для їх подальшої консолідації.

Результати моніторингу індикаторів і показників поточного стану продовольчої безпеки регіонів мають вноситися в інформаційну систему в оперативному режимі відповідно до розробленого календарного плану-графіку виконання робіт із моніторингу,

що має бути розміщено у додатку до стратегії продовольчої безпеки держави.

Департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій забезпечують моніторинг і контроль показників і індикаторів продовольчої безпеки згідно регіональних програм. Відділ розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки Мінекономіки на основі результатів моніторингу проводить коригування стратегічних заходів на державному рівні.

Далі розглянемо блок реалізації стратегії продовольчої безпеки, головними завданнями якого є забезпечення виконання зазначених у стратегії цілей і завдань відповідальними компетентними органами та організаціями за окремі складові гарантування продовольчої безпеки на державному та регіональному рівнях. До них відносяться, зокрема, ПАТ «Аграрний фонд», ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», Держрезерв, регіональні резерви, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та інші. Основними суб'єктами реалізації стратегії продовольчої безпеки на державному рівні є Міністерство, на регіональному і місцевому рівнях - відповідні структурні підрозділи обласних і районних державних адміністрацій, відповідальні за виконання стратегічних завдань, розробку програм регіонального розвитку відповідно до специфіки і стратегічних пріоритетів кожного регіону, а також моніторинг і контроль виконання заходів та фіксацію результатів, цільових показників і індикаторів.

Інструментами реалізації стратегії є правова та інституційна база формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки, методи і механізми державної соціальної, аграрної політики відповідно до стратегічних цілей і задач продовольчої безпеки. Результатом даного блоку є впровадження заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки держави відповідно до стратегії.

Завершальним є блок моніторингу стратегії та коригування стратегічних заходів, інформаційним забезпеченням виконання завдань якого є аналітичні звіти щодо виконання стратегічних цілей і заходів відповідно до затверджених стратегічних цілей і завдань, показників та індикаторів. Інструментом забезпечення виконання завдань даного блоку є інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки, яка дозволить проводити оперативний аналіз і оцінку стану продовольчої безпеки та своєчасно ідентифікувати

загрози. На основі системи показників і аналітичних звітів слід передбачити коригування стратегії продовольчої безпеки, цілей, завдань і стратегічних заходів.

Проведення моніторингу, відповідно до розробленого механізму формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави, покладено на відповідальні підрозділи Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, які на основі аналітичних даних інформаційної системи в оперативному режимі формує відповідні висновки щодо ефективності стратегічних заходів і пропозиції щодо коригування стратегії продовольчої безпеки.

Результатами блоку моніторингу стратегії та коригування стратегічних заходів є звіти щодо стану продовольчої безпеки за методиками після реалізації стратегічних заходів, висновки за результатами аналізу щодо загроз продовольчої безпеки, висновки щодо ефективності стратегічних заходів із забезпечення продовольчої безпеки. На основі результатів моніторингу мають бути скориговані показники та заходи продовольчої безпеки.

4.2. Інституційне забезпечення й архітектоніка інформаційної системи моніторингу стану продовольчої безпеки держави

Гарантування продовольчої безпеки державою є стратегічним пріоритетом соціально-економічної політики держави та важливим завданням, від комплексного вирішення якого залежить рівень та якість життя населення. Для ефективної розробки та реалізації стратегії продовольчої безпеки необхідна взаємоузгодженість учасників системи забезпечення продовольчої безпеки (державні органи влади і управління, відповідальні установи і організації, підприємства аграрного сектора і харчової промисловості, ринкові посередники, населення), ефективна організаційна та інформаційна взаємодія між ними. Оцінка стану продовольчої безпеки, результативності стратегічних заходів і інструментів її забезпечення, а також своєчасне реагування на виклики і загрози потребує моніторингу.

Наукові підходи до інформаційно-аналітичного забезпечення оцінки загроз продовольчій безпеці досліджували такі науковці, як

З. Бондар [8], М. Бабиш [16]. Необхідність функціонування системи моніторингу продовольчої безпеки регіону обґрунтовує у своєму дослідженні В. Проскура [148, с. 64].

Відповідно до Проекту Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України», передбачається проведення моніторингу та інформаційного забезпечення формування продовольчої безпеки. Згідно із вказаним законопроектом, моніторинг продовольчої безпеки – комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення [147].

Основними завданнями моніторингу продовольчої безпеки є:

- забезпечення оперативної оцінки поточного стану продовольчої безпеки;
- виявлення проблем у сфері продовольчої безпеки;
- оцінка існуючих і прогнозованих ризиків та загроз продовольчій безпеці;
- прогнозування стану продовольчої безпеки;
- інформаційно-аналітична підтримка заходів щодо формування продовольчої безпеки.

Моніторинг здійснюється на загальнодержавному та регіональному рівні за визначеними індикаторами продовольчої безпеки.

Моніторинг продовольчої безпеки здійснюється міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади в межах їх повноважень. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України, що формує та забезпечує реалізацію державної аграрної політики у сфері сільськогосподарства та гарантування продовольчої безпеки держави, узагальнює результати моніторингу та щороку оприлюднює їх в ЗМІ.

Моніторинг продовольчої безпеки України має достатньо сформовану на законодавчому рівні методичну та статистичну базу. Зокрема, державними органами розроблені основні показники продовольчої безпеки та методики їх оцінки, а органи державної статистики надають інформацію щодо подальшої оцінки показників та подальшої інтерпретації результатів [87; 86; 144].

Сучасні нормативно-правові акти та фундаментальні наукові праці містять показники, індикатори, методичні рекомендації з їх розрахунку та інтерпретації. Проте, дослідження питань моніто-

рингу продовольчої безпеки потребує подальших досліджень, методичних та практичних розробок. Необхідно застосування сучасних інформаційних технологій для збору, аналізу інформації та формування відповідних аналітичних звітів, прогнозів та рекомендацій щодо розробки стратегії продовольчої безпеки держави та її реалізації.

Необхідна систематизація зусиль та інформаційних ресурсів всіх учасників системи забезпечення населення продовольством, що дозволить не тільки об'єктивно оцінювати стан продовольчої безпеки в звітний період, а й розробляти стратегічні плани і прогнози та здійснювати превентивні заходи за рахунок своєчасного реагування на можливі відхилення по всіх факторам, що спливають на продовольчу безпеку. Тому вдосконалення інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки є важливим завданням.

Регулювання інформаційного забезпечення державної політики щодо продовольчої безпеки викладено у Проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України». Згідно з правовим актом, повна і достовірна інформація є умовою прийняття своєчасних і обґрунтованих рішень щодо забезпечення продовольчої безпеки [147]. Така інформація включає дані стосовно:

- державних і галузевих стандартів, норм, нормативів, у тому числі індикаторів щодо продовольчої безпеки;
- показників обсягів виробництва і реалізації на національному та регіональних рівнях життєво важливих продуктів харчування;
- рівня і динаміки цін на життєво важливі продукти харчування;
- рівня споживання життєво важливих продуктів харчування в цілому та у розрізі соціальних груп населення, динаміки змін цього рівня для виявлення тенденцій;
- стану і тенденцій розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків сільськогосподарської сировини і продовольства та окремих їх продуктових секторів;
- виконання державних та регіональних програм щодо продовольчої безпеки, а також заходів щодо продовольчої безпеки взагалі.

Порядок підготовки і надання інформації стосовно забезпечення продовольчої безпеки встановлює Кабінет Міністрів України.

Визначимо основні суб'єкти інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки та розглянемо блоки інформації, що вони надають користувачам і отримують від інших учасників

системи забезпечення продовольчої безпеки держави (рис. 4.4).

Рис. 4.4 – Суб'єкти інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором.

Ключову роль у формуванні інформації щодо аналізу та моніторингу продовольчої безпеки відіграють органи державної влади і управління, що здійснюють регулювання питань гарантування продовольчої безпеки. Основні законодавчі і правові акти, які містять положення щодо стратегічних напрямів розвитку аграрного ринку, сільськогосподарського виробництва, переробної та харчової промисловості тощо, розроблено Кабміном, Верховною Радою України. Оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відпо-

відно до методик і рекомендацій, розроблених Кабміном, Мін-економрозвитку. Норми споживання основних продуктів харчування, на основі яких робиться висновок щодо продовольчої безпеки населення, надані МОЗ України. Мінсоцполітики надає інформацію населенню щодо наявності програм продовольчої допомоги та умов її надання, та в свою чергу звітує перед іншими державними органами влади, органами статистики щодо витрат з державного бюджету на фінансування продовольчих програм населенню.

Зокрема, згідно Постанови Кабміну від 20.08.2014 р. № 459 «Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства», у сфері інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства здійснює:

- консолідацію інформації щодо стану галузей рослинництва і тваринництва та її офіційну публікацію на власному сайті;
- ведення реєстру виробників продукції галузей рослинництва і тваринництва;
- моніторинг цін на ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції (паливо, добрива, насіння тощо),
- моніторинг забезпеченості ресурсами сільськогосподарських товаровиробників;
- забезпечення проведення моніторингу національного і міжнародного аграрного та продовольчого ринків;
- інформування про роботу сучасних систем контролю безпечності та якості харчових продуктів, в тому числі на міжнародному рівні;
- надання актуальної інформації щодо заходів та програм підтримки фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, важливої правової та методичної інформації щодо регулювання їх діяльності;
- інформування щодо стану аграрної освіти і науки, напрямів наукових досліджень у аграрній сфері, розвитку сільських територій;
- створення і підтримка постійного функціонування системи інформаційного забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції;
- інформування щодо пріоритетних заходів фінансової політики в аграрному секторі (бюджетний процес, фінансування з Державного бюджету, агрострахування, кредитування, оподатку-

вання та інші важливі питання), технічної політики, регуляторної політики, технічного регулювання;

- регулювання напрямків міжнародного співробітництва, актуальних для учасників зовнішньоекономічної діяльності, зокрема порядок співробітництва з міжнародними організаціями, в тому числі фінансовими, співробітництва з СОТ, євроінтеграції, двосторонньої співпраці, отримання міжнародної технічної допомоги;

- надання інформації по актуальним стратегіям та програмам в аграрному секторі, аграрним реформам;

- надання адміністративних послуг та роботу зі зверненнями;

- надання інформації стосовно об'єктів та підприємств державної власності;

- отримання від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування необхідної інформації, документів і матеріалів, зокрема від органів статистики – статистичних даних щодо стану аграрного сектора та тенденцій його розвитку, фінансування, продовольчого забезпечення населення, експорту і імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства.

Міністерство публікує в офіційних джерелах інформації правові акти у сфері регулювання державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва.

Компетентні органи та організації, що контролюють та відповідають за окремі задачі гарантування продовольчої безпеки у сфері забезпечення державних продовольчих запасів, зокрема, ПАТ «Аграрний фонд», ПАТ «ДПЗКУ», надають інформацію щодо програм, умов та обсягів державних закупівель сільськогосподарської продукції на ринку, мінімальних та максимальних цін [131; 152]. ПАТ «ДПЗКУ» інформує постачальників сільськогосподарської продукції щодо закупівельних програм, закупівельних цін, тарифів на послуги для товаровиробників на переробку, заготівлю, зберігання, транспортування тощо; потенційних партнерів у сфері перевезень, страхування продукції та інших посередників сільськогосподарського та продовольчого ринків – інформує щодо умов співробітництва [152]. Державні корпорації, на які покладено функції регулювання аграрного ринку, надають звітну інформацію до вищестоящих органів та органів державної статистики щодо

обсягів продажу та цін сільськогосподарської продукції на внутрішній та зовнішній ринок. Державне агентство резерву України надає інформацію зацікавленим особам щодо процедур державних закупівель, плану закупівель сільськогосподарської та продовольчої продукції та умов співробітництва. Громадяни, підприємства, установи та організації мають доступ до публічної інформації, наданої Держрезервом, щодо обсягів та наявності продовольчих ресурсів [124]. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів надає актуальну інформацію щодо вимог до якості продуктів харчування, діяльності операторів ринку, інспекційних заходів, об'єктів регулювання для цілей імпорту, експорту та реекспорту, розробляє та публікує нормативно-правові акти з питань, що входять до її компетенції.

Державні та недержавні органи та організації, що здійснюють інформаційне та консультаційне забезпечення користувачів інформації та аналіз тенденцій продовольчої безпеки, мають стати основною ланкою у формуванні інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки. Дані суб'єкти консолідують інформацію щодо кон'юнктури на ринках сільськогосподарської та продовольчої продукції, обсягів та цін експорту та імпорту, обсягів виробництва та умов функціонування підприємств аграрного сектора, харчової та переробної промисловості, продовольчого забезпечення населення, якості харчування та витрат домогосподарств на продовольство. Окрім цього, науково-дослідні організації та інститути здійснюють аналіз та прогнозування стану продовольчої безпеки держави, розробляють рекомендації щодо його укріплення, напрями фінансової підтримки, вдосконалення інституційної, правової бази, для органів влади, компетентних з вирішення даних питань.

Суб'єкти господарювання у забезпеченні населення продовольством, зокрема сільськогосподарські товаровиробники, надають інформацію до органів державної статистики, яка у подальшому стає доступна користувачам, щодо асортименту, обсягів виробництва та реалізації продукції, матеріально-технічної бази (земельні ресурси, сільськогосподарська техніка та інвентар тощо) та кадрового забезпечення, обсягів використання і вартості куплених аграрними підприємствами матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб у сільському господарстві (добрив, паливно-мастильних матеріалів, кормів тощо), основних фінансово-економічних показників діяльності, експорту, імпорту, обсягів отриманої

державної фінансової підтримки. Торгові підприємства інформують щодо обсягів реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, харчові та переробні підприємства надають інформацію щодо обсягів надходження сільськогосподарської продукції для подальшої переробки, асортименту та обсягів продажу продовольства, цін тощо.

Суб'єкти інфраструктури аграрного і продовольчого ринку, в першу чергу, надають інформацію потенційним партнерам (аграрним, харчовим, переробним підприємствам), які реалізують сільськогосподарську та продовольчу продукцію, щодо обсягів та умов закупівель. Для покупців такі суб'єкти ринкової інфраструктури надають актуальну інформацію щодо наявності та цін придбання продукції. Кредитні та страхові організації надають інформацію іншим суб'єктам ринку щодо умов фінансування та співробітництва. Підприємства у сфері виставково-ярмаркової діяльності презентують основні досягнення у аграрному секторі та обслуговуючих галузях.

За статистичними даними обстеження умов життя домогосподарств, яке здійснюється на постійній основі і відповідає міжнародним стандартам, важливою інформацією для оцінки продовольчої безпеки є доходи, структура і динаміка витрат домогосподарств, обсяги споживання основних продуктів харчування.

Гарантування продовольчої безпеки держави забезпечується відповідальними органами державної влади і управління, установ і організацій та інших суб'єктів, які здійснюють формування інформаційно-аналітичної бази для виявлення загроз, оцінки та моніторингу стану продовольчої безпеки та прийняття стратегічних управлінських рішень на основі результатів моніторингу. Ефективна взаємодія вказаних учасників потребує своєчасного забезпечення інформацією для аналізу і оцінки стану продовольчої безпеки та загроз на основі системи показників, формування аналітичних звітів, необхідних для розробки подальших планів і прогнозів продовольчої безпеки на державному та регіональному рівнях.

Таким чином, національна продовольча безпека є зоною відповідальності органів державної влади і управління всіх рівнів за участю суб'єктів господарювання, задіяних у формуванні необхідної інформаційної бази для оцінки стану продовольчої безпеки та прийнятті стратегічних управлінських рішень по результатам проведеної оцінки. З метою ефективної їх взаємодії необхідно

своєчасне отримання інформації для аналізу і оцінки стану продовольчої безпеки та можливих загроз, формування системи показників і аналітичних звітів, планування і прогнозування.

Існуюча на сьогодні система моніторингу продовольчої безпеки в Україні характеризується достатньо сформованою на законодавчому рівні методичною та статистичною базою. Зокрема, Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28.04.2011 р. № 8370-1 містить статтю, присвячену моніторингу продовольчої безпеки. На державному рівні розроблені основні індикатори продовольчої безпеки та методичні рекомендації з їх розрахунку [87; 86]. Необхідні дані для обчислення індикаторів, аналізу та подальшої інтерпретації результатів надаються Державною службою статистики України. Консолідацію інформації та проведення аналітичних розрахунків забезпечує Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Проте, на сьогодні досі не сформовано єдиної інформаційної системи, яка б змогла консолідувати вхідні та вихідні інформаційні потоки в ході моніторингу продовольчої безпеки, організувати взаємоузгоджену роботу всіх учасників системи забезпечення продовольчої безпеки та систематизувати та оптимізувати державні інформаційні ресурси. Наявність подібної інформаційної системи дозволить не тільки об'єктивно оцінювати стан продовольчої безпеки у звітному періоді, а й формувати стратегічні плани і прогнози, своєчасно реагувати на можливі загрози продовольчій безпеці та здійснювати коригувальні заходи для протидії факторам негативного впливу на продовольчу безпеку. Тому важливим науковим та практичним завданням є вдосконалення інформаційно-аналітичної та методичної бази моніторингу продовольчої безпеки шляхом впровадження інформаційної системи.

Основним призначенням розробки є методична та практична реалізація інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки держави, обґрунтування стратегічних напрямів і механізмів її гарантування на всіх рівнях, розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку та галузевих стратегій розвитку. Замовниками розробки інформаційної системи можуть бути органи державного управління, які беруть участь у формуванні механізмів і інструментів регулювання функціонування продовольчого ринку, програм і прогнозів соціально-економічного розвитку, наприклад, Мінекономрозвитку. Користувачами інформаційної системи повинні

бути органи державного управління всіх рівнів, відповідальні за стратегічні заходи щодо гарантування продовольчої безпеки, торгіві, сільськогосподарські, харчові та переробні підприємства, підприємства ринкової інфраструктури.

Інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки функціонально повинна автоматизувати процес забезпечення збору, введення вхідних даних, аналізу, формування аналітичних звітів, зберігання результатів і надання оперативного доступу до інформації [96, с. 104]. Дана система має вирішувати наступні завдання:

- автоматизація процедури збору і обробки інформації про стан продовольчої безпеки, уніфікація показників і індикаторів оцінки на рівні держави та регіонів;

- обґрунтування вимог до вхідних даних, наданих відповідними суб'єктами інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки, необхідних для розрахунку показників, що характеризують стан продовольчої безпеки, та формування аналітичних звітів;

- програмно-технічна реалізація моніторингу національної продовольчої безпеки відповідно до декількох методик оцінки;

- забезпечення користувачів своєчасною інформацією про стан продовольчої безпеки на рівні держави та регіонів для своєчасного виявлення і попередження загроз, розробки стратегічних планів і прогнозів, прийняття оперативних управлінських рішень у разі погіршення ситуації;

- формування актуальних аналітичних звітів за результатами моніторингу та надання їх користувачам в електронному вигляді;

- фізичний та правовий захист даних та інформаційна безпека [96, с. 105].

Головна ціль проекту полягає у створенні практичних інструментів інформаційної підтримки моніторингу продовольчої безпеки, розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави та регіональних програм продовольчої безпеки, обґрунтування стратегічних напрямів і механізмів забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях.

Замовником розробки інформаційної системи та координатором проекту може бути Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, оскільки на нього покладено завдання формування механізмів і інструментів регулювання функціонування продовольчого ринку, стратегії, програм і прогнозів

продовольчої безпеки.

Консолідацію, обробку і аналіз інформації можуть виконувати відповідальні структурні підрозділи Міністерства. Для цього на окремі структурні підрозділи Міністерства можна покласти додаткові функції та обов'язки щодо формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки, проведення підготовчих заходів з планування, а також моніторингу і контролю результатів стратегії. Міністерство може бути оператором інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки, розробником технічного завдання на проектування інформаційної системи, а розробку і впровадження інформаційної системи може здійснювати Департамент документального забезпечення та електронних сервісів Міністерства [97, с. 105].

У проекті доцільно прийняти участь також іншим органам державного управління, установам, організаціям, які беруть участь у формуванні інформаційно-аналітичної бази оцінки і моніторингу продовольчої безпеки, обґрунтуванні порядку та вимог до форм надання вхідної інформації для проведення розрахунків, проміжних та фінальних звітів, наприклад, Державна служба статистики України, Державна митна служба України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій.

Пропонуються наступні етапи створення інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки як нової державної інформаційної системи:

- розробка концепції створення інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки та її затвердження в установленому порядку;
- забезпечення фінансування проекту;
- формування технічних вимог до функцій інформаційної системи і її компонентів;
- проведення конкурсних процедур;
- створення програмно-технічного комплексу інформаційної системи;
- проектування і розробка інформаційної системи;
- перенесення накопичених даних з діючої бази Державної служби статистики до інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки;

- впровадження інформаційної системи;
- забезпечення технічної підтримки та супроводу інформаційної системи.

Структуру проекту запропонованої інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки представлено на рис. 4.5.

Відповідно до наведеної схеми, пропонується сформувати логічну структуру інформаційної системи трьох рівнів з відповідними базами даних та програмними модулями.

Перший рівень – суб'єкти інформаційного забезпечення для проведення моніторингу продовольчої безпеки держави у автоматизованому режимі, зокрема, Державна служба статистики України, Державна митна служба України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій. Основним завданням вказаних суб'єктів є забезпечення надання вхідних даних, необхідних для розрахунку індикаторів та показників продовольчої безпеки і їх подальшого безперервного моніторингу протягом періоду реалізації стратегії відповідно до розробленого календарного плану-графіку.

Вхідними даними для проведення моніторингу та обґрунтування у подальшому основних стратегічних напрямів та пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки є статистичні показники, на основі яких проводиться оцінка її стану і тенденцій. Державна служба статистики України надає статистичні дані щодо стану аграрного виробництва, торгівлі аграрною продукцією та продовольством, споживання продуктів харчування. Державна митна служба України забезпечує статистичними даними щодо експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів інформує щодо виявлених порушень у сфері забезпечення якості продовольства. Департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій в оперативному режимі надають інформацію по фактичним показникам стану продовольчої безпеки шляхом внесення їх в інформаційну систему.

Рис. 4.5 – Інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором

Відповідальні структурні підрозділи департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій забезпечують внесення фактичних даних показників і індикаторів продовольчої безпеки в інформаційну систему для їх подальшої консолідації.

Відповідальні підрозділи суб'єктів інформаційного забезпечення моніторингу вносять фактичні значення індикаторів і показників продовольчої безпеки регіонів до інформаційної системи в оперативному режимі згідно з розробленим календарним планом-графіком проведення моніторингу, що має бути розміщеним у додатку до стратегії.

Необхідна для оцінки, аналізу та моніторингу інформація має надаватися в автоматизованому режимі за розробленими і затвердженими регламентами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Другий рівень – інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки, яку пропонується спроектувати у вигляді логічної структури для вирішення задач: моніторингу продовольчого забезпечення населення та споживання продуктів харчування, виробництва та ефективності сільськогосподарських підприємств, моніторингу продовольчої самозабезпеченості, моніторингу продовольчої незалежності.

На рис. 4.6 показано архітектуру програмного рішення, яка включає функціональні комплекси задач, прикладні підсистеми та програмно-технологічні інструменти моніторингу та стратегічного планування. Нормативно-правова база та методологія оцінки продовольчої безпеки у інформаційній системі моніторингу має бути в оцифрованому вигляді, та містити методичні рекомендації, інструкції тощо. Нормативно-правова та методична база для розрахунку показників стану продовольчої безпеки представлена основними загальнодержавними методиками (Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. № 1277, Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», Проект Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України»), а також авторськими методиками [16, с. 80; 29, с. 44; 35, с. 43; 84, с. 87; 10, с. 64; 66, с. 195; 96, с. 44].

Рис. 4.6 – Архітектоніка програмного рішення

Джерело: розроблено автором.

Інформаційна база оцінки продовольчої безпеки включає статистичні дані, зокрема, показники реалізації продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення, стану рослинництва і тваринництва, надходження продукції сільського господарства на переробні підприємства, доходів і витрат домогосподарств, споживання продуктів харчування в домогосподарствах, ринкових цін тощо; а також дані Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, аналітичних і консалтингових агентств, зокрема, баланси попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, цін на сільгосппродукцію та продовольство та інша інформація.

В результаті роботи інформаційної системи буде створена система оціночних показників, індикаторів продовольчої безпеки, що є основою для прийняття управлінських рішень.

Третій рівень – користувачі інформаційної системи моніторингу, а саме органи державного управління всіх рівнів, відповідальні за прийняття управлінських рішень та стратегічні заходи щодо гарантування продовольчої безпеки, в першу чергу, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а також департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій.

Проведення моніторингу і контролю продовольчої безпеки держави здійснюється структурними підрозділами Міністерства, які на основі сформованих аналітичних звітів інформаційної системи щодо стану продовольчої безпеки в оперативному режимі формують відповідні висновки щодо загроз продовольчій безпеці, ефективності стратегічних заходів і обґрунтовує пропозиції щодо можливого їх коригування.

Моніторинг і контроль показників та індикаторів продовольчої безпеки згідно регіональних програм повинен проводитись Департаментами агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій. Структурні підрозділи Міністерства на основі результатів моніторингу здійснюють коригування стратегічних заходів, інструментів та механізмів державної аграрної політики, цільових програм на державному рівні та погоджує їх зміну з керівництвом.

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України має реалізовувати наступні завдання в забезпеченні роботи інформаційної системи та прийняття рішень на основі результатів моніторингу продовольчої безпеки:

1. Організація та координація роботи користувачів інформаційної системи, контроль збору даних;

2. Консолідація та аналіз даних, що передбачає створення аналітичних звітів щодо стан продовольчої безпеки держави, складання продовольчих балансів для держави та регіонів, формування звітів щодо цін на продовольство та сільськогосподарську продукцію;

3. Прийняття управлінських рішень щодо розробки стратегічних заходів гарантування продовольчої безпеки та інструментів її забезпечення, а також коригування за необхідністю; формування та підтримки державних стратегічних запасів і резервів продовольства; проведення моніторингу стану продовольчої безпеки регіонів.

Доступ до інформаційної бази можливо надавати також торговим, сільськогосподарським, харчовим та переробним підприємствам, підприємствам ринкової інфраструктури. Надання інформації на даному рівні зацікавленим користувачам повинно здійснюватися при цьому в межах визначених прав доступу для окремого користувача.

Результатом проекту буде сформована інформаційно-аналітична база оцінки стану продовольчої безпеки, загроз і можливостей, сильних і слабких сторін, висновки за результатами аналізу щодо показників продовольчого забезпечення населення, розвитку аграрного сектора, сільськогосподарського виробництва та ефективності сільськогосподарських підприємств, продовольчого забезпечення населення та споживання продуктів харчування, продовольчої незалежності та самозабезпеченості. На основі інформаційно-аналітичної бази пропонується розробити прогноз і стратегію продовольчої безпеки.

Таким чином, інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки дозволить забезпечити користувачів всебічною, актуальною, своєчасною, об'єктивною інформацією про стан продовольчої безпеки держави, а також тенденції розвитку аграрного сектора, сільськогосподарського виробництва та ефективності сільськогосподарських підприємств, продовольчого забезпечення населення та споживання продуктів харчування, продовольчої незалежності та самозабезпеченості, сформувати технічну, інформаційну та методологічну основу для комплексного формування і аналізу показників продовольчої безпеки, розробити прогноз і стратегію продовольчої безпеки.

4.3. Методичні засади розробки стратегії продовольчої безпеки держави з використанням збалансованої системи показників

Дослідженню шляхів впровадження збалансованої системи показників (далі – ЗСП) у державне управління присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Вчені Р. Каплан і Д. Нортон – перші науковці, які почали використовувати для відображення причинно-наслідкових ланцюжків термін «стратегічні карти» у діяльності підприємств [64, с. 120]. Стратегічна карта (strategy map) – це односторінковий опис стратегії у вигляді набору причинно-наслідкових зв'язків. Розробка стратегічних карт для підвищення ефективності стратегічного планування на підприємстві допомагала генерувати зусилля персоналу, структурувати реалізацію стратегії. Стратегічна карта дозволяє перетворити стратегію з формального, рідко використовуваного документа, в результативний обґрунтований план [64, с. 121].

Аналіз наукових робіт з досліджуваної теми показав, що існують моделі, подібні моделям стратегічних карт, описаних Нортоном і Капланом. Їх основним призначенням є визначення оптимальних напрямів реалізації стратегії підприємств. Зокрема, можна розглянути модель Л. Мейселя, яка схожа з моделлю Д. Нортона і Р. Каплана та базується на чотирьох основних елементах: фінанси, клієнти, бізнес-процеси, навчання і розвиток. Відмінність цих моделей полягає в тому, що елемент «навчання і розвиток» в моделі Л. Мейселя охоплює блок «трудові ресурси» та включає вдосконалення набору персоналу, його мотивацію. В цілому ж модель Мейселя ідентична моделі Нортона і Каплана. Виділення окремого елемента трудових ресурсів Л. Мейсель аргументує тим, що менеджери повинні приділяти основну увагу і оцінювати ефективність діяльності не тільки підприємства в цілому, а й співробітників.

Автори К. Мак-Найр, Р. Лінч і К. Крос у своїх наукових працях розглядають модель «Піраміда діяльності компанії», яка, аналогічно названим раніше стратегічним моделям, орієнтована на споживача і виявлення причинно-наслідкових зв'язків між основною стратегією підприємства та його фінансовими показниками.

Модель «Піраміда діяльності» ґрунтується на концепції загального управління якістю і промисловими розробками, а також обліку витрат по видам діяльності в ланцюжку цінностей організації. «Піраміда діяльності» має чотирирівневу організаційну структуру та характеризує систему двостороннього зв'язку, яка необхідна для поширення ідеї корпоративної місії і стратегії на різних рівнях організаційної ієрархії.

Представлена в моделі група показників швидше відображає деякі якісні характеристики, загальні для всіх або для частини рівнів організаційної ієрархії. До цих якісних характеристик належать: задоволення споживачів, гнучкість і продуктивність, які відіграють основну роль в досягненні маркетингових і фінансових цілей організації, тобто цілей другого рівня. Вони є ланкою, що пов'язує верхні і нижні рівні піраміди. До показників четвертого рівня належать час доставки, операційний цикл і відсоток браку, залежні між собою. Зокрема, якість і час доставки прямо пов'язані з ефективністю зовнішньої діяльності підприємства, а операційний цикл і показники браку відображають ефективність його внутрішньої діяльності.

На нижньому рівні піраміди, що відповідає операційній діяльності, ефективність роботи підприємства оцінюється за короткий період часу (день, тиждень або місяць). На верхніх рівнях оцінка проводиться значно рідше з використанням переважно фінансових показників. З точки зору К. Мак-Найра і його співавторів, оцінка повинна проводитися на основі комплексної системи показників, в якій показники операційної діяльності на нижніх рівнях були б узгоджені з фінансовими показниками на верхніх рівнях. Це дозволило б топ-менеджерам підприємства визначити фактори, які впливають на отримані значення фінансових показників [128, с. 56].

Інші автори К. Адамс і П. Робертс розробили стратегічну модель EP2M (Effective Progress and Perfomance Measurement – оцінка ефективності діяльності і зростання), згідно з якою найбільш значимою є оцінка ефективності діяльності підприємства в чотирьох напрямках:

- у зовнішньому середовищі – обслуговування споживачів і задоволення попиту;
- у внутрішньому середовищі – підвищення ефективності і

продуктивності;

- зверху вниз в організаційній ієрархії – поширення і адаптація загальної стратегії організації на всі нижні рівні організаційної структури, стимулювання змін;

- знизу вгору в організаційній ієрархії – посилення впливу акціонерів і розширення свободи дій працівників [64, с. 123].

Відповідно до концепції К. Робертса і П. Адамса система оцінки діяльності підприємства має бути спрямована не тільки на реалізацію стратегії, а й корпоративної культури з її безперервним рухом вперед і розвитком. Ефективна система оцінки забезпечує дієвий контроль і швидкий зворотній зв'язок [65, с. 84].

Російські фахівці приділяють увагу використанню ЗСП на рівнях муніципального та державного управління. Зокрема, С. Андріянов пропонує інноваційну модель системи стратегічного управління, яка враховує особливості соціально-економічного управління малим містом та оснований на застосуванні ЗСП [5, с. 44]. Інший автор М. Садковський пропонує побудову ЗСП для наукограду [163, с. 61].

У роботах таких авторів, як І. Закіров, І. Тажитдінов, В. Казаков [54, с. 254], Т. Єрмакова [50, с. 30] та А. Іванов [59, с. 11] формування ЗСП муніципального утворення розглядають як інструмент реалізації стратегії територіального розвитку.

У дослідженні В.Д. Андріанова запропоновано розробити ЗСП для управління економічними процесами у режимі саморегуляції на рівні держави – систему збалансованих соціально-економічних показників сталого розвитку [6, с. 54]. Основна проблема при створенні такої системи, на думку автора, полягає у визначенні оптимальних значень показників та побудові механізмів їх постійного моніторингу, системи зворотного зв'язку, корегуванні показників, що забезпечують рівновагу системи.

Особливості регіонального стратегічного управління за допомогою збалансованої системи показників розкрито у праці Н. Ларіонової [77, с. 136]. Окремі вчені досліджували можливості застосування ЗСП для розробки стратегії розвитку господарських комплексів, зокрема, С. Китаєв використовував стратегічні карти для розвитку логістичної інфраструктури ринку зерна [69]. Автори Е. Зверєва, М. Беляєва, Т. Наркевська реалізували формування стратегічної карти стійкого розвитку лісового комплексу регіону

[58, с. 53]. Формування системи збалансованих показників також передбачено і для оцінки результативності реалізації регіональних інвестиційних стратегій у дослідженнях О. Федулової, Н. Ощепкової [197, с. 253].

Українські науковці Т. Пахомова та І. Храмцова розглядають теоретичні підходи до використання ЗСП як інструменту контролінгу в системі регіонального управління та відзначають, що ЗСП забезпечує цілісний погляд на процеси реалізації регіональних стратегій розвитку [134, с. 68]. Л. Приходченко досліджує особливості застосування ЗСП для оцінювання ефективності державного управління як на рівні діяльності окремих працівників, груп так і всієї установи шляхом порівняння поточних показників із запланованими [143, с. 79]. Автори методичного посібника [195, с. 23] висвітлюють сутність, методологію, методику та практику управління за результатами діяльності в органах місцевого самоврядування. Підкреслюється, що застосовувані показники мають бути узгоджені з вже чинними показниками результативності роботи на місцевому та на національному рівні.

Таким чином, можна зробити висновок, що універсальність та цільова спрямованість збалансованої системи показників дозволяє застосовувати її для вирішення широкого кола наукових і практичних завдань стратегічного планування на різних рівнях. Враховуючи складність та багатоаспектність продовольчої безпеки держави, її залежність від багатьох макро- та мікроекономічних факторів, доцільно запропонувати для розробки стратегії продовольчої безпеки застосування збалансованої системи показників.

На основі аналізу існуючих моделей стратегічних карт можна зробити висновок про те, що ідеї Р. Каплана, Д. Нортон та інших вчених, що займалися цим питанням, спрямовані на вирішення наступних питань:

1. Наглядне представлення стратегії.
2. Визначення причинно-наслідкових зв'язків між основними факторами, що формують цінність.
3. Об'єднання ключових факторів формування цінності.

Таким чином, ефективність застосування принципів і підходів збалансованої системи показників на загальнодержавному рівні не викликає сумнівів. Реалізація моделі стратегічних карт показала результати під час стратегічного планування розвитку окремих

регіонів Європи та країн СНД [76, с. 88].

Концепція збалансованої системи показників (Balanced Scorecard, BSC) – один із найефективніших інструментів стратегічного управління, авторами якої є американські вчені Р. Каплан і Д. Нортон на початку 1990-х рр. і отримала подальший розвиток в їх наукових працях і наукових працях інших зарубіжних вчених-економістів [65, с. 49; 31, с. 80]. Успішність даної концепції неодноразово підтверджена практичними результатами діяльності підприємств у розвинених економічних країнах Європи і світу. Сьогодні наукові підходи стратегічного менеджменту із застосуванням збалансованої системи показників мають міжнародне визнання.

Відповідно до традиційних положень концепції збалансованої системи показників, формування та розробка системи показників здійснюється у розрізі складових (фінансова, клієнтська, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток персоналу) та складається з наступних етапів:

- виявлення ключових проблем, пов'язаних з реалізацією існуючої стратегії, та визначення стратегічних цілей діяльності організації, які спрямовані на виокремлення у загальній стратегії переліку конкретних цільових установок стосовно конкретних складових ЗСП;

- складання стратегічної карти, що являє собою графічний документ із зображеними причинно-наслідковими зв'язками між окремими стратегічними цілями діяльності організації, та будується у вигляді блок-схеми із стратегічними цілями, представленими у вигляді окремих блоків, і причинно-наслідковими зв'язками між ними у вигляді стрілок;

- обґрунтування цільових показників для відображення змісту поставлених стратегічних цілей та визначення критеріїв їх досягнення, при цьому кожній стратегічній цілі, згідно з традиційною концепцією ЗСП, відповідає від двох до чотирьох цільових показників;

- обґрунтування критеріїв досягнення цільових показників, які мають бути досяжними та реалістичними виходячи з ситуації, що склалася на момент розробки стратегії, оскільки тільки після визначення критерію досягнення цільового показника стратегічна ціль вважається заданою;

- розробка стратегічних заходів для подальшої конкретизації стратегічних цілей та формування взаємозв'язку стратегії з тактичними завданнями відповідальних виконавців та структурних підрозділів організації, таким чином перетворюючи стратегію в механізм її реалізації і контролю.

Розробка ЗСП як правило починається з обґрунтування її фінансової складової і закінчується формуванням складової навчання і розвитку персоналу.

Отже, концепція збалансованої системи показників є ефективним аналітичним інструментом стратегічного управління комерційною організацією (підприємством, фірмою, компанією, бізнес-одиницею) в умовах сучасної ринкової економіки. При цьому результативність ЗСП у стратегічному плануванні доведена і в практичній діяльності підприємств державного сектору та некомерційних організацій, окремих галузей національного господарства, регіонів і держави в цілому з урахуванням їх особливостей. Тактичні аспекти концепції ЗСП базуються на побудові взаємозв'язку з бюджетним плануванням і контролем, а також аналізом стратегічних складових господарської діяльності комерційних організацій на основі ЗСП. Таким чином, застосування концепції ЗСП для розробки теоретико-методологічних підходів до формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки на загальнодержавному рівні є перспективним завданням, що може дати високі результати.

Представимо процес формування ЗСП продовольчої безпеки у вигляді матриці $ZSP = [A_{ij}]$, де A_{ij} – елемент матриці, j – порядковий номер етапу розробки стратегічної карти, $j = \overline{1, m}$, i – порядковий номер складової ЗСП, $i = \overline{1, n}$.

Складові ЗСП продовольчої безпеки доцільно розробити таким чином, щоб вони відповідали інструментам реалізації стратегії у розрізі складових продовольчої безпеки (виробництво, ринок, ресурси, споживання) [241, с. 10]. Тому визначимо складові стратегічної карти наступним чином:

1. Фінансове забезпечення аграрної політики;
2. Соціальне забезпечення населення;
3. Інфраструктурне забезпечення внутрішнього ринку;
4. Державне управління та ресурсне забезпечення продовольчої безпеки.

Етапи розробки ЗСП продовольчої безпеки визначимо наступ-

ним чином:

1. Визначення стратегічних цілей забезпечення продовольчої безпеки держави
2. Побудова стратегічної карти продовольчої безпеки
3. Обґрунтування значень цільових показників і визначення критеріїв їх досягнення
4. Розробка стратегічних заходів по кожній складовій ЗСП продовольчої безпеки.

Розглянемо детальніше процеси розробки складових ЗСП.

Формування складових системи збалансованих показників продовольчої безпеки починається з визначення ключової стратегічної цілі на основі виявлених проблем, та її розподілу на уточнені стратегічні цілі по кожній складовій. Ключова стратегічна ціль пов'язана з прийнятою стратегією та розкриває цілі, які мають бути поставлені в межах кожної складової продовольчої безпеки для забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки та створення передумов для її підтримання на достатньому рівні. Конкретизовані стратегічні цілі відповідають подальшим стратегічним напрямам реалізації стратегії продовольчої безпеки по кожній її складовій. Побудова стратегічної карти здійснюється на основі виявлених конкретизованих стратегічних цілей в межах кожної складової системи збалансованих показників. На карті зображується перелік цілей та взаємозв'язок між ними, а також результуючий вплив на складову ЗСП.

Зупинимось детальніше на формуванні конкретизованих стратегічних цілей, які складають основу майбутньої стратегічної карти. Дослідження, присвячені оцінюванню стану продовольчої безпеки в Україні [95, с. 45], дозволяють встановити такі стратегічні пріоритети: подолання кризових явищ; підтримання стійкого стану; розробка напрямів щодо укріплення стану.

Подолання кризових явищ – це пріоритетний стратегічний напрям, відповідно до якого основним завданням має бути перетворення негативних показників продовольчої безпеки в позитивні. В межах цього напрямку варто зосередитися на найбільш вузьких ланках продовольчої безпеки, що мають критичні значення показників та індикаторів.

Підтримання стійкого стану – це пріоритетний стратегічний напрям, що має на меті головне завдання укріплення існуючого

потенціалу продовольчої безпеки держави. Необхідно приділити увагу побудові ефективної системи моніторингу та управління ризиками продовольчої безпеки на державному рівні.

Розробка напрямів щодо укріплення стану продовольчої безпеки є пріоритетним стратегічним напрямом, при успішній реалізації якого стратегічні заходи в межах кожної складової збалансованої системи показників спостерігається мають максимальний довгостроковий ефект. Він проявляється, зокрема, у стабільному зростанні значень показників продовольчої безпеки та факторів, що на неї впливають.

Розробка прогнозних значень показників може здійснюватись методом екстраполяції, наприклад, методом найменших квадратів.

Перейдемо до побудови системи збалансованих показників продовольчої безпеки держави.

Перша складова системи збалансованих показників – аграрна політика у контексті забезпечення продовольчої безпеки, формування якої передбачає визначення ключової стратегічної цілі та її окремих конкретних цілей нижчого рівня. Ключова стратегічна ціль фінансового забезпечення формування аграрної політики для забезпечення продовольчої безпеки пов'язана з вирішенням пріоритетної стратегічної проблеми та полягає у наступному: які цілі необхідно поставити перед аграрним виробництвом для забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки та створення передумов для її підтримання на достатньому рівні.

При цьому необхідно враховувати два аспекти стратегічних фінансових цілей у забезпеченні аграрної політики: по-перше, вони мають бути спрямовані на підвищення інвестиційної привабливості та збільшення основних показників ефективності роботи підприємств аграрного сектора, що дозволить реалізувати стратегічний потенціал і сформуванати надійну базу для підтримання достатнього рівня продовольчої безпеки у довгостроковій перспективі, а по-друге, вони визначають цілі, показники і результати, очікувані від реалізації інших складових стратегічної карти продовольчої безпеки.

Стратегічні фінансові цілі є залежними одна від одної та тісно взаємопов'язані між собою. Причинно-наслідкові зв'язки між окремими стратегічними фінансовими цілями відображаються в стратегічній карті фінансового забезпечення аграрної політики, яка є складовою загальної стратегічної карти. Фрагмент стратегічної карти

продовольчої безпеки – розроблена стратегічна карта для фінансового забезпечення аграрної політики показана на рис. 4.7.

Рис. 4.7 – Стратегічна карта фінансового забезпечення аграрної політики (фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки)

Джерело: розроблено автором.

На основі розробленої стратегічної карти фінансового забезпечення аграрної політики побудуємо збалансовану систему показників з обґрунтуванням їх цільових значень, спираючись на проведені дослідження [96, с. 46] (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Стратегічні фінансові цілі та цільові показники аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки

Стратегічні фінансові цілі аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки	Стратегічні пріоритети		
	Подолання кризових явищ	Підтримання стійкого стану	Розробка напрямів щодо укріплення стану
Розробка напрямів оптимального використання активів та інвестицій сільськогосподарськими підприємствами	Обсяги і темп зростання прямих іноземних інвестицій	Чистий грошовий потік інвестиційних проектів	Показники фінансової стійкості підприємств Рівень рентабельності інвестицій
Державна підтримка і фінансування сільськогосподарських товаровиробників	Суми цільового фінансування Суми компенсації процентних ставок за кредитами	Показники податкового навантаження	Показники ефективності використання цільових коштів
Фінансування оновлення основних фондів аграрних підприємств	Суми цільового фінансування	Показники виробничого навантаження технічного парку	Показники економічної ефективності використання технічного парку
Зниження витрат та підвищення рівня рентабельності аграрних підприємств	Виручка від реалізації продукції Собівартість продукції	Чистий прибуток	Рівень рентабельності виробництва
Розробка напрямів управління фінансовими ризиками сільськогосподарських підприємств	Показники кількості застрахованих підприємств та страхових сум	Суми отриманих страхових відшкодувань на погашення збитків	Показники ліквідності та платоспроможності аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором з урахуванням [33, с. 102].

Проілюструємо на практичному прикладі окремі цільові показники аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних фінансових цілей та стратегічних пріоритетів у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2 – Окремі фактичні та прогнозні цільові показники аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки

Цільові показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство, млрд грн	18	29	50	63	72	84	96	108	120	133
Рівень рентабельності інвестицій в аграрне виробництво, %	116	348	181	124	215	230	246	261	276	291
Вартість основних засобів сільгосппідприємств, на початок року, млрд грн	156	171	210	270	290	325	360	394	429	464
Обсяг виробництва продукції сільського господарства, млрд грн	371	544	638	708	834	941	1048	1154	1261	1368
Чистий прибуток сільськогосподарських підприємств, млрд. грн.	21	102	90	78	120	139	159	179	198	218
Рівень рентабельності аграрного виробництва, %	9	30	26	19	30	33	37	41	44	48

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Важливим аспектом при обґрунтуванні стратегічних цілей фінансового забезпечення аграрної політики є вибір стратегічних пріоритетів на основі попереднього стратегічного аналізу. Якщо пріоритетним є подолання кризових явищ продовольчої безпеки, то першочерговим завданням має бути максимальне залучення коштів у аграрний сектор в рамках кожної стратегічної фінансової цілі, тобто зосередження на генеруванні максимального фінансового потоку аграрних підприємств.

У разі стратегічного пріоритету підтримання стійкого стану продовольчої безпеки грошового потоку буде недостатньо, тому необхідно звертати увагу на співвідношення грошових надходжень та витрат.

При розробці стратегічних напрямів щодо укріплення стану продовольчої безпеки, окрім вище названих, необхідно аналізувати відносні показники економічної ефективності використання основних фондів, власних та залучених коштів аграрних підприємств одночасно з показниками продовольчої безпеки.

При цьому напрями оптимального використання активів та інвестицій сільськогосподарськими підприємствами залежать від

прямих іноземних інвестицій; показників ефективності інвестиційних проектів, фінансової стійкості підприємств, рентабельності інвестицій.

Стратегічна ціль державної підтримки і фінансування сільськогосподарських товаровиробників у збалансованій системі показників відображається у вигляді обсягів цільового фінансування, пільгового кредитування, податкового навантаження, ефективності використання цільових коштів.

Стратегічна ціль оновлення основних фондів охоплює такі показники, як обсяги цільового фінансування, навантаження, ефективності використання відповідно до встановлених стратегічних пріоритетів продовольчої безпеки.

Зниження витрат та підвищення рівня рентабельності аграрних підприємств залежить від фінансових результатів їх роботи (виручка, собівартість, прибуток).

Напрями управління фінансовими ризиками сільськогосподарських підприємств враховують показники страхування аграрних підприємств, отриманих страхових відшкодувань на погашення збитків, ліквідності та платоспроможності аграрних підприємств.

На основі розробленої системи стратегічних фінансових цілей аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки та цільових показників доцільно встановити критерії їх досягнення. Надалі можливо перейти до розробки стратегічних заходів фінансового забезпечення аграрної політики у контексті продовольчої безпеки, які мають бути спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів, державних проектів і програм та інших заходів, які потребують масштабного фінансування за рахунок коштів інвесторів та держави.

Складова соціального забезпечення населення має бути спрямована на підтримання економічної доступності продовольства для населення та забезпечення платоспроможного попиту, яка в свою чергу залежить від цін на продовольчі товари та реальних доходів споживачів. У цьому полягає залежність стратегічних цілей продовольчої безпеки від соціального забезпечення населення.

Причинно-наслідкові зв'язки між окремими стратегічними соціальними цілями показано в стратегічній карті соціального забезпечення населення, яка є складовою загальної стратегічної карти. Фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки – розроблена стратегічна карта для соціального забезпечення населення показана на рис. 4.8.

**Рис. 4.8 – Стратегічна карта соціального забезпечення
(фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки)**

Джерело: розроблено автором.

Обґрунтування стратегічних пріоритетів соціального забезпечення населення у контексті розробки стратегії продовольчої безпеки базується на подоланні кризових явищ; підтриманні стійкого стану та розробці напрямів щодо укріплення стану. На основі розробленої стратегічної карти соціального забезпечення населення доцільно представити систему цільових показників та обґрунтувати критеріїв їх досягнення [96, с. 47] (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Стратегічні цілі та цільові показники соціального забезпечення продовольчої безпеки

Стратегічні пріоритети	Стратегічні цілі соціального забезпечення продовольчої безпеки				
	Державне регулювання цінової політики на ринку сільсько-господарської продукції та продовольства	Розробка напрямів реалізації соціальної політики та адресної допомоги окремим верствам населення	Розробка системи моніторингу економічної доступності продуктів харчування та інших показників, що характеризують споживання продовольства населенням	Створення на державному рівні системи забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва	Формування стратегічних запасів держави з метою регулювання ціноутворення на ринку
Подолання кризових явищ	Ціни на продукти харчування	Суми державної підтримки окремих верств населення	Соціальні гарантії у сфері доходів і споживання	Контроль дотримання виробниками та продавцями вимог до якості сировини та продуктів	Обсяги запасів сільськогосподарської продукції і продовольства відповідно до вимог законодавства
Підтримання стійкого стану	Ціни на продукцію сільського господарства	Соціальні стандарти	Показники рівня життя населення		
Розробка напрямів щодо укріплення стану	Ціни на ресурси для сільськогосподарського виробництва	Показники зайнятості населення	Доходи, витрати населення, їх структура і співвідношення		

Джерело: розроблено автором з урахуванням [33, с. 102].

Проілюструємо на практичному прикладі окремі цільові показники соціального забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів у табл. 4.4.

**Таблиця 4.4 – Окремі фактичні та прогнозні цільові показники
соціального забезпечення продовольчої безпеки**

Цільові показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами, % до попереднього року	124	155	109	112	123	125	126	127	129	130
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	9	9	9	10	10	11	11	12	12	13
Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві, грн.	2476	3140	3916	5761	6039	6881	7724	8566	9408	10250
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	4049	4952	4718	5710	5984	6429	6874	7319	7764	8209
Сукупні витрати на продукти харчування в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	2101	2630	2326	2909	3040	3262	3483	3705	3926	4148

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

За даними представленої системи стратегічних цілей соціального забезпечення продовольчої безпеки можна зробити висновок, що для подолання кризових явищ подальші стратегічні цілі державного регулювання цінової політики мають враховувати ціни на продукти харчування. Підтримання стійкого стану продовольчої безпеки можливе за умови регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. Подальше укріплення потребує регулювання цін на ресурси аграрного виробництва, адже вони є початковою ланкою в ланцюжку формування собівартості продукції сільськогосподарських товаровиробників та цін на продукти харчування для кінцевого споживача.

Стратегічним цілям соціальної політики та адресної допомоги варто приділити увагу при необхідності подолання кризових явищ, де основним інструментом на загальнодержавному рівні залишається надання фінансової допомоги найменш захищеним групам населення. У разі підтримання стійкого стану продовольчої безпеки розглянута стратегічна ціль має спиратися на систему соціальних

стандартів та їх підтримання. Соціальні стандарти – це система офіційно встановлених державою соціальних нормативів (обов'язків держави) стосовно задоволення соціальних потреб громадян. Основні елементи соціальних стандартів – обов'язковість і загальнодоступність освіти, недопущення примусової праці, гарантування належних умов праці, її тривалості, оплати, мінімальний розмір заробітної плати, прожитковий мінімум. Укріплення стану продовольчої безпеки у подальшому потребує стабільної зайнятості населення.

Стратегічна ціль моніторингу та підтримання економічної доступності при подоланні кризових явищ має спиратися на основні стратегічні пріоритети, які зосереджені на соціальних гарантіях малозабезпеченим у сфері доходів та споживання, а саме: прожитковий мінімум; межа малозабезпеченості; мінімальний споживчий бюджет; вартість продовольчого кошика; рівень мінімальної зарплати; мінімальна пенсія, мінімальна стипендія, розмір соціальних допомог та інші. Підтримання стійкого стану продовольчої безпеки неможливе без урахування показників рівня життя населення, таких, як реальні доходи населення та залежні від них індекси споживчих цін та вартості життя; розподіл населення за рівнем сукупного доходу на одну особу та інші. Напрями державної політики щодо укріплення стану продовольчої безпеки повинні ґрунтуватися на показниках обсягів та структури доходів і витрат населення на споживання матеріальних благ, зокрема: грошові доходи населення, у тому числі на одну особу; середньомісячна заробітна плата; середній розмір пенсій, стипендій, допомог; натуральні доходи населення; витрати населення, в тому числі на одну особу; структура доходів і витрат населення. Вказані показники є частиною ЗСП для відповідної стратегічної карти.

При створенні на державному рівні системи забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва як стратегічної цілі соціального забезпечення продовольчої безпеки до ЗСП варто включити показники в сфері контролю дотримання виробниками та продавцями вимог до якості й безпечності сировини та продуктів харчування на державному рівні.

Стратегічна ціль формування стратегічних продовольчих запасів держави з метою регулювання ціноутворення на ринку має основні показники – обсяги запасів сільськогосподарської продукції і продовольства відповідно до вимог законодавства для кожного з

представлених стратегічних пріоритетів.

Складова регулювання внутрішнього ринку та інфраструктурного забезпечення у ЗСП продовольчої безпеки орієнтована на мінімізацію витрат у логістичному ланцюгу з метою забезпечення ринкового регулювання ціноутворення на продовольство в країні. Фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки – розроблена стратегічна карта для регулювання та інфраструктурного забезпечення внутрішнього ринку представлена на рис. 4.9.

Рис. 4.9 – Стратегічна карта регулювання внутрішнього ринку та його інфраструктурного забезпечення (фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки)

Джерело: розроблено автором.

На основі розробленої стратегічної карти регулювання та інфраструктурного забезпечення внутрішнього ринку доцільно представити систему цільових показників та обґрунтувати критеріїв їх досягнення [96, с. 47] (табл. 4.5).

**Таблиця 4.5 – Стратегічні цілі та цільові показники
регулювання внутрішнього ринку та забезпечення
його інфраструктури**

Стратегічні пріоритети	Стратегічні цілі регулювання внутрішнього ринку та забезпечення інфраструктури			
	Розробка та впровадження системи управління ринковими ризиками	Створення системи логістики і ринкової інфраструктури для сільгосп-підприємств	Розробка заходів із зниження витрат у межах логістичної системи збуту продовольства на внутрішньому ринку	Розробка і реалізація системи моніторингу та прогнозування ринку сільгосп-продукції та продовольства
Подолання кризових явищ	Показники ефективності державної фінансово-кредитної політики	Кількість заготівельно-збутових підприємств та оптових продовольчих ринків	Кількість транспортних підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, торгових домів, виставок, ярмарок, роздрібних торгових підприємств	Наявність державних аналітичних центрів, науково-дослідних установ тощо
Підтримання стійкого стану	Ціни на аграрну продукцію і продовольство. Обсяги внутрішньої та зовнішньої торгівлі сільгосп-продукцією та продовольством	Кількість логістичних терміналів, оптових і оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції, бірж	Кількість сільськогосподарських підприємств у регіоні та їх розподіл за розмірами і обсягами виробництва	
Розробка напрямів щодо укріплення стану	Показники торгівлі заготівельно-збутових підприємств та оптових продовольчих ринків	Кількість складів, сховищ та інших об'єктів інфраструктури для зберігання сільськогосподарської продукції в регіонах	Показники біржової діяльності (кількість укладених угод, товарооборот та інші)	Наявність спеціальних служб, які б забезпечували всіх учасників ринку, державні органи управління оперативною та достовірною інформацією про стан кон'юнктури ринку та тенденції її розвитку

Джерело: розроблено автором з урахуванням [173, с. 128].

Проілюструємо на практичному прикладі окремі цільові показники інфраструктурного забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів у табл. 4.6.

Таблиця 4.6 – Окремі фактичні та прогнозні цільові показники регулювання внутрішнього ринку та інфраструктурного забезпечення продовольчої безпеки

Цільові показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Валова додана вартість (основні ціни), млрд грн	161	240	280	305	363	409	456	502	549	595
Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції	142	139	114	121	129	132	134	136	138	141
Експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції, млн. дол. США	16669	14563	15282	17757	16277	16281	16286	16291	16296	16301
Експорт харчових продуктів, млн дол. США	3096	2468	2450	2827	2242	2028	1815	1601	1387	1174

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

На основі розробленої системи стратегічних цілей регулювання внутрішнього ринку та його інфраструктурного забезпечення для стратегії продовольчої безпеки можна стверджувати, що система управління ринковими ризиками з метою подолання кризових явищ має орієнтуватися на показники ефективності державної фінансово-кредитної політики (темпи інфляції, курси валют). За умови регулювання цін на аграрну продукцію і продовольство та обсягів торгівлі ними можливо підтримання стійкого стану продовольчої безпеки. А подальше укріплення стану продовольчої безпеки потребує створення системи та ефективної діяльності заготівельно-збутових підприємств, оптових продовольчих ринків, – тобто тих суб'єктів ринку, які відповідальні за зберігання та реалізацію крупних партій продовольства та сировини.

Для створення системи логістики і ринкової інфраструктури при реалізації стратегічних пріоритетів подолання кризових явищ необхідно здійснювати планування та моніторинг кількості заготівельно-збутових підприємств та оптових продовольчих ринків.

Підтримання стійкого стану продовольчої безпеки не можливе без достатньої кількості терміналів, оптових і оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції, бірж (товарних, товарно-сировинних, аграрних, універсальних тощо). А напрями укріплення продовольчої безпеки базуються на достатній кількості складів, сховищ та інших об'єктів інфраструктури для зберігання сільськогосподарської продукції в регіонах.

Підтримання стійкого стану має враховувати забезпеченість об'єктами інфраструктури для підтримання функціонування ринку сільськогосподарської продукції і продовольства, зокрема, оптових ринків, товарних бірж тощо. Актуально створення одного або декількох логістичних терміналів – сучасних логістичних платформ, обладнаних з урахуванням передового світового досвіду. Логістична платформа розглядається як споруда з низькотемпературними складами та зоною передпродажної підготовки продукції – один із перспективних напрямків розвитку інфраструктури ринку і дає змогу здійснювати приймання, зберігання, мийку, калібрування, фасування, формування уніфікованих товарних партій і підготовку продукції до подальшого транспортування. Логістичний термінал призначається для зберігання товарів різних груп і за своєю структурою поділений на зони.

Розробка напрямів щодо укріплення стану продовольчої безпеки потребує створення сучасних потужностей для зберігання продовольства (складів, сховищ тощо), які мають нівелювати циклічність врожайних та неврожайних років, забезпечити стабільність цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство, зменшити рівень цінових коливань на неї. Нарощування потужностей для зберігання сільськогосподарської продукції є перспективним, оскільки являється одним із елементів логістики. Реалізація відповідних проектів дасть змогу збільшення можливості щодо зберігання продукції та підвищення спроможності суб'єктів господарювання до створення додаткової вартості і конкурентоспроможності, а отже, підтримання стійкого стану продовольчої безпеки на стратегічному рівні.

Реалізація стратегічної цілі розробки заходів із зниження витрат у межах логістичної системи збуту продовольства на внутрішньому ринку для подолання кризових явищ потребує достатньої кількості транспортних підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, торгових домів, роздрібних торгових підприємств та

інших суб'єктів ринкової інфраструктури, функціонування яких спрямоване на підтримку роздрібної торгівлі та доведення продукції кінцевому роздрібному споживачу.

Основне завдання регіональних торгових домів – організація локального аграрного ринку та взаємодія з оптовими ринками з біржових товарів. Місцеві сільськогосподарські виробники через агроторгові доми здійснюють операції щодо реалізації своєї продукції та забезпечення виробництва необхідними матеріальними ресурсами. Формування інфраструктури аграрного ринку неможливе без розвитку виставок та ярмарок, основними умовами яких є представлення нових товарів, послуг та досвіду, розвитку ділових контактів, формування попиту та стимулювання збуту продукції тощо [43, с. 55].

Підтримання на достатньому рівні та укріплення стану продовольчої безпеки можливе за умови ефективної роботи сільськогосподарських товаровиробників у регіонах. Основні показники функціонування діяльності товарних бірж, наприклад, кількість укладених угод, обсяги укладених угод, вартість укладених угод, середня сума однієї угоди тощо, також мають враховуватися при реалізації стратегії.

Система моніторингу та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на стратегічному рівні для потребує державних аналітичних центрів, науково-дослідницьких установ тощо, а також спеціальних служб, які б забезпечували всіх учасників ринку, державні органи управління оперативною та достовірною інформацією про стан кон'юнктури ринку та тенденції її розвитку.

Складова державного управління та ресурсного забезпечення ринку у ЗСП продовольчої безпеки спрямована на формування стратегічних продовольчих запасів продовольства та забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу. Фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки – розроблена стратегічна карта для державного управління та ресурсного забезпечення ринку представлена на рис. 4.10.

На основі розробленої стратегічної карти ресурсного забезпечення доцільно представити систему цільових показників та обґрунтувати критеріїв їх досягнення [96, с. 46] (табл. 4.7).

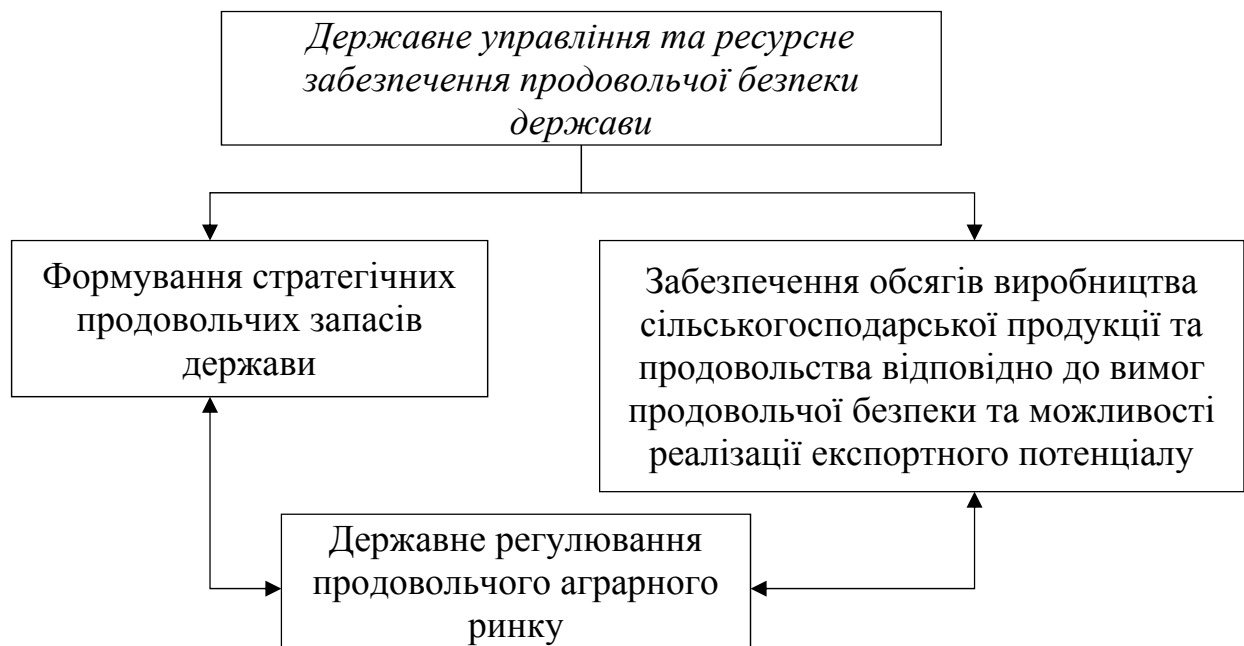

Рис. 4.10 – Стратегічна карта державного управління та ресурсного забезпечення ринку (фрагмент стратегічної карти продовольчої безпеки)

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 4.7 – Стратегічні цілі та цільові показники державного управління та ресурсного забезпечення ринку

Стратегічні пріоритети	Стратегічні цілі державного управління та ресурсного забезпечення ринку		
	Державне регулювання продовольчого аграрного ринку	Формування стратегічних продовольчих запасів держави	Забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу
Подолання кризових явищ	Обсяги державних товарних і фінансових інтервенцій	Обсяги запасів сільськогосподарської продукції і продовольства відповідно до вимог законодавства	Кількість сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств, торгових підприємств
Підтримання стійкого стану			Показники ефективності роботи сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств, торгових підприємств
Розробка напрямів щодо укріплення стану	Ефективність інструментів державного регулювання ринку сільгосппродукції і продовольства		

Джерело: розроблено автором з урахуванням [43, с. 56-57].

Проілюструємо на практичному прикладі окремі цільові показники державного управління та ресурсного забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів у табл. 4.8.

Таблиця 4.8 – Окремі фактичні та прогнозні цільові показники державного управління та ресурсного забезпечення продовольчої безпеки

Цільові показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість сільсько-господарських підприємств, тис. од.	46	45	48	46	45	45	44	43	43	42
Запаси зерна на кінець року, млн т.	20	15	20	21	21	22	23	24	25	26
Загальне фінансування Міністерства аграрної політики і продовольства, млн грн	3359	1613	1691	5201	3322	3361	3399	3437	3475	3514
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, млн грн	0	291	280	295	434	521	608	695	782	869

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Стратегічні цілі державного управління та ресурсного забезпечення національної продовольчої безпеки полягають, перш за все, у формуванні стратегічних продовольчих запасів держави.

Стратегія продовольчої безпеки потребує ефективного механізму державного регулювання продовольчого аграрного ринку, який визначає стратегічні інструменти державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції і продовольства: встановлення граничної торговельної надбавки, введення експортного мита, зміна розміру податку на додану вартість на окремі продукти, відміна відшкодування ПДВ, квотування експорту, декларування цін на продовольчі товари в разі їх підвищення тощо. Регулювання ринку сільськогосподарської продукції та економічна підтримка сільськогосподарських товаровиробників здійснюється в Україні згідно з Законом від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства» зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 04.06.2009 р. № 1447-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення

механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції». Регулювання ринків окремих видів продукції проводиться Законами України від 04.07.2002 р. № 37-IV «Про зерно та ринок зерна в Україні», від 17.06.1999 р. № 758-XIV «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», від 24.06.2004 р. № 1870-IV «Про молоко та молочні продукти» та іншими.

Для подолання кризових явищ у вигляді недопущення різкого коливання цін на ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та встановлення монопольних і моносонічно низьких цін Законом України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства» передбачено здійснення товарних та фінансових інтервенцій. Їх обсяги мають бути такими, щоб встановити ціну рівноваги (фіксинг) на рівні, не нижчому за мінімальну закупівельно-інтервенційну ціну та не вищому за максимальну закупівельно-інтервенційну ціну. Підставою для здійснення товарних інтервенцій є перевищення ціни попиту на умовах споту або форварду на аграрну продукцію протягом однієї торгової сесії в межах від 5 до 20 % від рівня максимальної закупівельно-інтервенційної ціни. Розмір товарної інтервенції має бути достатнім для встановлення ціни рівноваги на рівні, який не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни. Якщо це перевищення більше 20 %, тоді ПАТ «Аграрний фонд» призупиняє торгівлю таким товаром на поточній біржовій сесії та проводить консультації з учасниками біржового ринку.

В умовах зниження ринкової кон'юнктури ПАТ «Аграрний фонд» здійснює фінансову інтервенцію – придбання сільськогосподарської продукції в разі падіння спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня закупівельної інтервенційної ціни на продукцію з метою досягнення рівня цінової рівноваги, у тому числі шляхом придбання товарних деривативів.

Для сільськогосподарських товаровиробників і для нормального функціонування продовольчого ринку необхідно, щоб рівень мінімальних інтервенційних цін був економічно обґрунтованим. Тому для його визначення беруться до уваги середньогалузеві нормативні витрати виробництва на одиницю продукції, мінімальний рівень рентабельності (не менше 10 %), кон'юнктура на зовнішньому і внутрішньому ринках. Як і максимальні інтервенційні ціни, мінімальні ціни також встановлюються єдиними по всій території України і не змінюються протягом встановленого періоду держав-

ного регулювання (крім радикальних змін цінової кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках).

Фінансові інтервенції здійснюються, коли рівень ціни пропозиції на умовах споту або форварду на аграрну продукцію протягом однієї торгової сесії є меншим від встановленого рівня мінімальної інтервенційної ціни від 5 до 20 % її значення. Здійснює фінансову інтервенцію ПАТ «Аграрний фонд» у розмірі, достатньому для встановлення ціни рівноваги на рівні, не меншому за рівень мінімальної інтервенційної ціни. Якщо ж має місце більш ніж 20 %-ти перевищення, ПАТ «Аграрний фонд» призупиняє торгівлю таким товаром і проводить консультації з учасниками біржового ринку.

Стратегічна ціль забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу потребує достатньої кількості аграрних підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції, переробних підприємств, а також торгових підприємств у даному секторі. Підтримання стійкого стану продовольчої безпеки та її укріплення на стратегічному рівні залежить від ефективної роботи названих вище суб'єктів ринку.

Таким чином, розроблена збалансована система показників продовольчої безпеки надасть можливість на стратегічному рівні здійснювати ефективне планування, реалізацію та контроль показників, які впливають на стан продовольчої безпеки. Система складових ЗСП, ключових стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів спрямована на виявлення напрямів державної стратегії продовольчої безпеки та ефективної політики.

Розділ 5

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

5.1. Правове та інституційне забезпечення стратегій продовольчої безпеки України

В сучасних умовах розвитку суспільства вирішення системної проблеми гарантування національної продовольчої безпеки потребує посиленої уваги. На фоні загострення глобальних соціальних, економічних, екологічних проблем світова продовольча криза підсилює необхідність участі держави у вирішенні продовольчої проблеми. Всі розвинені країни світу мають на загальнодержавному рівні розроблені стратегії, національні програми, спеціальну законодавчо-правову базу про продовольчу безпеку [3, с. 70]. Стратегія продовольчої безпеки та механізми продовольчого забезпечення населення продовольством у необхідній кількості, якості і безпеки є важливим критерієм, що характеризує не тільки рівень соціально-економічного розвитку держави, а й формує надійне підґрунтя для забезпечення соціальної стабільності і стійкого економічного росту держави, збереження і примноження найбільш цінного ресурсу – здоров'я нації.

Згідно зі Стратегією розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, стратегічні напрями розвитку агропродовольчого ринку передбачають удосконалення інфраструктурного забезпечення та створення необхідних умов для реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства з метою розширеного відтворення виробництва, своєчасного надходження та ефективної реалізації збутовими каналами, та забезпечення доступності і достатності продовольства для населення [153]. При цьому стратегічною метою продовольчої безпеки є гарантування продовольчої незалежності за окремими продуктами. Тому необхідно формування національної моделі продовольчої безпеки та її основи - системи правового забезпечення, яка б сприяла забезпеченню населення безпечними та якісними продуктами харчування, стабільності та достатності обсягів вітчизняного виробництва продовольства для гарантування продовольчої незалежності України.

Оснoву фoрмування стратегії продовольчої безпеки держави та застосовуваних у її складі механізмів і інструментів державного регулювання аграрного сектора економіки становить система правового забезпечення, у складі якої функціонують правові норми – загальні і спеціальні закони та підзаконні акти [94, с. 8].

Згідно з Конституцією України, право на продовольче забезпечення полягає у визнанні життя, безпеки і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю. Кожен громадянин забезпечується правом на достатній життєвий рівень, в тому числі і достатнє харчування.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року» є основним правовим документом, що визначає засади формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектора економіки та визначає напрями забезпечення продовольчої безпеки держави [153].

Основою правового забезпечення формування стратегії продовольчої безпеки є Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України». Згідно з даним правовим актом, продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [141]. Відповідно до чинної на сьогодні Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158-2007-п, основними критеріями продовольчої безпеки є достатність продовольчого споживання; доступність продовольчого споживання; продовольча незалежність [200, с. 5].

Важливим з точки зору вирішення питань формування стратегії продовольчої безпеки є Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України». Даний документ визначає основні напрями реалізації продовольчої політики, зокрема, проведення земельної реформи, удосконалення орендних відносин, підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу на селі, стимулювання експорту сільсько-господарської продукції. Наголошується необхідність внесення змін та вдосконалення нормативно-правових актів у регулюванні відносини у сфері володіння, розпорядження та використання

земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів. Серед ключових напрямів вдосконалення системи правового забезпечення слід визначити розвиток механізмів державної підтримки аграрного виробництва, фінансування фермерських господарств, розвиток інфраструктури аграрного ринку, стимулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі, гармонізацію законодавства у сфері безпечності харчової продукції із законодавством ЄС, розвитку сільських територій [200, с. 5]. Таким чином, в Україні започатковано формування нормативно-правової бази, спрямованої на забезпечення ефективного правового регулювання забезпечення продовольчої безпеки держави.

Важливим аспектом формування стратегії продовольчої безпеки України є оцінювання її стану, для чого на законодавчому рівні розроблено низку методичних рекомендацій для визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Загальні методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки як однієї із складових економічної безпеки викладені у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. № 1277. Оцінювання рівня продовольчої безпеки найчастіше проводиться за методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», яка містить перелік індикаторів та їх порогових значень. У проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 надано перелік з індикаторів, що характеризують стан загроз продовольчій безпеці України при невідповідності фактичних значень індикаторів встановленим граничним показникам.

Достатність споживання продовольства населенням визначається наступними правовими актами: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.01.2013 р. № 16 «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 р. № 1073 «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії».

Економічна доступність продовольства закріплена у Законі

України від 15.07.1999 р. № 966-XIV «Про прожитковий мінімум»; Наказі Міністерства соціальної політики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 р. № 178/147/31 «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму». Правові акти визначають прожитковий мінімум та інструменти його встановлення і забезпечення, необхідність його врахування при реалізації державою конституційної гарантії населення на достатній рівень життя.

Основою ефективної стратегії продовольчої безпеки є стійкий розвиток аграрного сектора економіки та комплекс заходів для його забезпечення. Відповідно до Закону України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України», основним інструментом гарантування національної продовольчої безпеки є система державного цінового регулювання на сільськогосподарську продукцію і продовольство. У законі визначено об'єкти та порядок регулювання ціноутворення, наведено заходи фінансової підтримки аграрних підприємств, державної підтримки виробників продукції тваринництва та інших сільськогосподарських товаровиробників.

Згідно з діючим на сьогодні Законом України від 18.10.2005 р. № 2982-IV «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні потребує сприятливих правових, економічних, політичних, організаційних умов аграрного виробництва. Стратегічні цілі продовольчої безпеки передбачають забезпечення стійкого всебічного розвитку сільських територій та вирішення соціальних проблем на селі. Слід відзначити, що положення даного нормативно-правового акту мають дещо декларативний характер та не розкривають детальні заходи та інструменти досягнення поставлених стратегічних цілей.

Аналогічні стратегічні пріоритети визначає Закон України від 17.10.1990 р. (редакція від 04.11.2018 р.) № 400-XII «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Найбільш важливою умовою продовольчої безпеки держави є високий рівень соціально-економічного розвитку сільських територій.

Важливим з точки зору розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки є Указ Президента України від 28.12.2005 р. № 1867/2005 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони

України від 09.12.2005 р. «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України». Указ визначає головні напрями державної політики у сфері гарантування національної продовольчої безпеки. Серед стратегічних пріоритетів у продовольчій сфері в Указі не наведено забезпечення економічної доступності продовольства, яка, відповідно до проведених досліджень, є найбільш гострою для населення України.

Однією із складових правового забезпечення продовольчої безпеки є формування системи якості і безпеки сільськогосподарської продукції і продовольства відповідно до міжнародних норм. Правове регулювання якості і безпеки продовольства охоплює перелік законодавчих актів. Подальший розвиток законодавчої бази гарантування продовольчої безпеки у даному напрямку потребує вдосконалення використання генетично модифікованих організмів в Україні. Правова база з регулювання якості і безпечності продуктів харчування потребує гармонізації українського законодавства до європейських норм.

Основними правовими актами у сфері забезпечення якості та безпечності продовольства є: Закони України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», від 14.01.2000 р. № 1393-XIV «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», від 06.09.2005 р. № 2809-IV «Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини», від 10.07.2018 р. № 2496-VIII «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», від 31.05.2007 р. № 1103-V «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», від 24.02.1994 р. № 4004-XII «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», від 12.05.1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» та інші. Правові акти даної групи визначають порядок забезпечення безпечності та якості продовольства, регулюють права та обов'язки виробників і продавців продуктів харчування, організацію виробництва та обігу продовольства тощо.

Слід звернути увагу на правові акти у сфері регулювання аграрного виробництва та аграрного ринку, що забезпечують стратегічні пріоритети формування економіко-правових та організаційних

умов конкурентоспроможного виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, функціонування продовольчого ринку для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольстві та розвитку експортного потенціалу.

Зокрема, система правових актів у сфері регулювання продовольчого резерву України включає: Закон України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР «Про державний матеріальний резерв», Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII «Про державний бюджет України», Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі», Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10. 2014 р. № 517 «Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України», Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2005 р. № 543 «Про Аграрний фонд» та інші. Названі правові акти регулюють функціонування продовольчого резерву держави, визначають загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення та поновлення запасів державного матеріального резерву і регулювання відносин у цій сфері.

Таким чином, на державу покладено обов'язки щодо створення соціально-економічних умов, за яких людина може задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні, а також забезпечення ефективної системи продовольчого забезпечення та якості харчування населення, контролю і нагляду за якістю та безпечністю харчових продуктів.

На основі проведеного дослідження слід сформулювати такі основні проблеми правового забезпечення формування стратегії продовольчої безпеки держави, як:

- відсутність порядку розробки державної стратегії продовольчої безпеки на законодавчому рівні;
- відсутність системного правового регулювання стратегічних напрямів забезпечення продовольчої безпеки та фрагментарність законодавчих актів у даній сфері;
- нестача практичних механізмів стратегічного забезпечення продовольчої безпеки, таких, як система оцінки і моніторингу загроз, інформаційного забезпечення;
- обмеженість повноважень державних органів влади, на які покладено виконання функцій із забезпечення продовольчої безпеки, які слід закріпити у окремому законодавчому документі – стратегії продовольчої безпеки.

Необхідна розробка механізму державного управління забезпе-

ченням продовольчої безпеки, що визначає об'єкти і суб'єкти державного управління та стратегічного аналізу, їх функції і завдання, методи управління, систему критеріїв та показників оцінки ефективності державного управління забезпеченням продовольчої безпеки, методичні підходи до формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави із застосуванням методології стратегічного планування, систему інформаційного забезпечення оцінки стану і тенденцій продовольчої безпеки, моделювання оцінки загроз продовольчої безпеки, моніторингу виконання стратегічних рішень. Для цього необхідно прийняття відповідного законодавчого акту, який врегулював би окреслені стратегічні завдання.

Необхідною умовою формування конкурентоспроможної національної економіки є гарантування продовольчої безпеки держави, що, у свою чергу, неможливе без належної інституційної основи стійкого розвитку аграрного сектора та державної аграрної політики. Держава з високоефективною аграрною економікою та системою продовольчого забезпечення має необхідні передумови для формування продовольчої незалежності та експортного потенціалу. Стратегічні пріоритети держави при цьому повинні бути спрямовані на гарантування продовольчої безпеки населення в умовах глобальних викликів і загроз.

Таким чином, найбільш гострими проблемами, що перешкоджають формуванню стратегії продовольчої безпеки, є недосконалість інституційного базису, що не дозволяє повноцінно реалізувати потенціал держави у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Одночасно із незавершеністю взаємодії інституцій та інститутів, фінансового, інформаційного, правового забезпечення, постають перешкоди на шляху розвитку аграрного сектора економіки та окремих галузей сільського господарства, проведення державної аграрної політики, техніко-технологічної модернізації аграрного сектора, його переорієнтацію на інвестиційно-інноваційні засади розвитку. Гальмується процес створення результативної системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, гармонізації вітчизняних норм і стандартів сертифікації сільськогосподарської продукції з діючими вимогами країн-членів Європейського Союзу. Окрім цього, ускладнюється лобіювання інтересів аграрного сектора України на європейському аграрному ринку та реалізація ефективної політики протекціонізму в умовах лібералізації торгівлі з країнами ЄС [200, с. 9].

Проблемним є те, що на законодавчому рівні й досі не закріплено інституту державного інтервенційного агента. Посилення ризиків та загроз продовольчій безпеці пов'язано також із недосконалістю роботи державного інтервенційного фонду та відсутністю ефективної практики проведення товарних і фінансових інтервенцій на аграрному ринку [200, с. 13].

Гарантування державою продовольчої безпеки потребує відповідного інституційного базису, який дозволяє створити необхідні механізми та інструменти державної аграрної політики, а також формування стратегії продовольчої безпеки, що потребує узгодженості між учасниками системи забезпечення продовольчої безпеки та координації їх дій при реалізації практичних заходів із чіткими механізмами їх реалізації та джерелами фінансування. Перейдемо до дослідження інститутів та інституцій, які супроводжують формування механізму забезпечення продовольчої безпеки держави.

Американський вчений Д. Норт визначає інституції як створені суспільством «правила гри», або формальні та неформальні обмеження, норми, не пов'язані з індивідами та організаціями [125, с. 17]. Д. Норт обґрунтовує концептуальну відмінність «правил гри» – інституцій, від «учасників, гравців, суб'єктів» – інститутів.

На думку О. Шпикуляка, правила необхідні для того, щоб їх дотримуватися, а організації є результатом консолідації правил для досягнення мети, тобто формування інституту. Не можна ототожнювати організацію з інститутом. Інституції (принципи, правила, традиції, ментальність) у ринковому механізмі, суспільному розвитку набувають форми інститутів (конкуренція, закон, власність, організація, установа тощо) [208, с. 17]. Організація є механізмом взаємодії, зв'язуючою ланкою між інститутом та інституцією.

Визначимо інститут продовольчої безпеки як створену суспільством, індивідом, державою інституційну структуру, організаційно-економічну систему, механізм, набір інструментів, які забезпечують формування механізму продовольчої безпеки. Під інституцією продовольчої безпеки слід розуміти державні та ринкові стійкі «правила поведінки та регулювання», які створюють умови, встановлюють напрямки взаємодії, розвитку відносин суб'єктів гарантування продовольчої безпеки (інститутів) та створюють умови для ефективної взаємодії, координації і моніторингу в процесі реалізації стратегії продовольчої безпеки.

Інституційний базис гарантування продовольчої безпеки держави представимо у вигляді схеми на рис. 5.1.

Рис. 5.1 – Інституційний базис гарантування продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Система інститутів, які забезпечують функціонування механізму гарантування продовольчої безпеки, включає:

- інститут ринкових механізмів та ринкового ціноутворення, який охоплює процеси формування цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство на внутрішньому та зовнішніх ринках на основі попиту та пропозиції;

- інститут соціальних стандартів та макроекономічних індикаторів, зосереджений на соціальній складовій гарантування продовольчої безпеки, зокрема, встановленні напрямів і обсягів державної соціальної підтримки населення та формуванні системи індикаторів, пов'язаних з реалізацією заходів забезпечення економічної доступності продовольства для населення і високого рівня життя в країні;

- інститут технічного регулювання, сертифікації, безпечності і якості продукції дозволяє сформувавши систему основних вимог, заходів та інструментів у сфері забезпечення якості і безпечності продуктів харчування, регулювання діяльності операторів аграрного ринку, інспекційних заходів, об'єктів регулювання для цілей імпорту, експорту та реекспорту;

- інститут товарних та фінансових інтервенцій, продовольчого резерву охоплює завдання цінового регулювання, планування та використання стратегічних державних запасів продовольства та сільськогосподарської продукції;

- інститут державної аграрної політики та заходів підтримки товаровиробників зосереджений на створенні та реалізації ефективної системи механізмів, заходів, інструментів державної підтримки товаровиробників шляхом фінансування, митного і тарифного регулювання, розвитку галузей сільського господарства, цінового регулювання;

- інститут інфраструктури аграрного та продовольчого ринку дозволяє створювати та підтримувати функціонування системи логістики і ринкової інфраструктури, механізми регулювання діяльності ринкових посередників;

- інститут методів і інструментів стратегічного планування охоплює, зокрема, методичні засади формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки із застосуванням збалансованої системи показників, розробки стратегічних карт, методів і методик оцінки стану і тенденцій продовольчої безпеки, ризиків та загроз;

- інститут інформаційного забезпечення продовольчої безпеки визначає суб'єктів, задіяних у процесі гарантування продовольчої

безпеки, та інформаційні потоки між ними, інформаційну базу для оцінки стану і тенденцій продовольчої безпеки, ризиків і загроз, з метою формування стратегії продовольчої безпеки, визначення стратегічних заходів та відповідальних за їх виконання, проведення моніторингу і контролю реалізації стратегії та оцінки ефективності розроблених стратегічних заходів;

- інститут правового забезпечення продовольчої безпеки, у складі якого функціонують правові норми – загальні і спеціальні закони та підзаконні акти, що регулюють основні завдання: гарантування достатності продовольчого забезпечення для кожного громадянина; формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектора економіки; методичні підходи до оцінки стану та загроз продовольчій безпеці; забезпечення достатності споживання та економічної доступності продуктів харчування; стійкий розвиток аграрного сектора економіки; якість та безпечність харчової продукції; підтримка аграрного виробництва та регулювання аграрного ринку; регулювання продовольчого резерву України.

Дослідження основних інституцій гарантування продовольчої безпеки та їх взаємодію з інститутами почнемо зі стратегічного рівня, на якому зосереджено механізми формування стратегії продовольчої безпеки.

На загальнодержавному рівні гарантом продовольчої безпеки держави є Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства, відповідальні за окремі аспекти продовольчої безпеки (Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України).

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України вирішує стратегічні питання формування державної політики у сфері міжнародної торгівлі, зовнішньоекономічних зв'язків та європейської інтеграції, безпечності та якості продовольства, розвитку сільських територій, захисту прав споживачів, цінового регулювання і контролю, технічного регулювання, публічних закупівель. У переліку завдань Міністерства щодо гарантування продовольчої безпеки – створення та моніторинг балансів попиту і пропозиції основних видів продовольства, розробка стратегій та державних цільових програм [4, с. 240]. Головними завданнями також є: імплементація вимог СОТ за ЗВТ до національного законо-

давства; формування стратегічних напрямів державної політики у аграрній сфері, пов'язаних з гарантуванням продовольчої безпеки; координація та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у продовольчій сфері відповідно до сучасної ринкової кон'юнктури; розвиток аграрного сектора економіки та напрямів підтримки вітчизняного товаровиробника; регулювання питань формування державного стратегічного продовольчого запасу [4, с. 241].

Міністерство охорони здоров'я України координує роботу органів виконавчої влади з питань безпечності та якості продовольства; затверджує переліки продуктів харчування, які мають високий і низький ризик для здоров'я людей. У контексті забезпечення продовольчої безпеки інституція обґрунтовує оптимальні норми споживання продовольства, затверджує обов'язкові параметри безпечності продуктів харчування та інших об'єктів санітарних заходів, вимоги до якості продуктів харчування, формує правила їх виробництва з метою захисту здоров'я населення.

Мінсоцполітики забезпечує реалізацію соціальної складової гарантування продовольчої безпеки, зокрема, визначає розмір прожиткового мінімуму на одну особу на місяць та погоджує його з показниками державного бюджету з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін. Визначає інші макроіндикатори, важливі для формування ефективної соціальної політики та рівня життя населення (межа малозабезпеченості; мінімальний споживчий бюджет; вартість продовольчого кошика; рівень мінімальної зарплати; мінімальна пенсія, мінімальна стипендія, розмір соціальних допомог та інші), складає споживчий кошик для громадян, розроблює основні напрями соціальної політики для вразливих верств населення.

Компетентні органи та організації у сфері гарантування продовольчої безпеки: ПАТ «Аграрний фонд», ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», Державне агентство резерву України (Держрезерв), регіональні резерви, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

ПАТ «ДПЗКУ» реалізує державну політику щодо підвищення конкурентоспроможності України на світовому ринку зерна шляхом гарантування взятих на себе зобов'язань, забезпечення високого попиту на українську аграрну продукцію за рахунок розширення ринків збуту та ефективної логістичної інфраструктури [152]. Основними завданнями корпорації є: реалізація міждержавних та міжура-

дових угод з постачання сільськогосподарської продукції; приймання, зберігання, обробка та відвантаження зерна; виробництво борошно-круп'яної і кормової продукції; транспортування та портова перевалка зерна та олійних культур; закупівля та експорт зерна і продуктів його переробки [4, с. 240].

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів бере участь у розробці заходів з розвитку ринкової інфраструктури, проводить моніторинг аграрного і продовольчого ринків, контролює дотримання стандартів, технічних умов при перевезенні, зберіганні, виробництві, переробці продовольства, забезпечення його якості, проводить експертизу виробництва продовольства; співпрацює з міжнародними організаціями у сфері гарантування продовольчої безпеки; бере участь у розробці стратегій та державних цільових програм продовольчої безпеки, розвитку аграрного сектора, підтримки вітчизняного товаровиробника, формування державного стратегічного продовольчого запасу [4, с. 241].

З метою запобігання різкого коливання цін на продовольство та підтримки сільськогосподарських товаровиробників, в Україні продовольчу безпеку гарантують такі учасники, як ПАТ «Аграрний фонд», Державне агентство резерву України, регіональні резерви.

Держрезерв проводить державну політику щодо створення матеріального резерву, включаючи резерви сільськогосподарської та продовольчої продукції. До завдань Держрезерву у контексті забезпечення продовольчої безпеки входять: управління державним резервом аграрної продукції та продовольства; планування поставок до резерву відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України рівнів накопичення; вибір постачальників аграрної та продовольчої продукції для укладення з ними державних контрактів (договорів); облік запасів і руху аграрної та продовольчої продукції; підготовка звітів іншим державним органам; управління діяльністю підприємств, установ та організацій, підзвітних Держрезерву, щодо створення, розміщення, зберігання, використання та поповнення запасів аграрної продукції та продовольства, дотримання нормативних вимог до їх зберігання. За рахунок закупівлі аграрної продукції та продовольства у товаровиробників до держрезерву, частково врегульовувалося питання надмірної пропозиції та знецінення вартості об'єктів регулювання.

Важливим інструментом створення продовольчих резервів держави є План Міністерства аграрної політики та продовольства

України з реалізації Плану заходів щодо Програми діяльності Кабінету Міністрів України на виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затверджений у 2015 році [183]. Відповідно до даного плану, обмеження експорту поступово має трансформуватися в створення державного мобілізаційного продовольчого резерву. У правовому забезпеченні передбачено прийняття нової редакції Закону України «Про державний матеріальний резерв» та розробку з метою подання до Кабміну проекту закону «Про основні засади продовольчої безпеки України» [211, с. 22].

Далі розглянемо тактичний рівень продовольчої безпеки, на якому зосереджено механізми реалізації, координації та моніторингу стратегії продовольчої безпеки. На даному рівні функціонування відповідних інституцій у сфері забезпечення продовольчої безпеки пов'язано з проведенням моніторингу ринкової кон'юнктури, товарних та фінансових інтервенцій, реалізацією аграрної політики, механізмів державної підтримки товаровиробників.

Місцеві державні адміністрації та ради, територіальні підрозділи реалізують державну політику у сфері продовольчої безпеки на регіональному рівні, визначають механізми формування і розподілу продовольства, стабільне продовольче забезпечення населення регіону відповідно до затверджених норм. Дані інституції реалізують державні стратегії та цільові програми продовольчої безпеки, розвитку аграрного сектора; координують роботу підприємств, установ та організацій у сфері продовольчої безпеки на територіальному рівні; розробляють регіональні стратегії та цільові програми, заходи, спрямовані на підтримання регіональної продовольчої безпеки; відповідають за формування регіонального стратегічного продовольчого запасу. Таким чином, регіональні резерви є стабілізуючим інструментом підтримання продовольчої безпеки для регіону.

Функціонування інституту товарних та фінансових інтервенцій, формування і використання продовольчого резерву забезпечується діяльністю ПАТ «Аграрний фонд». Інституція забезпечує стабільність цін на аграрному та продовольчому ринку шляхом здійснення інтервенційних заходів та ефективну цінову політику в аграрному секторі. Для гарантування продовольчої безпеки ПАТ «Аграрний фонд» створює резерви по окремих позиціях об'єктів державного цінового регулювання, тобто тих видів сільськогосподарської та продовольчої продукції, на які буде спрямована державна підтримка (у відсотках до обсягів річного внутрішнього споживання) [78, с. 53].

Відповідно до Закону України від 04.07.2002 р. № 37 «Про зерно та ринок зерна в Україні», державна політика у сфері розвитку ринку зерна як ключового напрямку аграрного сектора економіки потребує створення економічних, правових та організаційних умов ефективного виробництва і формування стабільного ринку зерна для поповнення внутрішніх резервів держави, стимулювання експорту. Згідно із Законом України від 24.06.2004 р. № 1877 «Про державну підтримку сільського господарства України», розвиток аграрного ринку, стимулювання виробництва аграрної продукції та гарантування продовольчої безпеки потребує узгодженої та ефективної бюджетної, кредитної, цінової, страхової, регуляторної політики, визначення об'єктів державного цінового регулювання [211, с. 20].

Основною метою ПАТ «Аграрний фонд» є забезпечення рівноваги на аграрних та продовольчих ринках, задоволення потреб населення у продовольстві, забезпечення продовольчої незалежності держави, попередження зростання цін на ринках об'єктів державного цінового регулювання. Установа формує державний інтервенційний фонд – державний резерв окремих видів аграрної продукції, який повинен гарантувати продовольчу безпеку держави [211, с. 21].

Інститут ринкових механізмів та ринкового ціноутворення нерозривно взаємопов'язаний з інститутом товарних та фінансових інтервенцій, продовольчого резерву. Для уникнення нестабільності на аграрних та продовольчих ринках та встановлення надмірно високих та низьких цін відповідно до Закону України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства» проводяться товарні та фінансові інтервенції у обсягах, що дозволяють зафіксувати ціну рівноваги на аграрну продукцію на рівні, не меншому мінімальної та не вищому максимальної закупівельної інтервенційної ціни. Підставою для проведення товарної інтервенції є перевищення ціни попиту на умовах споту або форварду протягом однієї торгової сесії в межах від 5 до 20 % від найвищої закупівельної інтервенційної ціни. Розмір товарної інтервенції має бути достатнім для встановлення ціни рівноваги, не вищої за найвищу інтервенційну ціну. При перевищенні ціни більше, ніж 20 %, ПАТ «Аграрний фонд» призупиняє торгівлю на поточній біржовій сесії та консультується з учасниками біржового ринку [141].

При зниженні ринкової кон'юнктури ПАТ «Аграрний фонд» проводить фінансову інтервенцію, закупаючи аграрної продукції за умови зниження спотових цін на організованому аграрному ринку

до рівня, нижчого за мінімальну закупівельну інтервенційну ціну. Метою є досягнення цінової рівноваги, у тому числі за допомогою придбання товарних деривативів.

Для товаровиробників і для стабільного функціонування продовольчого ринку мінімальні інтервенційні ціни повинні бути економічно обґрунтованими. Тому при їх визначенні враховуються середньогалузева нормативна виробнича собівартість одиниці продукції, мінімальний рівень рентабельності (не менше 10 %), ринкова кон'юнктура. Обидва види інтервенційних цін встановлюються єдиними для всієї території України і не змінюються протягом періоду державного регулювання (за виключенням радикальних змін ринкової кон'юнктури) [141].

Фінансові інтервенції проводяться у випадку, коли ціна пропозиції аграрної продукції на умовах споту або форварду протягом однієї торгової сесії є меншою, ніж встановлена мінімальна інтервенційна ціна, на 5-20 % її значення. Розмір фінансової інтервенції ПАТ «Аграрний фонд» має бути достатнім для встановлення ціни рівноваги на рівні, не меншому мінімальної інтервенційної ціни. При більш ніж 20 %-ти перевищенні ПАТ «Аграрний фонд» призупиняє торгівлю і консультується з учасниками біржового ринку.

Слід відзначити, що ПАТ «Аграрний фонд» в умовах перевищення обсягів виробництва зерна над обсягом споживання не виконує покладену на нього функцію інтервенцій на ринку зерна. Інтервенційні закупівлі не вирішують проблему надлишкової пропозиції товарного зерна. Враховуючи викладене, актуальним є приєднання України до формування Світового продовольчого фонду FAO ООН та продовольчих фондів ЄС [211, с. 20].

Держава за допомогою ПАТ «Аграрний фонд» регулює ціни на окремі види сільськогосподарської продукції та продовольства на організованому аграрному ринку та формує продовольчий резерв шляхом наступних інструментів:

- мінімальні закупівельні ціни на сільськогосподарську та продовольчу продукцію на рівні, що забезпечує мінімальну дохідність товаровиробнику;
- максимальні закупівельні ціни на сільськогосподарську та продовольчу продукцію з метою запобігання зростання цін виробників у розмірі, більшому за загальний індекс споживчих цін на товари і послуги в країні;
- товарні інтервенції шляхом продажу (поставки) з Державного

резерву окремих видів сільськогосподарської та продовольчої продукції на умовах споту або форварду з метою фіксації ціни рівноваги на рівні, не вищому за максимальну ціну закупівлі;

- фінансові інтервенції шляхом закупівлі окремих видів сільськогосподарської та продовольчої продукції на умовах споту або форварду з метою фіксації ціни на рівні, не меншому за мінімальну ціну закупівлі, для формування продовольчих резервів;

- тимчасове адміністративне регулювання цін – система заходів щодо попередження чи зупинення спекулятивного або узгодженого ціноутворення на сільськогосподарську та продовольчу продукцію продавцями та/або покупцями.

- державні заставні закупівлі у формі надання ПАТ «Аграрний фонд» бюджетної позики товаровиробнику під заставу такого об'єкта, що оформляється переданням кредиту простого чи подвійного складського свідоцтва або складської квитанції [211, с. 20-21].

На мікроекономічному рівні у забезпеченні продовольчої безпеки держави беруть участь торгіві, сільськогосподарські, харчові та переробні підприємства, а також біржові, оптові ринки сільськогосподарської продукції, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кредитні спілки, страхові компанії, виставки, ярмарки. Дані суб'єкти забезпечують продовольчу незалежність держави, фізичну та економічну доступність продовольства.

Домогосподарства, громадяни України беруть участь у формуванні продовольчої політики через громадські об'єднання. У процесі споживання продуктів харчування повинні мати вільний доступ до них, фізичну та економічну доступність.

З огляду на проведені дослідження, визначимо стратегічні пріоритети вдосконалення інституційного забезпечення продовольчої безпеки України та комплекс заходів державної політики:

- вдосконалення правового забезпечення стратегії продовольчої безпеки та його гармонізації з країнами-членами ЄС за рахунок покращення взаємоузгодженості його організаційно-економічного інструментарію на різних рівнях управління;

- адаптація правового забезпечення стратегії продовольчої безпеки до законодавчої бази Спільної аграрної політики країн-членів ЄС, в першу чергу стосовно механізмів фінансової підтримки розвитку сільських територій;

- вдосконалення інформаційного забезпечення продовольчої безпеки шляхом розвитку методичних засад оцінки ризиків і загроз

продовольчої безпеки, наближення вітчизняних методик оцінки стану продовольчої безпеки до міжнародних, формування методичних підходів до розробки стратегії продовольчої безпеки держави, моніторингу і контролю ефективності реалізації стратегії;

- оптимізація галузевої структури виробництва аграрної продукції за рахунок державного фінансування подальшої модернізації аграрних підприємств, їх техніко-технологічного переоснащення, в першу чергу у тваринництві, на засадах застосування інновацій та лізингу; створення та розвитку кооперативів;

- розвиток протекціонізму внутрішнього аграрного ринку, що передбачає лобіювання національних інтересів на міждержавному рівні у рамках підписаних торговельних договорів через механізми митно-тарифного і квотного регулювання продовольчого імпорту, зниження рівня залежності вітчизняного аграрного сектора від імпорту сучасних технологій та обладнання, а також фінансування розвитку національного сільськогосподарського машинобудування;

- реалізація політики імпортозаміщення в аграрному секторі шляхом державного фінансування менш розвинених галузей сільськогосподарства, використання пільгового оподаткування, стимулювання впровадження інновацій;

- підвищення економічної доступності продовольства: формування механізмів продовольчої підтримки вразливих верств населення та надання адресної допомоги; запобігання спекуляцій на продовольчих ринках за допомогою інтервенційних заходів; реалізація державних цільових програм продовольчого забезпечення; впровадження практики монетизації пільг, створення мережі соціальних продовольчих магазинів;

- збалансування споживчого раціону населення відповідно до рекомендованих раціональних норм харчування шляхом перегляду основних макроекономічних індикаторів, пов'язаних із соціальною сферою; наближення споживчого раціону населення до рекомендованих раціональних норм харчування, розроблених МОЗ України;

- гармонізація українських стандартів якості та безпечності продукції з нормами ЄС, розвиток державної сертифікації продовольства, наближення норм виробничо-технологічних процесів в аграрному секторі до європейських вимог шляхом усунення бюрократичних бар'єрів і спрощення процедури сертифікації продукції, внесення змін до чинних Державних стандартів України (ДСТУ) в частині узгодження з чинними нормами Директив ЄС,

створення превентивних механізмів унеможливлення перевищення граничнодопустимих норм шкідливих речовин у продуктах харчування, покращення маркування шляхом підвищення інформативності їх упаковки, активізації процесу впровадження базової складової системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР [4, с. 136; 211, с. 22];

- розвиток логістично-інфраструктурного забезпечення аграрного ринку, зокрема, розширення мережі об'єктів оптової торгівлі за рахунок державних та інвестиційних коштів, спрощення процедури виділення земельних ділянок для створення оптово-аграрних ринків, популяризації створення міжрегіональних кооперативно-логістичних центрів з надання послуг заготівлі, складування та кондиційного зберігання продукції, спрощення доступу на ринок дрібних товаровиробників [24; 30, с. 70; 211, с. 22].

Удосконалення інституційного забезпечення продовольчої безпеки України потребує реалізації заходів державної політики, спрямованих на розвиток правової та інформаційної бази формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки, гармонізації національного законодавства з міжнародними правовими актами, оптимізації галузевої структури сільськогосподарського виробництва, захисту українських товаровиробників та реалізації політики імпортозаміщення в аграрному секторі. Необхідно підвищення економічної доступності продовольства для населення, гарантування якості та безпечності продукції за рахунок гармонізації вітчизняних стандартів з нормами ЄС, розвиток державної сертифікації продовольства, удосконалення організації та логістично-інфраструктурного забезпечення аграрного ринку.

5.2. Управління розвитком інфраструктури агропродовольчого ринку в системі забезпечення продовольчої безпеки держави

Гарантування продовольчої безпеки держави у контексті забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства в умовах сучасної ринкової економіки неможливо без формування і розвитку інфраструктури. Важливим фактором ефективного функціонування аграрного і продовольчого ринку є створення умов для

підтримки оптимального співвідношення попиту і пропозиції, прискорення терміну продажу продукції, прискорення обороту капіталу, зниження витрат товарообігу і цін, формування конкурентного середовища. Від рівня розвитку інфраструктури залежить функціонування продовольчого ринку, а отже, кількість, якість і ціна споживаних населенням продуктів харчування.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки недостатній розвиток інфраструктури продовольчого ринку не дозволяє забезпечити результативний зв'язок між виробниками і споживачами продовольства. В ході економічних реформ було порушено існуючий раніше процес товароруку, зросла кількість додаткових ланок в процесі продажу сільськогосподарської продукції та продовольства, зросли витрати, ціни, кількість нерациональних перевезень. Здійснення торгово-посередницької діяльності здійснюється безсистемно та комплексно не регулюється на загальнодержавному рівні.

Формування та вдосконалення інфраструктури продовольчого ринку держави є пріоритетним стратегічним напрямком для створення цивілізованого національного ринку сільськогосподарської та продовольчої продукції, а в перспективі - успішної інтеграції в регіональний і світовий агропродовольчий ринок. Таким чином, заходи щодо підвищення ефективності та регулювання інфраструктури продовольчого ринку повинні стати основою стабільного розвитку аграрної економіки, зростання зайнятості, покращення соціального клімату в сільській місцевості, розвитку агробізнесу і досягнення продовольчої безпеки держави.

Відповідно до Закону України від 18.10.2005 р. № 2982-IV «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», до стратегічних пріоритетів державної аграрної політики належить створення та вдосконалення елементів ринкової інфраструктури для реалізації аграрної продукції та продовольства, стимулювання розвитку приватних і приватно-кооперативних підприємств у сфері аграрного сервісу, переробки, збуту продукції та маркетингової підтримки аграрних підприємств. Інфраструктура агропродовольчого ринку забезпечує економічну та фізичну доступність продовольства за рахунок створення сприятливих умов для функціонування суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що сприяють гармонізації інтересів учасників системи гарантування продовольчої безпеки; запровадження та реалізація сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку агропродовольчої

продукції, ефективного використання виробничих, фінансових, інформаційних та трудових ресурсів.

Вплив рівня розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку на продовольчу безпеку держави очевидний. На рис. 5.2 показано взаємозв'язок інфраструктури продовольчого ринку та продовольчої безпеки.

Рис. 5.2 – Взаємозв'язок інфраструктури продовольчого ринку та продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором на основі [9; 12; 48; 78; 161].

Специфіка функціонування агропродовольчого ринку обґрунтована його структурою. На думку В. Єрмоленка, такий ринок включає в себе біржовий ринок сільськогосподарської продукції, оптові та оптово-роздрібні ринки сільськогосподарської продукції, аукціони, фірмові магазини сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарські виставки та ярмарки тощо. Допоміжними елементами інфраструктури агропродовольчого ринку є: транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо [2, с. 396-397]. Проведемо аналіз інфраструктури агропродовольчого ринку як стратегічного механізму гарантування продовольчої безпеки.

Важлива роль в організації агропродовольчого ринку належить інституціям ринкової інфраструктури, які покликані виконувати функцію генератора попиту на агропродовольчу продукцію та відповідно її ціну. До них відносять: аграрні біржі, торгові дома, аукціони, оптові та роздрібні ринки тощо, щодо розвитку яких здійснюється певна державна політика.

Діяльність аграрних бірж в Україні як суб'єктів забезпечення продовольчої безпеки за рахунок проведення торгівлі сільськогосподарською продукцією на організованому ринку не регулюється спеціальним нормативно-правовим актом. Згідно із законодавством, Аграрна біржа є неприбутковим (непідприємницьким) підприємством, засновником якої може бути Кабінет Міністрів України в особі ПАТ «Аграрний фонд». Для проведення розрахунків за укладеними біржовими контрактами та надання (обліку та виплати) біржових гарантій Аграрна біржа створює розрахунково-кліринговий центр та систему гарантування виконання зареєстрованих нею біржових контрактів з використанням послуг одного з державних банків України.

Отже, аграрна біржа фактично є об'єднанням юридичних і фізичних осіб у сфері виробництва та посередницької діяльності, що створює умови для укладення біржових контрактів на аграрну продукцію, продукти її переробки і товари, що забезпечують аграрне виробництво, та товарних деривативів, базовими активами яких є аграрна продукція [132, с. 4]. Аграрна біржа – специфічний суб'єкт, що бере участь на організованому ринку певної аграрної продукції відповідно до законодавства.

ПАТ «Аграрний фонд» – державна бюджетна спеціалізована установа, уповноважена проводити державну цінову політику в

аграрному секторі економіки, підзвітна та підконтрольна Мінекономрозвитку.

Функції ПАТ «Аграрний фонд» у сфері гарантування продовольчої безпеки полягають у створенні державного інтервенційного фонду, який повинен перевищувати 20 % обсягу річного внутрішнього споживання продукту за попередній маркетинговий період [141]. Із зниженням обсягів споживання продовольчого зерна скорочується і обсяг державного продовольчого резерву. Роль та значення ПАТ «Аграрний фонд» у сучасній державній аграрній політиці є непересічними й підкреслюються його стратегічними завданнями.

Елементами ринкової інфраструктури є агроторгові домви, створені в Україні спочатку у формі акціонерних товариств, пізніше – сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, для прискорення здійснюваних аграрних реформ, створення ринкового середовища, розвитку товарно-грошових відносин, вигідної реалізації агропродовольчої продукції та покращення матеріально-технічного постачання товаровиробників. Нормативно-правова база, що регулює діяльність агроторгових домів, на сьогодні є досить застарілою і тому можна стверджувати, що увага до вказаного інституту є недостатньою з боку держави, притому, що значення цих суб'єктів у забезпеченні продовольчої безпеки держави та регіонів залишається важливим.

Реалізація агропродовольчої продукції товаровиробниками здійснюється на виставках-ярмарках, що дозволяють покупцю отримати товар, а продавцю – потрібні фінансові ресурси для підтримання процесу виробництва. Якщо аукціони та товарні біржі є порівняно постійно діючими заходами та установами, то виставки та ярмарки проводяться рідше, але з чіткою періодичністю.

Серед найбільш відомих агровиставок є «Інтер-Агро», «Україна Аграрна», «Агро-...», «Україна зернова», «Агрофорум» та інші. Виставки агропродовольчої продукції дозволяють товаровиробникам реалізувати свою продукцію оптовим покупцям, продемонструвати досягнення аграрного сектора, налагодити контакти з іноземними партнерами, вирішити галузеві проблеми. Під час виставок проводяться конференції, «круглі столи» з обговорення різних питань розвитку сільського господарства та ринку агропродовольчої продукції.

Ярмарки є не тільки торговельним, а й розважально-туристичним заходом, проведення яких є важливим інструментом в укріп-

ленні продовольчої безпеки, підвищення іміджу та конкурентоспроможності держави.

Можна зробити висновок, що держава забезпечує реалізацію політики щодо розвитку інституту оптової та роздрібної торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством. Для того, щоб прискорити процес розвитку вказаного інституту, варто налагодити механізм реалізації заходів державної підтримки, оскільки більшість із них на сьогодні носить декларативний характер. Крім того, державна підтримка розвитку оптових та роздрібних ринків агропродовольчої продукції має бути підкріплена відповідним державним фінансуванням.

Нормативно-правове регулювання інфраструктури агропродовольчого ринку представлено низкою нормативно-правових актів, зокрема:

- Закони України від 18.10.2005 р. № 2982-IV «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України», від 10.12.1991 р. № 1956-XII «Про товарну біржу», від 19.09.1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства», від 25.06.2009 р. № 1561-VI «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» та інші;

- Постанови Кабміну від 26.12.2005 р. № 1285 «Про створення Аграрної біржі», від 06.07.2005 р. № 543 «Про Аграрний фонд», від 12.12.2002 р. № 1858 «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки», від 22.08.2007 р. № 1065 «Про вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності в Україні», від 22.04.2013 р. № 364 «Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд» та інші;

- Розпорядження Кабміну від 19.11.2008 р. № 1447-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» та інші;

- Накази Мінагрополітики від 13.08.2002 р. № 653/6941 «Про затвердження Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці», від 13.11.2006 р. № 660 «Про регіональні агромаркетингові центри оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією», від 20.04.2005 р. № 163 «Про підвищення ефективності функціонування агроторгових домів», від 27.04.2008 р. № 183 «Про вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності в системі Мінагро-

політики» та інші.

Важливою умовою забезпечення продовольчої безпеки за рахунок якості продукції є сертифікація продукції і послуг на агропродовольчому ринку. Її здійснюють спеціалізовані органи з сертифікації, серед яких важливе місце займає Держпродспоживслужба – орган по сертифікації продуктів харчування та продовольчої сировини. Головний державний інспектор ветеринарної медицини контролює проведення ветеринарно-санітарної експертизи в суб'єктів господарювання щодо забою тварин, переробки, зберігання, транспортування й реалізації продовольчої сировини, продуктів харчування, у тому числі тваринного походження. Видають офіційні ветеринарні документи: вповноважений державний інспектор ветеринарної медицини або уповноважений ветеринарний лікар: управління ветеринарної медицини в областях і районах, м. Києві; державної установи ветеринарної медицини; регіональної служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті.

Складське і транспортне обслуговування товаровиробників і споживачів інфраструктури агропродовольчого ринку забезпечує фізичну доступність продовольства та впливає на ціну його реалізації споживачам через витрати у межах ланцюга постачань. Учасники системи збуту безсистемно створюють короткі логістичні ланцюжки на окремих етапах товароруху. У виробничому блоці – це переміщення продукції з поля на склади, в заготівельному – тісно пов'язані з маркетингом і будуються по окремих каналах збуту, в блоці розподілу вирішуються оптимальні транспортні завдання.

Важливим етапом формування кінцевої ціни на сільсько-господарську продукцію та продовольство є зберігання та переробка зернових культур. Розвиток елеваторної галузі в Україні залежить від зростання валового збору зерна в останні роки, нарощування експортного потенціалу, що потребує додаткових потужностей для зберігання врожаю. На сьогодні в Україні нараховується близько 800 робочих сертифікованих зерносховищ. Більше половини – це сховища підлогового зберігання, інші – приблизно в рівному співвідношенні – це сучасні елеватори з повним технологічним циклом, а також старі підприємства з бетонними силосами, які відпрацювали вже понад 30 років і термін експлуатації яких добігає кінця. Близько третини всіх елеваторних потужностей країни належить десятці аграрних холдингів та компаній. Найбільшим власником є Державна

продовольчо-зернова корпорація.

Найвища щільність елеваторів – в областях з найбільшими обсягами зерновиробництва – у Вінницькій, Кіровоградській, Одеській, а також Полтавській, Дніпропетровській та Харківській. Найменше елеваторів – на сході та західному регіоні.

На елеваторному ринку України в 2019 році 102 компанії мають більше одного елеватора (мережі елеваторів). Найбільшою, але і найменш надійною залишається ПАТ «ДПЗКУ». Другий за кількістю елеваторів – це ПАТ «Кернел».

Крім 51 млн т. зберігання на спеціалізованих елеваторах, в Україні є до 25 млн т. потужностей зберігання зернових в господарствах товаровиробників. Ці потужності мають різний рівень автоматизації і захищеності, в основному, використовуються як місця проміжного накопичення і короткочасного зберігання з метою обробки (очищення, сушіння) зібраної агропродукції дрібними і середніми фермерами.

Складські приміщення і сховища продовольчих товарів в Україні мають низький рівень оснащення сучасним обладнанням, холодильними установками, фасувальними машинами і механізмами. В результаті приватизації відбулося дроблення великих складських комплексів на дрібні приватні підприємства. Утворення великої кількості нових юридичних осіб призвело до скорочення загальної ємності об'єктів інфраструктури агропродовольчого ринку та погіршення їх технічного стану, а отже зростання витрат та зниження економічної доступності продуктів харчування для споживачів.

Лише деякі вітчизняні роздрібні підприємства та торгові мережі мають добре розвинені логістичні комплекси з сучасним торговим і складським господарством, необхідним обладнанням, в тому числі холодильним, транспортними службами тощо.

Аналіз складського і транспортного обслуговування товаровиробників вказує на нестачу елеваторів, складських комплексів, спеціалізованого транспорту, контейнерного фонду. Однією з проблем агропродовольчого ринку держави є нестача вільного місця в елеваторах для зберігання зерна.

Одним з перспективних напрямків є будівництво складських терміналів. Розвиток оптової та роздрібної торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством, збільшення грошового обороту в країні призводять до зростання вантажообігу, отже, до підвищення попиту на складські приміщення. У країні дуже активно

розвиваються і транспортні, і складські послуги, що пов'язано зі зростанням економіки, активним освоєнням ринку вітчизняними та іноземними компаніями.

Отже, проведений аналіз інфраструктури агропродовольчого ринку показав окремі негативні аспекти, що перешкоджають її формуванню і розвитку для досягнення завдань гарантування продовольчої безпеки:

- відсутність взаємодії між різними суб'єктами агропродовольчого ринку;
- недостатня інформованість споживачів послуг про їх надання різними інститутами ринкової інфраструктури;
- відсутність державної підтримки об'єктів інфраструктури агропродовольчого ринку;
- невідповідність розвитку аграрного сектора та інфраструктури агропродовольчого ринку.

Окрім заходів державної підтримки аграрного виробництва та компенсації окремих витрат товаровиробників, необхідна розробка та реалізація державних та регіональних цільових програм продовольчої безпеки, які включатимуть заходи по формуванню ефективної системи збуту агропродовольчої продукції через систему поставальницько-збутових кооперативів, регіональних оптових та роздрібних агропродовольчих ринків. Це можливо лише за умови оновленої нормативно-правової бази, а також стратегії продовольчої безпеки із обов'язковим комплексом заходів по розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку.

Комплексна стратегія продовольчої безпеки і стратегічні напрями вдосконалення та розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку дозволять прискорити його розвиток, забезпечити швидкий товарорух від виробника до споживача і підвищити конкурентоспроможність систем розподілу на основі координації діяльності наукових, освітніх, інформаційних, фінансових, логістичних структур.

Головна стратегічна мета розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку – закріплення позитивних тенденцій його розвитку, прискорення темпів його зростання та подальше підвищення конкурентоспроможної економіки. Інфраструктура ринку сільськогосподарської продукції та продовольства повинна забезпечити використання у виробництві досягнень науково-технічного прогресу, нарощування обсягів виробництва і збуту сільськогосподарської продукції.

Стратегічні цілі розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку держави повинні бути наступні:

- комплексний і системний підхід до управління інфраструктурою агропродовольчого ринку;
- оптимізація і стабілізація продовольчої ситуації: досягнення продовольчої незалежності; забезпечення фізичної доступності за рахунок оптимізації постачання і споживання, вирівнювання попиту та пропозиції; поліпшення якості продукції та проведення моніторингу ринку;
- зниження витрат товаровиробників продовольчого сектору;
- підвищення освітнього рівня та інформованості працівників продовольчого комплексу;
- статистичний моніторинг тенденцій агропродовольчого ринку та елементів його інфраструктури, інформаційно-консультаційне забезпечення роботи учасників ринку;
- вдосконалення системи постачання товаровиробників з метою оновлення їх матеріально-технічної бази;
- організація конкурентної системи товароруху, яка дозволить скоротити кількість ланок у ланцюзі від виробника до споживача, знизить витрати обігу та споживчі ціни;
- логістизація ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;
- підвищення конкурентоспроможності продукції агропродовольчого ринку.

Таким чином, доцільно запропонувати на основі стратегічних цілей розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку, аналізу його тенденцій та сучасного стану, пріоритетні напрямки її вдосконалення.

Ключовим стратегічним напрямом подальшого розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку на сучасному етапі має бути комплекс заходів з удосконалення управління та стратегічного розвитку всіх її елементів, оскільки стан продовольчої безпеки у залежності від стабільної ринкової інфраструктури буде залежати від того, наскільки комплексним буде взаємозв'язок сфер і галузей в ланцюжку просування агропродовольчої продукції.

В таблиці 5.1 представлено запропонований механізми удосконалення управління формуванням інфраструктури продовольчого ринку як умови гарантування продовольчої безпеки, який включає комплекс економічних та управлінських заходів.

Таблиця 5.1 – Механізми удосконалення управління формуванням інфраструктури продовольчого ринку як умова гарантування продовольчої безпеки

Елементи інфраструктури агропродовольчого ринку	Економічні заходи	Управлінські заходи
1	2	3
Оптово-роздрібна торгівля продовольством та сільсько-господарською продукцією	Розробити механізми реалізації законів про оптові продовольчі ринки на державному та регіональному рівнях. Створити трирівневу систему ринків (районні, міські оптово-роздрібні та оптові продовольчі ринки) з належними умовами торгівлі, дотриманням вимог безпеки та санітарії.	Укласти угоду про співпрацю між регіональними органами виконавчої влади і представниками торговельних мереж з питань збуту с.-г. та продовольчої продукції. Сформувати міжрегіональну товаропровідну систему, розвивати біржову, аукціонну і електронну торгівлю, створити розподільні центри.
Складське і транспортне обслуговування товаровиробників і споживачів	Розвивати інвестиційні можливості товаровиробників за рахунок вдосконалення умов кредитування і лізингу. Надавати державну підтримку інфраструктурних елементів постачання, складського комплексу, транспортного обслуговування, зокрема, постачальників матеріально-технічних ресурсів для сільського господарства і учасників організованого аграрного ринку, обслуговуючих кооперативів тощо.	Розробити стратегію розвитку логістичної інфраструктури аграрного та продовольчого сектору та систему індикаторів для оцінки її ефективності і моніторингу. В стратегію продовольчої безпеки та регіональні програми продовольчої безпеки включити напрямки підтримки та стимулювання підприємств логістичної інфраструктури за допомогою комплексу заходів для розвитку матеріально-технічної бази складського господарства і створення транспортно-логістичної системи для агропродовольчого ринку
Підготовка кадрів для агропродовольчого ринку	Відновити систему персонального розподілу в сільськогосподарській організації випускників навчальних закладів, які закінчили навчання за державний кошт. Ввести нові спеціальності і спеціалізації відповідно до напрямів реформування аграрного виробництва, вдосконалити систему підготовки та перепідготовки фахівців, розширити комплекс освітніх і консультаційних послуг на інноваційній основі з метою підвищення престижності аграрної освіти	В державні цільові та регіональні програми кадрового забезпечення інфраструктури ринку включити комплекс стратегічних заходів із підвищення кваліфікації та організації навчання фахівців, що працюють у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством.

1	2	3
Інформаційне забезпечення учасників агропродовольчого ринку	Організувати інформаційно-консультаційну систему із державних, приватних та кооперативних служб, пунктів, робочих груп з різними джерелами фінансування, яка має бути в складі єдиного інформаційного простору держави. Створити маркетинговий центр при інформаційно-консультаційних службах у сфері аграрного консалтингу, який має інформаційні зв'язки з маркетинговими підрозділами підприємств ринкової інфраструктури, аграрними та оптово-роздрібними підприємствами. Налагодити співпрацю інформаційно-консультаційних служб з постачальниками матеріально-технічних ресурсів.	Організувати роботу інформаційно-консультаційних служб у сфері аграрного консалтингу щодо розробки ними інноваційних освітніх програм та навчальних заходів, спрямованих на підвищення освітнього рівня учасників ринкової інфраструктури. Організувати роботу інформаційно-консультаційних служб у сфері аграрного консалтингу з підвищення кредитної, страхової та лізингової грамотності товаровиробників. Інформаційно-консультаційним службам сформувати базу даних постачальників логістичних послуг і надавати послуги, спрямовані на вдосконалення знань товаровиробників у сфері аграрної логістики
Кредитно-фінансове забезпечення агропродовольчого ринку	Розробити комплекс заходів, спрямованих на надання можливості всім господарюючим суб'єктам агропродовольчого ринку отримувати економічно обґрунтовані кредитні ресурси в більшості фінансово-кредитних організацій за конкурентними ставками на необхідний згідно технологічних процесів термін. Розвивати сільськогосподарську кооперацію з допомогою спеціальних програм кредитування споживчих і кредитних кооперативів за участю державних та комерційних банків.	Поглибити спеціалізацію фінансово-кредитних інститутів, призначених для обслуговування аграрного сектора, розширити спектр надаваних ними послуг, забезпечити доступність фінансових ресурсів для всіх господарюючих суб'єктів агропродовольчого ринку. Розробити спеціальні програми мікрокредитування, що враховують специфіку діяльності позичальників у сфері агропродовольчого ринку.

Джерело: розроблено автором на основі [43; 67; 68].

Проведене дослідження сучасного стану агропродовольчого ринку дозволяє дійти висновку, що на сьогодні законодавство, яке визначає правове становище елементів інфраструктури ринку, є недосконалим, і не завжди відповідає потребам його учасників. Комплексний аналіз та розробка заходів з удосконалення управління інфраструктурою агропродовольчого ринку в змозі забезпечити продовольчу безпеку держави в межах покладених на нього завдань. Для цього, по кожному із суб'єктів, що беруть участь на аграрному ринку необхідно розробити або оновити нормативно-правову базу.

5.3. Стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції

В останні роки процеси глобалізації все більше впливають на продовольчу безпеку держави. Залежність продовольчої безпеки України від розвитку інтеграційних процесів обумовлена як геополітичним положенням, так і значним потенціалом аграрного сектора економіки. Тому стратегія продовольчої безпеки повинна реалізовуватися шляхом ефективної державної політики та встановлення пріоритетів щодо взаємовигідного співробітництва з розвиненими країнами та впровадження міждержавних стандартів. Особливо важливими напрямками гарантування продовольчої безпеки є інтеграція України з країнами Європейського Союзу. Європейські стандарти у продовольчій сфері є прикладом для модернізації механізмів державного управління та розвитку аграрного сектора України. Однак, в останні роки, не зважаючи на значні зрушення у напрямку європейської інтеграції, державне управління вітчизняним аграрним сектором досі характеризується недостатньою скоординованістю із європейськими державами та відсутністю системності у вирішенні стратегічних питань продовольчої безпеки. Наслідками виявлених проблем є ізолюваність європейського ринку від продукції вітчизняного аграрного сектора, відсутність комплексного підвищення стандартів якості виробництва, посилення імпортозалежності за окремими продуктами харчування, що створює загрози продовольчій безпеці держави.

Тому ключовим стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки в умовах євроінтеграції аграрного сектора має бути міждержавна координація в управлінні галуззю в рамках загальноєвропейських стандартів. Саме досвід ЄС показовий для реформування вітчизняного аграрного сектора і вирішення стратегічних питань забезпечення продовольчої безпеки на рівні держав-членів та наднаціональному рівні. У ході укладення Угоди про асоціацію з ЄС та подальшого набуття повноправного членства України в ЄС, акценти забезпечення продовольчої безпеки слід встановити саме на гарантування продовольчої незалежності, самозабезпеченості та якості і безпечності продовольства.

Як показано на рис. 5.3, одним із головних стратегічних напрямів забезпечення продовольчої безпеки повинно бути гарантування

продовольчої незалежності та самозабезпеченості.

Рис. 5.3 – Стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції

Джерело: розроблено автором.

Відповідно до проекту Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 «Про продовольчу безпеку України», продовольча незалежність України – стан продовольчого забезпечення, за якого фізична та економічна доступність життєво важливих продуктів харчування для населення забезпечується за рахунок вітчизняного виробництва цих продуктів та запасів державного матеріального резерву, на достатньому рівні [147]. Продовольча незалежність характеризується таким рівнем розвитку економіки, коли держава здатна забезпечити продовольчу безпеку у випадках повного чи часткового припинення зовнішніх продовольчих поставок.

Продовольчу незалежність також розуміють як рівень річного виробництва життєво необхідних продуктів харчування, вироблених всередині країни за сучасного рівня розвитку продуктивних сил, відповідно до орієнтованого набору основної продовольчої сировини і харчових продуктів, рекомендованих органами охорони здоров'я в якості раціональної (мінімальної) норми споживання [261, с. 154].

Аналіз продовольчої незалежності для усіх агропродовольчих товарів на основі балансів продовольчих ресурсів показав, що за останні роки можна виділити дві тенденції:

- 1) зниження продовольчої незалежності та посилення експансії імпорту (2010-2015 рр.);
- 2) підвищення продовольчої незалежності та зменшення рівня імпортозалежності (2016-2018 рр.).

Зростання імпортозалежності безпосередньо було пов'язано з періодом економічного росту та інвестиційного і споживчого попиту. Таким чином, можна очікувати підвищення рівня імпортозалежності за основними продуктами харчування після закінчення економічної кризи і переходу до етапу економічного росту.

В умовах економічної інтеграції важливо оцінювати та посилювати продовольче самозабезпечення, що передбачає задоволення основної частини населення потреб у продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва, що обумовлює продовольчу незалежність держави у задоволенні базових продовольчих потреб своїх громадян.

Одним із засобів підвищення продовольчої незалежності є імпортозаміщення. Аналіз продовольчої незалежності та самозабезпеченості за попередні роки показав, що потенціал аграрного сектора України дозволяє забезпечити внутрішні потреби держави у продовольстві. Навіть фактична частка агропродовольчого імпорту може

бути замінена внутрішнім виробництвом. Імпортозамінними повинні бути в першу чергу продовольчі товари кінцевого споживання, які реалізуються безпосередньо населенню через мережу роздрібних торгових підприємств. Одночасно необхідно заміщення імпортних сировинних товарів рівноцінними за ціною та якістю українськими аналогами. Імпорт сировинних товарів, без яких виробництво продуктів харчування всередині країни не вигідно або неможливо, повинен здійснюватись із мінімальним ступенем обробки з метою створення максимальної доданої вартості всередині держави.

Політика імпортозаміщення полягає у встановленні пріоритетних галузей з точки зору заміщення імпорту, а також постійний моніторинг імпорту та реалізації ввізних продовольчих товарів на вітчизняному ринку.

Відповідно до проведеного аналізу, найбільший потенціал імпортозаміщення мають м'ясо та м'ясопродукти, риба та рибопродукти, фрукти, ягоди, виноград тощо. Державна політика імпортозаміщення здійснюється шляхом застосування механізмів тарифного і нетарифного захисту на максимально дозволеному домовленостями з СОТ рівні і залучення інвестицій для модернізації і розвитку стратегічно важливих галузей аграрного сектора (буряківництво, овочівництво, тваринництво, рибне господарство, виробництво цукру та інші).

Аналізуючи зовнішньоекономічні аспекти формування продовольчої безпеки держави, слід сказати, що одним із важливих факторів її гарантування і підтримання на стратегічному рівні є участь України у міжнародній торгівлі. Розвиток зовнішньої торгівлі держави потребує лібералізації зовнішньої торгівлі. При цьому вирішення стратегічного завдання забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації та зниження торгових бар'єрів призвело до того, що Україна перетворилася на крупного імпортера продовольства. По окремих видах продовольчих товарів рівень продовольчої безпеки став пороговим. Імпорт продовольства становить на сьогоднішній день 25-35 %, при цьому частка імпорту у крупних містах країни складає близько 50-60 % [56, с. 33].

Результати аналізу динаміки та структури зовнішньої торгівлі основними продовольчими товарами (табл. 5.2) свідчать, що коефіцієнт покриття імпорту експортом цукру у 2018 р. склав 198, яєць – 46,5, хліба і хлібних продуктів – 153,4, олії та інших рослинних жирів – 23,1, молока і молочних продуктів – 4,5 [45].

Таблиця 5.2 – Аналіз зовнішньої торгівлі продовольчими товарами в Україні

Види продовольства	Імпорт, тис. т.					Експорт, тис. т.				
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
М'ясо і м'ясо-продукти	201	158	182	233	283	218	245	303	351	399
Молоко і молочні продукти	357	78	105	132	180	527	464	434	835	807
Яйця	7	11	5	7	4	147	126	112	155	186
Цукор	7	4	5	7	3	40	153	505	617	594
Олія та інші рослинні жири	223	160	219	239	259	4578	4253	5104	5988	5986
Картопля	40	17	27	24	28	17	15	5	18	22
Овочі та баштанні продовольчі	225	95	136	129	188	294	212	224	444	434
Фрукти, ягоди та виноград	856	588	732	819	878	350	324	283	291	331
Хліб і хлібні продукти	263	190	240	255	280	33423	38338	41451	42499	42940

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Вітчизняний імпорт не дозволяє реалізувати модернізацію аграрного сектора та повністю забезпечити економічну доступність продовольства для населення. Зовнішньоекономічна політика фактично призвела до занепаду деяких українських галузей аграрного сектора, наприклад, тваринництво і птахівництво, рослинництво і виробництво сільгосптехніки, підірвала конкурентоспроможність вітчизняного виробництва. Надмірна імпортна залежність держави за деякими видами продовольчих товарів значно погіршує продовольчу безпеку.

Аналіз незалежності продовольчого ринку є ключовим у зовнішній торгівлі України продовольством, оскільки за результатами розрахунків його критеріїв вводяться законні обмеження щодо експорту та імпорту продовольства або інші обмеження стосовно забезпечення продовольчої безпеки без порушення міжнародно-правових зобов'язань держави, зокрема норм СОТ [56, с. 34]. У даному контексті стратегічні пріоритети держави щодо підвищення рівня продовольчого самозабезпечення не повинні дискредитувати іноземних виробників, а мають бути спрямовані на захист національної економіки. При цьому основними проблемами та

ризиками продовольчої безпеки можуть бути: зниження конкурентоспроможності національного виробництва та ефективності національної економіки за рахунок примусового зниження конкуренції із зарубіжними постачальниками, а також підвищення податкового навантаження на бюджет.

Оскільки природно-кліматичні умови не дозволяють на території України вирощувати всі сільськогосподарські культури для стабільного цілорічного забезпечення населення продовольством, на продовольчому ринку необхідні імпорتنі товари. Стратегічними завданнями державної аграрної політики повинно бути стримування імпорту продовольства, що може вироблятися всередині країни за рахунок імпортозаміщення, а також стимулювання імпорту сировини, що не виробляється в країні, та її подальша глибока переробка на вітчизняних підприємствах харчової промисловості. Аналогічна політика проводиться економічно розвиненими західними та європейськими країнами.

Реалізація політики імпортозаміщення здійснюється за допомогою системи державних інструментів, спрямованих на захист вітчизняного виробника: мито, тарифні квоти, ліцензії, технічні регламенти, мінімальні ціни. Правова база протидії експансії імпорту продовольчих товарів представлена Законами України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист економічної конкуренції», «Про зовнішньоекономічну діяльність» та інші. Пряма заборона імпорту продовольства не відповідає вимогам СОТ і можлива тільки через обмеження на основі санітарних і фітосанітарних заходів.

Безмитні тарифні квоти ЄС на сьогодні встановлено для 36 видів продовольчих товарів (зокрема, на яловичину, свинину, м'ясо баранини, м'ясо птиці, молоко, вершки, йогурти, зернові, висівки, мед, цукор, крохмаль, гриби, часник, солод, виноградний і яблучний соки, вершкове масло, яйця та альбуміни та інші). При цьому для окремих товарів (м'ясо свинини, м'ясо птиці, гриби, яйця) передбачено додаткові тарифні квоти. По 18 видам продовольчих товарів тарифними квотами передбачено зростання обсягів імпорту протягом 5 років з дати застосування торговельних положень Угоди про асоціацію з ЄС. В Україні встановлено тарифні квоти для 3 видів

продовольчих товарів (м'ясо свинини; м'ясо птиці та напів-фабрикати з м'яса птиці та цукор) та передбачено додаткові тарифні квоти для м'яса птиці та цукру [189].

Окремі квоти на імпорту продовольчих товарів у порівнянні з фактичним імпортом показано в табл. 5.3.

Таблиця 5.3 – Фактичні обсяги імпорту та квоти на імпорту продовольчих товарів у межах ЗВТ у 2017-2018 рр., тис. т.

Види продовольчих товарів	Імпорт 2017 р.	Квота у 2017 р.	Імпорт 2018 р.	Квота у 2018 р.
М'ясо птиці	120	36,8	133	37,6
Свинина	95	40	128	40
Яловичина	13	20	14	20
Цукор	7	34,07	3	36,07
Яйця	7	4,8	4	4,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України та Доповнення до Додатка І-А Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Так, тарифна квота на цукор достатньо висока, а фактичний імпорту не перевищував 13-14 тис. т., на яловичину – відповідно 13-14 тис. т. у порівнянні з незмінною в останні 2 роки квотою 20 тис. т. Тому тарифні квоти на ці продукти без фактичного обмеження режиму вільної торгівлі можна зменшити. На імпорту м'яса птиці з ЄС у 2017 р. була встановлена квота в 36,8 тис. т., у 2018 – 37,6 тис. т., а фактичний імпорту становив 120 і 133 тис. т. відповідно. Цю квоту доцільно залишити без змін або збільшити на паритетній основі із квотами ЄС [228].

Санітарні та фітосанітарні заходи (СФЗ) спрямовані на захист споживачів, тварин і рослин від збудників хвороб і шкідників, які можуть бути в імпортних товарах. Згідно з правилами СОТ, держава має право створити власну систему захисту, яка має бути науково обґрунтованою, базуватись на міжнародних стандартах та рекомендаціях і не містити приховані перешкоди для імпорту продовольства.

За інформацією Державної ветеринарної і фітосанітарної служби України, в останні роки експортери в Україну продовольчих товарів (зокрема овочів), у тому числі і з країн ЄС, недостатньо пильно контролювали наявність карантинних шкідливих організмів. Інфіковані вантажі підлягали затриманню, знезараженню або поверненню в країну походження, країнам-експортерам відправляли нотифікаційні повідомлення. Наприклад, державними фітосанітарними інспекторами відділу фітосанітарних заходів на кордоні Управління фітосанітарної безпеки Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області 07.11.2019 р. на митному

посту «Харків – центральний» при проведенні фітосанітарного контролю імпортного вантажу з об'єктами регулювання було затримано об'єкти регулювання – фейхоа свіжа (0810) в кількості 6,4 т, гранати свіжі (0810) у кількості 6,2 т, хурма свіжа (0810) у кількості 4,9 т, які прибули з Азербайджану без фітосанітарного сертифікату, чим порушено вимоги Міжнародного Стандарту з Фітосанітарних Заходів № 12 «Вказівки щодо фітосанітарних сертифікатів». До затриманого вантажу застосовано розширений фітосанітарний контроль. На підставі виявленого порушення складено нотифікацію [46].

Важливим стратегічним завданням у контексті реалізації імпортозаміщення є вдосконалення товарної структури українського експорту. Він має переважно сировинний характер із великою часткою продукції рослинництва. До країн ЄС вивозяться значні обсяги кормового і продовольчого зерна, макухи, які переробляються на закордонних підприємствах та імпортуються в Україну у вигляді м'ясо-молочної продукції, кондитерських, макаронних виробів тощо. Забезпечення продовольчої безпеки потребує збільшення обсягів переробки продукції вітчизняними підприємствами харчової промисловості та експорту продукції більш високої доданої вартості. Досягнення поставленого завдання можливо за допомогою таких методів, як заборона або обмеження експорту сировинної продукції, та стимулювання підприємств до поглибленої переробки сировини в країні. Перший метод є порушенням правил СОТ і може бути реалізований лише у окремих випадках. Другий метод не протирічить правилам СОТ і може бути застосований для залучення іноземних інвестицій. Наразі інвестиційний клімат в Україні не сприяє імпорту міжнародного капіталу. Основними стратегічними напрямками його покращення мають бути механізми торгової політики, стимулювання створення спільних підприємств та спільних інвестиційних проектів з ЄС у торгово-економічній сфері.

Стратегічним напрямком забезпечення продовольчої безпеки в умовах інтеграції України у світову економіку повинно бути вдосконалення та розвиток системи контролю за якістю та безпечністю продовольства.

Відповідно до Угоди про асоціацію Україна-ЄС, держава зобов'язувалася створити умови для розвитку торгово-економічних відносин з метою поетапної інтеграції України до ринку ЄС шляхом зони вільної торгівлі, прискорити реформування економіки на

ринкових засадах та адаптувати законодавство до правових норм ЄС у продовольчій сфері. У відповідь на встановлені вимоги прийнято Закон України від 22.07.2014 р. № 1602-УІІ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», створено Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, положення про яку затверджено постановою КМУ від 02.09.2015 р. № 667.

Відповідно до плану заходів з виконання Угоди про асоціацію, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. №1106, за виконання зобов'язань України згідно встановлених термінів відповідальними органами влади за виконання поставлених стратегічних завдань у сфері продовольчої безпеки є: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Держпродспоживслужба, МЗС, Держрибагентство, Мін'юст, Мінприроди, МОЗ, Мінфін, ДФС, Держлісагенство. При цьому на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та Держпродспоживслужбу покладено завдання щодо комплексної адаптації українського законодавства у сфері санітарних і фітосанітарних заходів до законодавства ЄС, що є важливим напрямом забезпечення якості і безпечності продовольства. Реалізація поставлених завдань регулюється Всеохоплюючою стратегією імплементації законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. Згідно з даним документом, у сфері СФЗ до кінця 2021 року Україна має адаптувати в національне законодавство понад 250 актів ЄС за такими напрямками як державний контроль у сфері СФЗ, безпечність харчових продуктів та кормів, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я рослин тощо [176].

Для досягнення поставлених завдань на законодавчому рівні впроваджено в Україні європейську модель системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР (Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», Закон України від 20.09.2015 р. № 1602-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів»). Також, 21 грудня 2017 ухвалено Закон України «Про безпечність та гігієну кормів», який вступить в дію з січня 2020 року. Згідно з даним законом, оператори ринку кормів, що здійснюють вироб-

ництво, обіг та використання кормів, зобов'язані впровадити систему НАССР [176].

З 04 квітня 2018 року набрав чинності Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», яким визначено правові та організаційні засади державного контролю за дотриманням операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавства про побічні продукти тваринного походження під час їх імпорту (транзиту) на митну територію України [176].

Вказаний Закон впроваджує ризик-орієнтований контроль, що проводиться з періодичністю від одного разу на квартал до одного разу на три роки. Оцінка ризику для оператора ринку враховує вид агропродовольчої продукції, тип діяльності – виробництво чи перевезення, та результати попередніх перевірок та фіксації зауважень та порушень до діяльності оператора ринку. Далі за бальною системою визначається ступінь ризику і періодичність планових перевірок.

У 2018 році у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави з урахуванням інтеграції у європейську економіку вирішено наступні завдання:

- проведено модернізацію правової бази функціонування органічного ринку, забезпечення безпечності та гігієни кормів;
- розроблено проект закону щодо відстеження і маркування генетично модифікованих організмів;
- приведено у відповідність до законодавства ЄС вимоги до предметів та матеріалів, що контактують з продуктами харчування, а також вимоги про інформацію для споживачів щодо продуктів харчування;
- приведено у відповідність до законодавства ЄС вимоги до виробництва та обігу кави і цикорію, фруктові сировини для виробництва соків, меду.

Відповідно до «Пульсу Угоди» у 2018 році відсоток виконання завдань розділу «Сільське господарство» складає 86 %, а розділу «СФЗ» – 64 % (при цьому очікується суттєве підвищення рівня виконання за рахунок завершення реєстрації в Мінюсті ряду вже розроблених документів у першому кварталі 2019 року – орієнтовно на 25-30 %) [176].

Відповідно до «Пульсу Угоди», Виконання Угоди про асоціацію у сфері сільського господарства проводилося за напрямками: «Органічне фермерство», «Стандарти торгівлі рослинами», «Політика якості». Стан імплементації законодавства у сфері сільського господарства представлено у додатку В. Прийнято Закон України від 30.07.2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який запроваджує чітку та прозору систему реєстрації органів сертифікації, операторів ринку та органічного насіння, визначає механізм державного контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів ринку органічної продукції та встановлює їх відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Регламентує процедури сертифікації органічного виробництва й обігу органічної продукції, та встановлюються вимоги до органів сертифікації та їх функції.

У сфері торгівлі рослинами, а також насінням рослин, продуктами, отриманими з рослин, фруктами та овочами, адаптовано норми чинного законодавства до вимог ЄС. Прийнято Закон України від 08.12.2015 р. № 864-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення законодавства України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність з європейськими та міжнародними нормами і стандартами». Для реалізації цього закону було розроблено та прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України та актів Мінагрополітики, які регулюють питання ведення реєстрів у сфері насінництва, ввезення насіння на територію України, видачі свідоцтв агрономам-інспекторам та порядку сертифікації та маркування насіння і садивного матеріалу. Внесені зміни до Законів України: «Про насіння і садивний матеріал»; «Про охорону прав на сорти рослин».

Напрямок «Політика якості» стосується приведення норм чинного законодавства до вимог ЄС у сфері захисту географічних зазначень. Розроблено проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони географічних зазначень» (реєстраційний № 6023 від 03.02.2017 р.). Даним правовим актом передбачено важливі зміни у сфері регулювання сільськогосподарської продукції. Триває процес розробки законопроектів, що мають врегулювати особливості процедур щодо географічних зазначень для вказаних видів продукції. Впроваджується така важлива для українського ринку схема якості, як традиційні гарантовані особливості (традиційні страви).

Інформація щодо стану імплементації законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів представлена у додатку В.

На виконання зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію прийнято ряд важливих законів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, а саме:

- Закон України № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (нова редакція від 20.09.2015 р. зі змінами від 04.04.2018 р.);

- Закон України № 287-VIII «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (прийнято 07.04.2015 р. зі змінами від 19.10.2016 р., дата набрання чинності 09.05.2016 р.);

- Закон України № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (прийнято 18.05.2017 р., дата набрання чинності 04.04.2018 р.);

- Закон України № 2264-VIII «Про безпечність та гігієну кормів» (прийнято 21.12.2017 р., набрання чинності з 19.01.2020 р.).

На виконання вищезначених законів передбачено прийняття ряду підзаконних актів, частина з яких вже прийнята, а частина розробляється.

Крім того, розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про ветеринарну медицину», який повинен врегулювати правовідносини у питаннях здоров'я та благополуччя тварин, приватної ветеринарної практики, обіг ветеринарних препаратів тощо.

Відповідно до «Пульсу Угоди», Виконання Угоди про асоціацію у сфері санітарних та фіто санітарних заходів проводилося за 18 напрямками, що охоплюють сферу регулювання безпечності продукції рослинництва і тваринництва, харчових продуктів, кормів, а також використання засобів маркування продуктів харчування, ідентифікації тварин тощо.

Очевидно, що в напрямку інтеграції України у економіку ЄС проведена масштабна робота, спрямована на розвиток нормативно-правової бази та її адаптацію до міжнародних норм з метою гарантування продовольчої безпеки держави шляхом забезпечення безпечності і якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

Аналіз ситуації у сфері адаптації правової бази у сфері

виробництва безпечних та якісних харчових продуктів дозволяє виокремити стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки у контексті інтеграції України у економіку ЄС з метою укріплення позицій вітчизняного аграрного сектора на світовому продовольчому ринку, підвищення якості продукції, захисту внутрішнього продовольчого ринку від небезпечних та недоброякісних харчових продуктів, і таким чином, гарантування продовольчої безпеки. Такими напрямами повинні бути:

- подальший розвиток нормативно-правової бази у сфері якості та безпечності продовольства та сільськогосподарської продукції та захисту споживачів;
- впровадження системи контролю якості продуктів харчування НАССР у харчовій промисловості згідно зі встановленими законодавством термінами;
- впровадження постійно діючих процедур безпечності на основі принципів НАССР на підприємствах первинного виробництва;
- обмеження імпорту продовольства на основі СФЗ.

У напрямку розвитку законодавчо-нормативної бази, розроблено Закон України від 18.05.2017 р. №2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин». Також ухвалено ряд законопроектів та нормативних документів у сфері захисту споживачів.

Необхідність впровадження НАССР у діяльність підприємств харчової промисловості викликано тим, що такі підприємства використовують харчові продукти, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (м'ясна, молочна, рибна сировина). Тому необхідно проведення жорсткого контролю Держпродспоживслужбою, а саме моніторинг підприємств, у яких не застосовуються процедури безпечності, розробка графіку проведення аудиту для обґрунтування доцільності впровадження процедур. Для підприємств, що використовують харчові продукти без необроблених інгредієнтів тваринного походження, стан впровадження НАССР не виглядає критично. Але такі підприємства характеризуються високим рівнем зносу основних засобів та застарілими технологіями виробництва харчових продуктів. Таким підприємствам варто самостійно проводити аудит на відповідність мінімальним вимогам базових програм, зокрема: ISO/TS 22002-

1:2009 Програмам обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 1. Виробництво харчових продуктів. Аудит також повинен проводитися і малими підприємствами. За його результатами можна об'єктивно встановити необхідність та реальні можливостями щодо дотримання вимог законодавства.

Відповідно до законодавчих норм, підприємства первинного виробництва не зобов'язані впроваджувати НАССР. Однак діють загальні вимоги до операторів ринку первинної продукції, зокрема, дотримання санітарно-гігієнічних умов виробництва, вжиття необхідних заходів з метою управління небезпечними факторами і недопущення їхнього впливу на здоров'я населення та екологію довкілля.

Виробництво безпечної продукції тваринництва потребує проведення аудиту (підприємствами або інспекторами Держпродспоживслужби) на відповідність первинного виробництва мінімальним вимогам базових програм: ISO/TS 22002-3:2011. При невідповідності мінімальним вимогам необхідно розробити та провести комплекс робіт та впровадити постійно діючі процедури із забезпечення безпечності продовольчої продукції. Після їх завершення інспектори Держпродспоживслужби повинні оформити протокол виконання робіт та впровадження постійно діючих процедур безпечності, що є підставою для визнання відповідності підприємства мінімальним вимогам базових програм. Такий аудит у подальшому доцільно проводити виробниками продукції рослинництва.

Підрозділи Держпродспоживслужби повинні здійснювати безперервний моніторинг епізоотичної та епіфітотичної ситуації в країнах, які імпортують або переміщують через митний кордон України харчову продукцію для своєчасного виявлення загрози та протидії поширення епідемій на території України. Для цього необхідно організувати інспекційні пости при прикордонних митних ділянках, які обмежують імпорт продовольства на основі дотримання СФЗ.

Важливим стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки є посилення конкурентних позицій України на міжнародному продовольчому ринку та використання можливостей ЗВТ з ЄС для розвитку вітчизняного експорту.

Одним із таких напрямів є перспективи застосування експортних квот для окремих сільськогосподарських товарів. Практика використання автономних торговельних преференцій ЄС з Україною

з 1 листопада 2014 р. показала, що обсяги експорту ряду агропродовольчих товарів за нульовими тарифними квотами до ЄС з високими нетарифними бар'єрами залишаються невикористаними, а інші товари експортуються вітчизняними підприємствами понад вказані обсяги [130, с. 100]. Товари з високими тарифними ставками понад межі нульових тарифних квот експортувати до ЄС не вигідно. При цьому майже повністю використано безмитні квоти для експорту в ЄС по кукурудзі, пшениці, вівсу, меду, виноградному та яблучному соку, обробленим томатам, м'ясу птиці, цукру, ячменю та деяким іншим агропродовольчим товарам. Окремі товари конкурентоспроможні на європейському ринку незалежно від нульових тарифних квот, наприклад, мед, сокові концентрати тощо. Однак, високі тарифні ставки на імпорт у ЄС м'яса птиці понад квоти не дозволяють експортерам зайняти стабільні ринкові позиції у ЄС [189].

Тарифна квота на кукурудзу для України низька порівняно з фактичними обсягами експорту в ЄС. Однак більшість зернових культур можуть експортуватися в межах квот для третіх країн з преференційною ставкою ввізного мита, розмір яких залежить від виробництва та запасів зерна в ЄС. Отже, роль України у забезпеченні світової продовольчої безпеки може посилитися. Серед українських агропродовольчих товарів, які можуть користуватися попитом на ринку ЄС при експорті поза тарифними квотами, можуть бути мед, кукурудза, сокові концентрати, продукти переробки солоду та крохмалю, оброблений крохмаль, зернові культури. На решту продуктів, особливо тваринного походження, імпорتنі мита поза обсягами квот фактично є заборонними. Отже, стратегічним напрямком забезпечення продовольчої безпеки в умовах європейської інтеграції повинно бути підвищення розмірів таких тарифних квот.

Результатом двосторонніх переговорів Уряду України з ЄС щодо підвищення розмірів тарифних квот, повністю використаних українськими експортерами у період дії режиму автономних преференцій ЄС, зокрема, на пшеницю, кукурудзу, мед, яблучний та виноградний соки, м'ясо птиці, була пропозиція Європейської Комісії 29 вересня 2016 р. до Європарламенту та Ради ЄС щодо введення автономних торговельних заходів для України у формі нульових тарифних квот на ряд агропродовольчих товарів. Пропонувалося встановити додаткові обсяги тарифних квот, відповідно до Угоди про асоціацію, та частково або повністю скасувати імпорتنі тарифи на окремі товари. У результаті не всі пропозиції Уряду

України і Європейської Комісії були схвалені.

У табл. 5.4 наведено обсяги тарифних квот для безмитного імпорту на територію ЄС деяких українських агропродовольчих товарів, ставки митного тарифу ЄС для імпорту цих товарів поза квотами та фактичні обсяги експорту цих товарів з України в ЄС.

Таблиця 5.4 – Обсяги безмитних квот, ставки мита та експорт окремих продовольчих та сільськогосподарських товарів

Товари	Обсяг щорічної квоти для безмитного ввезення на територію ЄС, відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, т/рік	Митний тариф ЄС для ввезення поза квотою	Обсяги експорту з України в ЄС за 2017 р., тис. т.
Мед натуральний	5 000 т з поступовим збільшенням протягом 5 років до 6000 т/рік	17,3 %	48,4
Ячмінна крупа та борошно; зерно зернових злаків, оброблене іншими способами	6 300 т/рік з поступовим збільшенням протягом 5 років до 7 800 т/рік	171 €/т, 93-234 €/т	15,7
Оброблені томати	10000	14,4%	39,7
Виноградний та яблучний соки	10000 т з поступовим збільшенням протягом 5 років до 20000 т	22,4 % + 27 €/ 100 л, 18 %	40,5
Овес	4000	89 €/т	3,7
Пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули	950000 т з поступовим збільшенням протягом 5 років до 1000000 т	95 €/т, 172 €/т, 175 €/т	1238,0
Кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули	400 000 т/рік з поступовим збільшенням протягом 5 років до 650 000 т/рік	94 €/т, 173 €/т, 173 €/т	6673,8
Ячмінь, ячмінне борошно та гранули	250 000 т/рік з поступовим збільшенням протягом 5 років до 350 000 т/рік	93 €/т, 171 €/т, 171 €/т	234,3

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України та Доповнення до Додатка I-A Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

За даними Державної служби статистики України, експорт до ЄС зріс по всім видам товарів, для яких були встановлені квоти і на експорт яких українські експортери отримали дозволи. У 2014 р. обсяги експорту меду в ЄС становили 26,1 тис. т., то у 2017 р. зросли на 85 % до (48,4 тис. т.). Експорт в ЄС ячмінної крупи та борошна зріс з 10,5 тис. т. у 2014 р. до 15,7 тис. т. у 2017 р. (на 49 %). Експорт оброблених томатів збільшився з 11,5 тис. т. у 2014 р. до 39,7 тис. т. у 2017 р. (у 3,4 рази).

Результати аналізу показують, що обсяги експорту меду в ЄС за

2017 р. більше, ніж у 9 разів перевищили обсяг тарифної квоти. Обсяги щорічного експорту ячмінної крупи в ЄС майже в 3 рази вищі за встановлену тарифну квоту. Експорт оброблених томатів також в 3 рази перевищує встановлену квоту; експорт яблучного та виноградного соку – в 4 рази. Тому необхідно внести пропозицію Комісії ЄС по наведених товарах, яка могла б задовольнити українських експортерів. Квоти на експорт в ЄС пшениці (950 тис. тонн щорічно) та кукурудзи (400 тис. т. на рік) недостатні для реалізації експортного потенціалу України в ЄС.

За оцінками Європейської Комісії, ЄС втратить щорічно (відповідно Україна зекономить) понад 50 млн євро доходів від митного тарифу на товари, на які буде введено автономні торгові заходи, з них 80 % за рахунок сільськогосподарських товарів. За оцінками Мінагрополітики щодо збільшення обсягів експорту агропродовольчої продукції до ЄС, вигода України складе 200 млн дол. США [57].

Позитивне рішення Європейської Комісії щодо підвищення квот на окремі товари вкрай важливо для державної торгової політики та посилення позицій України на міжнародному ринку продовольства, оскільки формально переговори щодо перегляду квот можна ініціювати лише через п'ять років після набуття Угодою чинності (1 листопада 2014 р.) відповідно до ст. 29 п. 5 Угоди, тобто не раніше 1 листопада 2020 р. Попередній досвід проведення переговорів щодо тимчасових тарифних квот у 2016-2017 рр. показав, що з пропозиції Уряду України деякі товари спочатку були виключені Європейською Комісією, а потім узгоджені з ЄК обсяги нульових тарифних квот були суттєво зменшені у Постанові Європейського Парламенту та Ради Європи [189].

Отже, подальші домовленості щодо підвищення обсягів нульових тарифних квот по експорту потрібно проводити з урахуванням можливих труднощів при проходженні процедури затвердження рішення у Європарламенті і Раді ЄС. Попереднє рішення Комітету сільського господарства та сільського розвитку Європейського Парламенту не було однозначно позитивним. У висновку від 22 грудня 2016 р. щодо пропозицій Єврокомісії для Європейського Парламенту і Ради ЄС щодо запровадження тимчасових автономних торгових заходів для України додатково до передбачених в Угоді про Асоціацію було сказано про недостатню аргументацію підвищення квот. Це пов'язано з тим, що запропоновані автономні торгові преференції стосуються дуже чутливих секторів сільського госпо-

дарства ЄС, які останнім часом постраждали від серйозних криз і на які негативно вплинуло ембарго на торгівлю з Російською Федерацією – фруктів, овочів та зернових культур. Зокрема зазначалося, що Україна є конкурентоспроможним експортером зернових культур, тому мита ЄС поза межами тарифних квот не вплинуть на скорочення обсягів експорту зернових з України.

В таких умовах Україні під час переговорів в рамках Угоди про асоціацію з ЄС варто акцентувати увагу на тому, що перспективним є збільшення квот на товари, експорт яких зростає протягом дії ПВЗВТ з ЄС, оскільки тарифні квоти на самому початку створення ЗВТ з ЄС визначалися на основі історичних обсягів експорту було покладено в основу визначення обсягів тарифних квот [189].

Також важливо звернути увагу на те, що українські виробники не зацікавлені у незначних обсягах тарифних квот для безмитного експорту в ЄС через те, що витрати на отримання експортних дозволів перевищують економічний ефект. Зокрема, при експорті м'яса і молочних продуктів процедури отримання дозволів на експорт тривають декілька років, а щорічні розміри квот незначні (у 2019 р.: яловичина – 12 тис. т, свинина – 20 тис. т, баранина – 1,95 тис. т, м'ясо птиці – 18,4 тис. т, молочні продукти – 9,2 тис. т, олія – 2 тис. т). Незначні обсяги постачань в межах квот вичерпуються виробниками, які отримали дозвіл на експорт в ЄС, дуже швидко (квоти на експорт м'яса птиці в ЄС станом на 11 січня 2018 р. були вичерпані на 25 %) [193]. Експорт поза межами тарифних квот на продукти тваринного походження не уявляється можливим з огляду на фактично «заборонний» розмір ввізного мита. При цьому слід зауважити, що обсяги споживання продукції тваринництва населенням України недостатні з точки зору раціональних медичних норм.

Окрім цього, для окремих продовольчих товарів умови торгівлі з ЄС несиметричні, на що можна звернути увагу при обґрунтуванні підвищення обсягів квот. На яловичину, свинину, баранину, м'ясо птиці, яйця, пшеницю, ячмінь, кукурудзу, молоко, масло в Україні діють адвалерні мита, які нараховуються у відсотках до митної вартості товарів, тоді як в ЄС використовуються специфічні мита, які нараховуються у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів, що обкладаються митом, або комбіновані, які поєднують обидва види митного обкладення і по багатьох позиціях встановлені на такому високому рівні, що український експорт понад межі нульових тарифних квот не вигідний.

Також слід додати, що Європейська Комісія у своїх пропозиціях до Європарламенту та до Ради ЄС використала такий аргумент, що у недавніх переговорах щодо ЗВТ з Перу та Колумбією, Центральною Америкою, В'єтнамом та Канадою цим країнам було надано вільний безмитний доступ на ринки ЄС для деяких продуктів, включених до пропозиції для України [257].

Участь в експорті малого та середнього бізнесу також є додатковим аргументом на користь збільшення квот.

Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки в умовах інтеграції у світову економіку, в тому числі економіку ЄС потребує від України як обґрунтованих заходів щодо зниження імпорту товарів, виробництво яких більш доцільне всередині країни, так і зростання обсягів експорту до країн ЄС для посилення ролі держави на світових ринках та забезпеченні світової продовольчої безпеки. Для збільшення експорту необхідно збільшення квот на безмитне ввезення до ЄС товарів, що виробляються переважно або хоча б частково малими і середніми виробниками (мед, гриби, оброблені томати, виноградний та яблучний сік тощо). Необхідно просування цих товарів на ринки ЄС під власними брендами, що дасть можливість продавати їх за ціною, вигідною для експорту поза межами нульових тарифних квот.

Післямова

Інтеграція стратегії та економічних процесів дозволяє створити ефективну економічну стратегію, оскільки врахування економічних процесів дозволяє розробляти більш результативні та прозорі стратегії за рахунок чіткого встановлення взаємозв'язку між стратегічними цілями і пріоритетами та отриманим результатом.

Економічну стратегію слід розуміти як цілісну систему дій суб'єкта, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу впливів зовнішніх та внутрішніх факторів у довгостроковому періоді часу. Економічна тактика є формою реалізації економічної стратегії, що охоплює комплекс заходів із адаптації суб'єкта та впливу на окремі економічні процеси для досягнення завдань економічної стратегії.

Економічна стратегія держави повинна бути спрямована на формування механізмів моніторингу та управління розвитком елементів соціально-економічної системи, умов реалізації стратегічної мети та забезпечення суспільного відтворення. Економічна тактика зосереджена на реалізації стратегічних заходів, передбаченні можливого реагування об'єкта на проведені заходи, моніторингу та оцінюванні їх результативності, коригуванні і розробці способів та засобів впливу на об'єкт управління.

Економічна стратегія у взаємозв'язку з економічною тактикою формують економічну політику держави, під якою слід розуміти діяльність органів державної влади й управління з визначення стратегічних цілей, завдань і пріоритетів, інструментів економічної тактики для їхнього досягнення.

В Україні розроблено систему державних стратегій, спрямованих на створення умов для економічного розвитку різних секторів народного господарства. Розробка і реалізація економічних стратегій потребує визначення ключових пріоритетів стійкого економічного розвитку, впровадження сучасних інструментів і механізмів державної економічної політики, соціальної орієнтації державного стратегічного управління. Державні стратегії є базисом для розробки проектів державних, регіональних, галузевих, цільових програм соціально-економічного розвитку, що спрямовані на різні сектори

національної економіки.

Процес розробки та реалізації економічної стратегії повинен ґрунтуватися на основних напрямках, цілях та пріоритетах діяльності, сформульованих на основі загального аналізу зовнішніх факторів, загроз розвитку та внутрішнього потенціалу держави. Необхідно враховувати ресурси та розробляти інструменти і механізми реалізації стратегії у напрямку розроблених індикаторів досягнення планових результатів. Завершальним етапом має бути забезпечення моніторингу й аналіз результатів реалізації стратегії, оцінка її ефективності.

Для українських стратегій розвитку характерні недоліки, які полягають у відсутності системи планування та прогнозування розвитку, формулювання цілей, загроз, можливостей, системи показників (моделей) та індикаторів.

Стратегію продовольчої безпеки визначено як план досягнення рівня розвитку національної економіки та її аграрного сектора, забезпеченого необхідними ресурсами і потенціалом, при якому населенню буде гарантовано стабільне постачання продовольства в кількості та якості, що відповідає науково обґрунтованим параметрам і створено соціально-економічні умови підтримки споживання відповідно медичних норм незалежно від несприятливих факторів у міжнародних відносинах і кон'юнктури світового ринку. Відповідно до структури стратегії першочерговим етапом є визначення стратегічних напрямів продовольчої безпеки, до яких належать підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств, експортна орієнтація аграрного сектора, забезпечення якості та безпеки харчування.

Стратегічними завданнями у продовольчій сфері є гарантоване забезпечення населення безпечним продовольством високої якості, розвиток збалансованих продовольчих ринків, технічне переоснащення підприємств, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище та забезпечення екологічної безпеки, вдосконалення земельних відносин. Визначення стратегічного потенціалу продовольчої безпеки країни має спиратися на оцінку сучасного стану проблеми за обґрунтованими параметрами, умов забезпечення продовольчої безпеки, сильних і слабких сторін країни на момент розробки стратегії. Необхідно визначення порівняльних переваг країни у забезпеченні продовольчої безпеки, загроз зовнішнього

середовища й ризиків. На основі аналізу необхідно здійснити розробку заходів та інструментів досягнення поставлених цілей щодо забезпечення продовольчої безпеки. Завершальним етапом має бути забезпечення моніторингу та оцінки результатів стратегії.

Розроблена структура стратегії продовольчої безпеки дозволить встановити єдині підходи і методичні засади щодо розробки стратегії як планового документу з урахуванням основних складових, від яких залежить продовольча безпека держави. Процес формування стратегії згідно з розробленою структурою враховуватиме специфіку завдань відповідно до виробництва, формування внутрішнього ринку, ресурсного потенціалу і безпеки та якості харчування. Вдосконалена структура стратегії може бути основою для розробки державних програм, методичних рекомендацій, інструкцій та інших документів для реалізації поставлених завдань щодо стратегічного забезпечення продовольчої безпеки. Деталізація основних етапів формування і реалізації стратегії відповідно до складових продовольчої безпеки дозволить запропонувати практичні заходи і рекомендації.

Розроблено класифікацію загроз продовольчої безпеки, яка включає управлінські загрози на рівні державного управління та на рівні аграрних товаровиробників; ринкові загрози на рівні зовнішньоекономічної діяльності країни та на рівні внутрішнього ринку; соціальні загрози у сфері забезпечення високого рівня життя населення та у сфері забезпечення якості продукції; природні загрози не пов'язані та пов'язані з впливом людської діяльності.

Особливу увагу приділено визначенню інформаційних загроз продовольчої безпеки, які полягають у надзвичайно низькому інформаційному забезпеченні суб'єктів ринку та відсутності системного моніторингу продовольчої безпеки взагалі, відсутності аналітичної бази для оцінки загроз, не ефективній організації інформаційної взаємодії учасників, які задіяні у гарантуванні продовольчої безпеки.

Суб'єкти інформаційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки – це, в першу чергу, органи державної влади і управління, що здійснюють регулювання питань гарантування продовольчої безпеки; компетентні органи та організації, що контролюють та відповідають за окремі складові гарантування продовольчої безпеки у сфері забезпечення державних продовольчих запасів, оцінки і контролю якості і безпеки продовольства; державні та недержавні органи та організації, що здійснюють інформаційне забезпечення користувачів інформації та аналіз тенденцій продовольчої безпеки;

суб'єкти господарювання у забезпеченні населення продовольством, зокрема сільськогосподарські товаровиробники, торгові підприємства, харчові та переробні підприємства; суб'єкти інфраструктури аграрного і продовольчого ринку та населення.

Вдосконалено методичні підходи до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави. Відповідно до розробленої структури стратегії продовольчої безпеки, показники оцінювання стратегічного рівня продовольчої безпеки пропонується систематизувати відповідно до чотирьох груп: показники оцінки тенденцій виробництва та його відповідності внутрішнім потребам; показники залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення аграрного сектора від імпорتنих поставок; показники оцінки динаміки запасів (співвідношення виробництва і споживання); показники оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування.

Групування показників необхідно для подальшої локалізації виявлених проблем та зосередження державних ресурсів у необхідному напрямку, що дозволить удосконалити методологічний та методичний апарат розробки стратегії продовольчої безпеки та підвищити ефективність її реалізації. Кожній з груп показників відповідає інтегральний індекс, сума яких становить інтегральний індекс стану продовольчої безпеки.

Вдосконалено методичні підходи до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави на основі комплексного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища. Для проведення аналізу розроблено систему показників для оцінки аграрного виробництва, аграрного ринку, ресурсів аграрного сектора, споживання продовольства, що відповідає основним стратегічним складовим продовольчої безпеки, для об'єктивного встановлення стратегічних напрямів, відповідальних виконавців, розподілу ресурсів та ефективного контролю у подальшій розробці і реалізації стратегії. Показники, отримані за даними останнього періоду аналізу, порівнюються зі сприятливим за певним критерієм значенням або нормативним значенням. В результаті отримана система відносних величин для об'єктивної оцінки тенденцій продовольчої безпеки.

Блок стратегічного аналізу внутрішнього середовища продовольчої безпеки передбачає виявлення сильних і слабких сторін та встановлення їх стійкості, оскільки це необхідно для визначення стратегічних пріоритетів та подальшого ефективного розподілу ресурсів при розробці стратегії. До сильних стійких сторін та стійких

можливостей продовольчої безпеки запропоновано віднести ті, які зберігають позитивну тенденцію відповідних показників протягом досліджуваного періоду. До слабких стійких сторін та стійких загроз буде віднесено ті, які, навпаки, зберігають негативну тенденцію відповідних показників протягом досліджуваного періоду.

Максимальної уваги при розробці державної стратегії продовольчої безпеки будуть потребувати стійкі слабкі сторони, посиленої уваги – нестійкі слабкі сторони, а нестійкі сильні сторони – підтримуючих заходів, інтенсивність яких залежатиме від конкретних стратегічних пріоритетів державної політики у аграрній, торговельній та соціальній сферах. Стійкі сильні сторони слід використувати для реалізації інших заходів у стратегії продовольчої безпеки.

Блок стратегічного аналізу зовнішнього середовища продовольчої безпеки включає оцінку загроз і можливостей та встановлення їх стійкості. Максимальну увагу слід приділити стійким загрозам та розробці заходів із нейтралізації їх впливу, посилену увагу – нестійким загрозам. Стійкі та нестійкі загрози мають бути перетворені в можливості продовольчої безпеки та джерела її подальшого укріплення. Нестійкі можливості варто підкріпити відповідними підтримуючими стратегічними заходами із державного регулювання аграрної, зовнішньоторговельної, соціальної політики. Стійкі можливості потребують стратегічних заходів, спрямованих на їх максимальну реалізацію у довгостроковій перспективі.

Оцінка продовольчої безпеки України проведена за окремими індикаторами за методологією FAO та GFSI. Моніторинг показників раціону харчування населення та забезпечення продовольчої безпеки за рахунок внутрішнього виробництва показав, що у порівнянні з отриманими індикаторами сусідніх країн наша держава найбільш суттєво відстає по якості харчування. Середня вартість виробництва продовольства в Україні знаходиться на рівні з іншими державами, і навіть перевищує відповідні показники. За даними моніторингу індикаторів економічної доступності продовольства для населення, а також стану інфраструктури країни можна стверджувати, що майже всі значення індикаторів знаходяться на рівні, нижчому у порівнянні з іншими країнами. При цьому відсоток людей, які страждають від небезпечної їжі, та поширеність харчової незабезпеченості значно перевищує відповідні показники інших країн.

Оцінка показників продовольчої незалежності та політичної стабільності держави показала, що при досить високому у порів-

нянні з іншими країнами обсягу виробництва продовольства у грошовому еквіваленті та низькому відсотку імпортного продовольства відносно обсягів експорту держава не може гарантувати продовольчу безпеку на рівні економічно розвинутих країн. Значений вплив на погіршення продовольчої безпеки має критичний рівень політичної нестабільності та корупції. Моніторинг показників, що характеризують рівень доступу до води та засобів санітарії, негативні наслідки від недостатньої кількості споживання продуктів харчування та мікроелементів дозволяє зробити висновок, що в Україні порівняно з іншими країнами спостерігається порушення норм харчування. Оцінка продовольчої безпеки на основі міжнародних методичних підходів необхідна для виявлення стратегічних проблем у продовольчій сфері та об'єктивного аналізу і порівняння тенденцій продовольчої безпеки зі світовими тенденціями.

Більшість міжнародних методик оцінювання рівня продовольчої безпеки базуються на поетапному алгоритмі обчислення обмеженого набору індикаторів, які об'єднані у інтегральний показник (індекс) продовольчої безпеки. Порівняння індексів у розрізі регіонів або країн дозволяє зробити висновки щодо динаміки рівня продовольчої безпеки, позитивних та негативних тенденцій, вжиття заходів щодо укріплення продовольчої безпеки.

Обґрунтовано напрями вдосконалення стратегії продовольчої безпеки на основі аналізу міжнародного досвіду стратегічного забезпечення продовольчої безпеки. Компенсації витрат товаровиробників по основним видам аграрної продукції, призведуть до скорочення собівартості, що у свою чергу дозволить підвищити рівень споживання цих продуктів населенням та конкурентоспроможність вітчизняної продукції. Вказані механізми державної підтримки товаровиробників в Україні повинні бути складовою як аграрної політики держави, так і стратегії продовольчої безпеки. Компенсації товаровиробникам, аналогічні тим, що застосовуються в зарубіжних державах, можливо реалізувати одночасно з встановленням рекомендованих цін в залежності від середньої собівартості основних видів сільськогосподарської продукції, що забезпечило б достатній рівень продовольчої безпеки у регіонах. Для цього варто створити служби моніторингу та передбачити суми компенсацій у структурі видатків державного бюджету. Продовольча безпека держави та стійкий розвиток аграрного сектора економіки потребує системи дотацій і компенсацій.

Механізми державного регулювання повинні бути достатньо гнучкими для захисту вітчизняних товаровиробників та одночасного дотримання вимог СОТ, зокрема при застосуванні таких захисних заходів, як мито і ввізні тарифи на продовольство. Також рекомендовано посилення державного контролю за моніторингом балансу продовольства для запобігання втрат від обмеження експорту.

Оцінка стану продовольчої безпеки за методичними рекомендаціями органів державної влади та управління показала, що основними загрозами продовольчій безпеці держави є незбалансоване споживання продуктів харчування. Відзначається недоїдання за такими групами продовольства, як м'ясо, молоко, риба, плоди та ягоди. Продовольчі потреби українського населення ще 5 років тому задовольнялися переважно за рахунок дешевих картоплі та хлібопродуктів. Однак останні 5 років навіть ця можливість була втрачена. Однією з головних причин погіршення продовольчої безпеки є низька купівельна спроможність населення. Висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами та економічна недоступність продовольства через невисокі та нестабільні доходи населення, зростання споживчих цін на продовольчі товари швидшими темпами, ніж доходи, не дозволяє забезпечити продовольчу безпеку на достатньому рівні для якісного і повноцінного харчування населення. На відміну від споживачів економічно розвинутих країн, українці на продукти харчування змушені витратити переважну частину отриманих доходів. Фактично при задоволенні потреб у продовольстві за рахунок потужного аграрного сектора та відсутності дефіциту продовольства в країні рівень споживання населенням основних продуктів перебуває нижче раціональних норм. Також причиною недостатнього споживання високоякісних харчових продуктів є зниження обсягів виробництва продукції тваринництва. В аграрному секторі в останні роки спостерігається домінування рослинництва. Скорочення поголів'я тварин, зростання витрат на виробництво тваринницької продукції призводить до підвищення цін на неї для населення.

Сучасні обсяги споживання основних продуктів харчування не досягають раціональних норм, що негативно впливає на продовольчу безпеку країни. Достатні обсяги виробництва аграрної продукції не дозволяють гарантувати продовольчу безпеку через низький рівень доходів населення, який є головною умовою достатнього споживання продовольства. Гостроту продовольчої безпеки обумовило

зростання цін на продовольчі товари більш високими темпами порівняно з платоспроможним попитом населення.

Аналіз концептуальних законодавчих актів України у сфері регулювання аграрного сектора економіки та забезпечення продовольчої безпеки показав відсутність комплексного бачення стратегії продовольчої безпеки. Специфіка сучасного правового забезпечення продовольчої безпеки полягає у відсутності конкретних напрямів регулювання стратегії продовольчої безпеки держави, що не дозволяє гарантувати продовольчу безпеку на державному рівні комплексно та ефективно. Відсутність єдиної правової основи та системного забезпечення продовольчої безпеки не дозволяє гарантувати достатній її рівень у сучасних умовах.

Для вирішення вказаних проблем доцільна розробка моделі формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави та її закріплення на законодавчому рівні для регулювання економіко-правових та організаційних аспектів діяльності держави у сфері захисту продовольчих інтересів і гарантування продовольчої безпеки, подальший розвиток, систематизація законодавства в сфері продовольчої безпеки та інтеграція з міжнародними правовими нормами.

Функціонування механізму гарантування продовольчої безпеки забезпечують інститути: ринкових механізмів та ринкового ціноутворення; соціальних стандартів та макроекономічних індикаторів; технічного регулювання, сертифікації, безпечності і якості продукції; товарних та фінансових інтервенцій, продовольчого резерву; державної аграрної політики та заходів підтримки товаровиробників; інфраструктури аграрного та продовольчого ринку; методів і інструментів стратегічного планування; інформаційного забезпечення продовольчої безпеки; правового забезпечення продовольчої безпеки. Основні інституції гарантування продовольчої безпеки функціонують на державному, регіональному та мікроекономічному рівнях. Систематизовано інституції продовольчої безпеки відповідно до стратегічного рівня, на якому зосереджено механізми формування стратегії продовольчої безпеки, та тактичного рівня, на якому зосереджено механізми реалізації, координації та моніторингу стратегії продовольчої безпеки.

Стратегічні пріоритети вдосконалення інституційного забезпечення продовольчої безпеки України та заходи державної політики полягають у вдосконаленні правової та інформаційної бази продо-

вольчої безпеки та її гармонізації з країнами-членами ЄС, оптимізації галузевої структури аграрного виробництва, розвитку протекціонізму аграрного ринку, реалізації політики імпортозаміщення в аграрному секторі, підвищенні економічної доступності продовольства, гармонізації вітчизняних стандартів якості та безпечності продукції з нормами ЄС, розвитку державної сертифікації продовольства, розвитку логістично-інфраструктурного забезпечення аграрного ринку.

Розробка цілісного механізму формування і реалізації стратегії в сфері забезпечення продовольчої безпеки враховує взаємодію суб'єктів, задіяних у процесі розробки стратегії продовольчої безпеки на державному рівні, інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування, стратегічний аналіз тенденцій і стану продовольчої безпеки, методологічні та методичні підходи до діагностики і моніторингу внутрішніх та зовнішніх загроз, методичну базу розробки стратегії як державного документу, а також комплекс інструментів і механізмів державної аграрної політики. Комплексне вирішення зазначених проблем дозволить своєчасно ідентифікувати наявність критичних кризових ситуацій в системі продовольчого забезпечення, застосовувати відповідні важелі і механізми і тим самим зміцнити продовольчу безпеку держави.

Розроблено організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії в сфері забезпечення продовольчої безпеки, який складається з чотирьох блоків відповідно до етапів розробки та реалізації стратегії та стратегічних завдань. Для кожного блоку передбачена власна інформаційно-аналітична база, на основі якої проводиться оцінка і аналіз поточних тенденцій та стану продовольчої безпеки в оперативному режимі. Розроблена система взаємодії між учасниками механізму формування і забезпечення продовольчої безпеки. В межах кожного блоку в стратегії має бути спроектовано комплекс заходів для досягнення результатів, заплановано очікувані результати від реалізації вказаних заходів та кількісні і якісні показники їх вимірювання.

Організація ефективної взаємоузгодженої роботи учасників системи забезпечення продовольчої безпеки потребує формування єдиної інформаційної системи, яка б змогла консолідувати вхідні та вихідні інформаційні потоки в ході моніторингу продовольчої безпеки та створити інформаційно-аналітичну базу для прийняття стратегічних управлінських рішень. Для вирішення поставленого

завдання запропоновано розробити інформаційну систему моніторингу продовольчої безпеки, що дозволить систематизувати та оптимізувати державні інформаційні ресурси, своєчасно отримувати інформацію для аналізу і оцінки стану продовольчої безпеки із різних джерел, об'єктивно оцінювати стан продовольчої безпеки у звітному періоді, формувати аналітичні звіти, стратегічні плани і прогнози, оперативно реагувати на можливі загрози продовольчій безпеці та здійснювати коригувальні заходи для протидії факторам негативного впливу на продовольчу безпеку.

Функціями інформаційної системи повинні бути збір та консолідація вхідних даних, аналіз, формування аналітичних звітів, зберігання результатів і надання оперативного доступу до інформації. Запропонована інформаційна система дозволить сформувати інформаційно-аналітичну основу для комплексного оцінювання, аналізу і моніторингу показників продовольчої безпеки, розробки і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави та регіональних програм продовольчої безпеки, обґрунтування стратегічних напрямів і механізмів забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях, формування механізмів і інструментів регулювання функціонування продовольчого ринку, стратегії, програм і прогнозів продовольчої безпеки

Розроблено збалансовану систему показників продовольчої безпеки держави, яка враховує стратегічні цілі, показники. Ключова стратегічна ціль фінансового забезпечення формування аграрної політики для забезпечення продовольчої безпеки в межах кожної розглянутої групи стратегічних пріоритетів - подолання кризових явищ; підтримання стійкого стану та розробка напрямів щодо укріплення стану – має бути розділена на стратегічні фінансові цілі, які в загальному вигляді охоплюють: розробку напрямів оптимального використання активів та інвестицій сільськогосподарськими підприємствами; державну підтримку і фінансування сільськогосподарських товаровиробників; фінансування оновлення технічного парку аграрних підприємств; зниження витрат та підвищення рівня рентабельності аграрних підприємств; розробку напрямів управління їхніми фінансовими ризиками.

Ключова стратегічна ціль соціального забезпечення населення у контексті розробки стратегії продовольчої безпеки включає такі стратегічні соціальні цілі, як: державне регулювання цінової політики на ринку сільськогосподарської продукції та продоволь-

ства; розробка напрямів реалізації соціальної політики та адресної допомоги окремим верствам населення; розробка системи моніторингу економічної доступності продуктів харчування та інших показників, що характеризують споживання продовольства населенням; створення на державному рівні системи забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва; формування стратегічних продовольчих запасів держави з метою регулювання ціноутворення на ринку.

Ключова стратегічна ціль регулювання внутрішнього ринку та забезпечення інфраструктури охоплює стратегічні цілі: розробку та впровадження системи управління ринковими ризиками; формування системи логістики і ринкової інфраструктури для сільськогосподарських підприємств; розробку заходів із зниження витрат у межах логістичної системи збуту продовольства на внутрішньому ринку; побудову системи моніторингу та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Ключова стратегічна ціль державного управління та ресурсного забезпечення ринку представлена такими стратегічними цілями, як державне регулювання продовольчого аграрного ринку; формування стратегічних продовольчих запасів держави; забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу.

Роль інфраструктури агропродовольчого ринку у забезпеченні продовольчої безпеки полягає у підтриманні економічної та фізичної доступності продовольства, які, в свою чергу, потребують створення умов для ефективної діяльності аграрних та обслуговуючих підприємств та гармонізації інтересів учасників системи гарантування продовольчої безпеки; застосування механізмів і методів організації прозорого ринку агропродовольчої продукції, ефективного використання виробничих, фінансових, інформаційних та трудових ресурсів. Механізми удосконалення управління формуванням інфраструктури продовольчого ринку як умова гарантування продовольчої безпеки повинні здійснюватися на рівнях: оптово-роздрібної торгівлі продовольством та сільськогосподарською продукцією, складського і транспортного обслуговування товаровиробників і споживачів, інформаційного забезпечення учасників агропродовольчого ринку, кредитно-фінансового забезпечення агропродовольчого ринку,

підготовки кадрів для агропродовольчого ринку, та передбачати комплекс управлінських та економічних заходів.

Напрями забезпечення продовольчої безпеки в умовах інтеграції у світову економіку включають систему заходів з удосконалення та розвитку системи контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції та продовольства, а саме: адаптацію нормативно-правової бази відповідно до вимог СОТ та ЄС у сфері якості і безпечності продукції, захисту споживачів, обов'язкове проведення аудиту підприємств харчової промисловості на відповідність вимогам із безпечності та якості, та обов'язковий контроль імпортової продукції, відстеження загроз виникнення епідемій у країнах-постачальниках продукції тваринного походження та обмеження імпорту відповідно до СФЗ. Напрями підвищення продовольчої незалежності та самозабезпечення повинні включати обмеження щодо імпорту шляхом державної політики імпортозаміщення окремих видів продовольчої продукції, використання механізму тарифних квот у рамках двосторонніх торговельних угод, заборони та обмеження імпорту на підставі санітарних та фіто санітарних заходів. Напрями посилення ролі України у забезпеченні міжнародної продовольчої безпеки, збільшення квот на імпорт продовольства в ЄС, розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів, стимулювання експорту, стимулювання участі у експорті підприємств малого та середнього бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. СПб. : Питер, 2002. 544 с.
2. Аграрне право України : підруч. / Єрмоленко В. М., Гафурова О. В., Гребенюк М. В. та ін.; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
3. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / Батигіна О. М. ін.; за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків : Право, 2013. 326 с.
4. Алексеева Я. В. Продовольча безпека України у режимі вільної торгівлі з ЄС : державний механізм забезпечення прозорості : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 2017. 279 с.
5. Андриянов С. В. Инновационный подход к формированию стратегии малого города: перспективы применения системы сбалансированных показателей. *Качество. Инновации. Образование*. 2007. № 7. С. 42-46.
6. Андрианов В. Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 248 с.
7. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
8. Бабич М. М. Моніторинг та інформаційне забезпечення процесів формування продовольчої безпеки. *Економіка та держава*. 2017. № 2. С. 32-36.
9. Балабанов Г. В. Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины. Зернопродуктовый комплекс Украины: структура и территориальная организация. Киев : ИАРР/ПАП, 1999. 105 с.
10. Банах О. І. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Вип. 1-2 (07). 2017. С. 94-102.
11. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 21 с.
12. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-

методологічні засади формування і розвитку : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 184 с.

13. Біла С. О. Продовольча безпека в системі економічної безпеки. *Держава та регіони : державне управління*. 2008. № 1. С. 15-20.

14. Білик Ю. Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні. *Формування та розвиток аграрного ринку* : зб. наук. праць, 2004. С. 177-189.

15. Богуцький В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. *Управління сучасним містом*. 2002. № 7-9 (7). С. 63-67.

16. Бондар З. К. Призначення, структура та зміст паспорту загроз продовольчій безпеці України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2016. № 16. С. 80-84.

17. Боумен К. Основы стратегического менеджмента. Москва: ЮНИТИ, 1997. 425 с.

18. Брик А. О. Продовольча безпека України та зарубіжних країн у контексті посилення продовольчої кризи. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2014. Вип. 46. С. 33-37.

19. Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції: правове регулювання : монографія. Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2012. 424 с.

20. Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54-59.

21. Будзан Б. Менеджмент в Україні : сучасність і перспективи. Київ : «Основи», 2001. 349 с.

22. Бурмистров Г. А. Основы способа наименьших квадратов. Москва : Государственное научно-техническое издательство литературы по геологии и охране недр, 1975. 392 с.

23. Вараксіна О. В. Формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки в Україні : дис. ... к.е.н. : 08.00.03. ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». Полтава, 2016. 220 с.

24. Васильців Т. Г., Бойко В. В. Стратегічні пріоритети державної політики забезпечення продовольчої безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 2. С. 132-138.

25. Вараксіна О. В. Світовий досвід державної політики продовольчого забезпечення. *Науковий вісник Полтавського*

університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2013. № 4 (60). С. 118-124.

26. Вараксіна О. В. Основні аспекти та фактори, що формують продовольчу безпеку країни. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 3 (59). С. 71–76.

27. Виханский О. С. Стратегическое управление. Москва : «Гардарика», 2009. 164 с.

28. Вітковський Ю. П. Стан та напрями зміцнення продовольчої безпеки України в умовах економічних трансформацій. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки*. 2016. № 4 (101). С. 7-13.

29. Власов В. І., Саблук В. П., Лисак М. А. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 43-45.

30. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема : моногр. Київ : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інститут аграрної економіки УААН, 2001. 506 с.

31. Внедрение сбалансированной системы показателей / Финк К. А. и др.; пер. с нем. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2006. 484 с.

32. Гершун А., Нефедьева Ю. Сбалансированная система показателей. *Контроллинг в России*. 2003. № 5. С. 45-52.

33. Гмиря В. П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України. *Фінансовий простір*. № 3 (23) 2016. С. 101-106.

34. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія. Житомир : Полісся, 2004. 348 с.

35. Гойчук О. І. Критерії продовольчої безпеки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2004. № 1. С. 42-44.

36. Голікова К. П. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в умовах трансформації національної економіки : дис. ... к.е.н. : 08.00.03. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. 261 с.

37. Горпинич О. В. Застосування зарубіжного досвіду в державному регулюванні економіки АПК в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 3 (27). С. 31-35.

38. Гончаренко О. М., Лисицин Є. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції Національної безпеки України. *Національна безпека*. 2001. Вип. 4. С. 6-7.

39. Гранкин В. Ф., Цемба Н. М. Стратегия управления

продовольственными ресурсами. *Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии*. 2013. № 8. С. 52-56.

40. Гребенюк М. Проблемы правового забезпечення продовольчої безпеки в окремих зарубіжних країнах. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 52–55.

41. Гуменний В. Д., Кириченко С. Г., Шаловило С. Г., Музика П. М. Погляд на продовольчу безпеку України. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2012. Т. 14, № 3(4). С. 149-169.

42. Гуменний В. Д., Музика П. М. Стан продовольчої безпеки населення України на початку тисячоліття. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 1(1). С. 134-150.

43. Гуров І. Г., Гречкосій В. В. Формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 1. С. 54-59.

44. Гусев Ю. В. Стратегия развития предприятий. Санкт-Петербург : Изд-во СПб УЭФ, 1992. 160 с.

45. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.07.2019).

46. Державними фітосанітарними інспекторами відділу фітосанітарних заходів на кордоні Управління фітосанітарної безпеки Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області 07.11.2019 року. Головне управління Держпродспоживслужби в Харківській області : веб-сайт. URL: <http://kh-consumer.gov.ua/?cat=18#> (дата звернення 20.12.2019).

47. Дугієнко Н. О., Кельдер Т. Л. Державна підтримка підприємств агропромислового виробництва : досвід зарубіжних країн. *Економіка та підприємництво*. 2014. № 5 (80). С. 135-140.

48. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції : теорія, методика, перспективи : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2009. 246 с.

49. Економічний словник - довідник / за ред. С. В. Мочерного. Київ : Femina, 1995. 367 с.

50. Ермакова Т. В. Варианты формирования сбалансированной системы показателей в управлении социально-экономическим развитием муниципальных образований в России и за рубежом. *Аспирант и соискатель*. 2006. № 1. С. 29-33.

51. Жаліло Я. А. Розвиток аграрного виробництва як

передумова забезпечення продовольчої безпеки України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

52. Жаліло Я. А. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 19-27.

53. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах : монографія. Київ : НІСД, 1998. 144 с.

54. Закиров И. Д., Тажитдинов И. А., Казаков В. В. Формирование стратегии развития и оценка эффективности деятельности муниципальных образований. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 323. С. 254-258.

55. Загурський О. М. Характеристика продовольчої безпеки України та основні фактор впливу на її рівень. *Стратегія розвитку України*. №1. 2014. С. 65-71.

56. Залізнюк В. П. Механізм імпортозаміщення як інструмент державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 31-37.

57. Збільшення квот ЄС на експорт агропродукції дозволить Україні отримати додатково \$200 мільйонів – віце-прем'єр. Інформаційне агентство Уніан : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/eurobusiness/1549072-zbilshennya-kvot-es-na-eksport-agroproduksiji-dozvolit-ukrajini-otrimati-dodatkov-200-milyoniv-vitse-premer.html> (дата звернення 20.07.2019).

58. Зверева Е. В., Беляева М. В., Наркевская Т. В. Формирование стратегической карты устойчивого развития лесного комплекса региона (на примере Хабаровского края). *Управление экономическими системами : электронный научный журнал*. 2012. №46 (10). С. 53.

59. Иванов А. А. Формирование системы сбалансированных показателей муниципального образования как инструмент реализации стратегии территориального развития. *Экономические науки*. 2006. № 11. С. 10-17.

60. Ильина З. М. Продовольственная безопасность : теория, методология, практика. Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. 230 с.

61. Інфляція та фінансові механізми її регулювання / Даниленко А. І., Кораблін С. О., Петрик О. І. та ін. ; за ред.

- А. І. Даниленка. Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2007. 399 с.
62. Інформаційно-аналітичний портал АПК України : веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua> (дата звернення 20.11.2019)
63. Кавецький І. Й. Методичні засади суспільно-географічного дослідження світових агропродовольчих ринків. *Український географічний журнал*. 1999. № 1. С. 27-31.
64. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / пер. с англ. Москва : ЗАО «ОлимпБизнес», 2006. 304 с.
65. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Стратегическое единство : создание синергии организации с помощью сбалансированной системы показателей / пер. с англ. Москва : ООО «ИД Вильямс», 2006. 384 с.
66. Кардаш О. Л. Сучасне методичне забезпечення оцінювання продовольчої безпеки України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 5(1). С. 194-199.
67. Карпенко Н. В. Господарські зв'язки в інфраструктурному комплексі продовольчого ринку України : монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. 122 с.
68. Карпенко А. М. Організаційно-економічні засади формування ринкової інфраструктури продовольчого ринку України. *Інноваційна економіка*. 2013. № 11 (49). С. 122-126.
69. Китаев С. Е. Особенности разработки стратегических карт развития логистической инфраструктуры рынка зерна. *Управление экономическими системами : электронный научный журнал*. 2013. № 10. URL: <http://www.uecs.ru/logistika/item/2400-2013-10-05-06-40-01>. (дата звернення: 12.07.2019).
70. Клаузевиц К. О войне. Москва : Издательство АСТ, СПб: Terra Fantastica, 2002. 558 с.
71. Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України : організація та управління : монографія. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.
72. Ковалюк Б. І. Визначення основних параметрів продовольчої безпеки країни. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. С. 36-41.
73. Козак Ю. Г. Міжнародна торгівля : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 272 с.
74. Криворук Б. М. Державна підтримка виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства : зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Економіка та держава*. 2016. № 11. С. 101-104.
75. Кушнір І. В. Концептуальні засади стратегічного плану-

вання розвитку АПК України. *Економічний простір*. 2008. № 14. С. 124-133.

76. Куценко Е. И. Стратегическая карта как инструмент развития региона (на примере Оренбургской области). *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2015. № 1 (176). С. 87-92.

77. Ларионова Н. А. Управление реализацией стратегии на основе системы сбалансированных показателей. *KANT*. 2011. С. 135-137.

78. Лавринчук О. В. Організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна та участь держави в ньому. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. С. 50-55.

79. Лебедев К. Н. Системный поход и методология менеджмента : монография. Москва : Красная книга, 2008. 840 с.

80. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : монографія. Харків : Магістр, 2007. 272 с.

81. Лупенко Ю. Сільське господарство продовжує встановлювати рекорди рентабельності. *ННЦ «Інститут аграрної економіки»* : веб-сайт. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/1989-2017-04-25-13-01-39.html> (дата звернення 20.07.2019)

82. Лушпаєв С. О. Поняття продовольчої безпеки за законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2015. № 3. С. 135-142.

83. Лушпаєв С. О. Про принципи правового регулювання продовольчої безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 268-273.

84. Малигіна В. Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки країни : монографія. Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського. Донецьк : НОУЛІДЖ, 2011. 471 с.

85. Манзій І. Б. Продовольча безпека : структура, принципи, реальність загроз. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2008. Вип. 8/1 (31). С. 27-31.

86. Манов В. Реформы в постсоциалистическом государстве : опыт Болгарии. Москва : Экономика, 2000. 359 с.

87. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» (Редакція від 21.10.2011) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п> (дата звернення 20.07.2019).

88. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства

економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277.
URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsi> (дата звернення 20.07.2019).

89. Методичні рекомендації щодо складання стратегічних планів підприємствами державного сектору від 18.03.2015 р. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=eadd6427-c6ee-4d97-8357-b008592e68cf&title=MetodichniRekomendatsiiSchodoSkladanniaStrategichnikhPlanivPidprimstvamiDerzhavnogoSektoru>.
(дата звернення 20.07.2019).

90. Минцберг Г., Куинн Дж. Б., Гошал С. Стратегический процесс. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 567 с.

91. Минцберг Г., Куинн Дж. Стратегический процес / под ред. Ю. Каптуревского. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 688 с.

92. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки : підручник / за ред. І. Р. Михасюка. Київ : Атіка, Ельга-Н, 2000. 529 с.

93. Міляр Л. Ф. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Науковий огляд*. 2015. № 7 (17). С. 1-14.

94. Мостова А. Д., Вініченко І. І. Стратегія як інструмент забезпечення економічного розвитку держави. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2016. № 3. С. 91-96.

95. Мостова А. Д. Стратегія продовольчої безпеки держави: теоретико-методичний аспект. *Економіка та держава*. 2016. №5. С. 38-42.

96. Мостова А. Д. Удосконалення методичного забезпечення аналізу стану продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2017. № 10. С. 42-47.

97. Мостова А. Д. Інформаційне забезпечення моніторингу продовольчої безпеки. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 33. С. 103-109.

98. Мостова А. Д. Стратегія продовольчої безпеки держави : теоретико-методичний аспект. *Економіка та держава*. 2016. №5. С. 38-42.

99. Мостова А.Д. Теоретичні аспекти формування стратегії продовольчої безпеки країни. *Інвестиції : практика та досвід*. 2017. № 19. С. 27-33.

100. Мостова А. Д. Загрози продовольчій безпеці держави. *Східна Європа : економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4 (21).

С. 100-107.

101. Мостова А. Д. Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2019. Вип. 26, Ч. 2. С. 7-14.

102. Мостова А. Д. Стратегічні карти у формуванні стратегії продовольчої безпеки держави. *Академічний огляд*. 2019. № 2 (51). С. 15-27.

103. Мостова А. Д. Інформаційне забезпечення моніторингу продовольчої безпеки. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 33. С. 103-109.

104. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 59-68.

105. Мостова А. Д. Збалансована система показників як інструмент розробки стратегії продовольчої безпеки держави. *«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління»*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 12-19.

106. Мостова А. Д. Міжнародний досвід оцінки продовольчої безпеки держави. *Інтелект ХХІ*. 2019. Вип. 4. С. 14-19.

107. Мостова А. Д. Оцінка продовольчої безпеки держави на міжнародному рівні. *«Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво»*. 2019. Вип. 4 (109). С. 13-19.

108. Мостова А. Д. Правове забезпечення стратегії продовольчої безпеки держави. *«Бізнес-навігатор»*. 2019. Вип. 4 (53). С. 57-61.

109. Мостова А. Д. Стратегічні аспекти економічного розвитку держави. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. № 2. С. 87-96.

110. Мостова А. Д. Інституційне забезпечення продовольчої безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. № 3 (41). С. 68-76.

111. Мостова А. Д. Формування стратегії продовольчої безпеки держави. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 2. С. 102-114.

112. Мостова А. Д. Механізми інтервенцій у забезпеченні продовольчої безпеки держави : зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019.

Вип. 202. С.23-33.

113. Мостова А. Д. Стратегії продовольчої безпеки країн ЄС. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. № 2. 2019. С. 327-338.

114. Мостова А. Д. Стратегія продовольчої безпеки держави. *Аналіз сучасних тенденцій забезпечення ефективності економіки країни* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 12-13 січня 2018 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2018. С. 46-48.

115. Мостова А. Д. Методичне забезпечення оцінювання стану продовольчої безпеки держави. *Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 року). Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 12-15.

116. Мостова А. Д. Методика стратегічного аналізу продовольчої безпеки. *Стратегії інноваційного розвитку економіки країни: проблеми, перспективи, ефективність* : зб. тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 24 лютого 2018 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова Економіка», 2018. С. 30-35.

117. Мостова А. Д. Продовольча безпека держави як об'єкт стратегічного планування. *Стратегічні напрями економічної та соціальної політики у ринкових умовах* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 10 березня 2018 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2018. С. 25-29.

118. Мостова А. Д. Оцінка продовольчої безпеки за допомогою swot-аналізу. *Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 17 березня 2018 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2018. С. 21-24.

119. Мостова А. Д. Оцінка стану продовольчої безпеки країни. *Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 6 квітня 2018 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 29-33.

120. Мостова А. Д. Маркетингове стратегічне управління конкурентоспроможністю на мікро-, мезо-, макрорівні : монографія / Тараненко І. В., Гармідер Л. Д., Дашевська О. В., Красовська О. Ю.,

Мішустіна Т. С., Шевченко В. М., Яременко С. С., Мостова А. Д. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. 210 с.

121. Мостова А. Д. Застосування збалансованої системи показників у стратегії продовольчої безпеки держави. *Modern Transformation in the Age of Globalization* : materials of the II International scientific conference Economy and Management (Klaipeda, 23 March, 2018). Klaipeda : Baltija Publishing, 2018. p. 28-30.

122. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 20.07.2019)

123. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития республики Беларусь на период до 2020 г. URL: http://www.grosbook.info/index.php?name=Files&op=view_file&lid=126. (дата звернення: 20.07.2017)

124. Нормативно-правові засади діяльності. Державне агентство резерву України : веб-сайт. URL: <https://rezerv.gov.ua/derzhrezerv/zasadi-diyalnosti/pravova-osnova/normativno-pravovi-zasadi-diyalnosti> (дата звернення 20.07.2019)

125. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основа, 2000. 198 с.

126. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: теоретические основания и методы. Москва : Аспект Пресс, 2006. 272 с.

127. Олійник В. О. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки : зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Вип. 1 (12) / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 103-111.

128. Ольве, Н.-Г., Рой Ж., Веттер М. Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2004. 304 с.

129. Орлик О. В. Аналіз факторів впливу на економічну безпеку підприємств та методи захисту від загроз і нейтралізації їх наслідків. *Тренди та інновації в сучасній економіці* : монографія / за ред. О. С. Іванілова. Харків : ХНУБА, 2015. С. 154-165.

130. Осташко Т. О. Можливості та обмеження експорту сільськогосподарських товарів у зоні тарифних квот ЄС. *Стратегічні пріоритети. Серія : Економіка*. 2016. № 1. С. 99-105.

131. Офіційні документи. ПАТ «Аграрний фонд» : веб-сайт.

URL: <http://agrofond.gov.ua/laws/official-documents/> (дата звернення 20.07.2019).

132. Панькова Л. О. Правове регулювання діяльності аграрних бірж в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 19 с.

133. Паска І. М. Роль і місце оптових ринків в системі збуту сільськогосподарської продукції. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 2(5). С. 210-217.

134. Пахомова Т. І., Храмцова І. В. Збалансована система показників як інструмент контролінгу в системі регіонального управління. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2009. Вип. 5. С. 120-126.

135. Піцур Я. С., Сенишин О. С. Використання світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу як наряду забезпечення продовольчої безпеки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна*. 2012. Вип. 2. С. 131-140.

136. Політика та розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Зорі, Людвіга Штріве. Київ : Альфа-Принт, 2001. 312 с.

137. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п> (дата звернення 20.07.2019).

138. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. № 932. Урядовий кур'єр від 09.12.2015 р., № 230.

139. Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики - сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.01.2013 р. № 16. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130114_0016.html (дата звернення 20.07.2019).

140. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії : Наказ

Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17> (дата звернення 20.07.2019).

141. Про державну підтримку сільського господарства : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV (Редакція від 15.08.2018). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (дата звернення: 02.11.2019).

142. Почепцов Г. Стратегія як мистецтво і особливий вид політики. *Політичний менеджмент*. 2004. № 2. С. 3-27.

143. Приходченко Л. Л. Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління : теорія і практика. *Державне будівництво*. 2009. № 1. С. 1-16.

144. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. / Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Київ : НІСД, 2014. 117 с.

145. Продовольча безпека країни : стан та перспективи зміцнення : моногр. / Тринько Р. І. та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 303 с.

146. Продовольча безпека в Україні у 2017 році. Огляд основних індикаторів. URL: <http://edclub.com.ua/> (дата звернення: 25.07.2019).

147. Про продовольчу безпеку України : Проект Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (дата звернення 20.07.2019).

148. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів. Економічний дискусійний клуб : веб-сайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv> (дата звернення 20.11.2019).

149. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) інформує, що індекс цін на продовольство у вересні 2019 року перевищив минулорічний показник. Економічний дискусійний клуб : веб-сайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-ta-silskogospodarska-organizaciya-oon-fao-informuye-shcho-indeks-cin-na> (дата звернення 20.11.2019).

150. Проскура В. Ф. Формування системи моніторингу продовольчої безпеки регіону. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2015. Вип. 3(2). С. 63-67.

151. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР.

Офіційний вісник України від 05.02.1998 р., № 3, стор. 13, стаття 75.

152. Про корпорацію. ПАТ Державна продовольчо-зернова корпорація України : веб-сайт. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/ua/about> (дата звернення 20.07.2019)

153. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p> (дата звернення: 25.08.2019).

154. Прунцева Г. О. Аналіз чинників розвитку аграрної сфери в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 12. С. 48-53.

155. Результати моніторингу показників продовольчої безпеки України. *Офіційний сайт Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (FAO)*. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country/230> (дата звернення: 20.08.2019).

156. Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия. Рим, 13.11.1996. URL: <https://www.zerkalov.org/files/rdpb.doc> (дата звернення: 20.08.2019).

157. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. *Сайт Державної казначейської служби України*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> (дата звернення: 20.08.2019).

158. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України : аналіт. доп. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

159. Румик І. І. Механізм забезпечення продовольчої безпеки в ринковій економіці. *Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка*. 2013. Вип. 33. С. 63-70.

160. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті. Київ : ІАЕ, 2001. 93 с.

161. Саблук П. І. Формування та функціонування ринку агро-промислової продукції : практ. посіб. Київ : ІАЕ УААН, 2000. 558 с.

162. Саблук П. Т. Государственное регулирование аграрного рынка Украины. *АПЖ: экономика, управление*. 2006. №4. С. 35-36.

163. Садковский М. С. Построение сбалансированной системы показателей для наукограда (на примере г. Протвино). *Вестник экономики, права и социологии*. 2011. № 2. С. 60-64.
164. Сеперович Н., Шевцов О. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення. *Актуальні питання аграрної політики*. Київ, 2002. С. 254-300.
165. Сенишин О. С. Світовий досвід державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу та напрями його використання у вітчизняній практиці. *Управлінські інновації*. 2012. Вип. 2. С. 55-68.
166. Сидоренко О. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК. 2012. URL: <http://ua-ekonomist.com/216-prodovolcha-bezpeka-ukrayini-nemozhliva-bez-derzhavnogo-regulyuvannya-apk.html> (дата звернення: 20.08.2019).
167. Силифонкина С. В. Сбалансированная система показателей для диагностики устойчивого развития экономики региона. *Экономический анализ: теория и практика*. 2011. № 40(247). С. 48-56.
168. Сичевський М. П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*. 2019. №1. С. 6-17.
169. Скидан О. В. Формування регіональної аграрної політики продовольчої безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: 08.00.03. Житомир, 2004. 25 с.
170. Скрипчук П. М., Хоменко А. Є. Аналіз досвіду країн-членів СОТ щодо забезпечення продовольчої безпеки та використання цього досвіду в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120. Ч. I. С. 219-233.
171. Словарь иностранных слов / под ред. Ф. Н. Петрова и др. Москва : Советская энциклопедия, 1964. 784 с.
172. Соловьев В. С. Стратегический менеджмент. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 444 с.
173. Сомик А. В. Підходи та проблеми оцінки ефективності грошово-кредитної політики національного банку України. *Ефективна економіка*. № 12, 2014. С. 66-71.
174. Споживчі ціни на соціально значущі продовольчі товари у жовтні 2019 року (підготовлено за даними моніторингу Держстату). Економічний дискусійний клуб : веб-сайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-socialno-znachushchi-prodovolchi-tovary-u-zhovtni-2019-roku> (дата звернення 20.07.2019).
175. Споживчі ціни на основні види продуктів харчування в

Україні та окремих країнах світу. осінь 2019 року. Економічний дискусійний клуб : веб-сайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krayinah-8> (дата звернення 20.11.2019).

176. Стан європейської інтеграції у сфері сільського господарства та СФЗ. Мінагрополітики : веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/mizhnarodne-spivrobitnictvo/yevrointegraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes/stan-yevropejskoyi-integraciyi-u-sferi-silskogo-gospodarstva-ta-sfz> (дата звернення: 20.08.2019).

177. Стежко Н. В. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. Т.2. С. 289-292.

178. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектора економіки України / відп. ред. Б. М. Данилишин. Черкаси : Брама-Україна, 2007. 544 с.

179. Стратегический менеджмент : учебник / Кэмпбел Д., Стоунхаус Дж., Хьюстон Б. Москва : ООО «Изд-во «Прометей», 2003. 336 с.

180. Стратегия Европейского Союза для региона Балтийского моря. Сервер для специалистов по территориальному стратегическому планированию : веб-сайт. URL: <http://www.city-strategy.ru/50> (дата звернення: 20.08.2019).

181. Стратегия устойчивости развития АПК – продовольственная безопасность / под ред. В. Г. Гусакова. Минск : Белорусская наука, 2008. 514 с.

182. Стратегия. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/360082>>>стратегия (дата звернення: 20.08.2019).

183. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Президент України. Офіційне видання. Урядовий кур'єр від 15.01.2015, № 6.

184. Страшинська Л. В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні : монографія / за ред. Б. М. Данилишина. Київ : Профі, 2008. 532 с.

185. Сухий П., Тюфтії А., Ячнюк М. Продовольча незалежність як індикатор оцінки стану продовольчої безпеки України. *Часопис соціально-економічної географії*. 2016. Вип. 21. С. 53-60.

186. Тернавська І. Б., Пархоменко Л. А. Класифікація загроз продовольчої безпеки. *«Экономика и управление: современный*

подход к изучению проблематики» : материалы VII Международной научно-практической конференции (г. Донецк, 25-27 апреля 2014 г.). Научный журнал «Аспект» №6 (31). Донецк : ООО «Цифровая типография». 2014. С. 82-86.

187. Тертичка В., Вакуленко В. Стратегічне планування. Аналіз державної політики в Україні : навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень / укл. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 63-66.

188. Технічне регулювання. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства : веб-сайт. URL: <http://me.gov.ua/> (дата звернення 20.07.2019).

189. Товари, на які встановлено безмитні тарифні квоти в рамках зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. ДУ Офіс з просування експорту України : веб-сайт. URL: <https://helpdesk.epo.org.ua/article/chy-diyut-dlya-vashogo-tovaru-taryfni-kvoty> (дата звернення 20.07.2019)

190. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии. Москва : ЮНИТИ, 1998. 576 с.

191. Тригуб А. Ю. Адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 18 с.

192. Тригуб А. Ю. До питання міжнародно-правового розуміння поняття продовольчої безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2010. Вип. 156. С. 269-275.

193. Україна вже вичерпала ряд квот на експорт в ЄС з початку року. Інформаційне видання «Сьогодні» : веб-сайт. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/economics/enews/ukraine-uzhe-ischerpala-ryad-kvot-na-eksport-v-es-s-nachala-goda-1105205.html> (дата звернення 20.07.2019).

194. Ульяновченко Ю. О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США : досвід для України. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf> (дата звернення: 01.07.2019).

195. Управління за результатами діяльності в місцевих органах влади : метод. посіб. / Гнат В., Потканський Т., Полтавець В. та ін. Київ : Вид. дім «Козаки», 2007. 80 с.

196. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продоволь-

чої безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 25. Ч. 1. 2017. С. 106-111.

197. Федулова Е. А., Ощепкова Н. С. Формирование системы сбалансированных показателей к оценке результативности реализации региональных инвестиционных стратегий. *Вестник Кемеровского государственного университета = Bulletin of Kemerovo State University : журнал теоретических и прикладных исследований*. 2014. Т. 2, № 4(60). С. 253-261.

198. Халатур С. М. Механізм адаптації агропромислового комплексу України в умовах глобальної продовольчої проблеми. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2015. № 3. С. 114-116.

199. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 117 с.

200. Хірамагомедов М. Особливості та напрямки державного регулювання ринку зерна в різних країнах. *«Ефективність державного управління» : Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 35. С. 331-337.

201. Черевко О. В., Яковенко О. В. Основні фактори впливу на продовольчу безпеку регіону як основу національної безпеки. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 68-71.

202. Чечель О. М. Прогнозування розвитку сільського господарства і АПК у забезпеченні продовольчої безпеки території : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Суми, 2006. 18 с.

203. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посібн. Київ : Знання, 2006. 435 с.

204. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 1999. 384 с.

205. Шкіринець А. Ю. Сучасні особливості правового забезпечення продовольчої безпеки України. Одеса, 2018. 36 с.

206. Шойко В. А. Державне регулювання продовольчої безпеки в контексті інтеграції України до ЄС та забезпечення її сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. С. 120-125.

207. Шойко В. А. Зовнішні та внутрішні загрози продовольчої безпеки на державному рівні. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. С. 112-118.

208. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія.

Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 480 с.

209. Шубін О. Стратегічне управління як основна частина системи менеджменту підприємства. *Журнал європейської економіки*. № 4. 2003. С. 467-472.

210. Шутаєва О. О., Тропанець Н. А. Продовольча безпека як соціально-економічна категорія, її зміст та основні напрямки забезпечення в умовах глобалізації. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 174-185.

211. Щербина С. В. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. ГО «Аналітичний центр Аграрного союзу України», 2018. URL: http://www.auu.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (дата звернення: 20.08.2019).

212. Єрохін С. А. Основні засади формування стратегій соціально-економічного розвитку України. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 12. С. 17-23.

213. Яковлева С. И. Региональные карты стратегического планирования. *Псковский регионологический журнал*. 2015. № 23. С. 98-106.

214. Agricultural policy monitoring and evaluation. 2018. OECD. URL: <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/> (дата звернення: 20.08.2019).

215. Besanko D., Dranove D., Shanley M. The Economics of Strategy. New York : John Willey & Sons, Inc., 1996. 563 p.

216. Bremser W. G., White L. F. An experiential approach to learning about the balanced scorecard. *Journal of Accounting Education*. 2000. Vol. 18. No. 3. P. 241-255.

217. Bureau J.-C., Swinnen J. EU policies and global food security. *Global Food Security*. 2018. No. 16. P. 106-115.

218. Business Intelligence, бизнес-аналитика, интеллектуальная обработка данных. URL: www.scorecard.ru (дата звернення: 20.08.2019).

219. Butler A., Letza S. R., Neale B. Linking the balanced scorecard to strategy. *Long Range Planning*. 1997. Vol. 30. No. 2. P. 242-253.

220. Candel J. L., Breeman G. E., Stiller S. J., Termeer J. A. M. Disentangling the consensus frame of food security : The case of the EU Common Agricultural Policy reform debate. *Food Policy*. 2014. No. 44.

P. 47-58.

221. Caraher M. The European Union Food Distribution programme for the Most Deprived Persons of the community, 1987-2013 : From agricultural policy to social inclusion policy? *Health Policy*. 2015. No. 119(7). P. 932-940.

222. Chandler A. Strategy and Structure : Chapters in the History of the American Industrial Enterprise. Cambridge : MIT Press, 1962. 488 p.

223. Chytas P., Glykas M., Valiris G. A proactive balanced scorecard. *International Journal of Information Management*. 2011. Vol. 31. No. 5. P. 460-468.

224. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. London : Earthscan Publication Ltd., 1990. 205 p.

225. Creamer G., Freund Y. Learning a board Balanced Scorecard to improve corporate performance. *Decision Support Systems*. 2010. Vol. 49. No. 4. P. 365-385.

226. FAO. The State of Food Insecurity in the World. 2001. Rome. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/Y1500E/Y1500E00.HTM> (дата звернення: 20.08.2019).

227. FAO. 1996. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. URL: <http://www.fao.org> (дата звернення: 20.08.2019).

228. FAQ з питань функціонування вільної торгівлі між Україною та ЄС. <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b142801e-b932-4207-aea9-df3728dad379&title=FaqZPitan-FunktsionuvanniaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas> (дата звернення: 20.08.2019).

229. Ferreira da Costa A. M. S. How managers use the balanced scorecard to support strategy implementation and formulation processes. *Tékhné*. 2017. Vol. 15. No. 1. P. 2-15.

230. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Statistics Division. FAO. 2018. URL: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/news/detailnews/ru/c/318294> (дата звернення: 20.08.2019).

231. Ford J. D., Macdonald J. P., Huet C., Statham S., MacRury A. Food policy in the Canadian North : Is there a role for country food markets? *Social Science & Medicine*. 2016. Vol. 152. P. 35-40.

232. Global Food Security Index. URL:

<https://foodsecurityindex.eiu.com> (дата звернення: 20.08.2019).

233. Harvey B. H., Sotardi S. T. Key Performance Indicators and the Balanced Scorecard. *Journal of the American College of Radiology*. 2018. Vol. 15. No. 7. P. 1000-1001.

234. Hoque Z. 20 years of studies on the balanced scorecard: Trends, accomplishments, gaps and opportunities for future research. *The British Accounting Review*. 2014. Vol. 46. No. 1, P. 33-59.

235. Journeault M. The Integrated Scorecard in support of corporate sustainability strategies. *Journal of Environmental Management*. 2016. Vol. 182. No. 1. P. 214-229.

236. Kaplan R. S., Norton D. P. Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System. *Harvard Business Review*. 1996. January/February. P. 82.

237. Keane M., O'Connor D. Agricultural Policy Schemes : European Union's Common Agricultural Policy. *Reference Module in Food Science*. Oxford : Elsevier, 2016. P. 1-6.

238. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU : Expected results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling*. 2019. Vol. 41. No. 4. P. 607-622.

239. Loring P. A., Whitely C. Food Security and Food System Sustainability in North America. *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*. 2019. Vol. 3. P. 126-133.

240. Global food security index 2018: An annual measure of the state of global food security. The Economist Intelligence Unit. 2018. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com> (дата звернення: 20.08.2019).

241. Michel U. Mit Balanced Scorecard und Shareholder Value zu einem durchgängigen und umfassenden Wertmanagement. *VDI Berichte*. 1998. Nr. 1412. P. 189-209.

242. Mostova A. D. Theoretical and Methodical Aspects of Assessing the State of Food Security of the Country. Management of modern socio-economic systems / ed. by J. Zukovskis, K. Shaposhnykov. Kaunas : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. Vol. 1. P. 134-149.

243. Mostova A. D. The experience of a balanced scorecard in world science. *Die Relevanz und die Neuheit der modernen wissenschaftlichen Studien : der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (Wien, 23 August, 2019). Wien : NGO «Europäische Wissenschaftsplattform», 2019. B.1. P. 26-30.

244. Mostova A. D. The European Experience of State Regulation of Food Security. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce : Publishing House "Baltija Publishing", 2019. P. 94-107.

245. Mostova A. A methodological approach to the strategic analysis of food security. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga : Publishing House «Baltija Publishing». 2017. Vol. 3. No. 5. P. 319-328.

246. Mostova A. D. Strategic mechanisms of the state regulation of food security in EU. *Research and Innovation* : Collection of scientific articles (New York, 27 February, 2019). New York : Yunona Publishing, 2019. P. 19-22.

247. Mostova A. D. Balanced scorecard for strategy of food security of the state. *Problems of modern science* : Collection of scientific articles. Namur : Fadette editions, 2018. P. 15-19.

248. Mostova A., Kliuchnyk R. Development of the balanced scorecard for the state's strategy of food security. *Espacios*. 2019. Vol. 40. No. 44. P. 6-18.

249. Norreklit H. The Balanced Scorecard: what is the score? A rhetorical analysis of the Balanced Scorecard. *Accounting, Organizations and Society*. 2003. Vol. 28. No. 6. P. 591-619.

250. Olson E. M., Slater S. F. The balanced scorecard, competitive strategy, and performance. *Business Horizons*. 2002. Vol. 45. No. 3. P. 11-16.

251. Payne C. A., Talbott P. Financial Perspective of the Balanced Scorecard: Strategies for Profitability. *Rangelands*. 2007. Vol. 29. No. 2. P. 33-36.

252. Poverty and shared prosperity 2018. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf> (дата звернення: 20.08.2019).

253. Price developments in the EU. DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture/> (дата звернення: 20.08.2019).

254. Prosekov A. Y., Ivanova S. A. Food security : The challenge of the present. *Geoforum*. 2018. Vol. 91. P. 73-77.

255. Quiroga S., Suárez C., Fernández-Haddad Z., Philippidis G. Levelling the playing field for European Union agriculture: Does the Common Agricultural Policy impact homogeneously on farm productivity

and efficiency? *Land Use Policy*. 2017. No. 68. P. 179-188.

256. Rausser G., Zilberman D. The Evolution of US Agricultural Policy. *Reference Module in Food Science*. Oxford : Elsevier, 2016. P. 1-17.

257. Report on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the introduction of temporary autonomous trade measures for Ukraine supplementing the trade concessions available under the Association Agreement (COM(2016)0631 – C8-0392/2016 – 2016/0308(COD)). URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0193_EN.html?redirect#title1 (дата звернення: 20.08.2019).

258. Sen A. Poverty and Famines : An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford : ClarendonPress, 1981. 266 p.

259. Statistical Factsheet. DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat. 2018. URL: https://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets_en (дата звернення: 20.08.2019).

260. Stephens E. C., Jones A. D., Parsons D. Agricultural systems research and global food security in the 21st century : An overview and roadmap for future opportunities. *Agricultural Systems*. 2018. Vol. 163. P. 1-6.

261. Sukhyy P., Yachniuk M., Sukhyy P. Ukrainian food security: present-day state and problems of formation. *Scientific Letters of Academic Society of Michel Baludansky*. 2016. Vol. 4. No. 6. P. 150-153.

262. Thompson J. L. Strategic Management. Australia : Thomson Learning, 2001. 1141 p.

263. Teece D. J. Economic Analysis and Strategic Management. *California Management Review*. 1984. Vol. 26. No. 3. P. 87-110.

264. Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition. Adopted on 16 November 1974 by the World Food Conference convened under General Assembly resolution 3180 (XXVIII) of 17 December 1973; and endorsed by General Assembly resolution 3348 (XXIX) of 17 December 1974. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hunger.shtml (дата звернення: 20.08.2019).

265. Wong F. W. H., Lam P. T. I., Chan E. H. W. Optimising design objectives using the Balanced Scorecard approach. *Design Studies*. 2009. Vol. 30, No. 4. P. 369-392.

ДОДАТКИ

Додаток А Приріст обсягів виробництва продуктів харчування

Таблиця А.1 – Темпи приросту обсягів виробництва основних продуктів харчування, %

Види продуктів харчування	Роки								2018 р. до 2010 р.
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
М'ясо і м'ясо-продукти	4,1	3,1	8,1	-1,2	-1,6	0,0	-0,3	1,6	14,4
Молоко і молочні продукти	-1,4	2,6	1,0	-3,1	-4,7	-2,2	-1,0	-2,1	-10,5
Яйця	9,5	2,3	2,6	-0,2	-14,3	-10,0	2,8	4,0	-5,4
Цукор	43,3	-17,1	-41,1	62,5	-28,9	38,5	1,1	-14,1	-2,8
Олія та інші рослинні жири	5,4	24,4	-8,7	32,7	-7,0	18,1	16,0	-0,5	101,3
Картопля	29,6	-4,1	-4,3	6,4	-12,0	4,4	2,1	1,3	20,3
Овочі та баштанні продовольчі	19,0	2,4	-1,4	-3,2	-5,1	2,1	-2,8	2,3	12,0
Фрукти, ягоди та виноград	12,3	1,9	16,5	-15,2	4,3	-6,1	3,1	23,6	41,1
Хліб і хлібні продукти	44,5	-18,6	36,4	1,3	-5,8	9,9	-6,3	13,1	78,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

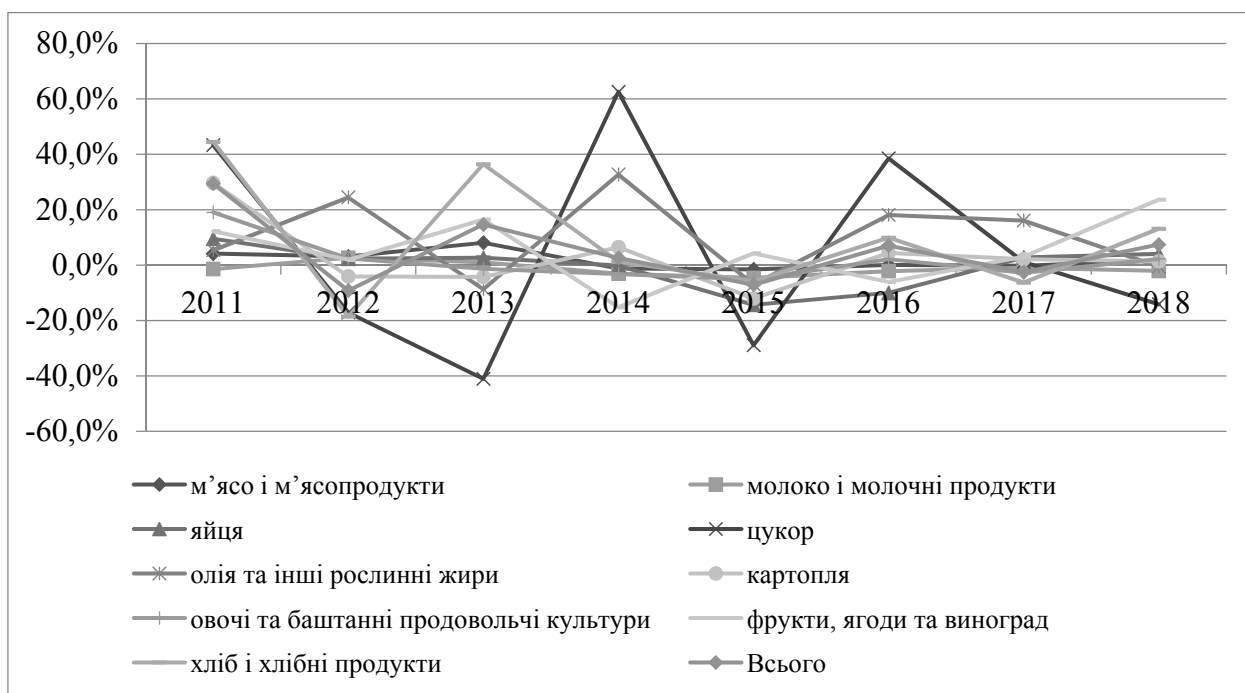

Рис. А.1 – Темпи приросту обсягів виробництва основних продуктів харчування, %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Таблиця А.2 – Темпи приросту обсягів споживання основних продуктів харчування, %

Види продуктів харчування	Роки								2018 р. до 2010 р.
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
М'ясо і м'ясопродукти	-1,9	5,9	2,9	-8,6	-6,3	0,7	0,0	1,7	-6,2
Молоко і молочні продукти	-1,1	4,5	2,6	-4,4	-6,1	-0,6	-5,0	-1,7	-11,6
Яйця	6,6	-1,0	0,4	-5,2	-10,0	-5,0	1,7	0,1	-12,5
Цукор	-8,0	1,2	7,2	-27,6	-23,4	11,7	12,1	8,1	-25,1
Олія та інші рослинні жири	3,4	-2,6	-1,5	-7,4	-2,0	-7,0	-9,2	-2,3	-25,8
Картопля	-7,8	-5,4	2,1	-7,0	-6,4	-5,3	-0,2	0,9	-26,1
Овочі та баштанні продовольчі	7,6	0,3	-3,6	-1,3	-2,8	1,3	2,1	-3,2	-0,1
Фрукти, ягоди та виноград	13,0	0,0	-0,2	-5,3	-1,8	1,4	-2,9	2,1	5,4
Хліб і хлібні продукти	9,1	1,0	5,4	-12,0	-3,1	-2,8	5,8	9,1	11,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Рис. А.2 – Темпи приросту обсягів споживання основних продуктів харчування, %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток Б

Приріст обсягів споживання основних продуктів харчування

Таблиця Б.1 – Темпи приросту обсягів споживання основних продуктів харчування у середньому за рік на одну особу, %

Види продуктів харчування	Роки								2018 р. до 2010р.
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
М'ясо і м'ясопродукти	-1,5	6,3	3,1	-3,6	-5,9	1,0	0,6	13,7	13,1
Молоко і молочні продукти	-0,7	4,9	2,8	0,9	-5,8	-0,2	-4,5	14,6	11,0
Яйця	6,9	-1,0	0,7	0,3	-9,7	-4,6	2,2	-16,5	-21,4
Риба і рибопродукти	-7,6	1,5	7,4	-24,0	-22,5	11,6	12,5	55,6	15,9
Цукор	3,8	-2,3	-1,3	-2,2	-1,7	-6,7	-8,7	6,6	-12,7
Олія та інші рослинні жири	-7,4	-5,1	2,3	-1,5	-6,1	-4,9	0,0	53,8	21,6
Картопля	8,1	0,6	-3,4	4,1	-2,5	1,7	2,6	-47,3	-41,3
Овочі та баштанні продовольчі	13,4	0,4	-0,1	-0,1	-1,5	1,8	-2,4	-33,1	-25,6
Фрукти, ягоди та виноград	9,6	1,3	5,6	-7,1	-2,7	-2,4	6,2	-13,6	-5,0
Хліб і хлібні продукти	-0,8	-0,9	-0,9	0,1	-4,9	-2,1	-0,2	-1,2	-10,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток В

Приріст обсягів споживання основних продуктів харчування

Таблиця В.1 – Стан імплементації законодавства у сфері сільського господарства відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

Назва закону	Мета закону	Дата прийняття
1	2	3
Закон України № 1602-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів»	Закон має на меті гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів також передбачено створення єдиного контролюючого органу в сфері безпеки харчових продуктів, скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС, впровадження європейських принципів регулювання ГМО	22.07.2014 р.
Закон України № 1648-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин»	Вводиться обов'язкова ідентифікація та реєстрація всіх сільськогосподарських тварин. Застосування цього закону дозволить гарантувати споживачам, що вони вживатимуть м'ясну і молочну продукцію відомого походження – від зареєстрованих тварин, стан здоров'я яких підлягає обстеженню, а отже, така продукція є безпечною	14.08.2014 р.
Постанова Кабінету Міністрів України № 42 «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності»	Скорочено строки оформлення карантинного та фітосанітарного сертифікатів (з 5 днів до 1-го), скасовано обов'язковий карантинний сертифікат для перевезення зернових та олійних культур, а також необхідність отримання карантинного сертифікату для внутрішніх перевезень	28.01.2015 р.
Закон України № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)»	Стимулювання раціонального використання сільськогосподарських земель та спрощення відносини у сфері оренди землі	12.02.2015 р.
Наказ Мінагрополітики №157 «Про затвердження вимог до продуктів з какао та шоколаду»	Встановлення європейських вимог до продуктів з какао та шоколаду	13.04.2016 р.

Закон України № 864-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення законодавства України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність з європейськими та міжнародними нормами і стандартами»	Встановлення правил ведення реєстрів у сфері насінництва, ввезення насіння на територію України, видачі свідоцтв агрономам-інспекторам та порядку сертифікації та маркування насіння і садивного матеріалу	08.12.2015 р. (набрання чинності 30.06.2016 р.)
Наказ Мінагрополітики № 592 «Вимоги до видів цукрів, призначених для споживання людиною»	Встановлення європейських вимог до до видів цукрів, призначених для споживання людиною	02.11.2017 р.
Закон України № 2496-VIII «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»	Удосконалення засад правового регулювання органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції	10.07.2018 р. (введення в дію 02.08.2019 р.)

Джерело: складено автором за даними [176].

Таблиця В.2 – Стан імплементації законодавства у сфері СФЗ відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

Назва закону	Дата набрання чинності	Кількість НПА, які охоплюють сферу дії законів
Закон України № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»	20.09.2015 р. (нова редакція)	-
Закон України № 287-VIII «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною»	09.05.2016 р.	4
Закон України № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»	04.04.2018 р.	31
Закон України № 2264-VIII «Про безпечність та гігієну кормів»	19.01.2020 р.	18

Джерело: складено автором за даними [176].

Наукове видання
(монографія)

Мостова Анастасія Дмитрівна

**Стратегічне забезпечення
продовольчої безпеки України**

Комп'ютерний набір і верстка *А. Д. Мостова*

Підписано до друку 27.09.2019 р.

Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times New Roman.

Друк цифровий. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 18,4.

Наклад 300 прим. Замовлення № ____.

Видавництво «Точка»

61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, оф. 4

Тел. : (057) 764-03-79

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 1790 від 19.05.2004 р.

Віддруковано в ТОВ «Друкарня Мадрид»

61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11

Тел. : (057) 756-53-25